

Василь ЯБУР
Анна ПЛІШКОВА
Кветослава КОПОРОВА

ГРАМАТИКА РУСИНЬСКОГО ЯЗЫКА

VYDAVATELSTVO
PREŠOVSKÉJ
UNIVERZITY

Пряшів
2015

ГРАМАТИКА РУСИНЬСКОГО ЯЗЫКА

© доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н.

© доц. ПгДр. Анна Плїшкова, ПгД.

© ПгДр. Кветослава Копорова, ПгД.

Рецензенты: проф. Др. Михайл Капраль, к. н.
проф. ПгДр. Йосиф Сїпко, ПгД.

Технічний редактор: Інж. Ярослав Гавріла

Видаватель: Пряшівска універзіта в Пряшові

Выдания перше

Тоту публікацію ани никотру ей часть не мож репродуковати без згоды властників авторських прав.

© Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015

ISBN 978-80-555-1448-2

ОБСЯГ

Вступ	10
I. ФОНЕТИКА І ФОНОЛОГІЯ.....	13
1 Фонетика	14
1.1 Предмет фонетикы.....	14
1.2 Звукова, анатомічно-фізіологічна і мовна рівнина мови	15
1.3 Акустичний сигнал мови і його перенос	15
1.4 Продукція і перцепція мови	15
1.5 Звуки мови	17
2 Фонологія.....	18
2.1 Основні поняття о фонології.....	18
2.2 Поняття фонемы.....	19
3 Інвентарь фонем в русиньскім мові.....	22
3.1 Діштинктивні знаки фонем	22
3.2 Фонетична транскрипція	23
4 Гласні звуки (вокалы) і їх класифікація	25
4.1 Артикуляційно-акустична характеристика гласних звуків.....	26
5 Сопласні звуки (консонанты) і їх класифікація	31
5.1 Класифікація за способом творіння	31
5.2 Класифікація за місцем творіння.....	32
5.3 Класифікація сопласних за участю голосу або шуму (звонкості/глухості).....	32
5.4 Класифікація сопласних звуків за носовістю.....	33
5.5 Класифікація сопласних звуків за акустичного сигналу	33
5.6 Класифікація сопласних звуків за артикуляційного органу	33
6 Невтралізація.....	35
6.1 Загальна характеристика явища неутралізації.....	35
6.2 Типи неутралізації.....	37
6.3 Невтралізація консонантів.....	37
6.3.1 Невтралізація звонкості (глухий – звонкий).....	37
6.3.2 Невтралізація глухості (звонкий – глухий)	38
6.3.3 Невтралізація консонантів типу „твердий – м'який“	39
6.3.4 Невтралізація зубних консонантів перед передніми невисхідними.....	39
6.4 Невтралізація вокалів	40
6.4.1 Невтралізація фонемы /o/	40
6.4.2 Невтралізація фонемы /e/	40
7 Альтернація.....	42
7.1 Альтернація як заміна звуків в мові Типи альтернації в русиньскім мові.....	42
7.2 Альтернація вокалів	42
7.3 Альтернація консонантів.....	44
7.3.1 Альтернації корелюваних консонантів	44
7.3.2 Альтернації некорелюваних консонантів.....	46
7.3.3 Альтернація вокал/консонант	47
8 Супraseгментальні явища	49
8.1 Акцент в русиньскім мові	50

9 3 Основных принципів русиньской орфоєпії	52
9.1 Звукова реалізація вокалів	52
9.2 Означованя фонемы [j] значіння і висловность йотованых	54
9.3 Звукова реалізація консонантів	55
9.3.1 Оглушіня звонких согласных на кінці слова	55
9.3.2 Асіміляція по глухости	56
9.3.3 Асіміляція по звонкости	56
9.3.4 Асіміляція по мягкости	56
9.3.5 Приподобнєваня	57
9.3.6 Висловность консонантів /р/, /л/, /р'/, /л'/	58
9.3.7 Висловность консонантів /н/ і /м/	59
9.3.8 Висловность консонантів /ж/, /ш/, /ч/	59
9.3.9 Висловность консонантів /н/ і /н'/	60
9.3.10 Висловность консонантів /в/, /ф/	61
9.3.11 Протетичне /в-/ і епентетичне /-в-/	61
9.3.12 Епентетичне /-л-/ , /-л'-/	62
9.4 Спрощіня груп согласных в русиньскім языку	63
9.5 Висловность здвоєных согласных на граніці двох лексем	64
9.6 Висловность під впливом выходославянських языків	66
9.7 Висловность під впливом русиньских і словацьких діалектів	67
9.8 Висловность чужоязычных слов. Назвы дакотрых міст і сел	69
9.9 Висловность зложєных чісловників	70
9.10 Висловность приназывників к, ку, з	71
10 Акцентологія. 3 дакотрых правил акцентованя в русиньскім языку	72
11 Перепис до латиньской графічної сістємы	75

II. МОРФОЛОГІЯ	79
1 Граматіка	80
1.1 Основны понятя граматіки	80
1.2 Способы (средства) виражіння граматічных значінь	81
1.3 Граматічна форма	82
1.4 Граматічна категорія	82
1.5 Понятя морфемной будовы	82
2 Морфологія	84
2.1 Назывники (субстантївы)	85
2.1.1 Граматічны категорії субстантївів	86
Категорія роду	86
Категорія чїсла назывників	87
Граматічна категорія паду	89
2.1.2 Склонєваня (деклінація) назывників	91
2.1.3 Парадігмы назывників	92
Склонєваня назывників singularia tantum (маючіх лєм єднотнє чїсло)	98
Склонєваня назывників pluralia tantum (маючіх лєм множнє чїсло)	98
2.2 Придавніки (ад'єктївы)	99
2.2.1 Лєксіко-граматічна класіфікація придавніків	99
2.2.2 Ступнєваня придавніків	100
2.2.3 Склонєваня придавніків	101
Тїпы склонєваня придавніків (ад'єктївів)	102
2.3 Чїсловники (нумералії)	103

2.3.1 Класифікація числовників	104
2.3.1.1 Кількостны числовники.....	104
Морфологічна характеристика кількостных числовників.....	105
Сінтаксичны особитости кількостных числовників.....	105
Склонёваня кількостных числовників.....	106
2.3.1.2 Громадны числовники	106
Склонёваня громадных числовників	107
2.3.1.3 Дробны числовники	107
2.3.1.4 Невызначено-кількостны числовники	108
2.3.1.5 Порядковы числовники.....	108
2.4 Містоназывники (прономіны).....	109
2.4.1 Особны містоназывники	110
2.4.2 Рефлексівный (вертаний, вертаючій) містоназывник себе, ся	111
2.4.3 Присвойны (посесівны) містоназывники	111
2.4.4 Указуючі містоназывники	111
2.4.5 Вопросно-односны містоназывники	112
2.4.6 Вызначены (або визначаючі) містоназывники	113
2.4.7 Негуючі (одпоруючі – zárogné) містоназывники.....	114
2.4.8 Невызначены (neurčité) містоназывники	115
2.5 Часослово (verbum).....	116
2.5.1 Часованя часослов (конъюґація).....	118
2.5.2 Основа часослова (slovesný kmeň).....	118
2.5.3 Класифікація часослов на класы.....	118
2.5.4 Конъюґачны тіпы часослов	119
2.5.5 Категорія виду.....	122
2.5.6 Категорія способу.....	123
2.5.7 Парадігмы часослов подля клас і груп	123
2.6 Присловники (адвербії).....	142
2.6.1 Тіпы присловників.....	143
2.6.2 Словотворіня присловників (адвербії).....	144
2.6.3 Ступнёваня присловників (адвербії).....	145
2.7 Предікатівы.....	145
2.8 Модалны слова	146
2.8.1 Функціонованя модалных слов	147
2.8.2 Морфологічны тіпы модалных слов.....	147
Сінсемантичны части речі	148
2.9 Приназывники (препозіції).....	148
2.9.1 Значіня і поужытя главнішых приназывників з непрямыма падами	149
2.9.2 Правопис приназывників	151
2.10 Злучники (конъюнкції).....	151
2.10.1 Класифікація злучників подля морфологічного зложіня	152
2.10.2 Класифікація злучників подля сінтаксичной функції.....	152
2.10.3 Правопис дакотрых злучників.....	154
2.11 Часткы (партікулы).....	154
2.11.1 Діліня часток подля штруктуры	155
2.11.2 Класифікація часток подля функцій	155
2.11.3 Правопис часток НЕ, НИ.....	156
2.12 Чутєслово (інтеръекція).....	157

III. ЛЕКСИКОЛОГІЯ	159
1 Сінхронна лексикологія	160
2 Основны терміны лексічної семантики	162
3 Лексикологія – наука о слові і словниковім складі языка	167
4 Слово і названя (поменованя)	169
5 Слово в лексічній системі русиньского языка	172
5.1 Пряме – номінатівне значіння слов	172
5.2 Фразеологічно залежне значіння слов	173
5.3 Сінтаксично залежне значіння слов	173
6 Прямы (первістны) і переносны (другорядны) значіння слов	174
7 Полісемія. Переносне значіння і переносне вживаня слова	176
8 Одношіня в лексічно-семантичній системі	179
8.1 Сінонімія	179
8.1.1 Сінонімічны ряды і їх структура	181
8.1.2 Абсолютны сінонімы	181
8.1.3 Єднокорінёвы сінонімы	182
8.1.4 Парафразы і евфемізмы як різновиды сінонімів	182
8.1.5 Способы vznikаня сінонімів	183
8.2 Омонімія	183
8.2.1 Міджіязыкова омонімія	187
Русиньско-словацько-українськы лексічны паралелы	187
8.2.2 Міджіязыкова омонімія в перекладах	188
Міджіязыкова омонімія з погляду частей речі	188
8.2.3 Русиньско-українська омонімія	189
8.3 Антонімія	191
9 Русиньска лексіка з погляду походжіня	195
10 Русиньска лексіка з погляду ей вживаня	202
10.1 Активний словный фонд	202
10.2 Пасивний словный фонд	202
10.2.1 Архаізмы або застарілы слова	203
10.2.2 Історізмы	204
10.2.3 Неологізмы	206
11 Лексикографія	208
11.1 Характерістіка і предмет баданя	208
11.2 Основны тіпы словників	209
11.3 Характерістіка найосновніших лінгвістичных словників	211
11.3.1 Тлумачный словник (толковый, výkladový)	211
11.3.2 Словник чужіх слов	211
11.3.3 Термінологічний словник	212
11.3.4 Сінонімічний словник	213
11.3.5 Історічний словник	213
11.3.6 Етімологічний словник	213
11.3.7 Орфографічний словник	214
11.3.8 Фразеологічний словник	215
11.3.9 Фреквенчний словник	216
11.3.10 Ретроградный (інверзівный, оборотный) словник	216
11.3.11 Перекладовый словник	217
11.3.12 Орфоепічний словник	217

11.3.13 Діалектний словник	218
11.4 З історії русиньської лексикографії.....	219
12 Фразеологія	224
12.1 Предмет бадання і задачі фразеології.....	224
12.2 Фразема і слово	225
12.2.1 Ключовы (опорны) і факультативны слова фраземы.....	226
12.2.2 Семантичны одношіня міджі фраземами.....	227
12.2.3 Сінтаксічна будова фразем.....	228
12.3 Класифікація фразеологічных єдиніць	229
12.4 Жрідла фразеологізмів	230
12.5 Курта характеристика русиньської фразеології.....	232
12.6 Паремії і пареміологія.....	234
12.6.1 Присловки і поговорки	235
12.6.2 Праностікы	235
IV. ДЕРІВАТОЛОГІЯ.....	237
1 Теорія творіння слов	238
1.1 Діліня засобы слов (словной засобы) з погляду утворености	238
2 Основны тіпы словотворной мотивації.....	243
3 Деріватологія – наука о словотворній мотивації.....	244
3.1 Морфематічна штруктура слова	245
4 Деріватема – основна єдиніця словотворіння.....	247
5 Словотворна форма деріватемы	249
5.1 Морфематічна і словотворна штруктура слова.....	250
6 Словотворна основа.....	252
6.1 Словотворны основы залежны од части речі	252
6.2 Словотворны основы залежны од ступня мотивованости.....	253
7 Словотворный формант.....	255
7.1 Словотворный суфікс	255
7.1.1 Варіації словотворного суфікса	255
7.1.2 Варіанти словотворного суфікса	255
7.2 Словотворный префікс	258
7.2.1 Функції часословных префіксів.....	259
7.3 Граматічна морфема.....	259
7.4 Самостатны морфемы	259
7.5 Комбінований формант	260
8 Словотворный взорець.....	261
9 Способы словотворіння в русиньскім языку.....	263
9.1 Тіпы морфологічного способу творіння слов.....	263
9.1.1 Афіксація	263
9.1.2 Безафіксалны словотворны поступы	263
9.2 Неморфологічны способы творіння слов	264
10 Способы словотворіння окремых частей речі.....	265
10.1 Творіння назывників	265
10.1.1 Творіння назывників суфіксами	265
10.1.2 Творіння назывників префіксами.....	266
10.1.3 Творіння назывників сучасно префіксами і суфіксами	267
10.2 Творіння придавників.....	267

10.2.1	Творіння придавників суфіксами.....	267
10.2.2	Творіння придавників префіксами	267
10.2.3	Творіння придавників сучасно префіксами і суфіксами	268
10.3	Творіння часослов	268
10.3.1	Творіння часослов суфіксами	268
10.3.2	Творіння часослов префіксами	268
10.3.3	Творіння часослов сучасно префіксами і суфіксами.....	269
10.3.3.1	Часослова утворены од мен	269
10.3.3.2	Часослова утворены од часослов.....	269
10.4	Творіння присловників.....	269
10.4.1	Творіння присловників суфіксами	269
10.4.2	Творіння присловників префіксами	270
10.4.3	Творіння присловників сучасно префіксами і суфіксами	270
V.	СІНТАКСІС	271
1	Предмет синтаксиса	272
2	Речіня	272
3	Сінтагматика.....	274
4	Типы речінь подля штруктуры і подля смыслового закінчіня.....	277
4.1	Просте речіня	277
4.1.1	Типы речінь подля ціля выповіджіня	280
5	Сістема членів речіня.....	281
5.1	Главны члены речіня і способы їх выражіня	282
5.2	Другорядны члены (компоненты) речіня	285
6	Штруктурны схемы простых речінь.....	289
7	Штруктурны схемы двоскладных речінь	289
7.1	Двоскладны речіня з часословным предікатом	290
7.2	Двоскладны речіня із звязочно-менным предікатом	292
7.3	Чутесловны (інтеръекчны) двоскладны речіня	295
7.4	Двоскладны речіня з назывником у формі ґенітіва в функції субекта	295
7.5	Двоскладны речіня з інфінітивним субектом і споєным з ним зложеным менным предікатом	296
7.6	Двоскладны речіня з предікатівным ядром выражаючім посесівны предікатівны одношіня	296
7.7	Єдноскладны речіня.....	297
7.8	Сістема штруктурных тіпів/моделів єдноскладных речінь.....	297
8	Модалность речіня.....	301
9	Зложене речіня (súvetie).....	302
9.1	Способы выражіня споїня в зложенім речіню	303
9.2	Класіфікація зложених речінь.....	303
9.3	Зложеноприрядны речіня	303
9.4	Зложенопідрядны речіня	304
9.5	Типы єдночленных зложенопідрядных речінь.....	305
9.6	Типы двочленных зложених речінь.....	306
10	Полупредікатівны конштрукції	309
11	Модіфікація штруктуры речіня в тексті.....	309
12	Основны інформації о семантичнім синтаксисі.....	311
12.1	Неґація	311

12.2 Рефлексивность і реціпрочность	311
12.3 Посесивность	312
12.4 Выражіня квантіты	312
12.5 Порядок слов у розповідных речінях	313
ЛІТЕРАТУРА.....	315
RESUMÉ	320
РЕЗЮМЕ	322
ABSTRACT	325

Вступ

Предкладана научна монографія *Граматика русиньского языка* має за ціль представити опис сучасного русиньского літературного языка кінця XX. і зачатку XXI. стороча. Таку потребу і задачу викликав головно факт, же русиньский літературный язык на Словакії був кодифікований уж (або іщі лем?!) перед двадцятма роками і норми ёго языковых ровин были творены і описованы в окремых публікаціях поступно і по частях. Жебы міг читатель дістати цілкову представу о функціонуваню языковой сістемы сучасного русиньского літературного языка, жадало ся выбрати з дотеперішніх описів основне ядро, заактуалізувати го і представити наново в єдній публікації. Не суть і не могли то быти пожадавки кладжены на граматіки академічного характеру, як є: абсенція гіпотетічних рішінь, несперечность рекомендацій, операючих ся на класічны взоры літературной речі, прісна і вычерпна кодифікація норм і т. д. Тото вшытко про нас зістає ідеалом, ід котрому колись пізніше віримо же наші языкознателі ся хоць лем дакус приближать.

Наша публікація кладе перед собов іншый ціль. Она передусыткым одражать гляданы моделів опису проблематікы окремых языковых ровин, хоць не вшыткых, бо ту хыбыть графіка, орфографія і штілістіка, зато не може служыти як комплексный приручник сучасного языка.

Їй ціль не є лем в тім, жебы дати вычерпный попис в сучасности фунгуючих правил в окремых ровинах, але і в тім, жебы указати языковы явы в сістемі, дослідно сепаруючі аспекти формы і ёй функції. Авторы ся намагали розгранічіти різны ступні языковой абстракції, то значіть розпознавати языковы явы з аспекту основы їх абстрактных схем і їм приналежачих регуларных языковых реалізацій при їх хоснованю, памятаючі на факт, же в самім описі функціональный аспект є підряджений формалному аспекти.

При описі языковых явів авторы глядали подля можности єднозначны характерістікы. Основов опису є теза, же в языку фунгує формалный апарат, формална будова і ёй значущій (сігніфікантний) бік. В самім описі было треба дотримовати справне взаємне одношіня тых двох аспектів досліджованя языковых явів: формальной організації языковых єдиніць і їх внутрішнёго обсягу. З того выплывають, же як на граматічны категорії, так і на остатні языковы выводы мусило ся позерати як на складну єдність формы і граматічної (шырше-языковой) семантікы (обсягу). Нашов задачов было штонайглубше порозуміня і описаня той єдності і установлїня ёй споїня з іншыма явами будовы языка.

Задача характерістікы сучасной языковой сістемы і взаємного впливу різних ёй составных частей собі выжадовала сінхронный прінціп опису. Лемже авторы і при дотримованю сінхронного опису мусили взяти до увагы і далшу тезу, же вшытка сінхронія в языку екзістує лем як условно ограниченный момент розвитку языка, і зато ся треба на ню позерати як на сінхронію дінамічну. То значіть, же при описі сучасного языка треба брати до увагы тыж продуктівность і непродуктівность языковых моделів і явы колысання і варіатівности в споїню з розумінём языковой нормы як таке конціпованя правил, категорій і форм, котры мож легко репродуковати (ці реконштуувати) в колектівній практиці носітелів літературного языка в істых условіях функціонально-штіловых ограничїнь або мімо будьяких ограничїнь.

Публікація є написана на основі кодифікованых норм правопису. Явы говоровы, діалектны і застарілы нашли ту часточный одраз лем при вказованю на їх непродуктівность (запертость), главно в розділах словотворїня, акцентології, алтернації і формотворїня. Таки явы ся вводили лем тогды, кідь ся в них одражають навязаня і одношіня к сістемі языка.

В предкладаній публікації переважають опис писемной форми языка, але уведжінём капітолы о основных прінціпах орфоепії ся дістаєме і к живому звучаню языка, што треба розуміти як цінный вклад. Лемже прінціп опису писемного языка як і устной речі на єднакій уровни не міг быти дослїдно дотриманий, а то зато, бо устну (звукову) подобу языка іщі лем чекать робота над єй знормованём. Єй выужытыя по знормованю бы ся дало апліковати у вшыткых языках ровинах.

Наша публікація пробує дати одповіді на актуалны вопросы русиньского языка в корешпонденції з нашыма способностями і дотеперішніма знаннями з даной сферы лінгвістікы. Авторы ся не все притримують тематікы школьских основ, бо дакотры з уведжених тем там хыбують, або кідь там і суть, то авторы їх актуалізовали (фонетіка і фонологія), доповнили (деріватологія) і росшырили (лексікологія). З того выходить, же в даній публікації находиме і гляданы дакотрых новых рїшінь ці експеріментів. Одповіді на такы проблемы ся глядають в духу старших традицій із замірянём на їх розвиток. То значіть, же авторы на рїшаня новонастолених проблемів не вывжывають методы генератівной граматики, а цалком зрїдка хоснують прінціпы штруктурной лінгвістікы (счасти в синтаксісі) і семантичного прінціпу опису явів (тыж в синтаксісі). І тоты два послїдні выужыты лем зато, жебы ліпше помогли встановити реално єствуючі одношіня міджі языковыма явами, встановленима на формалній і функціоналній ровинах.

На сучасній етапі розвитку науки о языку не може быти реалізований опис языковой сістемы нашого языка, котрый бы ся дав назвати єдиным правильным. Выходячі з той конштатації, авторы ся односять к своїм высновкам не як неспорным, єдино правдивым і конечным, але лем як к можным і з їх погляду розумным.

Прията в публікації термінологія не є єднотна і дефінітівна. Она ся буде наісто міняти од єдного виданя к другому, бо до дефінітівности і єднотности єй чекать іщі довга путь.

Публікація ся складать із пятёх частей, каждая з котрых є розділена на капітолы і суб-капітолы.

Авторами окремых частей суть:

- I. Фонетіка і фонологія – ПгДр. Кветослава Копорова, ПгД.
- II. Морфологія – доц. ПгДр. Василь Ябур, к. ф. н.
- III. Лексікологія – доц. ПгДр. Анна Плїшкова, ПгД.
- IV. Деріватологія – доц. ПгДр. Анна Плїшкова, ПгД.
- V. Синтаксіс – доц. ПгДр. Василь Ябур, к. ф. н.

Авторы

I.

ФОНЕТИКА І ФОНОЛОГІЯ

1 ФОНЕТИКА

1.1 Предмет фонетіки

Звуковов сторонав языка ся заоберають дві научны дисципліны: фонетика і фонологія. І кідь іде о дві самостатны дисципліны, они ся взаємно доповнюють і взаємно вивжывають свої зналости, выслідкы і методы.

Фонетика ся звичайно дефінує як **розділ науки о языку, котрый ся заоберать артикулачнов, акустичнов і перцепчнов сторонав елементів звуковой речі.**

Фонетика в шырокім розуміню свого значіння є научна лінгвістична дисципліна, котра описує звукову сторону языка із ушыткых аспектів, то значить же описує: фізіологічну діяльність речового апарату, акустичну основу звуків творячих звукову (т. зн. говорену) реч, ідентифікацію звуковых речовых елементів (т. зн. же ся заоберать перцепчнов сторонав звуків языка), але не страчат з догляду ани функчне оцінюваня ушыткых тых явів в бісідній речі.

В звуковім языку, котрый є основным інструментом комунікації міджі людьми, ушыткы языковы значіння ся выражають помочов звуків, з чого виходить, же звуки суть матеріалным средством (ставебным матеріалом) реалізації в языку найрозманїтішых семантичних і ґраматичных значінь слов і словных форм. Якраз зато фонетіку зачленюєме до лінгвістики, бо передуюшым там ся реалізують ей выслідкы. Фонетика є тісно споєна з іншыма лінгвістичныма дисциплінами, главні з лексиколоґіов (наук о словах – лексемах), з ґраматіков, т. зн. з морфолоґіов (наук о формах слов) і синтаксісом (наук о речінях і ёго членах) а главно з фонологіов (наук о змысло-розлічаючім значіню або функчнім значіню звуків в словах, словоформах і морфемах).

Фонетика як наука о звуковій стороні языка **ся тыж заоберать зіщованём і становлєванём высловностных норм літературного языка і їх кодифікаціов в рамках дисципліны званої орфоєпія¹.**

Потребна і барз хосенна є сполупраца фонетіки з діалектолоґіов, бо діалекты суть тым жрїдлом, з котрого язык черпать вшыток лінгвістичный матеріал.

Тісне споїня фонетіки можеме тыж позоровати із шпеціалныма дисциплінами, як наприклад: шпеціална педагоґіка, логопедія (выхова к справній артикуляції, выгваряню звуків і одстранєваню речовых вад), фоніатрія (медицинська наука о лічіню речовых хыб), аудіолоґія (наука о слуховых недостатках і їх лічіню) і т. д.

Найтїсніше споїня фонетіки видиме але з **анатоміов, фізіолоґіов і акустіков**. З анатомії і фізіолоґії бере фонетика зналости о фунгованю речовых і слуховых органів а тыж о функції сігналных сістем і їх значіння про речову комунікацію. Од акустики дістає фонетика інформації о зложіню звуків людської речі, котры ся потім можуть конфронтувати із субектівнов аналізов звуків речі. З того вшытокго виходить, же на **звуки речі (бісіды) ся мож позерати з різных поглядів:**

а) з погляду фізіки (акустики) ся зіщує напр. сила звука, вышка звука, тембр

¹ Орфоєпія і орфоґрафія суть розділы ґраматіки, котры становлюють нормы высловности і правопису даного языка. В сучасній лінгвістиці маь термін ґраматіка і узше значіння. Вычленїнем фонетіки як реалтївно самостатной науки в другій половині 19. стороча ся розсыг понятия ґраматіка звужыв лем на морфолоґію і синтаксис, без фонетіки і без лексиколоґії (ONDRUŠ – SABOL, с. 9).

(зафарблїня) звука, т. зн. властности звуків, котры належать до акустики, справнїше – **до акустичной фонетіки**;

б) з **фізіологічного погляду** позоруєме звук як явлїня анатомії, т. зн. якыма речовыма органами і якым способом ся звуки вытваряють, што належить **до фізіологічної фонетіки**;

в) **із соціального погляду**, де слїдуєме фунгованя звука як части людської речі (бісїдованя). Позоруєме, як ся вивжывать звукова реалізація фонем з цілём комунікації міджі людми, што належить **до соціальной фонетіки**, котров ся подробнїше заоберать **фонологія**, бо ту є главна орьєнтація заміряна на змыслорозлічаючу функцію звука, а то є главна функція фонемы, як основной єдиніці фонології.

1.2 Звукова, анатомічно-фізіологічна і языкова ровина речі

В процесі бісїдованя звуковов речов ся взаємно пролинають **три основны ровины**. Перша є **звукова ровина** або ровина акустичного сігналу. Друга є **анатомічно-фізіологічна ровина**, або ровина творїня (продукції) звуків речі і їх приїманя і порозумїня (перцепція). Третя, найвысша ровина, є **языкова ровина**, то значіть, ровина языкового коду.

Кажда з уведжєных ровин має свої основны і высшы єдиніці. Штруктура речовых єдиніць в анатомічно-фізіологічній ровині є трансформацій єдиніць в звуковій ровині. Опроти того штруктура языковой ровины (ровины языковой сістемы) є, окрем іншого, подстатов обидвох попередніх штруктур і є їх абстракцій.

1.3 Акустичный сігнал речі і ёго перенос

Фізікалнов основов говореной подобы речі (бісїдованя) є вібрація (тряшіня) воздуха, котру приїмаєме як звук. Звуковий сігнал є доведна споєным наслідованєм основных єдиніць речі (звуків, складів, слов і т. д.), котры ся складають з многих **тонів і шумів**.

О **тонах** говоримє тогды, кідь іде о періодічны звуки (правіделні ся повторюючі), котры суть в речі творєны **вібрацій (тряшінєм) голосівок**. **Шумы**, як неперіодічны звуки, vznikають або проходжінєм выдыхованого воздуха через щербину, або наразовым ростворінєм замкнутых речовых органів. Щербина або замкнутость (запертость) ся творить на розлічных містах надгартанковых порожнин, котры называєме тыж **звукотворный тракт**. При комунікації звуковов речов (говоренов бісїдов) ся акустичный сігнал переносить з выступу звукотворного тракту на вступ слухового аналізатора. При переносі звукового сігналу доходить все к ёго векшій або меншій деформації єднак знижінєм амплітуды в завіслости од діштанції, але тыж впливом інших рушивых сігналів.

1.4 Продукція і перцепція речі

Комунікація говоренов бісїдов ся реалізує з єдного боку **продукцій речі говорячім** (бісїдником), а з другого боку **перцепцій**, т. зн. слуховым приятєм аку-

стічного сигналу **слухаючим** (адресатом). Продукція і перцепція речі витворюють невіддільну єдність комунікаційного процесу.

Продукція речі. За речові органи вважаємо ушійкі органи, котрі беруть участь на витворянню фізикальних умовій (подмінок), при котрых може зазвучати звукова подоба речі. **К реалізації звукової подоби речі треба**, жебы ся вытворив **выдыховый воздушный ток**, жебы **зазвучав голос** і жебы **были артикулованы звуки**. Подля тых трёх подмінок або наглядів **ділиме речові органи на три часті:**

органи дыхания або респіраційный апарат;

голосовы або фоначны органи;

высловностны або артикулачны органи.

Органы дыхания (респіраційны органи). Подмінков творіня речі є выдыховый воздушный ток, котрый ся творить в респіраційных органах, т. зн. в пляцах і бронхах (продушках).

Голосовы (фоначны) органи. З пляц проходить выдыхованый ток трахеов (продушніцёв) к голосовым органам – голосівкам. Регулярно ся повторююче перерушования неустанныго току воздуха голосівками выкликуе в речовім тракті повторюче ся згущования і зріджования воздуха, котре ся шырить простором як звуковы волны, а людське ухо їх приймає як тон одповідаючої выšky.

Вышка голоса є завісла од довжки голосівок і од їх напятья;

Сила голоса є завісла од ступня вібрації воздушного стовпця над голосівками, што є звичайно споєне з обємом протікаючого воздуха.

Артикулачны органи. К артикулаційным органам належать вшійкі органи, беручі участь в модіфікації выдыхованого току воздуха, выходячого з гартанкы так, жебы ся з нёго вытворили елементы людської речі. Односиме к ним тзв. **надгартанковы резонанчны порожнины і ушійкі речові органи** в узкім значіню слова, котры тоты порожнины або запоюють або вылучують з діятельства, а тым витворяють умовія (подмінкы) про творіня звуків і высшых єдиніць людської речі. Надгартанковы порожнины (полости) суть три:

- ларінгална (гартанёва),
- назална (носова),
- орална (устна, ротова).

Ларінгална порожнина має лем другорядный вплив на творіня звуків. Назална порожнина є втягована до артикулаційного процесу лем при творіню носовых согласных звуків, а то діянем мягкого піднебья. При артикулації в ушійм змыслі слова має найвекше значіння орална (устна, ротова) порожнина зато, же:

1. Ёй форма і величіна (розмір) ся може найвекше міняти;
2. В ротовій порожнині ся творить векшына звуків.

К властным речовым органам належать:

- воргы/гамбы (labia),
- зубы (dentes),
- ясна (alveola),
- тверде/передне піднебья (palatum),

- м'яке/заднє піднеб'я (velum),
- язичок (uvula),
- язык (lingua),
- корінь языка (radix),
- нижня/спідня челюсть (mandibula).

Артикуляцйні органи дають звукам речі кінчену (дефінітивну) подобу.

Процес речі (говоріння, бісідовання) ся поважує за рефлексівне діяння. Екзистенція речі як шпєціфічної людської схопности є проявом другой сігналной сістємы, в котрій ся реалізують высшй процєсы думання (мышлїня), главно абстрактнє мышлїня. В узшій змыслі слова є **реч** конкретна реалізація абстрактной языковой сістємы в практичній актї дорозумлєваня, в конкретній речовій прояві.²

Перцепція речі. З психологічного і фізіологічного погляду іде при перцепції речі о спосібность приймати акустичний речовий сігнал слуховым аналізатором і порозуміти значіння єднотливих частєй речового сігналу через мозговий механізм, перерабляючий інформації з вонкашнєго світа.

Слуховий аналізатор ся складать з вонкашнєго, середнєго і внуторного уха, в котрім є уложеный властний слуховий апарат.

1.5 Звуки речі

При членіню говореной звуковой речі доходимє аж к **складам** як основным і комплексным єдиніцям речі. Але і склады ся можуть далє ділити, бо каждый склад має в собі елемент, котрый є єго **ядром** і може мати тыж факультативны елементы, котры ся к ядру прикапчують. Тоты основны елементы речі ся называють **звуками**. В ядрі складу є концентрований максімум артикуляцйной і акустичной енергії.

Засоба (інвентарь) звуків і їх споевання не суть в ушыткых языках єднакы, але суть платны дакотры цілковы ці общі правила во вшыткых звуковых речах: **ядром (центром) складу є гласный звук або вокал. Вокалы (гласны)** суть такы звуки, котры ся складають з чістого тону. При їх творіню є проход голосовым трактом вольный і наповно суть до їх творіння запоєны голосівкы. Вшыткы остатні звуки суть при своїм творіню позначены притомностєв барьєры ці перегородкы (гати) в голосовім тракті, котра є вытворена жуїнєм, або аж замкнутєм речовых органів. Тоты звуки ся в складі припоюють к гласным звукам і называмє їх **консонанты (согласны)**.

Ділїня звуків на гласны і согласны належить к найстаршым крітеріям ділїня звуків в звуковій речі (бісіді). Тоты дві категорії звуків ся єдна од другой одлічають з многих поглядів. Лінгвістика ся але притримує главно двох з них: **артикуляцйного**, т. зн. подля наставлїня органів речі і їх погыбу ці роботы при творіню звуків і **акустичного**, т. зн. подля їх звучаня ці зложіння.

З артикуляцйного погляду мають гласны звуки домінантнє поставлїня. Реч є творєна поступностєв артикуляції гласных звуків, а согласны звуки фунгують як елементы міняючі основнє артикуляцйнє поставлїня гласных звуків. Каждый согласный звук все є під впливом знаків наслїдного гласного звука.

2 Позерай: ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: *Úvod do štúdiá jazykov*. Bratislava: SPN, 1981, с. 17.

2 ФОНОЛОГІЯ

2.1 Основны понятия о фонології

В сучаснім русиньскім языку (як і в словацькім, руськім, українськім і др.) екзистують в основі два погляды на функцію звука в языку: еден є чисто фізіологічно-акустичный (де і як ся творять звуки) а другый – підчаркує функчне значіня звука, ёго розлічаючу способность в рамках морфемы і слова. То значіть, же звуки з того погляду суть знаки, называны **фонемами**, за помочі котрых ся розлічають слова і форми слов в языку. Фонемы в такій функції не екзистують самостатно, але в морфемах і словах як їх компоненти, котрыма ся розлишує звукове зложіня слова і ёго форм. В рамках морфемы і слова ся дасть виділити основный вид фонемы і ей варіанта. Так, напр., звук /o/ в слові „солома“ є фонемов, але в споїню „в соломі“ [w sô'łômi] – є варіантом фонемы /o/.

Виходячі з такой концепції можеме конштатовати, же **фонема, то є найменша, дале неділима єдиніця языка, котра служить на розлічіня слов, форм слов і морфем**. Напр., в слові „том“ виділюєме фонемы: Т, О, М, бо змінов каждой з них ся мінять змыслорозлічаюче значіня слов: **том** – **чом**, **том** – **там**, **том** – **ток** і т. д.

Розлічіня фонемного зложіня слова може быти повным (абсолютным): **книга** – **стіл**; часточным, котре ся може проявити:

в зміні множества фонем: **крой** – **рой**;

в розділній якості в звучаню єдної фонемы: **рука** – **сука**;

в розділнім розложіню єднаких фонем: **жыли** – **лижи** і т. д.

Розділ в звуковім зложіню словоформ все указує на факт, же значіня тых словоформ не є єднаке. Тото але не значіть, же фонемы мають істы, зафіксованы за собов єднакы значіня. Наopak, фонемы самотны, не споєны з іншыма, не мають визнамовый обсяг, але діспонують **роspознаючов способностёв**, а зато служать як средство розлічіня нелем звукового зложіня, звучаня слов і морфем, але і їх значіня.

Люде, бісідуючі по русиньскы знають, же в слові „а“ є фонема /a/, в слові „на“ – суть дві фонемы /н/, /a/, в слові „дам“ суть три фонемы /д/, /a/, /м/ і т. д. Мы легко можеме тоты слова высловити і спознати їх в речі другого чоловіка. Жебы сьме їх могли спознати, бісідник мусить высловити звуки, з котрых ся тоты слова складають.

Чом знаме, же тото саме слово, высловене різныма людьми, має тото істе значіня? Зато, же вшиткы звуки даного языка мають звичайно тото істе звучаня і значіня. В споїню з тым дакотры лінгвісты говорять о звуках речі (бісіды) і о звуках языка. Звук речі (бісіды) – то є конкретный звук, высловлёванный конкретнов особов в конкретній сітуації. Звук языка – то є істе множество єднаких звуків речі, близких артикулачно і акустично, означованых бісідуючіма (бісідниками) як тотожність. Звук языка – то є фонема, котра є звуковим тіпом (прототіпом), екзистуючим в языковій памяті бісідуючих. Фонема уж не є конкретный звук, але абстракція, котру звичайно называєме не звуком, але фонемов.

2.2 Поняття фонемы

Стотожнюєме нелем звуки єднакы з акустично-артікулачного погляду, але і звуки, міджі котрыма суть лем малы розділы споєны з різними подмінками їх висловности, напр.: *вести* – *ввести* (розділ є лем у довготі висловности того самого звука: в – в). Такий малий розділ у висловности може мати і вышка тону (бас, тенор, сопран, алт і т. п.). І тогды тоты звуки суть стотожнены як єднакы.

Інший є припад, кідь різны подмінки висловности суть споєны з неєднакым положінєм (позиціов) звука в слові, з різним звуковим окружінєм, напр. перед звонкыма согласныма /ц/ ся мінять на /дз/, напр.: *отець дома* [ô'têz' 'дома], *конець діла* ['kônêz' 'd'îla], *рубець грубий* [ru'bêz' gru'byj] і т. д. Звуки /ц – дз/ представляють з погляду бісідуючого якусь тотожность (т. є. мають єднакы властности), окрем єдною, котра їх розлічать, а то є властность звонкости/глухости. Зато они творять на основі критерія звонкость/глухость пару і можуть ся заступовати.

Неєднако ся висловлюють напр. звуки /о/, /е/ в дакотрых позиціях: *молоко* – *в молоці* [моло'ко – w môlô'c'î], *четвертый* – *четверть* [чет'вертыj – ч'êt'vêr'] і т. п. Бісідники таку стотожнену розділность звичайно не позорують в бежній речі, про них то є єдна єдиніця, котра ся называє фонемов, але фактічно є репрезентована двома звуками.

Фонемы екзистують в нашім языковім усвідомлїню як єдины комплексы звуків. Бісідуючі звичайно не обертають позорость на розділ міджі звуками, якы ся односять к єдній фонемі, стотожнюють їх. Чом є то так? Є то дане їх позічним хованєм, бо фонему представлять цілий ряд, ціле множество позічно ся міняючіх (алтернуючіх) звуків.

Фонемы мають в языку важну задачу – розлишовати різны слова і різны морфемы. Напр. слова *дам, вам, сам, рам, гам, лам, нам, мам, там* ся розлишують лем зачаточныма звуками /в, д, с, р, г, л, м, н, т/. То значить, же тоты звуки ту суть представителями розлічных фонем. В словах: *том, там, тім, тым* – звуки /о, а, і, ы/ суть представителями тыж самостатных фонем, бо суть способны розлишовати значіння уведжених слов.

З того знова можеме зробити вывод, же: **фонема є найменша языкова єдиніця, представлена вшыткыма позічно ся алтернуючіма звуками, котра служить на розлишіння і стотожніння слов і морфем.**

Але розлишіння языковых єдиніць ся реалізує вылучно помочов таких звуковых признаков, котры діспонують **діштінктивнов** функціов. Они суть **релевантныма** признаками. Остатні признакы повнять лем помічны функції, суть помічныма средствами або **ірелевантныма** (нерелевантныма) признаками.

Як сі треба ближе высвітлити – што то є діштінктивна функція? Найліпше є (напр. подля Н. Трубецкого) то высвітлєвати на основі **фонологічного бінарного протиставлїня**. Він говорить, же два предмети ся можуть одлишовати од себе тогды, кідь суть в протиставлїню. Ай звук може надобыти діштінктивне значіння, лем кідь є поставлений проти іншому звуку, інакше повіджєне – **кідь є членом звукового розділу**. Тоты звуковы розділы, котры можуть діференцовати значіння двох слов даного языка, называєме **фонологічним протиставлїнєм**, бо они суть релевантныма звуковыма розділами. Звуки, котры не мають тоту способность, называєме

фонологічно ірелевантними. З того можемо зробити висновок: **Фонологічним протиставлінням називаємо такий звуковий розділ, котрий в данім языку може диференціювати інтелектуальне (визнавове) значіння. Каждый член такого протиставління ся називать фонологічний або діштінктивний єдиніць.**

Тоты фонологічны єдиніці, котры ся з погляду даного языку не дадут розложити на іщі меншы за собов слідуєчі єдиніці, називаєме фонемами. З того далшый висновок: **Фонема є найменша діштінктивна фонологічна єдиніця языку.**

Лемже фонемы сі не смієме представляти як коцкы даякой ставебніці, з котрых сі любовольно поскладаєме слова. Є то якраз наспак: хоцькотре слово є властно цілост, як структура. Слухаючий єй як структуру розуміє (приймає) приближно так, як даякого знамого на уліці познаєме подля цілкового взгляду (а не подля єднотливых частей тіла).

Зізніння тотожності словных структур сі але жадать і їх розлишіня, а тото є можне лем в тім припадї, кідь єднотливы структури ся взаємно одлишують знамыми бісідникови і слухаючому признаками. А акурат **фонемы суть тыма діштінктивными (одлишующіма) властностями словных структур.** Приближно так сі треба престаляти діштінктивну функцію фонемы.

ЗГОРНУТА:

Наука о звуках ся заоберать нелем фізичными або анатомічно-фізіологічними властностями звуків речі, але ся інтересує главно їх **функціями в системі языку.** Тов проблематиков ся заоберать фонологія як розділ языкознавства, штудуючий звуки речі з погляду того, ці суть або не суть способны розпознавати значіння єднотливых морфем і слов.

Языкова система ся складать з дакількох підсистем, перевязаных міджі собов єрархічним способом. Все єдиніці низшой підсистемы служать матеріалом на утворіння єдиніць наступной высшой підсистемы. З того можемо зробити такий висновок:

- з фонем ся вытворяють морфемы
(єдиніця фонологічної языковой ровины) + (єдиніця морфологічної яз. ров.)
- з морфем ся складають слова/лексемы
(єдиніця морфологічної яз. ров.) + (єдиніця лексікальной яз. ров.)
- із слов/лексем ся складають речіння
(єдиніця лексікальной яз. ров.) + (єд. синтаксичной яз. ров.)

Єдиніць фонологічної системи языку є фонема. То є найменша звукова діштінктивна єдиніця звуковой системи языку, помочов котрой ся розпознають визнавовы єдиніці языку (морфемы і слова). Фонема ся дасть легко выділити з речового току.

Слова ся можуть розпознавати:

- а) вшыткыма фонемами /книжка – розум/;
- б) лем єднов фонемов /коч – корч, колы – коли/;
- в) порядком розмішіння єднакых фонем /дім – мід, козуб – зубок/.

З того сьме зробили висновок, же:

1. Фонемы творять матеріал, з котрого ся складають морфемы і слова – тота

їх функція ся називать **конштітутівнов**, напр.: *слово, книжка, образ, дїтвак, школа, дым* і т. д.;

2. Фонемы мають розпознаваючу функцію (розлишуючу функцію), котра ся називать **діштінктівнов**, напр.: *бук – бік, выр – сыр, коза – коса, наша – ваша, коси-ти – носити – росити* і т. д.

Як діштінктівны признакы ся найчастіше ужывають слїдуючі признакы Гарвардської школы, котры векшына лінгвістів вважають за універзалны, платны про вшыткы языкы:

- вокальність – невокальність
- консонантність – неконсонантність
- компактність – дифузність
- нап'ятість – ненап'ятість
- звонкість – глухість
- носовість – ротовість
- перерывність – неперерывність
- різкість – нерізкість
- глоталізованість – неглоталізованість
- низка тональність – висока тональність
- лабіалізованість – нелабіалізованість
- палаталізованість – непалаталізованість
- акцентованість – неакцентованість
- довжка – короткість

В языку фонемы не выступають ізоловано, але в споїну з іншыма фонемами, чім впливають єдна на другу. Залежно од сусідства з іншыма фонемами, т. зн. од позиції в морфемі або в слові, можуть ся фонемы реалізовати в подобі своїх варіантів, напр.: *возы – на возі* [*возы –на 'vôz'î*], *терен –терня* [*'терен –' têr'n'a*], *вон – вонка* [*вон – 'воѣка*] і т. д.

Важнов задачов фонологічної ровины каждого языка є становлїня інвентаря фонем і фонологічної системи языка. Зато є важне встановити не лем інвентарь фонем (кілько і яких фонем є в языку), але тыж їх вплив єдной на другу і неутралізацію їх конштітутівных і діштінктівных властностей.

3 ІНВЕНТАРЬ ФОНЕМ В РУСИНЬСЬКІМ ЯЗЫКУ

Важнов задачов фонології кожного языка є становлїня інвентаря фонем і їх системового упорядкованя (системовой організації) на основі діштінктивних знаків і правил дістрібуції фонем, з вивжитём протиставной признаковости. Ведно з теоріов **діштінктивних властностей** вивживать фонологія тыж теорію **бінарного протиставлїня**.

3.1 Діштінктивны знакы фонем

Кідь мають фонемы быти матеріалом на будованя знакових єдиніць языка, мусять ся од себе зъявнї і дуже ясно одлишовати. Тоты роздїлности фонем не суть єднако великы, дакотры суть менше, дакотры веце зъявны. Все але іде о роздїлы, што vyplивають з акустично-артикулачной характерістікы як фонем, так і їх звуковых реалізацій (звуків), якы конштитуують тзв. діштінктивны знакы.

Цїлкове множество діштінктивних знаків не є велике, є омного менше як множество фонем даного языка, хоч з них ся фонемы складають як формації, подобны атомам.

Діштінктивны знакы фонем суть часточно згодні з тыма фонетичныма властностями звуків, на основі яких ся звуку класіфікують. **Ушыткы дотеперішні класіфікації фонем і опис системового споїня міджі фонемами виходять з фонетичных класіфікацій звуків. Тот факт свідчить о тім, же основа фонології є збудована на фонетичній емпірії.**

Єднотливы фонемы ся од себе одлишують роздїлным множеством діштінктивних знаків. Але в языке є дость много пар фонем, котры суть роздїлны лем єдним діштінктивним знаком. Єден діштінктивний знак ся даколи повторює в дакількох парах фонем (напр. у согласных, кідь єден член пары ся одлишує од другого лем діштінктивним знаком звонкости). Тогды говориме о **фонологічних кореляціях**. Повторюючий ся діштінктивний знак ся называть **корелачный признак**.

В таких языках як є русинський, ся нукать як найпростіший приступ к становлїню інвентаря фонем провірка через графічну систему. Зішують ся найскорше одхылкы од прінципу означовати каждую фонему єднов графемов („графема за фонему“). Такый прінцип не є можливе все цалком дотримати, зато ся даколи ужывать єдна графема на означованя двох фонем. Є то в припадах, кідь доходить к тзв. **невтралізації і асіміляції** согласных. О невтралізації говориме в позиції на кінці слова перед павзов, о асіміляції – перед парным согласным. Прінцип невтралізації і асіміляції є єднакий. Як при асіміляції, так і при невтралізації ся їднать о субстітуцію єдної фонемы другов, близков фонемов, але графічно ся то не реалізує, заховує ся прінцип єднакости графічного зображїня даной знаковой єдиніці, напр.: *береза* – *берез* (высловлюєме : [бе'рес]), *гриба* – *гриб* (высловлюєме: [грип]), *бабка* (высловлюєме: [бапка], *стежка* (высловлюєме [стешка]), *хоцьде*, *высловлюєме* [хо'з'де]) і т. п. З уведжєных прикладів але мож збачіти, же в послїдніх трьх прикладах стоять коло себе дві фонемы, з котрых є єдна звонка, друга глуха. Якраз поставлїня коло себе двох фонем (протиставных лем подля крітерія звонкость-глухость) є прінципом асіміляції, як ей знаме з дотеперішніх середнєшкольських знань о языке. З такого

погляду є яв неутралізації намного шыршым, а асіміляція є лем єднов із сорт неутралізації.

Помічнов процедуров про становлїня інвентаря фонем суть тзв. **комутачны тесты**. Їх основу творить зіщованя розділу значіння груп слов і форм, одлишующіх ся од себе лем єднов фонемов.

3.2 Фонетічна транскріпція

Під фонетічнов транскріпціов треба розуміти так зване звукове писмо, звуковий запис, то значить, точне переданя звуковой речі до писаной подобы. При транскріпції ся притримуєме прінципу, же каждый звук ся все зазначає єднов а притім все тов істов буквов (графемов). З того нам логічно выпливать, же знаків фонетічної транскріпції буде веце, як є букв в русиньскім языку, бо многы буквы ся в розлічных позиціях высловлюють не єднак, то значить, їх звукова реалізація є неєднака. Фонетічна транскріпція „копірує“ реалну реч з максімалнов докладностёв, фіксує вшиткы звуку языка, котры ся высловлюють в данім часовім інтервалі в устній речі.

Русиньскый язык выживывать при фонетічнім записі (транскріпції) главно буквы русиньской азбуки (окрім йотованых букв – **я, ю, є, ї, ё** – і буквы **щ**). Курты правила транскріпції можеме сформуловати до таких пунктів:

1. Намісто йотованых графем на зачатку слова, по гласных, по непарных подля твердости і мягкости согласных і по розділовім знаку треба ужывати споїня: **ј** + **а** (**е, і у, о**), напр.: *ярок, Юрко, ябко, моє, зъявити ся, пять* ['*јарок/ јур'ко/'јанко/ 'моје/ 'зјавити с'а/ пјат*']...

2. В позиції по согласнім, котрый ся може змягчовати, то значить, же йотованы сігналізують ёго змягшіня, но самы ся складають з єдного звука, позначаєме лем звук, котрый чуєме /**а, е, і, о, у**/, а мягкость согласного значіме апострофом, напр.: *бурян, синє, велё, туні, вонюга* [*бу'р'ан/' син'е/ 'вел'о/ ту'н'і/ во'н'уга*]...

3. Притиск значіме рівнов чарков, котру поставиме перед складом, на котрім є притиск напр.: *голос, молоко, печі, зачінати* ['*голос/ мѡлѡ'ко/ пѣ'чі/ зачі'нати*]...

4. Транскрібований текст даєме до гранатых скобок: []

5. При фонетічній транскріпції не поужываєме:

- а) знаки: **ь** (мягкий знак), **ъ** (твердый знак),
- б) не пишеме великы графемы,
- в) не хоснуєме інтерпункчы знаки.

6. Варіанту фонемы /**о**/ – (заперте, звужене /**о**/) значіме стрішков над фонемов /**о**/ : [ѡ], напр. *шовдра, полова, доля* ['*шѡѡдра/ пѡ'лѡва/ 'дѡл'а*]...

7. Варіанту фонемы /о/ (/о/ з наближінєм до /у/) значіме за помочи індекса: [oʷ], напр.: *когут, козуна, тобі, собі, повім* [koʷ'gʊt/ koʷ'ruʲna/ toʷ'bi/, soʷ'bi/ poʷ'viʲm]...

8. Варіанту фонемы /е/ – (заперте, звужене /е/) значіме таксамо стрішков над /е/ – [ê], напр.: *теперь, четверь, дебря* [tê'nêr' / čêt'vêr' / 'dêbr'a]...

9. Варіанту фонемы /и/, котру высловлюеме з наближінєм до /е/ значіме за помочи індекса: [i^e], напр.: *пирогы, миска, писати* [пи^eро'гы/ ми^eска/ пи^eсати]...

10. Графему -щ- значіме як споїня двох фонем – /ш', ч/, або як довге мягке /ш'/, напр.: *ящурка, іщі, кліщі* ['jaʃ'čurka/ 'jaʃ'urka/ i'ʃ'či/ i'ʃ'ʲi/ 'kl'ʲiʃ'či/ 'kl'ʲiʃ'ʲi]...

11. Варіанты фонемы /в/ – значіме перевернутов стрішков над фонемов /у/ – (білабіалный звук [ʋ], другов варіантов фонемы /в/ є лабіоденталный звук [w]: *ходив, знав, лавка, вовк, шовдра* [xo'diʋ/ znaʋ/ 'laʋka/ voʋk/ 'ʃoʋdra/ wʲz'abnuʲti s'a/ wmiʃati/wʲʒêʲn' / wdoʲviʲt'a]...

12. Фонемы /дз/ і /дж/ позначуеме знаками: [ʒ] і [ʒ̞], напр.: *дзявкати, джамити* [ʒ'aʲvkatʲi/ ʒ̞'aʲmiʲti]...

13. Фонему /й/ означуеме латиньсков графемов [j], напр.: *моя, майстер, выяснити* ['môja/ 'majstêr/, 'vyʲjasniʲti]...

14. Варіанту фонемы /н/ позначуеме знаком [ŋ], напр.: *'плаґка, віґ'ц'а*]...

15. Меншу павзу в середині речіня значіме єднов чаров, нахыленов доправа (ломков): /, конаць речіня двома такыма чарами: //, напр.: *Од рана падать додж, містами ся роблять млакы* [od 'rana 'padaʲd' doʲt / mi's'tami s'a 'roʲbl'aʲd' 'mlakʲy//]...

16. Высловностне споїня приназывників, часток, злучників з далшым словом значіме облучіком на спідній части рядка: з *вазы, не знала нянько з мамов, сміе ся* [ʒ'vazʲy, nê'znala/ 'n'an'ko ʒ'mamov/ 'smiʲe s'a]...

4 ГЛАСНЫ ЗВУКЫ (ВОКАЛЫ) І ЇХ КЛАСІФІКАЦІЯ

Основов артікулації гласных звуков є снажіння утримати проход через голосовый (артікулацый) тракт якнайвольнішый. Сконцентруеме ся на артікулацію вокалів в русиньскім норматівнім языку. На артікулації русиньскых гласных звуков має **най-векшы поділ язык**, як еден з основных артікулацных органів. Подля ёго погыбу (переміщення) з неутралного положіння встановлюеме два основны крітерії діління гласных звуков: іде о переміщованя (погыб) **вертікальне** і **горізонтальне**.

З погляду горизонтального переміщованя (погыбу) языка класіфікакуеме гласны звуку на ряды: передній, переднє-середній, середній, середнє-задній і задній. З погляду вертікального переміщованя (погыбу) языка ділиме гласны звуку на штири ступні піднятя: высокый, середнє-высокый, середній і низкый. З того виходить, же русиньскы гласны звуку вытваряють штири ступнєву сістему подля способу творіння, т. є. піднятя языка і пятьрядову сістему подля міста творіння. Далшыма секундарныма условіяма класіфікації гласных звуков суть: форма ворг (гамб), угол двигнута нижнєй челюсти і напята главного артікулачноо органу (языка). Важным артікулацным органом у русиньскых гласных попри языку є тыж мнягке піднебья, котре заперать вступ до носовой порожнины (полости), бо русиньскый язык не має носовы гласны звуку. Класіфікація гласных звуков може быти графічно зображена так:

Класіфікація/сістема гласных звуков³:

↑ Піднятя → Способ творіння	Місто творіння	Ряд				
		Передній	Переднє-середній	Середній	Середнє-задній	Задній
	Высоке	і				у
	Высоко-середнє		и		ы	
	Середнє	е				о
	Низке			а		
Лабіалізація		Нелабіалізваны				Лабіалізваны

- штириступнєва сістема
- пятьрядова сістема

З того можеме зробити таку рекапітулацію:

1. в русиньскім языку маеме 7 гласных звуков;
2. розділ міджі нима залежить:
 - а) од обєму і формы ротовой порожнины;
 - б) од положіння языка;
 - в) од участи ці неучасти ворг (гамб) на їх творінню;
 - г) од положіння (піднятя) нижнєй челюсти.

3 Класіфікацію звуков в русиньскім языку з їх характеристиков зробив В. ЯБУР. Позерай: ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: Літературный язык : Пряшівска Русь. In: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русиньскый язык*. Redaktor naukowy P. R. Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski, 2004, с. 153-160.

3. На основі уведення гласних звуку ділимо подля:

- а) участі ворги (гамб) на: – лабіалізовані (од лат. лабія-ворга) – о, у; нелабіалізовані – і, и, ы, е, а;
- б) подля міста творіння на ряди: передній – і, е; переднє-середній – и; середній – а; середнє-задній – ы; задній – у, о;
- в) подля способу, творіння на ступні підняття: високий – і, у; високо-середній або середнє-високий – и, ы; середній – е, о; низкий – а.

4.1 Артікулячно-акустична характеристика гласних звуків

Виходячі із класифікації гласних звуків, они бы ся дали характеризувати з погляду міста і способу їх творіння приблизно так:

Звук /а/ – є гласний середнього ряду, нижнього підняття, нелабіалізований. При його висловності язык ся із спокійної пологы, лежачі на дні ротової порожнини, дакус посує дозад, кінчик языка ся лем барз маленько підойме, воздушний ток вольні проходить через ротову порожнину, ворги суть ростворены, але не беруть участь на артікуляції.

Максимально ясно ся тот звук висловлює і ясно ся чує під акцентом в позиції між твердыма согласными, на зачатку і на кінці слова, напр.: *ангел, варта, баба, мама, сало, парада, роса, трава, така* [ангел/врта/баба/мама/сало/парда/ро'са/тра'ва/та'ка] і т. д.

Неакцентоване /а/ в позиції між твердыма согласными, на зачатку і на кінці слова ся одлишує од акцентованого лем тым, же ся висловлює з меншых силых, напр.: *наука, дома, корова, кістка, бородавка, команія* [на'ука/дома/кô'рôва/кістка/бôрô'даўка/кома'ніц'а] і т. п.

В фонетичнім оточінні між палаталізованима согласными ся [а] стає вєще запертым і посувають ся вєще допереду. З трьох основных позицій між палаталізованима Т'АТ, ТАТ', ТАТ' (де Т – Т' заступують хочьякий согласный) звук /а/ є найвєще жуєний і посуєний допереду в позиції ТАТ', напр.: *зять, сядь, лячі, нянько, малярський* [з'ат'/с'ат'/л'а'чі/'н'ан'ко/ма'д'ар'ський] і т. д.

Звук /о/ – є гласний заднього ряду середнього підняття, лабіалізований. Висловлює ся при середнім отворінні ротового отвору і середнім спущінні нижньої челюсти. При його висловності ся язык одтягує кус дозад, його кінчик падає долов і дакус ся одтягує од нижніх зубів, а його задня часть ся двигать к мягкому піднебю. Ворги ся витягують (посувають) кус допереду, жуєють ся і заокруглюють ся.

Максимально ясно ся висловлює і найясніше чути акцентоване [о] на кінці слова, в позиції між твердыма согласными і на зачатку слова, напр.: *око, босый, воле, гора, дома, дно, село, зло, ванно* [око/'босы/'воле/'гора/'дома/дно/се'ло/зло/ван'но] і т. п.

Неакцентоване /о/ в позиції між твердыма согласными, на зачатку слова і на кінці слова, кідь такой позад них не іде білабіалний [ў] а в наслідуючих складах не

суть звуки високого підняття /i, y/ і зужені звуки [ô, ê], ся якостні не одлишує од акцентованого /o/, лем ся висловлює з меншов силов.

Таксамо позад м'якого согласного ся висловность звука /o/ не мінить, напр.: *клѣц, лѣх, з нѣго, дзѣбати, царѣви* [кл'оц, л'ох, з 'н'ого, 'з'обати, 'цар'ови] і т. п. В русиньскій орфоєпії але знаєме і висловность звука /o/ у варіанті з наближінєм до /y/. Така висловность настає, кідь ся первісно неакцентоване /o/ в позиції перед акцентованима гласными високого підняття /i/, /y/ в речовім тоці реалізує як варіант, котрый позначуєме фонетично як [oʷ], напр.: *борсуг, коруна, костура, лопух, кошуля, тобі, собі, повім* [боʷр'сук/ коʷ'руна/ коʷс'тура/ лоʷ'пух/ коʷ'шул'а/ тоʷ'бі/ соʷ'бі/ пу'вім], і т. д.

Яв зужованя звука /o/ на ёго варіанту, котру позначуєме у транскрипції як [ô] в русиньскім языку ся высвітлює як результат асіміляції⁴ подля способу творіння звуків. Тот яв є натілько сильний, же го можеме збачіти в таких позиціях:

1. В позиції перед м'ягким согласным в акцентованім складі, напр. *колька* [к'ол'ка]; *фасоля* [фа'сôл'а]; *потя* [п'ôt'а]; *доля* [д'ôл'а].

2. На зужене, заперте [ô] ся висловность звука /o/ мінить і перед гласными високого підняття, таксамо в акцентованім складі: /i/, /y/, напр.: *ходба* [х'одба] – на *ходбі* [на х'ôдбі]; *стром* [стром] – в *стромі* [w 'стрôмі]; *вода* [вода] – *ню воду* [nju 'vôду]; *коза* [коза] – *веду козу* [веду 'kôзу].

3. В перевзятых словах з чужіх языків з довгим /o/, ся виділив білабіалный звук [ў] на кінці складу, котрый ся перед гласными звуками мінять на лабіо-денталне /в/, напр.: *мовда, совда, шовдра, чаков, факов, багов* [м'ôўда/ 'сôўда/ 'шôўдра/ ча'kôў/ 'баgôў/ фа'kôў] і т. п., але: *чаков/чакова, факов/факова, багов/багова* [ча'kôў/ 'чакова/ фа'kôў / 'факова/ 'баgôў / 'багова] і т. д. Як видно, ай перед білабіалным звуком [ў] ся /o/ висловлює як зужене заперте [ô].

4. Кідь в дослідку уведжених трьох позицій зуженого звука /o/ в дакотрім складі у слові, тогды ай у складі перед ним (кідь є в нїм звук /o/), тот ся таксамо висловлює як зужене, заперте [ô], напр. *солома* [со'лома] – [w сô'лôмі]; *морков* [м'ôркôў]; *коноплі* [кô'нôпл'і]; *молоко* [мо'локо] – в *молоці* [мô'лôц'і]; *болото* [бо'лото] – в *болоті* [w бô'лôт'і].

Такый яв ся называє гармонізація складу і у своїх баданях на нѣго вказав норьскый слависта Олаф БРОХ (БРОХ, Олаф: *Узрорусское нарѣчіе села Убля Земплинскаго комитата*. Санктпетербургъ, 1899). Можеме сконштатовати, же русиньскы діалекты, взяты за основу кодифікації русиньского языка таку висловность доднесь заховали у своїй бісіді.

Звук /y/ – гласный заднѣго ряду, верхнѣго (высокого) підняття, лабіалізований. При ёго висловности є язык скоро в такім самім положіню, як і при висловности звука /o/, але є кус вѣще посунутый дозад а тыж є высше двигнутый к м'ягкому піднебю. Воргы при ёго висловности суть заокруглены і дакус высунуты допереду. Отворіння рота є узке, лем з малым спущінєм нижнѣй челюсти.

4 Подля Ябура тот яв мож розуміти таксамо як приподобнѣваня, або неутралізацію подля міста творіння фонемы [o]. О яві неутралізації будеме писати в далшых частях.

Максимально ясно ся висловлює і чує звук /у/ тогды, кідь є під акцентом в фонетичнім окружіню міджі твердыма согласныма, на кінцю і на зачатку слова, напр.: *думка, думати, курити, курка, лускати, пукати, сук, угол, ухо, тряссу, пряду* ['думка/ 'думати/ 'курити/ 'курка/ 'лускати/ 'пукати/ сук/ угол/ ухо/ тр'а'су/ пр'а'ду] і т. п.

Неакцентоване /у/ таких самых позиціях не одлічать ся од притиснутого, лем ся висловлює з меншов силов, напр.: *будова, гудаци, дусити, кусати, мука, ударити, упасти, кашу, нашу, кашу, ріжу* [бу'дѡва/ гу'даци/ ду'сити/ ку'сати/ му'ка/ у'дарити/ у'пасти/ 'кашу/ 'нашу/ 'р'іжу] і т. д.

В позиції міджі палаталізованыма согласныма а тыж хоць по твердім, але перед мягкым согласным, особітні перед складом з /і/, /у/ можеме позоровати /у/ кус зужене і поснунуте кус допереду, напр.: *куля-кулі* ['кул'а/ 'кул'і], *мучіти, плюти, колю, пуцу* ['муч'іті/ 'пл'уті/ 'кѡл'у/ 'пуш'ш'у] і т. д.

Звук /ы/ – гласный середнє-заднєго ряду, середнє-высокого піднятя, нелабіалізований. При єго висловности ся задня часть языка кус знижує і посувають кус назад к гартанці, што му придавать одтінкы гартанкового творіння. Кінчик языка опроти положіню при /у/ ся маленько піднімають і посувають дакус допереду. Звук /ы/ є веце отворений в порівнаню з /и/ в передній части ротовой порожнини, бо при єго творіню зістає шырший проход воздушного пруджіння міджі переднєв частєв верхнєго піднебья і языком, але зато задня часть языка є здвигнута веце як при /и/ і посунута дозад к гартанці, што впливать на страту зафарблїня як к /і/, так і к /и/.

Максимально ясно ся висловлює і чує звук /ы/ під акцентом міджі твердыма согласныма а особітні по заднєпіднебных /г, к, г, х/ якы вплинули на єго приближіння к гартанковому звуку. Ту ся дость ясно одлишує од руського середнєго /ы/, напр.: *быкы, кывати, гыкати, жыла, кыдати, кылы, пыск, сыпати, рыти, тыкати, хыба, хыжа, ушытко* і т. д.

В остатніх позиціях, главні перед мягкыма согласныма ся єго творіння посувають кус допереду, але і так ся не рівнять руському /ы/ і нігда ся не допроваджать одтінком /і/ або /и/, (характерістичным про руське /ы/), напр.: *гыря, міхырь, быля, дыня* ['гыр'а/ м'і'хыр'/ 'был'а/ 'дын'а] і т. д.

Неакцентоване /ы/ ся якостно не одлічать од акцентованого, лем ся висловлює з меншов силов.

Звук /ы/ є выразным знаком русинських діалектів як в порівнаню з українськыма (де абсентує), так і в порівнаню з руськыма, де є омного ближе к /і/.

Звук /і/ – найузьшый (найвеце запертый) гласный переднєго ряду, високого піднятя, нелабіалізований. При єго висловности ся язык з невтральной позиції посувають цілов своєв масов до переднєй части ротовой порожнини і єдночасно ся двигать к піднебю. Кінчик языка ся скланяють к спіднім переднім зубам (різцям). Утворений проход про воздушный ток міджі языком і піднебєм є найузьшый, найвеце запертый. Воргы не суть ани заокруглены, ани вытягнуты допереду і не беруть участь на творіню того звука.

Максимально ясно, виразно і зрозумітелні ся висловлює і чує акцентоване /і/ в позиції міджі мягкыма согласныма. В тій позиції /і/ дістає не дуже виразну (слабу) напнутость, творячу ся в дослїдку напнутости переднєй части верху языка, напр.: *ділять, дітський, зіля, лїнь, ріни, чістять, в тілі* ['д'іл'ат'/ 'д'іц'кыј, 'зіл'а/ 'л'ін'/ 'р'іні/ 'ч'іс'т'ат'/ w 'т'іл'і] і т. д. Акцентоване /і/ перед твердыма согласныма стра-

чать кус свою напнутость, напр.: *білий, віл, гіпс, дідо, діти, каліка, ліс, місто, невіста, пліснити, сїни* [б'ілы/ віл/ гіпс/ 'д'ідо/ 'д'іти/ ка'л'іка/ л'іс/ 'місто/ не'віста/ 'пл'існ'іти/ 'с'іни] і т. д.

Кідь не є /і/ під акцентом (притиском), так тогды є кус шырше як акцентоване, напр.: *біда, вісить, ділити, гніздо, рідкый* [бі'да/ ві'сум/ д'і'лити/ гн'із'до/ р'іт'кы] і т. д.

У звука /і/ треба підкреслити і тот факт, же єден з єго варіантів (а то І < Ъ) є єдиним гласным звуком споміджі ушыткых остатніх гласных, котрый в русиньскім языку сігналізує м'ягкость передстоячого парного по твердості/м'ягкости согласного звука, напр.: *нести – нїс* [н'іс], *дідо, тіло, бісїда, гнів, літо, рідкый, цїна, діти, ділити, лівый, лїпшыї, ліс, літо, нїмый, гніздо, сніг, сїно, тїнь, стїна, цївка, цїловати, ціль* [д'ідо/ т'іло/ бі'сїда/ гн'ів/ л'іто/ р'ід'кы/ ц'ї'на/ 'д'іті/ д'і'літі/ л'івы/ л'іпшы/ л'іс/ л'іто/ н'імы/ гн'із'до/ с'н'іх/ 'с'іно/ т'ін'/ 'с'т'іна/ ц'ї'ўка/ ц'їло'вати/ ц'їл'] і т. д. Звук [і] іншого походіжня таку способность не має, напр.: *дім, стіл, сіль, нїс (носа)* [дім/ стіл/ сіл'/ нїс] і т. д.

Звук /и/ – гласный переднє-середнєго ряду і середнє-высокого піднятя, нелабіалізовный. При єго высловности язык переднєв частєв є посунутый допереду і дгорї, але не є то так впередї і горї, як при /і/. Дало бы ся повісти, же при звуку /и/ є язык в положїї середини міджі звуками /і/ і /е/. Воргы ся при єго высловности незаокруглюють і не посувають ся допереду, т. зн. же не беруть участь на творїню того звука.

Гласный /и/ ся найяснїше высловлює під акцентом міджі твердыма согласныма, напр.: *бити, вити, вилы, дикый, косити, липа, лишка, миска, нихто, пити, просити, робити* [б'іті/ 'віті/ 'вилы/ 'д'ікы/ ко'ситі/ 'ліпа/ 'лишка/ 'миска/ 'нихто/ 'піті/ про'ситі/ ро'біті] і т. д. Звук [и] без акцента ся высловлює єднако, лем з меншов силов, напр.: *лице, зимовати, минулый, хлопи, попи* [ли'це/ зимо'вати/ ми'нулы/ 'хлопи/ 'попи] і т. д.

Як під акцентом, так і безакцентне /и/ в позиції перед м'ягкыма согласныма і перед складом з /і/ ся жує і высловлює ся переважно з наближінєм до /і/, як напр.: *видно – відіти*⁵ [в'идно/ 'від'іті], *видиш – віджу* [в'идиш/ 'віджу], *сидиш – сидіти* [си'диш/ си'д'іті], *болить – боліти* [болит'/ бо'л'іті] т. п. По все м'ягкім /ч/ гласный звук /и/ уж цалком перешов до /і/, напр.: *чісто, читати, бочіти* [ч'істо/ ч'ітати/ 'б'очіті] і т. п., але такий яв можемо позоровати докінця і в позиції перед /ч/, напр. в суфіксі -іч: *москвіч, поповіч, кралєвіч* і т. д. Звук /и/ сплынув в єднім звуці з /і/ тыж перед м'ягкым /ц'/ в суфіксі -іц'а, напр.: *служніця, паліця, команіця, кланіця* [служ'ніц'а/ 'паліц'а/ кома'ніц'а/ кла'ніц'а] і т. п. Такий яв позоруєме в суф. -іня, -ище [-ін'а, -іш'че]⁶, напр.: *пиловіня, бандурчіня* [пило'він'а/ бандур'чін'а]; *призвище, зимовище, ручище, домище, лісище* [призвіш'че/ зи'мовіш'че/ ру'чіш'че/ до'міш'че/ л'і'сіш'че]⁷ і т. д.

5 Тоту высловность дотримує сучасный нормативный язык і в правописі: *видно – відіти, крик – кричати* (порівнай з українським: *крик – кричати*).

6 Треба памятати, же в суфіксі -ище є припустне наближїня и до і лем у высловности (в орфоєпії), правопис решпектує вокал и. У суфіксі -іця (на розділ од українського языка) русиньска норма зафіксувала вокал і як у высловности (орфоєпії), так ай у правописі (орфографії).

7 На основі конкретных індіцій мож высловити погляд, же фонема [и] в дакотрых фонетичных позиціях фунгує уж лем як позічний варіант фонемы [і]. Єднов з тых позицій є уведжений приклад в суфіксі -ище.

В кінцевій морфемі часослова на флексію -ти ся /и/ висловлює таксамо як /і/, напр.: *писати, читати, малёвати, положитьи* [пи'саті/ 'читаті/ мал'о'ваті/ по-ло'жыті] і т. д.

Споїня /и/ і /і/ до єдного звука /і/ у вище спомянутих позиціях єднозначно свідчить о фунгуючій в русиньскім языку тенденції зужованя /и/.

Звук /е/ – гласный переднёго ряду, середнёго піднятя, нелабіалізований. При висловлєваню звука /е/ язык своєв переднёв частєв ся тискать допереду і горі к твердому піднебю, але є дакус ниже спущений і не так барз высунутый допереду, як при /и/. Звук /е/ є веце отворений в порівнаню з /и/, зато же при єго творіню зістає проход про воздух шырший главні міджі переднёв частєв твердого піднебья і языком. Максимально ясно і зрозумітелно ся висловлює і слухово приймають акценто-ване (притиснуте) /е/ в таких позиціях:

– на кінці слова

– на зачатку слова

– міджі твердыма согласныма, але лем тогды, кідь в далшім складі не сліднують /і/, /у/ і заперты [ô, ê] напр.: *берег, береза, дер, жертва, зеленый, зерно, небо, пелех, терен, ера, есо, таке, нове* і т. п.

В позиціях перед м'ягкыма согласныма, перед складами з гласныма високого піднятя /і/, /у/, таксамо перед зуженыма [ê], [ô] і перед білабіалным ў ся звук [ê] зужує або заперать і фонетично ся реалізує скоро як /и/, лем з тым маленьким розділом, же кінчик языка є кус (але барз маленько) веце напнутый як при висловности /и/. Але тот розділ є такый незначный, же го учує лем добрі треноване ухо. Мы ся але прикланяме к погляду, же зужене [ê] треба у висловности поважовати за єднаке з /и/, напр.: *верьба, мерьва, речи, течі, вечур, четверь, пелевня* ['вѣр'ба/ 'мѣр'ва/ рѣ'чі/ тѣ'чі/ 'вѣчур/ чѣт'вѣр'/пѣлѣўн'а] і т. д.

Така фонетична реалізація звука /е/ викликає многы етимологічны і орфографічны проблеми.

5 СОГЛАСНЫ ЗВУКЫ (КОНСОНАНТЫ) І ЇХ КЛАСІФІКАЦІЯ

Артикуляцыйны і акустычны апіс согласных звуков не ё такім простым і аднозначным як ё апіс гласных звуков. Галоўна прычына гэтаго ё факт, же цэлым консонантнай артыкуляцыі ё вытворэння гаты (блокацыі, бар'еры) рэчовымі органамі в галоўным тракці выдыхаванаму току воздуча. Тэрмам гэтаго выдыхаваногам воздучным току о гаты настае шум, котрый (на розділ ад вокалів) поважуеме у консонантів за асновым акустычным знакам тых звуков.

З погляду перцепцыі аднотлівых согласных звуков ё важным нелем шум, котрый ся творить тэрмам выдыхаваногам току воздуча о гаты, але вызначны суть тыж пераходовы явы (транзіенты), то значіть тото, кады пераходіть ток воздуча. То зато, же на высловность согласных маюць уплыв і сусідні вокалы, галоўна тогды, кідь гласныі звук (вокал), наслідуюе такой за согласным звукам.

Согласны звуку (консонанты) діліме на аснове двох галоўных крытэрыіў: падля способу творэння і падля міста творэння.

5.1 Класіфікацыя падля способу творэння

Класіфікацыя падля способу творэння ё залежна ад гэтаго, же гаты, котров ся ставляюць органы речі до драгы выдыхаванаму току воздуча, може быти повна або часточна.

Найвыразнішав блокацый ё замкнуты (оклузія), пры котрым ся цалком заперать протікання воздуча порожнінам рота. В момэнці зрушэння гэтаго замкнуты, настае шум в падобі выбуху (експлозіі). Консонанты, котры възнікаюць в дослідку такой эксплозіі, называеме **замкнуты (оклузівы)** або тыж **выбуховы (експлозівы)**.

Другым тїпам перагороджэння току воздуча ё щербина в галосовым тракці, котра ся вытварять зужінём драгы про выдыхаваныі ток воздуча. Кідь ся воздуч трэ о таке перагороджэння (о вытворену щербину), тогды възнікаць шум, тїпічныі про тзв. тэрты согласны звуку (консонанты). Тоты звуку называеме **щербинны/тэрты**, або **фрыкатывы**.

У малой групы согласных звуков находитме обидва уж споминаны тїпы перагородок (блокацый) – як замкнуты, так ведно з ним і щербину, зато такы консонанты клічэме **полозаперты (семіоклузівы)** або **полощербинны (афрыкаты)**. При іх творэнню ся повне замкнуты мінить поступно на щербину.

Векшына щербинных согласных ся творить так, же тота щербинка ся находит в сярэдіні рэчовогам органу. Але кідь ся протікання воздуча загородіть (загатіть) в сярэдіні ротовой порожніны языком, потім ся вытворить щербина по обидвох боках той гаты (перагородкы), то значіть по обидвох боках языка, чім възнікаюць **боковы** согласны звуку.

Кідь ся щербина при творэнню согласного звука вытварять так, же ся часть языка рострясе, вытворить ся согласныі звук **трясучій (вібрант)**.

На аснове уведжэного можеме конштатовати, же согласны звуку (консонанты) падля способу творэння в русиньскім языку заділюеме до таких катэгорій:

1. Замкнуты (оклузівы), або вибуховы (експлозівы): **п, б, к, г, т, д, т', д'.**
2. Замкунуто-проходны, котры ся дільця на:
 - а) носовы **м, н, н';**
 - б) боковы: **л, л'.**
3. Полозаперты (семіоклузівы), званы найчастіше афрікаты: **ц, ц', дз, дз', ч', дж'.**
4. Щербинны, подля способы взнику шуму званы тыж терты (фрікатівы) а даколи їх находиме і під назвов спіранты: **ф, в, с, с', з, з', ш, ж, й', х, г.**
5. Трясучі согласны (вібранты): **р, р'.**

5.2 Класіфікація подля міста творіння

Класіфікація консонантів подля міста творіння є завісла од того, же при продукції согласных звуків ся вытваряють гать (перегородка, блокація) про протіканя воздуха на різних містах голосового тракту активнов чінностей розлічных артікулачных органів. Конкретно є то так:

1. При ворговых согласных (лабіалах) ся вытваряють гать воргами (гамбами), при чім ся продукують такы консонанты:
 - а) обоворговы (воргово-ворговы; білабіалны), вытворены гатёв обома воргами: **п, б, м;**
 - б) воргово-зубны (лабіоденталны), вытворены перегородков верхнёй воргы і спідніх зубів: **ф, в.**
2. Зубно-ясновы (алвеоденталны) суть творены блокаціов переднёй части (кінчіка) языка опертого о область верхніх зубів і ясногового выступу: **т, д, н, с, з, ц, л, р, ш, ж, ч, дз.** Даколи ся з них виділюють окреме зубны і зубно-ясновы согласны звуки.
3. Переднёпіднебны (твердопіднебны; палаталны) – суть творены верхнёв частёв языка, котрый є притиснутый к твердому піднебю: **т', д', н', л', й', р', ц', ч', дз', дж', с', з'.**
4. Заднёпіднебны согласны (мягкопіднебны; веларны) ся артікулюють заднёв верхнёв частёв языка проти мягкому піднебю: **к, г, х.**
5. Гартанковый (ларінгалный) согласный звук – ларінгала є твореный в гартани і артікулюючим органом ту суть голосівкы і тзв. придыханя. Ту належить еден звук **г.**

5.3 Класіфікація согласных подля участи голосу або шуму (звонкости/глухости)

При творіню дакотрых согласных суть голосівкы од себе оддалены, не трясуть ся і пропускають выдыхованый ток воздуха без того, жебы вытваряли голос (тон). Іншы согласны звуки суть за цілый час своёй артікулації допроваджаны голосом, т. зн. же ся при їх артікулації трясуть і голосівкы і вытваряють тон. Согласны першого тіпу (без тону) называеме глухы согласны а согласны другого тіпу (з участёв тону) называеме звонкы согласны.

Векшыну согласных з погляду глухости і звонкости можемо споїти до пар, в котрых обидва согласны звуки стоячі проти собі суть, в основі, згодні як подля способу, так і подля міста артикуляції, розділны суть лем подля участи голосу (тону) на їх творіню (єден з пары го має, другый нїт). Таки согласны звуки клічеме парныма согласныма подля звонкости і глухости.

В русиньскім языку є тыж група сонорных (звучных) согласных, котры суть все звонкы, не мають глуху парну согласну і з того погляду їх клічеме непарныма согласныма.

Парны согласны подля звонкости і глухости суть: **б – п, д – т, д' – т', г – к, в – ф, з – с, з' – с', ж – ш, г – х, дз – ц, дз' – ц', дж' – ч'** – доведна 12 пар.

Непарны согласны сонорны (звонкы): **м, н, н', л, л', р, р'** а все звонкий є тыж согласный **й**.

5.4 Класіфікація согласных звуків подля носовости

При творіню векшыны согласных звуків мягке піднеб'я заперать проход выдыхованого течін'я (току) воздуха з дихавіці (дыхаючого) горла до носовой порожнини. Лем у дакількох сонорных согласных ся мягке піднеб'я спустить долов а тым отварять переход на протікан'я звукотворячого воздушного току до носовой порожнини, де ся в дослїдку того витваряють носовы согласны звуки (назаль): **м, н, н'**. Вшыткы остатні согласны звуки ся творять в устній (ротовій) порожнині (або оралній порожнині), зато ся называють устны (ротовы, оралны) согласны звуки.

5.5 Класіфікація согласных звуків подля акустичного сігналу

Лінгвісты выділили дві групи согласных подля акустичного сігналу:

1. Свистячі: **с, с', з, з', дз, дз'**;
2. Шыплячі: **ш, ж, ч', дж'**.

5.6 Класіфікація согласных звуків подля артикулячного органу

Класіфікація согласных звуків подля артикулячного органу одповідать звичайно класіфікації подля міста артикуляції ці подля міста творін'я. Потім сі взаємно одповідвають такы категорії:

місто артикуляції:	артикулюючі органи:
ворговы	воргы
зубноясновы	передня часть языка, верхні зубы і ясна
переднєпіднебны	верхня часть языка і тверде піднеб'я
заднєпіднебны	задня часть языка і мягке піднеб'я
гартанковы	гартанка і голосівкы

Місто творіння														
		Ворговы/ лабіалы			Заднёпід- небны/ веляры		Переднёпіднебны / переднёязычны / зубны / денталы							
Спосаб творіння	Експлозівы		Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.
		Зв.	Б		Г		Д	Д'						
		Гл.	П		К		Т	Т'						
	Фрыкатівы	Зв.	В		Г		З	З'	Ж					
		Гл.	Ф		Х		С	С'	Ш					
	Афрыкаты	Зв.					ДЗ	ДЗ'				ДЖ'		
		Гл.					Ц	Ц'				Ч'		
	Замкнуто-проход. Боковы	Сонорны	М					Н	Н'					
								Л	Л'					Й'
	Вібранты	Сонорны						Р	Р'					

6 НЕВТРАЛІЗАЦІЯ

6.1 Обща характерістика яву неутралізації

Єдним з фунгуючих явів у фонології є неутралізація. Висвітління того поняття має важне значіння про справне порозумління вопроса реалізації фонемы як структурной єдиніці з ровины языка одповідаючіма звуками в речовій ровині (в розумінню: язык як сістема, а реч як реалізація сістемы в говоренім/бісіднім або писанім тексті). Дало бы ся повісти, же іде о важну, хоць своїм россягом невелику проблематику в фонології.

Як є нам знаме, фонема, морфема, лексема і речіння як єдиніці єднотливых языковых ровин витваряють структуру языка, котра витварять якбы „скрыту“ основу языка, реалізуючу ся через звуки, форми слов і wypowiedжіня в речі. Самотна проблематика неутралізації належить к фонології, т. є. к сістемовій - скрытій області, зато є к ній з боку єднотливых лінгвістів неєднаке одношіня. Єдны ей виділюють до особітних капітол (напр. Трубецкой, Якобсон, Пауліні, Сабол і т. д.), іншы о ній говорять лем окраёво, дакотры ей заміняють іншыма поняттями і термінами.

Уведеме, як є дефінована неутралізація дакотрыма лінгвістами. Любомір Дюровіч: Є то нероспознання реалізації істых фонем за істых комбінаторных подмінок. (Під комбінаторными подмінками треба розуміти таку реалізацію фонем звуками, котра є подмінена істыма фонетічными чінителями в своїм окружіню, в дослідку чого дістаєме позічны комбінаторны варіанти фонем.). То значіть, же іде о такы припады, кідь комбінаторны варіанти двох фонем суть тоты самы звуки, што значіть, же з такых реалізацій тяжко зістити фонематічне зложіння даной лексеми. Як приклад уводить неутралізацію протиставління Т – Д (*пруд* - *прут*). З чого выводить, же при неутралізації іде о такы комбінаторны варіанти фонем, котры суть тотожнов реалізаціов двох в сістемі выразно одлишных фонем.

Е. Пауліні дефінує неутралізацію як „яв, кідь в дакотрых позіціях дакотры фонологічны властности страчають свою діштінктивну силу, што называєме неутралізаціов фонологічного протиставління“. То значіть, же є то яв, при котрім в істім положінью дакотрый знак фонемы ся не вывжывать на розлишіня значіння.

А. Ергарт характерізує неутралізацію як фонологічний яв, при котрім ся в істых позіціях рушить звуковий розділ міджі двома фонемами.

Подобно і Ю. Степанов під неутралізаціов розумить „зрушіня“ (знятя) фонематічных протиставлінь в речі при конкретных условіях.

Н. Трубецкой поужывать неутралізацію як єден з критеріїв класіфікації опозицій. Розумить ей як яв, при котрім „фонологічна протиставность в дакотрых позіціях ся неутралізує“. Такы позіції называють **неутралізачными**. Справно твердить, же не ушыткы фонологічны опозиції ся можуть неутралізовати. Там, де доходить к неутралізації опозиціх членів, там ся страчають шпеціфічны знакы членів даного протиставління, там они страчають своє фонологічне значіння і зістають лем тоты знакы, котры суть сполочны про обидва члены опозиції. В споїню з тым висвітлінём неутралізації Трубецкой поужывають термін „**архіфонема**“. Нёв ся стає єден з членів опозиції в позіції неутралізації. Што треба розуміти під „архіфонемов“, висвітлює Трубецкой (одкликуючі ся на Якобсона) так: під архіфонемов розумиме споїня

(згорнутя) вшиткых тых змыслороспознаваючих знаків, котры суть сполочны про обидві фонемы.

Высвітлеме сі близше, што ся розумить під тзв. „архіфонемов“. Напр. при проти-ставліню фонем **т**, **д** ся од себе одлишують тоты дві фонемы признаком звонкости (ничім іншым). Кідь ся при неутралізації тот диференціаційный признак стратить, vznikне звук, котрый має вшиткы сполочны знакы фонем **т** – **д**, але признак звонкости/глухости не є про нёго діштінктивна. Не є то ани звук [т], ани звук [д], але є то лем того, што є обидвом звукам сполочне, звук з погляду звонкости неутралный, а то є архіфонема „Т“. То значить, же неутралізація є яв, кідь єден з членів опозиції ся стає представителём архіфонемы.

Так розумить і высвітлює понятя неутралізації Н. Трубецкой, представитель Празького лінгвістичного кружка.

Лемже з терміном „архіфонема“ не суть согласны вшиткы лінгвісты. З нима ся стотожнює і лінгвіста Василь Ябур, котрый твердить: „З понятём архіфонемы тяжко сугласити і зато, бо оно бы предполагало, же при ушиткых неутралізователных парах бы ся мусило про фонологічну штуру раховати іщі з єднов респ. з двома архіфонемами (напр. при парі /п – б/ бы ся мусило раховати з архіфонемами П, Б; напр.: *хліб(п) свіжый* – /п/; *сніп(б) жыта* – /б/ і т. д.)“.

В чім є властно значіння неутралізації? Припоюєме ся к поглядам тых лінгвістів, котры твердят, же неутралізація з психологічного погляду бы ся дала назвати якимесь економным законом речі, кідь в істых условіях ся не выживають ушиткы фонематичны знакы фонемы. Тот знак фонемы, котрый є моментално неактуальный, ся выхаблять. Неутралізачны позиції не суть єднакы про вшиткы языкы, не суть універзалны. Іде фактічно о економічність при розпознаю діштінктивных знаків і протиставлінь в говоріню (бісіді) і слуханю (перцепції). Тот яв, котрый ся указує з даного погляду надбыточным, в позиції неутралізації ся страчать. Зато понятя „архіфонемы“ не є потрібне.

Руськы фонологічны школы (московска і петроградска) не говорять ани о неутралізації, ани о архіфонемі, але уваджають понятя сильных і слабых фонем. Василь Ябур ся скорше прихылять к тому, же в языку фунгує неутралізація, котрій підлігають не вшиткы фонемы, лем тоты, што ся дістають до **слабых позицій**, на розділ од позицій сильных, де не підлігають неутралізації. Также не говориме о сильных і слабых фонемах, але о слабых і сильных позиціях про дакотры фонемы. Тримать ся погляду, же каждая фонема в языку є натілько сильна або слаба, накілько то є потрібне про ёй фунгованя.

Професор Ян Сабол конштатує, же асімілація – то є зміна, викликана звуковым оточінём фонемы, котра ся наслідком того оточіння асімілує. Платить то і про яв неутралізації, ку котрому властно патрить і асімілація (она є істым тіпом неутралізації, таксамо як і приподобнєваня, о котрім будеме писати ниже). У вшиткых высше названых явів ся **не мінить значіння** слова (ёго змысел). Наспак, реалізаціов алтернацій (о котрых будеме писати в далшій части) у словах ся **мінить змысел** (значіння) слова. То є главный розділ міджі процесами неутралізації, асімілації протів алтернації⁸.

8 Ян Сабол конштатує: „Neutralizácia a asimilácia je vyvolaná zvukovým okolím, alternácia významovým okolím.“ Ближе позерай: ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: SPN, 1981.

6.2 Типи неутралізації

Як уж было повіджене, з неутралізаціов ся стрічае лем в дакотрых позиціях. Неутралізація ся реалізує звичайно на граніці морфемы (корінь, префікс, суфікс) або слова, на їх зачатку або кінці, під впливом сусідній морфемы або слова.

Єднотливы авторы виділюють розділны (неєднакы) типи неутралізації. Можеме сугласити з конштатаціов Н. Трубецкого, же неутралізація ся дасть розділити на дві векшы группы: 1. Неутралізація подмінена контекстом (завіслость од фонематичного окружіня); 2. Неутралізація подмінена штурктуров (завіслость од поставлїня в слові), в рамках котрых ся в єднотливых языках виділює неєднаке множество тіпів неутралізації. Кідь перейдеме конкретно к нашому языку, так можеме конштатовати, же неутралізація має регресівный характер, т. зн. же неутралізуючов фонемов є зачаточна фонема другой (задній, наслідуючой) морфемы або слова, а неутралізованов фонемов є кінцёва фонема першой (передстоячой) морфемы або слова. Місто, де ся стрічать неутралізуюча фонема з неутралізованов фонемов ся называють **неутралізачным містом**.

6.3 Неутралізація консонантів

6.3.1 Неутралізація звонкости (глухый – звонкий)

Неутралізація є залежна од форми і поставлїня. Што до форми, иде о то, ці неутралізуючов фонемов є звонка (тогда настає озвінчіня), а таку неутралізацію означуєме за неутралізацію по звонкости. Кідь неутралізуючов фонемов є глуха фонема (настає оглушіня) і таку неутралізацію означуєме як неутралізацію по глухости. Што до поставлїня, иде о дві позиції, а то:

а) в рамках єдного слова – на граніці коріня (або основы) + одводжуючого (дерівачного) суфікса;

б) на граніці слова (кідь кінчіть єдне слово і зачінають друге) і на граніці префікса + коріня;

Розобереме сі даны позиції подрбніше:

а) Озвінчіня (в рамках єдного слова), або: **неутралізація звонкости (тіпу „глухый – звонкий“)**

Тіп неутралізації (глухый – звонкий) на граніці коріня або основы і дерівачного суфікса настає лем перед звонкыма консонантами⁹ *просьба* ['проз'ба], *косьба* ['коз'ба], *платба* ['пладба]. Перед сонорныма консонантами і вокалами тот неутралізація не настає, напр.: *мок-ну-ти*, *руч-н-ый*, *выс-от-а*, *хлоп-ами* – і т. д. Як видно, в уведжених словах фонемы /к/, /ч/, /с/, /п/ не підлігають неутралізації.

Выймков з того правила є форма 1-ой особы мн. ч. імперативу, де неутралізація настає: *куп* – *купме* ['кубме], – але уж *купте* ['купте]; *нос* – *носъме* ['ноз'ме], але уж – *носъте* ['нос'те] і т. д.

б) Озвінчіня настає нелем тогда, кідь є неутралізуючов фонемов на граніці слов (*косить далеко* ['косид' далеко]) або на граніці префікса і коріня *розбігнути*, *роз-*

9 Такой тіп неутралізації мож розуміти як асіміляцію по звонкости.

*давити*¹⁰ [роз'бігнути/розда'вити] **звонкий** консонант, але таксамо і **сонорний** консонант або **вокал** а кідь є неутралізованов фонемов глухий консонант, тогды тот глухий консонант приберать властность **звонкости**, напр.: *хлоп одышов* [хл**об** оды'шоў], *хлоп дават* [хл**об** 'дават'], *хлоп носить* [хл**об** 'носит']; *пять лип обышли* [п'яд' ли**б** обыш'ли]; *пять лип зрізали* [п'яд' ли**б** 'з'р'ізали]; *пять лип нало'жыли* [п'яд' ли**б** наложыли]; *потік опав* [п'отіг' о'паў]; *потік гучить* [п'отіг' гучіт']; *потік малый* [п'отіг' ма'лыі]; *ліс умерать* [л'із у'мерат']; *ліс засыхать* [л'із за'сыхат']; *ліс рідне* [л'із 'р'ідне]; *куп іглу* [ку**б** іг'лу]; *куп дыню* [ку**б** 'дрывно] *куп масло* [ку**б** 'масло]; *наш отець* [наж**с** ђ'тѣц']; *наш замок* [наж**с** 'замок] *наш народ* [наж**с** 'нарот]; *ніч іс-того* [ніж**с** 'істого]; *ніч великого* [ніж**с** ве'ликого]; *ніч не мам* [ніж**с** не 'мам]; *покось овес* [покоз**с** 'овес]; *покось зерно* [по'коз**с** 'зерно]; *покось луку* [по'коз**с** 'луку]; *пять овець* [п'яд' о'вѣц']; *пять дівок* [п'яд' 'д'івок]; *пять невіст* [п'яд' не'віст] і т. д.

Звонкостна неутралізація в нашім языку настає (на розділ од подібных прикладів в словенчині) і перед сонорныма, напр.: **кній** [гн'іј], **кним** [гним], **кнам** [гнам], **з нёв** [з н'оў], **з нима** [з нима] (є то проявлене в дакотрых припадах і в правописі: *нигде*¹¹, *дагде*, *з*¹² *нима*, *з* *мамов*...).

6.3.2 Невтралізація глухости (звонкий – глухий)

Невтралізація тіпу „звонкий – глухий“ настає:

а) В рамках єдної лексеми, кідь неутралізуючов фонемов є глухий консонант. Невтралізований звонкий консонант неутралізаціов страчать признак звонкости і оглушує ся. Тот тіп неутралізації знаєме тыж під назвов **асіміляція по глухости**, напр.: *везьте* [в'ес'те]; *грядка* [г'р'атка]; *стежка* [с'тешка]; *бабка* [б'апка], і т. д.;

б) кідь є неутралізована фонема на абсолютнім кінці слова (перед павзов). Невтралізована фонема страчать признак звонкости і мінить ся у высловности на свою глуху пару, напр.: *дуб* [дуп], *народ* [нарот], *запад* [запат], *берег* [б'ерех], *жолудь* [ж'блут'], *ліз* [л'іс], *везь* [в'ес'] і т. д.;

в) кідь неутралізованов фонемов є звонкий консонант на кінцю посліднєй морфемы єдного слова, а неутралізуючов фонемов глухий консонант в першій морфемі наслідуючого слова, напр.: *дуб схне* [дуп схне], *народ худобніє* [нарот худоб'н'іє] *запад сонця* [запат 'с'ѡѣц'а], *жолудь кормить звірята* [ж'блут' 'кормид' зві'р'ата].

Як можеме збачіти, тот тіп неутралізації ся реалізує нелем в рамках єдної лексеми, але ай на границях вшитых морфем, а тыж на кінці слова.

Не подлігають тій неутралізації непарны сонорны консонанти і лабіодентальний консонант /в/, але дало бы ся повісти, же на кінці слова і по гласных перед согласным ся неутралізує на білабіалне [ў], напр.: *встав*, *Русинів*, *дівка*, *правда*, *рівний*, *домів* [встаў/ ру'синіў/ 'д'іўка/ 'праўда/ ріў'ныі/ д'ѡ'міў], і т. д.

10 Русинський нормативний язык при правописі префіксів роз-, рос-, і без-, бес-, дотримує фонетичний принцип, напр.: *ростяти*, *розбрызнути*, *бесправный*, *безбранный*...

11 Словацький язык в припадах *niekde*, *nikdy*, *nikde* решпектує неутралізацію у высловности, в припадах приназивника **к** в спойну зо словом зачінаючим на сонорный, або вокал, попередній глухий консонант ся не неутралізує: [k ěnu/k ěj/k tame/ k ujovi, k aŭtu]... Ближе позерай: KRÁL, A.: *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Martin: Matica slovenská, 2009.

12 Русинський язык на розділ од словенчини не має препозицію **с**, лем **з**, котра ся вживать як з генітивом, так з інструментомом.

З історичного (діахронного) погляду є звук [ʏ] архаїзмом; є то властиво заховале старе білабіальне звучання консонанта /в/. Зо синхронного погляду (погляду сучасного мови) є [ʏ] варіантом фонемі /в/.

6.3.3 Невтралізація консонантів тіпу „твердый – мягкий“

Невтралізувати ся можуть лем фонемі, парні подля твердості і м'яккості, то є дев'ять пар фонем: т – т', д – д', н – н', р – р', с – с', з – з', ц – ц', л – л', дз – дз'. Кидь є не-втралізуючов фонемов єдна з палаталних фонем а палаталізованов єдна з парних непалаталних, так парна непалатална фонема дістає признак палаталности, напр.: *пісня* ['nʲis'n'a], *тесть* [tʲɛs'tʲ], *контя* [kʲɔn't'a], *Настя* [nas't'a], *зліва* [z'l'iva], *по-слідній* [pos'l'idnij], *яслі* [jas'l'i], *гвозді* [gvoz'd'i], *в місті* [w'mis't'i], *(коцка) в коці* [w'kɔc'c'i], *здіти* [z'd'iti], *дванадцять* [dva'naɥ'c'atʲ], *стягне* – [s't'agne], *спалня* [spa'l'n'a], *хустя* [xus't'a], *до сонця* [do'sɔn'c'a], *стяти* [s't'a'ti], *зрізати* [z'r'izati], і т. д. Невтралізація настає векшынов і перед все м'ягкыма дж', ч', напр.: *фінджа* [f'in'za], *серенча* [s'erɛn'ca] і т. д.

6.3.4 Невтралізація зубних консонантів перед переднєпіднебныма

Зубны /с – с'/, /з – з'/, /т – т'/, /д – д'/, /ц – ц'/ ся не-втралізують в позиції перед переднєпіднебныма ж, ш, ч'. Невтралізація проходить приближно так:

– /з, з', с, с'/ перед /ш/ ся реалізують як ш, напр.: *нишый* ['nʲishʲyj]; *ушый* ['uʲshʲyj]; *без шаблони* [bɛʃ ʃab'lɔny]; *ніс шайты* [nʲis ʃajty]; *без шампаньско-го* [bɛʃ ʃam'pan'c'kɔgo], *без шофера* [bɛʃ ʃɔfɛra], *через шыю* [tʃɛrɛʃ ʃyju]; *через шаку* [tʃɛrɛʃ ʃkaru]; *росшырити* [rosʲshy'riti], *сшыти* [sʲshy'ti], *без шапки* [bɛʃ ʃapky] і т. д.;

– /з, з', с, с'/ перед /ж/ ся реалізує як [жж] або [ж], напр.: *розжалити* [rozʲʒaliti], *розжувати* [rozʲʒuvatʲ], *зжати* [ʒʒatʲ], *зжаліти ся* [ʒʒal'iti s'a]; *ніс жабу* [nʲis ʒabu]; *безжалостный* [bɛʒʒalosnyj]; *із желіза* [iz ʒɛ'l'iza]; *без жывота* [bɛʒ ʒy'vota]; *барз жылавый* [barʒ ʒy'lavyj]; *без жобраня* [bɛʒ ʒɔbran'a], *без жупы* [bɛʒ ʒupy] і т. д.;

– /з, с/ перед /ч/ ся реалізує як [ш'ч], напр.: *з черешні долов* [z' tʃɛ'rɛʃn'i dɔ'lɔɥ]; *з часу на час* [z' tʃasu na ʃas]; *счистити* [s' tʃis'titi] і т. д.;

– спойня -т'с-, -тс'-, -т'с'- высловлюєме як [ц'], або [ц'ц'], напр.: *дїтьскый* [d'it'skyj], *люблять ся* [l'ubl'aɥ'c'a] і т. д.;

– спойня -дц'- высловлюєме як [ц'], або [ц'ц'], напр.: *дванадцять* [dva'naɥ'c'atʲ], *двадцять* [dvaɥ'c'atʲ] і т. д.;

– спойня -тч-, -дч- ся звичайно як [чч], напр.: *Хотча* [xɔtʃa], *помыток – помытча* [pomytʃa], *молоток – молотча* [molotʃa], *Градчаны* [gradʃany] і т. д.;

– спойня -тц'-, -дц'- ся высловлює як [ц'ц'], напр.: *отця* [ot's'c'a], *судця* [suɥ'c'a];

– спойня -чц'- ся высловлює як [ц'ц'], напр.: *млачка – в млаці*, [w'mlaɥ'c'i], *мачка – мачці* [maɥ'c'i] і т. д.

Ту є істо тых груп веце, треба їх ліпше і глубше проштудувати і описати, што є інтересна робота до будучности.

6.4 Невтралізація вокалів¹³

Невтралізація вокалічної системи русиньского языка не є така росшырена як в руськім або словацькім языку. Мы сі думаме, же к ній ся односять лем явління, традично называны позічныма або фонетічныма змінами (альтернаціями), т. зн. змінами, завіслыма од позіції даного вокалу в слові. З того погляду виділюєме:

6.4.1 Невтралізація фонемы /о/

Фонема /о/, як сьме высье писали, ся звичайно реалізує як гласный звук заднёго ряду, середнёго піднятя, лабіалізований. Максимально ясно ся высловлює під акцентом на кінці слова і в позіції перед твердыма согласныма, напр.: [моло'ко/ 'босыј/ 'воле/ 'горбы/ 'гора/ 'дома/ дно/ тло/ 'добро/ зло] і т. д. Якосно ся скоро не різнить, лем є кус слабше і неакцентоване /о/ в позіціях тіпу: *ортовати, косити, просити, робити, борона* [орто'ваті/ко'ситі/про'ситі/ро'биті/боро'на] і т. д. Невтралізація фонемы /о/ настає:

а) Кідь ся первісно неакцентоване /о/ в позіції перед акцентованыма гласныма високого піднятя /і/, /у/ в речовім тоці реалізує як ей варіант, котрый позначуєме фонетічно як [о^у], напр.: *борсуг, коруна, костура, лопух, кошуля, тобі, собі, повім* [бо'р'сук/ ко'руна/ ко'с'тура/ ло'ух/ ко'шул'а/ то'бі/ со'бі/ по'вім] і т. д.

б) Кідь ся фонема /о/ находить в чотырех позіціях (о котрых сьме уж писали у звязи з звуковов реалізаціов /о/, высловлює ся як звужене [ô], то значить як узкий звук середнё-высокого піднятя, заднёго ряду, лабіалізований. Припомянеме сі тоты позіції: в акцентованім складі, перед мягкыма согласныма, напр.: *воля, потя* ['вôл'а/ 'nômt'а]; в акцентованім складі, перед складом з гласныма високого піднятя /і/, /у/, напр.: *скора – скору, вода – ню воду, потік, попіль, лопотіти – лопит* ['скôру/'вôду/ 'nômt'ік/'nômt'іл/'lômt'і]; в складі запертім білабіалным [ў], напр.: *кров, товк, вовк, ховзанка, з бабов, багов* [крôў/ тôўк/ вôўк/ 'хôўзапка/ з 'бабôў/ 'багôў] і т. д.; перед зуженыма [ô], [ê], напр.: *коноплі, в болоті, вдовець, косець* [кônt'пл'і/ в бô'лôт'і/ вдô'вêц'/ кô'сêц']...

в) Кідь ся в перевзятых словах з довгым /о/ виділив на кінці складу білабіалный [ў], функціонує фонема /о/ як ёго позічний варіант [ô], напр.: *мовда, совда, шовдра, чаков, факов* [мôўда/ сôўда/ шôўдра/ чакôў/ факôў] і т. д.

6.4.2 Невтралізація фонемы /е/

Фонема /е/ ся реалізує звичайно як гласный звук переднёго ряду, середнёго піднятя, нелабіалізований. Найясніше ся высловлює під акцентом в позіції на кінці слова, на зачатку слова і міджі твердыма согласныма, напр.: *берег, береза, дер, жертва, клен, зеленый, зерно, небо, пелех, терен, ера, есо, таке, нове* ['берех/

13 Василь ЯБУР означує невтралізацію вокалів як приподобнєваня, або невтралізацію подля міста творіння звука.

бе'реза/ дер/ 'жертва/ клен/ зе'леніј/ 'зерно/ 'небо/ 'пелех/ 'терен/ ера/ есо/ та'ке/ но'ве] і т. д.

В позиції перед складами з гласныма високого підняття /і/, /у/, перед мягкыма согласныма, перед зуженыма [ê], [ô] а тыж перед білабіалным ʔ ся фонема /е/ неутралізує як ёго позічний варіант і реалізує ся як зужене [ê], котре має таку высловность як фонема /и/, лем з тым розділом, же кінчік языка є веце напнутый, т. зн. же ся з нёго стає звук середнё-высокого підняття і посувають ся іщі веце допереду (десь міджі /і/ і /е/), напр.: плечі, метати – мечу, верьба, купець, день, теперь, конець, гостець, четверь, на березі, пелевня [п'лêчі/ 'мêчу/ 'вêр'ба/ ку'пêц'/ дêн'/ тê'пêр'/ кô'нêц'/ гôс'тêц'/ чêт'вêр'/ на бê'рêз'і/ пê'лêўн'а] і т. д. Зато даколи дость тяжко становити етімологічне походжіня /и/, /е/ в русиньскім языку в дослідку фонетічний близкості /е/ – запертого як позічного варіанта фонемы /е/ і /и/ – будь як самостатной фонемы, або варіанта фонемы /і/.

(І при фонемі /и/ бы ся могло може говорити о ёй неутралізації в позиціях перед мягкыма согласныма і на абсолютнім зачатку слова – треба ту але ініціювати по-дробніше баданя даной проблематікы).

7 АЛТЕРНАЦІЯ

7.1 Алтернація як заміна звуків в языку Тіпи алтернації в русиньськiм языку

Замінов, або алтернаціов звуків называєме повторюючу ся і закономірну зміну звуків, котры забирають то саме (єднеке) місто в морфемі в різних припадах поужытя морфемы, напр. при словозміні, при словотворіню і т. п. Напр.: *нести – носити, кiнь – коні, сон – сна, сохне – засыхать – сухой – высохне, позерати – зрiня – зорный, коза – кізії, топiр – топориско* і т. д.

Роспознаєме два главны тіпы алтеранції:

а) історічну або традичну, котра є перевзята із змін в історії языку, не є подміненна фонетічнов позиціов звука;

б) позічну алтеранцію, котра є завісла і в сучаснім языку од фонетічної позиції звука (ту входять тзв. фонетічны законы сучасного языку).

7.2 Алтернація вокалів

Буде нас інтересовати першый тіп алтернації. Спомянеме лем найросшыренішы з них. Они фунгують як резултат давных фонетічных процесів:

1. Алтернація /e/ з /o/ (e/o), напр.: *нести – носити, везти – возити, вести – водити, позерати – зоря* і т. д.

2. Алтернація /o/ з /a/ (o/a), напр.: *гонити (худобу) – поганяти, зломити – поламати, стояти – стати, хопити – хапати, поклонити ся – кланяти ся, скачіти – скакати* і т. п.

3. Алтернація /o/ з /Ø/ (o/Ø) напр.: *сон – сна, кілок – кілка, грунок – грунка, жовток/жовчок – жовтка/жовчка* і т. д.

4. Алтернація /e/ з /Ø/ (e/Ø), напр.: *день – дня, беру – брав, Александер – Александр, пень – пня* і т. п.

5. Алтернація /o/ – /ы/ – /у/ – /Ø/ (o/ы/у/Ø), напр.: *сохне/сохне – засыхать – сухой – высохне/высохне* і т. д.

6. Алтернація /ы/ з /Ø/ (ы/Ø), напр.: *называти – назвати, попыхати – попхати* і т. д.

7. Алтернація /o/ з /i/ (o/i), а /e/ з /i/ (e/i) – то є найчастіша алтернація, якій приділиме векшу позорность:

а) алтернація o>i (в дакотрых діалектах o>у або o>ў), є найхарактернішов алтернаціов русиньского языку, што го дость одокремлює од **остатніх славянських языків**. Основа той алтернації спочивать в тім, же /o/ в отворенім складі ся алтернує з /i/ в запертім складі (o/i). Реалізує ся тот алтернація як в розлічных формах єдного слова, так ай в різних словах сполочного коріня або основы. І так, можеме тот яв відіти:

– в розлічных формах того самого слова, напр.: *рока – рік, коня – кiнь, воли – віл, носа – ніс, ночі – ніч, воза – віз, попа – pin, нога – ніг, росла – ріс* і т. д.,
і в словах єдного коріня або сполочной основы, напр.: *робота – робітник*,

батіг – *бато*жиско, *пасовати* – *пасівний* і много далших. Не рекомендуємо алтерновати в тих позиціях в таких словах, як: **род, вольный, гора – гор, слово – слов, школа – школ** і т. п.,¹⁴

- /i/ з /o/ (i/o) ся алтернує в словах, в котрых ся наслідно алтернант /i/ заперать фонемов /й/, напр.: *мого* – *мій* (не *мі*), *стою* – *стій*, *бою ся* – *бій ся*, (*копа*) *гною* – *гній* і т. п.;
- алтернація (i/o) в припадах (o>y) в генітиві плуралу присвійных придавників муж. роду, напр.: *братового* – *братів*, *нянькового* – *нянків*, *попового* – *попів*, *ковалёвого* – *ковалів*... і т. п.

б) Алтернація /e/ з /i/ (e/i), напр.: *гребінь, камінь, ремінь, осінь/до осені, ровінь, шість/шестий, сім/семий* (історично було *гребень, камень, ремень, ровень, шесть, сем* – порівнай російський язык), *нести* – *ніс*, *вести* – *вів*, *плести* – *плів*, *мести* – *мів*, і т. п.

Але є много позицій, де /o/, /e/ не переходять на /i/ в запертих складах:

- а) в словах чужої мови походження: *бокс, кокс, шпорт, педагог, атом, готел, модел, агроном, шофер* і т. д.;
- б) в словах із сполученням -ор-, -ер-, -ов- між согласними: *корч, корчма, горб, горбатий, борг* (в дакотрих діалектах *бург*), *торговати, чорт, смерть, верх, вершок, верба, сердце, перший, серп, серсть, вовк, повный, довгий, довг, довбати, товк, стовп, жовтый* і т. д.;

в) в словах з такзваним повноголосєм (-оро-, -оло-, -ере-, -еле-) між согласними (в лінгвістиці тыж позначуємо ТОРОТ, ТОЛОТ, ТЕРЕТ, ТЕЛЕТ, де Т суплує будьякий консонант): *загорода/загород, мороз, порох, молот, солодкий, волос, голос, колос, голод, берег, перед, через, середній, шелест, пелес* і т. д.

Суть але винятки, де в словах з повноголосєм настає алтернація, такы як: *поріг* – *порога*, *волік* – *волочити*, *стеріг* – *стеречи*... Лемже не алтернуємо тыж (на розділ од українського языка) o>i в таких словах, як: *оборог, борода* – *бородка/бород*, *борона* – *боронка/борон*, *голова* – *головка/голов*, *корова* – *коровка/коров*, *береза* – *березка/берез*, *ворота* – *воротка/ворот*, *долото* – *долотце/долот*, *колодка/колодок*, *сорока/сорок*, порівнай укр. в генітиві сингулару: *од борід, голів, корів, беріз, воріт; борідка, ворітка, корівка* і т. д.

г) /o/ не переходить на /i/ в ген. плуралу субстантивів жень. роду: *вода* – *вод*, *шкода* – *шкод*, *будова* – *будов*, *субота* – *субот*, *фасоля* – *фасоль*, *основа* – *основ*, *підпора* – *підпор*, *істота* – *істот*, *підкова* – *підков* і т. п. Зато не треба алтерновати ани: *школа* – *школ*, *особа* – *особ*; таксамо не треба алтерновати ани /e/ з /i/ в таких словах середнього роду як: *село* – *сел*, *мено* – *мен*, *чудесо* – *чудес*, *веретено* – *веретен* (порівнай укр. *шкіл, осіб, сіл*) і т. п.;

д) не алтернує ся e>i в суфіксі -тель: *учитель, приятель, вихователь* і т. п.;

е) не переходять /o/, /e/ на /i/ в запертих складах там, де vznikли з ъ, ь, (єр, єрь) і в сучаснім языку выпадають: *сон* – *сна*, *мішок* – *мішка*, *пень* – *пня*, *день* – *дня*, *вітор* – *вітра*, *пес* – *пса*, *заперти* – *запре* і т. д.;

ж) не наставать зміна ани в словах закінчених на -вод, -воз, -нос, -роб, -ход: *са-*

¹⁴ Алтернования в таких словах є характерне про український нормативний язык: *родити* – *рідний*, *школа* – *шкільний*, *слово* – *слів*, *воля* – *вільний*, *гора* – *гірський*.

довод, паровод, вироб (од výroба), пліновод, поход, переход, допровод, заход (порівнай укр. похід, перехід, доповід, захід) і т. д.;

з) не треба алтерновати о/е з /і/ в ряді слов книжного штілу: народ, верховный, основный, словник і т. п.;

і) не алтернує ся о>і в називниках жень. роду на -ость: радость, грубость, тонкость, святость, мягкость (порівнай укр. радість, грубість, тонкість...) і т. д.;

к) не алтернує ся о/е>і в часословнім закінчіню 2. особи на -еш: ведеш, пишеш; і в формах імперативу: выносите – вынось, доволити – доволь і т. д.;

л) не алтернує ся о/е>і во властных особных менах: Федор – Федора, Прокоп, Сидор, Мирон (порівн. укр. Федір, Прокіп) і т. п.;

м) не алтернує ся о/е>і по шыплячіх согласных /ж/, /ч/, /ш/, /щ/, /дж/ а тыж по /й/, напр.: женити – женатый, шестый, вечеря, честь, шелест, чело, пчола, чорный, жовтый, чоловік, боёвый [бојовыј], строёвый [стројовыј] і т. д.;

н) не алтернує ся о/е>і ани в суфіксах -очок, -енко, -езный, -енький: вершочок, краёчек, молоточок, полотенко, величезный, маленький, куртенький і т. д.;

о) в дакотрых словах зістало /е/ перевзяте із староруського без змін: кочерьга, червений, чекати, черпать, шептати, щедрый, счезнути і т. д.

7.3 Алтернація консонантів

О алтернації ся дасть говорити і з погляду сучасного языка. Алтернацію треба вважати як заміну єдної фонемы в коріню або в основі слова іншов фонемов ці тзв. фонематічнов нулов. З того погляду **консонантічны** алтернації бывають двоякы: а) єден консонант ся замінює другим **корелованым** консонантом; б) єден консонант ся замінює другим **некорелованым** консонантом.

7.3.1 Алтернації корелованых консонантів

а) Алтернації т/ т', д/ д', л/ л' (або наopak):

1. *молот*-и-ти – *молот'*-ба; *смерт'* – *смертка*; *кіст'* – *кіст*-ка; *завист'* – *завист*-ливый'; *маст'* – *маст*-ный; *власт'* – *власт*-ный; *пут'* – *пут*-ник; *лист* – *лист'*а; *квіт* – *квіт'*а; *брат* – *брат'*а, *камарат* – *камарат'*а. (але: *сім'* – *сім'*ка);

– *ход'*-ат' – *ход*-ба; *гуд'*-ат' – *гуд*-ба; *чел'ад'* – *чел'ад*-ник; *жалуд'* – *жалуд*-ный; *одповід'* – *одповід*-ный; *лод'* – *лод*ный (але: *лод'*ка);

– *стрілити* – *стріл'*ба; *хвал*-ити – *хвал'*ко; *волити* – *вол'*бы; в многих прикладах – лем асімілаціов: *стрілець* – *стрілця* [стріл'ц'а], *палець* – *палця* [пал'ц'а] і т. п.; Даколи не настає ани асімілація: *неділя* – *неділька* – *недільный* [не'д'іл'а/не'д'іл'ка/не'д'іл'ный]; *кривуля* – *кривулька* – *кривулястый* [кривул'а/кривул'ка/кривул'астыј], *приятель* – *приятелько* – *приятельский* [пријател'/пријател'ко/пријател'скыј]; *купель* – *купельный* – *купельня* [купел'/купел'ныј/купел'н'а] і т. д.;

– при демінутівах: *гад* – *гад'*а, *осел* – *осл'*а, *коза* – *кізя* і *кізля*¹⁵ ([кіз'л'а]);

2. перед і > Ъ: *град* – на *град'*і, *сон* – во *сн'*і; *кіл* – на *кол'*і, *місто* – в *міст'*і, *гн'іздо*

15 В данім припадї настає алтернація лем у высловности (асімілаціов).

– в гн'ізді, дно – на дн'і, їдло – в їдл'і;

– в дативі: жена – жен'і, перла – перл'і;

– в присвійних ад'єктивних: бажант – бажант'ий;

3. в односних ад'єктивних: дріт – дріт'аний, глина – глин'аний, вовна – вовн'аний;

4. перед суфіксом часослова:

– а (я)-: згорнути – згарн'ати, минути – мин'ати, мінути – мін'ати;

– і- з Ъ: червений – червен'іти, смутный – смутн'іти, білий – біл'іти;

– перед дакотрима флективними морфемами типу: молоти – мел'у, стелити – стел'у, полоти – пол'у і т. д.

б) Алтернація н'/н (або наopak):

1. свин'а – свинка; черешн'а – черешенка; сукн'а – сукенка; ден' – денний і т. д.;

2. даколи позоруєме заміну н'/н' лем лем у висловности (асімілацій, або сподоблёванём): конец' – кінця [кін'ця]; братранец – братранця [братран'ця]; млинец' – млиня [млин'ця]; ученец' – ученця [учен'ця]; волін' – волінча [волін'ча]; камін' – камінча [камін'ча]; ремін' – ремінча [ремін'ча];

3. перед суф. -ьск- /н/ все буде м'яке: кін' – кін'ський, бан'а – бан'ський, Румун'ско – румун'ський (то значить, же алтернація не настає!). Но маме і приклади слів, де алтернація н'/н' настає: Берлін – берлін'ський, жыван – жыван'ський, пан – пан'ський, Русин – русин'ський і т. д.

в) Алтернації с/ш, з/ж, ц'/ч, дз/дж, ст/щ:

1. Перед дерівачними суфіксами субстантивів:

– ік: місяц' – місячк/місячок, заяц' – зайчк/заячк;

– іна: отец' – отч'іна, высокый – вышина, низкый – нижина, узкый – ужина (але: лысый – лысина);

– арь: вівц'а – вівчарь, матіц'а – матічарь, граніц'а – гранічарь (але пец – пецух) / (алтернація с/т, з/ж, дз/дж не настає в таких словах на -арь: гусярь, козярь, мясарь і т. д.);

2. Перед дерівачними морфемами в ад'єктивних:

– істый: конец' – конч'істый, але голос – голосистый;

– ній/-ный: высокый – вышній, низкый – нижній, але: голос – голосный);

– ій: купец' – купчій, хлопец' – хлопчій, дравец' – дравчій, мудрець' – мудерчій;

3. Перед основотворчіма суфіксами часослова:

– а-, напр.: скосити – скошати, згасити – згашати, вымастити – вымащати, носити – перенашати, пустити – пушати, звозити – звозжати, зразити – зражати, грозити – выгражати, переказити – переказжати (але: домерзити – домерзати).

В тых самых умовах суть і алтернації т'/ч: стратити – страчати, крутити – скручати, сплатити – сплачати і т. д., а тьж д/дж: охолодити – охолоджати, водити – одваджати, одходити – одхаджати (позерай і в інших позиціях далше).

Алтернації к'/ч, г'/ч суть при часованю часослов: тїк – течі, пік – печі, волїк – волочі; лїг – лячі, (по)міг – (по)мочі, стеріг – стеречі і т. д.

7.3.2 Алтернації некорелованих консонантів

Алтернації некорелованих консонантів ся виявляють главно перед дерівачныма і основотворныма морфемами. Зрідкаво ся найдуть і перед формотворныма морфемами. Они (тоты алтернації) суть значно різнородны а розділно засягують єднотливы части речі.

Алтернації к/ч, г/ж, г/ж, х/ш, ск/щ, зг/жд, зг/жд:

1. При субстантівах:

а) перед дерівачныма суфіксами:

- а: *рука* – *ручка*, *нога* – *ножка*, *стуга* – *стужка*, *муха* – *мушка*, *быха* – *блышка*, *валах* – *валашка*;
- ко: *око* – *очко*, *ухо* – *ушко*;
- ок: *сміх* – *смішок*, *круг* – *кружок*, *сніг* – *сніжок*, *оріх* – *орішок*, *ріг* – *рожок*, *пыск* – *пыщок*, *чоловік* – *чоловічок*;
- ік/-ик: *хробак* – *хробачік*, *чудак* – *чудачік*, *першак* – *першачік*, *бог* – *божик*, *плуг* – *плужик*;
- ник: *молоко* – *молочник*, *мука* – *мучник*, *оріх* – *орішник*;
- іця: *слуга* – *служніця*, *плоский* – *пліщія*;
- іна: *глубокий* – *глубочіна*, *высокий* – *высочіна*, *бук* – *бучіна*; *друг* – *дружина*, *тихий* – *тишина*;
- ство: *монах* – *монашество*, *чоловік* – *чоловічество*;
- а: *бык* – *быча*, *вовк* – *вовча*, *внук* – *внуча*, *быха* – *блыша*, *небогый* – *небожа*, *убогый* – *убожа*, *боровка* – *боровча*, *ліска* – *лісча*;

б) перед флективныма морфемами у субст. лем рідко: *бог* – *боже*, *отец'* – *отче*, *друг* – *друже*.

2. При адъєктивівах перед дерівачныма суфіксами:

- ный: *молоко* – *молочный*, *рука* – *ручный*, *сміх* – *смішний*, *округ* – *окружный*, *ріг* – *рожный*, *бог* – *побожный*;
- аный: *татарка* – *татарчанный*, *сливка* – *сливчанный*, *планка* – *планчанный*;
- истый/-истый: *конец'* – *кончістый*, *берег* – *бережистый*;
- ский: *Чех* – *чес'кий*, *монах* – *монас'кий*, *ученик* – *учениц'кий*, *чудак* – *чудац'кий*, *дурак* – *дурац'кий*.

3. При вербах (часословах) ся тота алтернація реалізує часто при часованю перед особныма флексіями, не так часто перед основотворныма суфіксами:

а) перед основотворныма суфіксами:

- -ы-, напр.: *дорогый* – *дорожыти*, *слуга* – *служыти*, *сухой* – *сушыти*;
- -і-, напр.: *отрок* – *отрочіти*, *паробок* – *парібчіти*;
- -а-, напр.: *бляк* – *блячати*, *мрявк* – *мрявчати* і т. д.

4. При часословах ся тыж часто вивжывать алтернація того тіпу поужытём суфікса:

а) при видозміні і при дерівації часослов:

- к/ч: *скакати* – *скочіти*, *крик* – *крічати* – *скрикнути/выкрикнути*, *клячати* – *клякнути* – *клякати*, *гукнути* – *гучати*, *блякнути* – *блячати* і т. д.;
- г/ж: *лежати* – *лігати*, *стругати* – *стружликати*, *біжати/біжсти* – *одбігнути*;
- ск/щ: *пискати* – *пищати*, *тріскати* – *тріщати* і т. д.

б) перед формотворныма морфемами – в многих класах і групах часослов:

- к/ч: *пік* – *печу*, *рік* – *речу*, *тік* – *течу*, *товк* – *товчу* і т. д.;
- г/ж: *стеріг* – *стерезжу*, *ліг* – *ляжу*, *міг* – *можу*, і т. д.;
- с/ш: *писати* – *пишу*, *чесати* – *чешу*, *косити* – *кошу*;
- д/дж: *ходити* – *ходжу*, *бродити* – *броджу*, *судити* – *суджу*;
- б/бл: *любити* – *люблю*, *дробити* – *дроблю*;
- п/пл: *сыпати* – *сыплю*, *спати* – *сплю*;
- в/вл: *славити* – *славлю*, *ословити* – *ословлю*;
- м/мл: *кормити* – *кормлю*, *глумити ся* – *глумлю ся*;

і велике множество далших.

Алтернації т, т'/ц; д/дж; д'/ч; т'/ч:

Находиме їх лем мало в субстантівах і ад'єктивівах тіпу: *платити* – *плаца*, *говедо* – *говеджій* і т. д. Дакус частіше їх найдеме при часословах:

1. При основотворній морфемі (суфіксі) -а-, напр.: *стратити* – *страчати*, *крутити* – *скручати*, *сплатити* – *сплачати*, *охолодити* – *охолоджати*, *водити* – *одводжати*, *одходити* – *одхаджати*, *выгладити* – *выгладжати*, *садити* – *саджати* (*хліб до пеца*), *зрадити* – *зраджати*, *процідити* – *проціджати* і т. д.;

2. При часованю часослов тіпу: *трепотати* – *трепоче*, *рапотати* – *рапочу*, *реготати ся* – *регочу ся*, *метати* – *мечу*, *прятати* – *прячу* і т. д.

Алтернації т, д/с:

В інфінітиві дакотрых часослов настає алтернація коріньового **т, д**, на **с** перед інфінітивнов флектівнов морфемов, напр.: *веду*, *вести*, *плету* – *плести*, *кладу* – *клас-ти*, *пряду* – *прясти*, *мету* – *мести* і т. д.

7.3.3 Алтернація вокал/консонант

Така алтернація ся обявлять в зрідкавых припадах в часословах, а то при розділі інфінітивной і презентной основы. Найчастіше ся алтернує з вокалом носовий консонант, напр.:

1. а/н: *жа-ти/жн-уть*, *тяти* – *тнуть*, *припяти* – *припнуть*, *зачати* – *зачнуть*;
2. а/м: *взяти* – *возьмутъ*, *наяти* – *наймутъ*;
3. а/ој: *зняти* – *здоймутъ* (дуже рідкы) ці: Ø/д', напр.: *ім*, *їдять* [jім /jід'ат'].

В дакотрых припадах при зміні виду часослова з незавершеного на завершений помочов суфікса -ну- выпадае з кор'я консонант -к- кідь є міджі двома консонантами: *тріска́ти* – *трі́снути*, *тиска́ти* – *стисну́ти*, *ф(п)ляска́ти* – *ф(п)ля́снути* і т. д.

Припадів алтернації в области консонантизма і вокалізма є іщі омного веще. Є задачов лінгівстів їх обявляти і описовати і поступно дати їх повный список так, жебы злегшыв фіксування той проблематікы і приспів к справному хоснованю форм окремых частей речі а тым к здоконаліню літературной нормы в устній і писомній формі языка.

8 СУПРАСЕГМЕНТАЛНІ ЯВИ

При сегментації (членінню) звукового речового сигналу ся виділяють комплексні фонічні елементи – склади (сілабы). В рамках складів вычленюєме єднотливы **звукы**, котры ся в языковім кодї транспонують на **фонемы** – найменшы діштінктивны єдиніці конкретного языка. Попри звуках при комунікації фунгують і далшы звуковы явы, котры можеме позоровати лем на высшых єдиніцях речі, як є звук (на складах, словах, словных споїнях, речінях). Тоты явы в языку ся назвають супрасегменталны явы, або модуляція речі (у дакотрых лінгвістів ся стрічає з терміном інтонація). Модуляція речі може быти:

- часова
- тонова
- силова

Ід **часовій модуляції** рядиме **квантіту, павзу, темпо, рітм**. Перша з них є характерна про словацькый язык, русиньскый язык **квантітов** (довжков єднотливых фонем) не діспонує. **Павза**, або перерва в речі є звязана з невыгнутностєв надыху (фізіологічна павза), але таксамо виділюєме визнамову павзу, котра є важна про перціпієнта (приїмателя языкового прояву). **Темпо** речі сі в языковім прояві векшынов не усвідомлюєме, респ. реґіструєме го аж тогды, кідь є напр. барз швыдке, або наспак, барз помале. Є то кількость слов (складів) выповіджєных за істый часовый одрізок. Основов речового **рітму** є черєня акцєтованых і неакцєтованых складів. З рітмом ся стрічає найчастіше в поезії, де настає замірне розложіня прирзвучных і неприрзвучных складів.

Ід **тоновій модуляції** належить **мелодія** (інтонація). Тоту розознаєме:

а) падаючу (характерну про росповідны речіня, або дакотры тіпы вопросных речінь і росказовых речінь), напр.: *Сестра уж припуповала з Англії домів. Довго єсь мі не писав. Коли напшеш? Ідьте уж одты!*

б) наростаючу (вопросны речіня), напр.: *Сестра уж припуповала?*

в) наростаючо-радаючу (вопросны речіня, жєлаючі речіня), напр.: *Сестра уж припуповала з Англії домів? Гей, уж припуповала. Лем жебы ся нам тото подарило!*

г) монотонну (характерну про недокінчєны речіня; інтонація назначує, же выповідь ся іщі не скінчіла. Склады перед павзов мають монотонный характер, але тон посліднєго складу не є найнизшый), напр.: *Сестра уж припуповала з Англії домів... і принєсла нам дарункы.*

В **силовій модуляції** речі розознаєме **інтензіту голоса і акцєнт** (призвук, притиск). **Інтезіта голоса**, респ. цілковый силовый реґістер речі має штїлізуючу функцію. Інтезітов голоса можеме подля актуальной потреби модіфіковати звуковий бісідный прояв, стїмуловати єго дінаміку, виділєвати в нїм важны і менше важны части. **Словный акцєнт** выдвигує акцєтований склад у слові, напр. *дї-до, ко-дї-но, стри-чі...* Як видно з прикладів, в норматівній подобі русиньского языка ся акцєнт не фіксує на конкретный склад у вшыткых словах, так, як є то в сусідніх славянських языках із западного языкового арєала – словацькїм языку (ту є акцєнт фіксований на першім складї у слові)¹⁶

16 Треба розлишовати акцєнт і квантіту, котра є характерна про словацькый норматівный язык, причім русиньскый язык не діспонує таким супрасегменталным явом як є квантіта (довжка).

і польським языку (акцент є фіксований на передпоследнім складі у слові). Окрім словного акцента лінгвісти виділяють в синтагматичних конштрукціях і речіннях ай **ЛОГІЧНЫЙ (ЗМЫСЛОВЫЙ) акцент**, то є виразне мелодічно-дінамічне видвигнута дакотрой части wypowiedжнія. Таким видвигнутём ся вылучує можливість інакшой інтерпретації значіня wypowiedі бісідуючого. Наприклад: *Я вам своїм рішінём хотів даяк помочи. Я вам своїм рішінём хотів даяк помочи. Я вам своїм рішінём хотів даяк помочи.*

8.1 Акцент в русиньскім языку

Як сьме выше назначіли, западна група славянських языків має акцент фіксований на конкретнім складі у слові, напротив того, про выходну групу славянських языків, (враховано русиньского літературного языка), є характерный **ВОЛЬНЫЙ** (різномістный) і **ПОГЫБЛИВЫЙ** (движный) акцент, то значить, же ся не фіксує на єднакім складі в кождім слові. Як про выходну групу славянських языків, так ай про русиньский нормативный язык має акцент шпеціалне значіня, зато му приділиме ай веце позорности, як іншым супрасегментальным явам. Термін акцентологія (із латиньского *accentus* – акцент/притиск і грецького *logos* – слово) ся вживать на означіня науки о акцентных (прозодічних средствах языка)¹⁷.

Так як фонетика і фонологія, ай акцентологія має свої початки в 19. сторочу, російска акцентологія аж в другій половині 19. стороча, научне баданя акцентології русиньських діалектів ся датує на кінець 19. стороча. Притиск выходных славянських языків ся став обєктом научного выскуму російского лінгвіста А. Х. Востокова, пізніше ся данов проблематіков занимали А. А. Потебня, Л. В. Щерба, Р. І. Аванесов, польский лінгвіста Е. Курілович і други. Акцентологів у русиньських діалектах ся занимали О. Брех, І. Верхратський, Г. Геровський, пізніше І. Панькевич, В. Латта і други. З выслідків їх бадань ся мож дізнати, же русиньский діалектний ареал (карпатськы русиньскы діалекты) северовыходной части сучасной Словацькой републики ся подля акцентологічної шпеціфічності ділить на дві основны части – **выходну** і **западноу**. **Выходну** часть характеризує **вольный** (різномістный) і **погыбливый** (движный) акцент, який в обцім є тіпичный, як сьме уж выше спомянули, про выходославянську групу языків. **Западноу** групу русиньських діалектів характеризує **сталый** (або фіксный) акцент (характерный про западноу групу славянських языків), котрый ся стабілізував на другім складі од кінця, на тзв. пароксітоні або пенуліті. Такий притиск є тіпичный і про выходословацькы діалекты, з вынятком сотацькых.¹⁸ Кідь у выходій групі русиньських діалектів притиск має і діштінктивну (змыслорозлишующу) функцію, што значить, же він є **фонологічно релевантний**, то в западній він стратив тоту особитість, внаслідку чого ся став **фонологічно ірелевантним**, подобно як то є в групі западославянських языків. З вышеуведженого впливають, же западноу групу карпатських русиньських діалектів мож поважовати подля акцентологічного опису як шпеціфічний діалектний масив в рамках території выходославянських языків. Інакше повіджено, тота група діалектів з погляду

17 Як перший увів до науки тот термін Р. Ф. Брандт у публікації „Начертание славянской акцентологии“ (1880). Ін: ФИЛИН, Ф. П. (ед.): *Русский язык. Энциклопедия*. Москва, 1979, с. 16-17.

18 ЛАТТА, Василь: Система наголосу українських говірок Східної Словаччини. Ін: НОВАК, Михайло (ед.): *Наукові записки ч. 8 - 9*. Пряшів: КСУТ, 1979 - 1981, с. 149.

акцентології набрала на себе в значній мірі вплив сусіднього западного мовного ареалу, головним чином польського мови, в якому є притиск на передостанній складі слова.

За основу кодифікованої форми русинського мови був взятий перехідний мовний варіант між двома територіально найрозширенішими діалектами – **западоземплінським** і **виходоземплінським**, котрі ся поважають за перехідні діалекти од лемківських ку середньокарпатським з перевагов мовних явищ підкарпатських діалектів, де суть збережені виходославянські мовні явища, враховано явища акцентологічних. То значить, в кодифікованій формі мови є **акцент вольний (різномістний) і погубливий (движний)** а мови, як саме вище згадали **змислорозлишуючу** (му'ка і 'мука – од часола мучити ся) і **форморозлишуючу** (же'ны – ген. синг., 'жены – номін. пл.) **функцію**¹⁹. Вольність або різномістність притиску є в тім, же не є зафіксований на єднім складі слова (наприклад, як в словацькій мові на першому складі), але в різних словах він може бути на різних подля порядку складів (на першому – 'вода, 'нава, на другому – ну'сати, мо'тати, на третьому – поли'вати, наці'нати, але і на четвертому – попере'писувати, попере'кручувати...).

У зв'язи з позиціями акцента у слові, в мовознавстві суть знамі такі типи акцентів:

- **ініціальний** – на першому складі слова ('покладок, 'ховзанка),
- **пенультимовий** або **пароксітонічний** – на передостанньому складі слова (ну'сати, сні'вати),
- **оксітонічний** – на останньому складі слова (ля'чі, нача'тий).

Ініціальний, пароксітонічний і оксітонічний акцент вказують на вольність (різномістність) акцента в різних словах, котра є типічна про вихідну групу слов'янських мов. Лемже у виходославянських мовах, враховано русинського, суть випадки, де притиск в парадігмі або і у словозміні переходить з єдної частини того самого слова на іншу, що вказує на його погубливість (движність), напр. у парадігмі: 'нога – на 'нозі, але (копнути) з но'гов, 'штири – о шти'рех; у словозміні: ну'сати – 'выписати – вы'писувати – поза'писувати. Тим вживателям нормативної форми русинського мови, котрим є власний такий тип акцента (вольний і погубливий) не є проблем правильно, подля норми ставляти акценти у словах, бо про них то є природне, так акцентують у своїй щоденній комунікації. Тяжше є привикати на вольне і погубливе акцентування вживателям западного русинського діалектного ареалу, котрі фіксують акцент на передостанньому складі у слові (пенультимі), причім пенультимовий акцент ся не мінить ані у парадігмі, ці словозміні, або словотворінню. Зато ся зве **фіксовим акцентом**. Порівнай: 'стріляти – стрі'ла, 'выстрілити протів: стрі'ляти – 'стріла – выстрі'лити; не'чі – не'чу – пече'ме протів: 'печі – 'печу – не'чеме.

19 ЯБУР, Василь – ПЛІШКОВА, Анна: Літературний мови : Пряшівська Русь. In: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський мови*. Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski, 2004, s. 160.

9 З ОСНОВНИХ ПРИНЦІПІВ РУСИНЬСЬКОЇ ОРФОЕПІЇ

9.1 ЗВУКОВА РЕАЛІЗАЦІЯ ВОКАЛІВ

Про кождий літературний язык має велике значіння єднака висловність каж-дого конкретного звука і споїня звуків в устній речі вживателями языка. Справнов висловностей звуків в залежности од їх позиції в слові, або в споїню слов, ся зани-мають орфоепія (з грецького *orthos* – справний, *eros* – реч). Хоць правила вислов-ности фунгують лем в устній речі, їх дотримованя є повинне про вшитких ужыва-телів літературного языка. На висловність гласных і согласных фонем впливають розлічны факторы. Вшитки не будеме аналізувати, зосередиме ся на порушования орфоепічних норм, котрых ся вживателі русиньского літературного языка допу-скають найчастіше.

При слуханю говореного слова і наслідній аналізі мож сконштатовати, же главными причінами порушования орфоепічних норм літературного языка суть русиньскы діалекты. Русиньскый літературний язык є молодой, розвивать ся і култивує, зато природно зареєстровали сьме на нїм вплив сусідніх славянських языків (з выходославянських то є передовшитком український, часточно росій-ський, із западославянських словацький, часточно польський язык). Тоты впливы суть очівісны в тых поужывателів, котры ся в школі учили український язык, який в минулости був офіціално поважований за материнський язык Русинів, або язык російський, котрый ся учів як світовий язык в рамках повинных пред-метів на основных і середніх школах. Абсолвенты тых школ потім у своїм профе-сіоналнім животі вживали або єден – редакторы в українських медіах, главно реоптанты з України, або другый з них – учітелі російского языка в школах. Мо-лода генерація Русинів, котра і в домашній середі не говорить своїм материнським языком (або холем дакотрым з русиньських діалектів), при навертаню ся ід ру-синьському языку, допускають ся хыб під впливом словацького языка. З найчаст-ішых порушінь правил висловности гласных, де ся найчастіше роблять хыбы, мож увести такы:

1. При висловности гласного [i], який є выслідком історічної алтернації з [o] в новозапертім складі, треба памятати, же перед ним стоячий согласный ся не змяг-шує, напр.: [níc] (Г. носа), [dím] (Г. дому), [rík] (Г. рока), але [p'ík] (інф. речі), [n'íc] (інф. нести). Ту треба підкреслити, же в доповнюючих правилах русиньского правопису²⁰ была заведена помягшуюча функція йотованого /i/, яке є частів системи йото-ваних вокалів (графем) на передаваня звуків [j + a] – **я**, [j + y] – **ю**, [j + e] – **є**, [j + o] – **ё**, [j + i] – **ї**. Якраз послідня з них дістала і другу функцію – сигналізуючу мягкость по-переднёго консонанту²¹, наrp.: *дїдо, сїно, тїло, хотїти* [d'ido, s'ino, t'ilo, xot'iti] і т. д. Тото выліпшіня норм бы мало помочі главно вживателям літературного языка з теріторії части тзв. лабірських і маковіцьких діалектів, котры у своїх діалектах тверды консонанты в позиції перед і < о помягшують: [n'íc, d'ím, st'íl].

20 ЯБУР, Василь – ПЛІШКОВА, Анна: *Русиньскый язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2005.

21 Помягшіня настає лем в припадах, коли і походить із староруського ѣ.

Проблематіков висловности йотованих ся будеме займати іщі шпеціално, бо і ту ся вказали дакотры хыбы у висловности.

2. Гласный **[и]** висловлюєме як **/и^е/** (**/и/** з приближінєм до **/е/**), напр.: *долина, битка, гостина, дикий, зима, липа, сила, пироги, тихо, двоми, трёми* [доли^ена, би^етка, гости^ена, ди^екыј, зи^ема, ли^епа, си^ела, пи^ероги, ти^ехо, двоми^е, трёми^е...]. Інакша є висловность **/и/** в інфінітивнім суфіксі **-ти** часослов, котру мож охарактерізувати як **/и^і/**. Тота висловность ся заховала як остаток староруського інфінітива **-ти** (де была чіста висловность **-ті**). При кодифікації русиньского языка ся дакотры языкознателі приклоняли к правопису інфінітивного суфікса часослов на **-ті** (*ходиті, робиті*), аргументуючі фактом, же **і** в данім суфіксі походить із староруського **/и/**, таксамо як **і** в суфіксі **-іця**. Наконець, з оглядом на цілорусиньский аспект ся лінгвісты приклонили ід правопису інфінітива часослов закінченого на **-ти**, хоць орфоепічна норма словацьких Русинів допущать висловность **/и^і/**, напр. *писати, ходити, варити, молоти* [писати^і/ ходити^і/ варити^і/молоти^і].

3. Фонема **[о]** ся максіمالно ясно (як лабіалізований звук заднёго ряду, середнёго піднятя) висловить під акцентом на кінцю слова, міджі твердыма согласныма, але і на зачатку слова, напр.: *молоко, воле, горбы, дно, босый, облак...* Суть штири позиції, в котрых ся фонема **[о]** заперать і висловлює як вузке (заперте) **/Ѡ/**:

а) в позиції перед складом з гласныма високого піднятя – **і, у**: *росіл, ню воду* [рѠсіл/ нју вѠду],

б) перед мягкыма согласныма або перед складом зачінаючім на мягкый согласный: *потя, фасоля, моя* [пѠт'а/фасѠл'а/мѠја],

в) перед білабіалным **в** [ѿ]: *вовк, стовка* [вѠўк], [стѠўка],

г) перед складом, в котрім уж суть жужены **ѐ, ѡ**, напр.: *коноплі* [кѠнѠпл'і], але *конопелка* [конопелка], *скора, вода, але скору, воду* [скѠру/ вѠду], *морков, долов* [мѠркѠў/ дѠлѠў], *болото, але* [w бѠлѠт'і], *молоко, але* [w мѠлѠц'і] і под. Тот закон є у фонетіці знамый як закон вокалічної гармонізації складу.

Тот істый закон платить і про висловность фонемы **[е]**, котра є класіфікована як гласный звук переднёго ряду, середнёго піднятя, нелабіалізований. То значить, же у высше спомянутих позиціях ся висловлює як звужене (заперте) **е** [ѐ],²² напр.: *верьба, купець, теперь, на березі, терня, в зерні, кешеня, день, перстінь, ремінь, серня, пелевня, плечі, черьпати* [вѐр'ба/купѐц'/тѐпѐр'/на бѐрѐз'і/тѐрн'а/в зѐрн'і/кѐшѐн'а/дѐн'/пѐрстін'/рѐмін'/сѐрн'а/пѐлѐўн'а/плѐчі/чѐр'аті]..., на розділ од літературного українського языка, де ся і в таких позиціях **е** висловлює ясно: [зерн'а/купец'/терн'а]. Зато дакотры вживателі языка якраз під впливом українського языка мають тенденцію к такій висловности. Або настає інакше порушіня, а то в правописі, кідь під впливом звуженої висловности намісто вокалу **е** пишуть **и**, напр. *динь* (місто **день**, бо в силній позиції – під акцентом висловлюєме *денный*), *сирня* (місто **серня**, бо *серна*), *тирня* (місто **терня** бо *терен*). Аналогічно, в інтенціях закона вокалічної гармонізації складу і в таких словах як *зерня, купець, клинець, печатка, сегінь, ремінь, перстінь, пелевня, наберати, днесь* пишеме **е**, хоць чуєме звужену висловность вокалу: *зерня, купець, клинець, печатка, сегінь, ремінь, перстінь, пелевня, днесь* [зѐрн'а/купѐц', клинѐц'/пѐчатка/сѐгін'/рѐмін'/пѐрстін'/пѐлѐун'а/днѐс'].

22 При формах минулого часу часослов тіпу *пити, бити* – *пив, бив* висловность є подобна: „и“ до „ѐ“: [пиѐў, биѐў], но ту не пишеме **е**, але **и**.

Што ся тыкать діфтонгів, у звуковій системі русинського языка їх не є, але екзистує звукова реалізація споїня гласных, котра є їм дость подобна, наприклад споїня [аў, оў, еў, иў, іў, ыў, уў], як наслідок споїня гласного з білабіалным в /ў/ (в многих припадах із староруського търт, тълт), напр.: [жѡўтыј] – жовтый, [цѣр'кѡў] – церьков, [праўда] – правда, [криўда] – кривда, [би'ѡ с'а] – бив ся, [ви'ц'а] – вівця, [ѡбу'ѡ с'а] – обув ся, [при'ѡн'із дрыў] – приніс дрыв...

9.2 ОЗНАЧОВАНЯ ФОНЕМЫ [j] ЗНАЧІНЯ І ВЫСЛОВНОСТЬ ЙОТОВАНЫХ

Темов даной части публікації є орфоєпія – то значить норматівна высловность. В тых інтенціях в центрі нашої позорности є фонологічна система языка. Представили сьме систему гласных (вокалів) і їх высловность. У звязи з системою согласных (консонантів) зачнеме з консонантом і фонемов [j]. Ту мусиме зайти і до русинської графічної системи і представити далших пять графем, а то: **я, ю, є, ї, ѣ**, котры vznikли споїнем двох фонем [j + a], [j + e], [j + i], [j + u], [j + o].

Еквівалентом фонемы [j] в русинській графічній системі є графема **ѣ**, напр.: дай, мій, твій, мыйте, байка... Окрем того має пять позицій, в котрых фонема [j] ся высловлює ведно з гласным звуком (а, у, е, о, і), выслідком чого суть йотованы **я, ю, є, ї, ѣ**, котры ся в такій подобі вживають в писанім языковім прояві. Суть то такы позиції:

1. На абсолютнім зачатку слова: *ябко, еден, їдак, юбілант, ѣго* [jабко/ jеден/ jідак/ jубілант/ jого].

2. В позиції по гласных: *моя, мыю, двої, кавеевый, твоє* [мѡја/ мыју/ двѡји/ кавѣјѡвыј/ твоје]. У тых двох позиціях не є проблем з высловностєв, гірше то уж є у далших двох а то:

3. Позиція по непарных по твердости і мягкости согласных, коли дакотры вживателі, главно під впливом російского языка, напр. штуденты, котры ся не учили український язык а дома по русинськы не комунікують, высловлюють такы слова даколи так, же попередній согласный помягшують, што не є справно, напр.: *пять, перевязати* [п'ат' / перев'азати]... Справна высловность має быти: [пјат' / перевјазати]... Тоты, што ся учили український язык, не мають з таков высловностєв проблем, бо она є праві така, як в українськім языку. Варіантность у высловности (таксамо і в писаній подобі) є припустна в словах – *мясо/мнясо, память/памнять, вымя/вымня, соломяный/соломняный* і од них одводжених – *памятати/памнятати, памятливый/памнятливый, мясовый/мнясовый...*²³ То значить, і у высловности не зроблять вживателі хыбу, кідь будуть высловлєвати двояко, як є кому близше *память/памнять* [пјамјат' / пјамн'ат'], *мясо/ мнясо* [мјасѡ / мн'асѡ], *вымя/ вымня* [вымја / вымн'а], *соломяный/соломняный* [сѡломјаныј / сѡломн'аныј], *мягкий/ мнягкий* [мјахкыј / мн'ахкыј]. Суть то правдоподобно захованы стары формы з даколишніх праславянських форм, в котрых были носовы звуки: *мѣсо, памѣть...*²⁴

23 Позерай даны лексемы у ЯБУР, Василь – ПЛІШКОВА, Анна – КОПОРОВА, Кветослава: *Русинська лексика на основі змін у правилах русинського языка. Правописный і граматичный словник* Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007.

24 Подробніше позерай ЛАТТА, Василь: *Рефлексы носовых в украинских говорах Восточной Словакии*. Ін: РИЧАЛКА, Михайло (ед.): *Наукові записки* 8 - 9. Пряшів: Культурний союз українських трудящих у Чехосло-

4. Кідь фонема [j] стоїть перед гласнов в позиції по согласній, так по парных подля твердості і м'якості согласных ей означаєме спойнєм букв ь + я, ю, є, ё, е, і, або спойнєм букв ъ + я, ю, є, ё, і в залежности од того, ці попередній согласный, окрем розділной высловности ся має высловити м'яко, напр.: *карабін'єр*, *бар'єра*, *карьєра*, *Вільям* [карабін'єр/ бар'єра/ кар'єра/ віл'ям] – м'яка розділна высловність, або твердо (як видно з прикладів, тот консонант быває заєдно частєв префікса), напр.: *ад'ютант*/ *од'їсті*/ *кон'юнктура*/ *з'яавиті с'а/роз'їсті* [ад'ютант/ од'їсті/ кон'юнктура/ з'яавиті с'а/ роз'їсті] – тверда розділна высловність.

5. Йотовані графемі мають іші єдну функцію а в залежности од того і інакшу высловність. Є то функція помягшуюча, в котрій йотований гласний сігналізує м'якість передстоячого согласного, але він сам означає лем єден гласний звук. Быває то в єдиній позиції – по парных подля твердості і м'якості согласных в таких словах як: *ся*, *ряба*, *хрю-хрю*, *коні*, *пінязі*, *коначка*, *колядка*, *бляха*, *фляшка*, *кліщі*, *коліно*, *ключка*, *клювати* [с'а/ р'аба/ хр'у-хр'у/ кѡн'і/ пін'аз'і/ кѡн'ач'ка/ кѡл'адка/ бл'аха/ фл'ашка/ кл'іш':і/ кѡл'іно/ кл'уч'ка/ кл'увати]... І ту часто чуєме порушоваєня норми у высловности, главно рефлексивной часткы *ся*, котру дакотрі вживателі языка (главно в конфесіоналній сфері) высловлює як [сја], што не є справне. Зарегістровали сьме і несправну высловність слів, очівісно під впливом маковіцьких діалектів, в котрых ся находить спойня -ря- [р'а], де йотований має функцію змягшуючу. Місто правилной высловности *розгваряти*, *порядок*, *варять* [розгвар'аті/ пор'адок/ вар'ат'] высловлює несправно [розгвар'јаті/ пор'адок/ вар'јат']...

9.3 ЗВУКОВА РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСОНАНТІВ

У высловности єднотливых груп согласных є намного веце орфоепічних проблемів, як при высловности гласных зо согласными. Є то зато, же інвентарь согласных є намного шырший, то значить же vznikать веце можных комбінацій согласных а то нелем в рамках єднотливых слів – лексем, але і при орфоепічній спойню граніці двох лексем. Треба брати до уваги і факт, же русинський язык, як і другі славянські языки, є флектівним, то значить, же далшы можности стрічі розлічних фонем vznikають при склонєваню, часованю, ступнєваню єднотливых частей речі.

Высловність согласных, так як і высловність гласных залежить од фонетічного окружіння. Іде ту о фонетічні позічні зміни (не будеме аналізувати історічні алтернації), котрі суть найчастішы. Фонетічні позічні зміни ся можуть реалізувати в розлічних фонологічних спойнях. При высловности согласных звуків в русинськім языку треба дотримувати такі фонетічні закони:

9.3.1 Оглушіння звонких согласных на кінці слова

Іде властно о невтралізацію. Тот закон треба розуміти так, же фонема, котра ся в інших позиціях реалізує як звонкий согласный, в позиції на кінці слова ся реалізує як єго глуха пара, то значить: *г* – *х*, *з* – *с*, *з'* – *с'*, *ж* – *ш*, *д* – *т*, *д'* – *т'*, *г* – *к*, *дз* – *ц*, *дз'* – *ц'*, *дж* – *ч* (доведна 10 пар). Не піддає ся тому закону фонема [в], котра в такій

позиції дістає подобу білабіального *ʃ*: [мыʃ с'а] (мыв ся). К оглушіню на кінцю слова (невтралізації) доходить, наприклад, в таких словах: *порога/поріг* [porix], *мужа/муж* [муш], *стадо/стад* [стат], *грибы/гриб* [грип], *клягати/кляг* [кл'ак], *доджу/додж* [доч], *дуба/дуб* [дуп], *воза/віз* [віс], *голуба/голуб* [голуп]... Інакша ситуація є, кідь тоты лексеми выступають в синтаґмах, або в цілых речінях, напр.: *Їй муж, быв хлоп як дуб* [jej муш быʃ хлоп јаг дуп].

9.3.2 Асіміляція по глухости

В позиції перед глухим согласным може выступати лем глухий согласный. Кідь в тій самій морфемі стрічать ся перед глухим парный звонкий согласный, так ся высловлює як ёго глуха пара: *мягенький/мягко, легенький/легко, близенький/близко, дідо/дідко, баба/бабка, їджія/їджте* [мјагѳн'кы]/мјахко, [лєгѳн'кы]/лєхко, [близѳн'кы]/блиско, [д'ідо/д'ітко, баба/бапка, јіджін'а/јічте] і т. д, напр.: *Дідкови было на траві мягко* [д'іткѳви было на траві мјахко]. В русиньскім языку ся оглушує і приназывник „з“ перед глухима, напр.: *з хыжы* – чітаме [с хыжы], *з піску* – [с піску], *з конѳм* – [с кѳн'ѳм]. Што ся тыкать писаной подобы, была прията норма²⁵, же в русиньскім кодифікованім языку фунгує лем приназывник „з“, то значить і в генітиві (*з кого, з чого*), але і в інштрументалі (*з кым, з чім*), на розділ од словенчіны, де інштрументал мать приназывник „с“ (*s kým, s čím*).

9.3.3 Асіміляція по звонкости

В позиції перед звонким може выступати лем звонкий согласный. Кідь ся в тій самій морфемі обявить в позиції перед звонким согласным глухий, так він ся у высловности озвінчує, напр.: *ростяти/розвивати, бесправный/бездухый* [рост'ати]/розвивати, [бєсправный]/бездухый].

Так і пишеме, бо в припадах префіксів *рос-* і *роз-*, як і *без-*, *бєс-* быв приятый фонетичный принцип правопису. Асіміляція по звонкости платить в орфоєпії (але уж не в орфографії, як в припадах префіксных морфем *рос-*, *роз-*, *бєс-*, *без-*) і тогды, кідь ся стрічають дві морфемы, причім перша ся кінчить на глухий согласный а друга зачинать на звонкий, сонорный, або на гласный і в таких припадах, як напр.: *хоцьде* [хоз'де], *хоцькому* [хоц'кѳму]. Асіміляція по звонкости платить у высловности нелем в рамках єдної лексеми, але і в припадї стрічі двох морфем, причім каждая з них є сучастѳв іншой лексеми, напр.: *снопы – сніп жыта* [снѳб жыта], *ніч довга* [ніж доʋга], *як бы* [јаг бы], *як міцно/ як найліпше* [јаг міцно/јагнајл'іпше], *як ангел* [јаг ангел], напр.: *Якбы мі дахто тогды принїс сніп жыта, дораз бы єм дістав дяку жыти* [јагбы мі дахто тогды при'н'іс снѳб жыта, дораз бы јєм дістаʋ д'аку жыти].

9.3.4 Асіміляція по мягкости

Інакшым тіпом є **асіміляція по мягкости** на граніці морфем, або на тзв. морфематичнім шві (береме ту як принцип фонологічний протиклад твердость – мягкость). Суть то приклады тіпу: *в зерні, терня* – высловлюєме [w зѳр'н'і/ тѳр'н'а]...,

25 ПАНЬКО, Юрко – ЯБУР, Василь: *Правила русиньского правопису*. Пряшов: Русиньска оброда, 1994; ЯБУР, Василь – ПЛІШКОВА, Анна: *Русиньский язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанѳм русиньского языка*. Пряшів: Русин і народны новинкы, 2005, с. 102 і 104.

або глядило – глядилча, копылець – копыльця, палець – палця, шмалець – шмалцю, столець – стільця [гл'адил'ч'а/копыл'ц'а/пал'ц'а/шмал'ц'у/стіль'ц'а].

9.3.5 Приподобнення

Розділним припадом асіміляції є тзв. **приподобнення** або асіміляція в залежності од міста артикуляції. Ту не платить принцип фонологічного протикладу звонкість – глухость як у асіміляції, докінця ани фонологічний протиклад твердність – м'якість (як у асіміляції по м'якості). Можемо їй розуміти і як істий тип неутралізації. Найчастіше ся стрічає з такима:

– **з, с** перед **ш** висловлюєме як [шш] або [ш]: *росшырити* [рош:ырити^і], *сшыти* [ш:ыти^і], *выше* [выш:е], напр.: *Каждый фалаток сукні треба росшырити і сшыти доведна* [каждый фалаток сукн'і треба рош:ырити^і і ш:ыти^і доведна]. Было їх там выше дваство [было їх там выше дваство]. (*Выше* ту выступлять у функції часткы. Не є то другый ступінь од адвербія *высоко* – *выше/высше*, де **сш** висловлюєме як [шш], напр.: *Славо підскочів выше, як ёго брат* [славо піцкôч'іу выш:е јаг'іоґо брат]);

– **з, с** перед **ж** висловлюєме як [жж] або [ж]: *розжалити* [рож:алити^і], *розжувати* [рож:увати^і], *зжовкнутый* [ж:ôжкнутый], напр.: *Страву треба добрі розжувати* [страву треба дôбр'і рôж:увати^і];

– **з і с** перед **ч** висловлюєме як [ш'ч'], напр.: *Кум – не кум, з черешні долов* [кум не кум, ш'ч'êрêшн'і дôлôу]; *З часу на час пришов до нас нанашко* [ш'ч'асу на час приêшôу до наз нанашко];

– **з** перед **дж** висловлюєме як [ж'ж'], напр.: *Малины треба розджамити* [малины треба рôж'ж'амити^і];

– **ш** перед **с** висловлюєме як [с'с'], напр.: *Смієш ся на мене* [смійес':а на мене];

– споїня **-тс-, -т'с-, -тс'-, -н'с-, -дс-, -д'с-** висловлюєме як [ц] або [ц'] і [ц']: *дїтський* [д'іц'кый], *люблять ся* [л'убляц':а], *градська* [грац'ка], *богатство* [богацтво], *підскочити* [піцкôч'іти], *збудь ся* [збуц':а], напр.: *Люблять ся мі тоты щіры валальскы дівчата з довгыма косами* [л'убл'ац':а мі тôты ш'ч'іры вылал'скы д'іу'ч'ата з дôу'гыма косами]; *Збудь ся уж конечно, не валюхуй до полудня в постели* [збуц':а уш конêч'но, не вал'ухуї дô пôлудн'а у постели];

– споїня **-дц-** висловлюєме як [цц'], або [ц'ц']: *судця* [суцц'а], напр.: *Тот судця був все справедливый ку нашій родині* [тот суц':а быу'усе справедливый гу нашій рôдин'і];

– споїня **-дст-** висловлюєме як [ццт]: *одставати* [оц:тавати^і], напр.: *Вуха ей одставали так міцно, же вызерала як літаюча мыш* [вуха jej оц:тавали таг'міцно, же вызерала јаг'літаюча мыш];

– споїня **-дчл-** висловлюєме як [ччл], напр.: *одчленити* [ôч:ле"нити^і], напр.: *Парібци ся одчленили такой на зачатку* [паріпци с'а оч:ле"нили такôґ на зачатку];

– споїня **-дч-** висловлюєме як [ч'ч']: *свідчити* [свіч':іти^і], напр.: *На суді вшыткы свідчили проти нёго* [на суд'і ушыткы свіч':іли проти н'ого].

Буква (графема) **ш** ся не поважає за самостатну фонему, у висловности ся реалізує за помочі фонем [ш'ч'], [ш'] або [шш'], [ш'ш']: *ящурка* [яш'урка], *іщі* [іш'і], *щербатый* [ш'ербаты], *кліщі* [кл'іш':і], *нещастя* [неш':аст'а], *спущати ся* [спуш':ати^і с'а], напр.: *Наш Іван – готове нещастя, де войде, там біды наробить* [наж'іван гôтôве неш':аст'а/ де вôјде/ там біды наробит'].

Подобна высловность як при **-щ-**, настає і при збігу таких согласных, як **-жч-** у слові, висловлюємо як [ш'ч'] або і [ш':]: *небіжка – небіжчик* [нѣбіш'ч'ік/ нѣбіш':ік].

Приподобнєвання настає і у многих припадах при словотвіріню. При збігу согласных **-тч-** у слові, висловлюємо як [ч':]: *колотка – колотча* [кѡлѡч':а], напр.: *На маленькій капурці было маленьке колотча* [на малѣн'кіѣ капур'ц'і было малѣн'ке кѡлѡч':а].

При збігу согласных **-зч-** у слові, висловлюємо як [ш'ч'] або [ш':]: *вобраз – вобразча* [вѡбращ'ч'а], напр.: *Дівка красна, як святе вобразча* [д'іўка красна/ јаг свѣате вобраш'ч'а]; ту наставать в орфоєпії тыж подобный припад, як в пункті 5 – высловность буквы „щ“.

9.3.6 Высловность консонантів /р/, /л/, /р'/, /л'/

Высловность согласного [р] на кінці слова в русиньскім языку бывать звичайно мягка (на розділ од українського языка), в словах, котры означують назвы професій, як напр.: *малярь, шапкарь, калапарь, млинарь, школярь, пастырь, писарь, коминарь, дротарь* [мал'ар', шапкар', калапар', млинар', школ'ар', пастыр', писар', коминар', дротар'], але і в таких словах, як: *теперь, черверь, монастырь, провадырь* [тѣпѣр', ч'ѣтвѣр', монастыр', провадыр']... В данных припадах є мягкость позначена на писмі мягким знаком, но дакотры вживателі языка (главно з области маковіцьких і шаріських русиньських діалектів) мають тенденцію уведжены слова висловлєвати з твердым -р-, што не є справно подля орфоєпічної нормы [мал'ар, коминар, стол'ар]. Што ся тукать назвы професій із суфіксами на **-ор, -ер**, в тых припадах мягкость на кінцю слова із староруського **-рь-** не є захована, напр.: [кантор/доктор/шофер]. В русиньскім языку маме і слова, в котрых ся согласный [р] на кінці слова тыж висловлює твердо, напр.: [комар, сомар, цібзер], або і в чужіх словах, або в назвах новіших професій, напр.: *колектор, імітатор, маніпулатор, оратор, монтер, каскадер, іншталатер*. Подобно є то і з высловностєв фонемы [з] на кінцю слова (тыж ю висловлює мягко) в таких словах, як *пінязь* [пін'ас'], *коломазь* [коломас'], (выняток творить слово *фірнайз*, в котрім кінцєвый согласный висловлюємо твердо – [фірнајс]), хоць ту доходить к оглушованю звонкого /з/ на глухий /с/. В одношіню к согласному /р/ маме і припады мягкой высловности /р/ перед йотованыма графемами я, ю, ї, є (фонетічно суть означованы як ја, ју, јі, јо, або у своїй помякшуючій функції як 'а, 'у, 'і, 'о (позн. споїня помягшеного /р'/ з /е/, або графемов „є“ у споїню -ре- сьме в русиньскій лексїці не нашли), но в тых припадах платить праві друга функція йотованих – помягшуюча (позерай: Значїня і высловность йотованих гласных). Тогды висловлюємо каждый согласный перед нима, то значіть і согласный /р/ мягко, напр.: *рябый* [р'абыј], *ряса* [р'аса], *в морю* [w мѡр'у], *покою* [пѡкѡр'у], *ріна* [р'іна], *корїнь* [кѡр'ін'], *рїджа* [р'їџа], *коминарєви* [кѡминар'ѡви], *Дзурє* [зур'о], *попрєвый* [пѡпр'ѡвыј], *Марє!* [мар'о]...

Высловность фонем [р] і [л] перед суфіксом **-ник**, є тверда, перед суфіксом **-ня** є зась мягка, бо при суфіксі -ня настає асіміляція по мягкости, напр.: *началник, товарник, спалня, купелня, сїнарня, пекарня* [началник, товарник, спал'н'а, купел'н'а с'їнар'н'а, пекар'н'а]..., але на розділ од українського языка і тоты слова пишемо без мягкого знака (порівнай українське: *начальник, артільник, холодильник*).

Высловность при збігу двох согласных **[лш, лт]** у словах типу *далшый, помалшый, мілшый* [далшыј, помалшыј, мілшыј] (але *мілшый* [міл'ішыј]), *култура, култовый* [култура/култовый], є все тверда. Дакотры поужывателі під впливом українського языка высловлюють главно у слові *далшый* помякшене [л'] : [дал'шыј, кул'турныј, нормал'ныј], што не є справно подля орфоепічної норми.

9.3.7 Высловность консонантів /н/ і /м/

Согласны **[н]** і **[м]** в середині слов перед лабіальним согласным **б** і перед лабіодентальним **ф** высловлюєме як ворговозубный (лабіодентальный) запертый (оклузівный) [ɱ]. Таку высловность чуєме главо в словах чужого походжіня, або чужіх властных назв, напр.: *Донбас* [дотбас], *румба* [рутба], *самба* [сатба], *мамба* [матба], *сімфонія* [сітфоніја], *тріумфальный* [тріутфаныј].. В домашніх русиньських словах сьме таке споїня не нашли, про русиньський язык є типічним споїня **б** з мьгкым [н'], котре высловлюєме як мягкопіднебный (палатальный) носовый замкнуто-проходный (семіоклузівный) звук [ɲ'], нар.: *ганьба* [гаɲ'ба]...

Далшов реалізаціов **[н]** в середині слов є середнєпіднебный (веларный), шербинный (констріктивный) [ɳ], котрый высловлюєме перед согласным **х**, напр.: *бронхііда, мюнхеньський* [бротɰхііда, мјутɰхей'ц'кыј].

9.3.8 Высловность консонантів /ж/, /ш/, /ч/

Высловность согласных **[ж, ш]** в істьх позиціях є намного твердша, як напр.: в словацькім, або українськім языку. Суть то позиції перед гласнов **ы** а то як на зачатку, так в середині, або і на кінцю слова, напр.: *шыти, шыло, машина, пожычіти, ножычкы, жыто*, [шыті, шыло, машина, пожычіті, ножычкы, жыто...]. Мож сконштаговати, же у тых двох согласных настала дослідна діспалаталізація. В кодифікованій подобі русиньського языка (респ. в діалекті, котрый був взятый за основу кодифікації) сьме не нашли слово, в котрім бы было **[ж]** мягке (кідь не береме до увагы здомашнілу назву мена Зузана [зуж'а], або і высловностну варіанту двох фонем [здж], котра ся высловлює як [ж'з'], напр.: *малины треба розджамити* [малины треба рож'з'амити], *діти прибігли з джавотом за мамов* [д'іти прибігли ж'з'авотом за мамо ў]). При фонемі **[ш]**, котра є в кодифікованім русиньскім языку тыж все тверда сьме зазначіли помягшену высловность – **ш'**, котра є але выслідком высловности графемы **щ** (она ся не поважує за самостатну фонему), о чім сьме уж выше писали, напр.: *ящурка* [јащ'урка], *віщун* [віш'ун]... (Мягке **ш'** можеме тыж зазнаменати в шаріських і маковицьких русиньських діалектах, напр.: *топит шя, кошіня* [топит ш'а, кош'ін'а], але і в дакотрых укаючіх діалектах, напр.: *впало машя до машянки* [впало маш'а до маш'анкы...]). Таксамо в земплінських русиньських діалектах сьме зазначіли мягку высловность фонемы **-ш**, напр., в словах *мішковати* [міш'ковати], *пішкота* [піш'кота], *пішкати* [піш'кати]. Докладну діспалаталізацію можеме слідовати і при согласнім **ч** у групі лемківських діалектів (на Словакії села Камюнка, Страняны): *мочы, пачыти шя, сночы, кочык* [мочы, пачыти ш'а, сночы, кочык], но такы формы слов ся не вжывають в кодифікованій подобі русиньського языка, то значіть, в кодифікованій подобі русиньського языка є согласный **ч** все мягкый, напр.: *кочік, мочі*,

волочі, колачік, мачанка, конячка [кôч'ік, мôч'і, вôлôч'і, колач'ік, мач'аŋка, кôн'ач'ка], што треба дотримувати при висловности.

9.3.9 Висловность консонантів /н/ і /н'/'

Согласный [н] в русиньскім языку є твердый переднѣпіднебный (переднѣязыч-ный) замкнуто-проходный (семіоклузівный) носовой звук, согласный [н'] ся характерізує як мягкий переднѣпіднебный (переднѣязычный), замкнуто-проходный (семіоклузівный) носовой звук но в завіслости од фонетічного окружіня він ся може висловлѣвати і як твердый середнѣпіднебный (веларный) замкнуто-проходный (семіоклузівный) носовой звук [ŋ], припадно мягкий мягкопіднебный (палаталный) замкнуто-проходный (семіоклузівный) носовой [ŋ']. Мягкий переднѣпіднебный носовой согласный (котрый є паров ку твердому н) – н' висловлюєме ясно і чісто як [н'], або як середнѣпіднебный, мягкопіднебный (палаталный) замкнуто-проходный (семіоклузівный) носовой звук – [ŋ']. Не є ани так важне, яка фонема ся находить перед /н/, як скорше постпозитівна позиція. Тогды настають дві розлічны висловности согласого /н/:

Согласный [н] ся висловлює ясно і чісто тогды, кідь позад нѣго наслідуює гласный, напр.: [они, малины, монах...] Ту треба памятати і на висловность ясного [н] на концю слова, напр.: [винен, жаден, голоден, годен]... Суть то давны архаїчны формы. В русиньскім языку ся вживають паралелно з формами винный, жадный, голодный... Форма *годен* не має свою паралелу.

Твердый согласный [н] висловлюєме як твердый середнѣпіднебный (веларный) носовой [ŋ] в тых словах, де позад нѣго наслідують согласны **к, г**, напр.: *планка* [плаŋка], *боденка* [бодѣŋка], *Вленка* [влѣŋка], *подобенка* [подоѣŋка], *струнга* [струŋга], *манго* [маŋго]...

Твердый согласный [н] ся мінить у висловности на мягкий мягкопіднебный (палаталный) носовой [ŋ'] і неутралізаціов, напр.: *конець* – *кінця* [кіŋ'ц'а], *млинець* – *млиня* [млиŋ'ц'а], *вінець* – *віня* [віŋ'ц'а], *братранець* – *братранця* [братраŋ'ц'а], *ученець* – *ученця* [учѣŋ'ц'а].

Мягкий согласный [н'] висловлюєме як звучный, сонорный [н'], напр.: *нянько* [н'аŋ'ко], *конячка* [кон'ачка], *вонюга* [вон'уга], *поніс* [пон'іс]...

Мягкий согласный [н'] в подобі свого варіанту мягкопіднебного носового [ŋ'] висловлюєме в словах, в котрых позад мягкого [н'] наслідуює глухий согласный (быває то суфікс -ськ-), напр.: *паньскый* [паŋ'ц'кы], *женьскый* [жеŋ'ц'кы], *кінський* [кіŋ'ц'кы], але і слова тіпу: *нянько* [н'аŋ'ко], *Манька* [маŋ'ка], *мынька* [мыŋ'ка], *воєньскый* [воѣŋ'ц'кы] (під впливом дакотрых діалектів – села Пыхні, Пчолине, ... суть поуживателі літературной нормы языка схылны висловлѣвати *воємскый*, што не є справне). Ту є потребне припомянути, же суфікс **-ськ-** є характерный про русиньскый язык (на розділ од українського языка, де є суфікс -ськ-), прото і при творіню придавників (адъектівів) од назывників (номінатівів) настає помягшіня н – н' (і в писаній подобі!), напр.: *Берлін* – *Берлінський* [берліŋ'ц'кы], *пан* – *паньскый* [паŋ'ц'кы], *жыван* – *жыванський* [жываŋ'ц'кы]...

Мягкий согласный [н'] ся мінить у висловности на твердый середнѣпіднебный

(веларный) носовый [ŋ], напр.: *свиня/свинка* [свин'а/свиŋка], *черешня/черешенка* [чêрêшн'а/черешеŋка], *сукня/сукенка* [сукн'а/сукеŋка]...

9.3.10 Высловность консонантів /в/, /ф/

Согласный [в] высловлюєме трояко, таксамо в залежности од навколишнёго окружіння.

1. Як воргово-зубный нешумовой сонорный /в/ в таких позиціях, як *ваза, вода, овад, розвытый*, напр.: *Розвыли съте свої діти, куме*[розвыли с'те свої д'іти/ куме]...

2. Як ворогово-зубный шумовой звонкий – будеме го означовати /w/ і він ся обявлять в позиціях, де пишеме графему /ф/, або /в/ позад котрой наслідують /р/, /р'/, /д/, /д'/, /г/, /м/, /н/, /з/, /з'/, напр.: *вгень, шефредактор, трафити-трафме, вдіти, вгадати, внести, взяти* [wгêн', шешредактор, трафитиⁱ, трафме, wd'ітиⁱ, wгадатиⁱ, wнестиⁱ, wz'атиⁱ], *Осиф закрічав в ночі на брата* [осиw закрічаў wночі на брата], *міф давно запав порохом* [міw давно запаў порохом]. *Штось ня заболіло в нозі* [штос' н'а забол'іло w ноз'і].

3. Як воргово-ворговий (білабіалный) нешумовой сонорный звук /ʋ/, а то в припадах, кідь є перед ним гласный. Іде о фонетічний дослідок споїня гласного з согласным „в“: -аў-, -оў-, -еў-, -иў-, -іў-, -ыў-, -уў, напр.: *лавка* [лаўка], *дівка* [д'іўка], *цівка* [ц'іўка], *довгий* [дôдўгij], *приніс дрыв* [прин'із дрыў] (належать ту і высшеспомянуты припады споїнь, што vznikли на місті праславянських -търт-, -тълт- і о котрых сьме уж выше писали), напр.: *жовтый* [жôдўтыj], *вовна* [вôўна], *жовна* [жôўна], *шовдра* [шôдўдра]...

9.3.11 Протетічне /в-/ і епентетічне /-в-/

Односно согласного [в] треба підкреслити пару слов, котры є припустне в русиньскім кодифікованім языку поуживати в двох формах, з котрых єдна є праві з тзв. протетічним /в-/. Суть то такы слова: *вугор – угор, вудити – удити, вухо – ухо, воко – око, ворел – орел, вхабити – охабити, вхлянути – ухлянути, вобраз – образ, вогурка – огурка, вузкий – узкий, вугля – угля, вгень – огень, воріх – вріх – оріх, влагодити (і вылагодити) – улагодити, взябнути (і взябсти) ся – узябнути ся...* То значіть, же поуживателі кодифікованого языка не зроблять хыбу, кідь поужыють єдну, або другу варіанту. Хыбов але є, кідь дакотры поуживателі несправно, під впливом діалекту вжыють слово *вугерка*, бо кодифікована подоба того слова была прията як *огурка – вогурка*. В орфографічнім словнику Русиньска лексіка є зафіксована лексема *глядило*. Радили бы сьме доповнити і лексему з протетічним **во-** (*воглядило*, може і *зеркало*), бо і та форма є дость фреквентована в многих русиньських діалектах.

Што ся тыкать высловности протетічного /в-/ на зачатку слова, зазначіли сьме несправну высловность в такім слові, як: *впасти, впало* де фонема [в] бы ся справно мала высловлєвати як білабіалный согласный – [ʋпасти/ʋпало], а не з абсенціов в-, як то чуєме у дакотрых вжывателів [пасти/пало]. Ту платить правило высловности протетічного в- перед глухыма, так як і в припадах *ўхабити, ўхлянути*, або перед вібрантом /р/, /р'/, напр. *вріх* [wріх] а тыж заднєпіднебным звонкым /г/ *вгень* [wгêн']. І в тых припадах протетічне в- высловлюєме як воргово-зубный шумовой звонкий

согласный [w]. Справну висловність порушують (тым, же цалком выхабяють протетичне /в/, як сьме то вказали на прикладі слова **впасти**) дакотры поужывателі під впливом лабірського діалекту²⁶.

Односно епентетичного /в/, русинський язык сі поміг з доводу любозвучности (еуфонії) епентетичним /в/ у таких словах, як *навук, навучайкы, авкурат (і акурат), навутиня, навучіна, навуз, навузити*, прото бы сьме мали дотримовати епентетичне /в/ і у висловности. Дакотры вживателі языка сі тоты слова спрощують і висловлюють несправно: *[наук, паучајкы, паучіна]...* При адвербію *акурат, авкурат* ся припускають двояка форма як в писаній подобі, так ай у висловности.

Вставне /в/ ся находит і в лексемі *бавусы [бавусы]*, котра тыж має у словнику і другу варіанту – *баюсы [бајусы]*, то значить, же ту доходить ку заміні фонемы [j] епентетичним [в]. І една і друга висловність є подля норми.

9.3.12 Епентетичне /-л-/ , /-л'-/

Епентетичне /л/, /л'/ намісто псл. групи лабіала + j ся в русинських діалектах утримало лем в двох назывниках – *граблі* і *земля*²⁷, што было решпектоване і в кодифікованій подобі русинського языка. Епентетичне /л/, /л'/ (но уже новшого походжіня) можеме збачіти в многих вербалных формах главно у выходной групи русинських діалектів. Тот факт був часточно решпектований і при кодифікації русинського літературного языка, также в русинськیم кодифікованім языку ся стрічає і з двояков висловностей придавників, а то з тзв. вставним, або епентетичним /л/, /л'/, або без нёго. Припустным є вживати обидві форми висловности і в писанім тексті в ад'єктивах, котры суть утворены од часослов, напр.: *злюбити ся – залюбеный (залюблений)*, *нафарбити – нафарбеный (нафарблений)*, *накормити – накорменый (накормленный)*... (Вставне /л'/ в придавниках типу *славл'ан'скый, деревл'аный*²⁸ правописна норма не дозволять, бо тоты лексемы суть росшырены лем в дакількох селах (окр. Бардеїв, Стропков, позерай ЛАТТА, Василь, с. 82-83). Ку висловности (але і писаню) з епентетичним -л'- ся треба приклонити в часословах: *высловл'евати, нарабляти [высловл'овати' / нарабл'ати']* (дакторы діалекы хоснують *нарабяти*), *обступляти, обрабляти, облапляти [обступл'ати', обрабл'ати', облапл'ати']*, але і таких форм часослов як: *давити – давлю [давл'у]*, *сыпати – сыплю [сыпл'у]*, *спати – сплю [спл'у]* (не *даваю, сыплю, спю*, як то є в лабірськیم діалекті).

Новшого походжіня є вставне /л'/ і в розлічных формах назывників. З оглядом на місця росшырїня даних форм, ся кодифікаторы приклонили ку вживаню форм назывників з вставним /л/ у назывників женського роду із закінчїнем на -ов: *кров – кровл'єв, драгов – драговл'єв, брытов – брытол'єв, церьков – церьковл'єв, морков – морковл'єв [кроў/кроўл'оў, драгѡў/драгѡўл'ѡў, брытѡў/брытѡўл'ѡў, цѣр'кѡў/цѣр'кѡўл'ѡў]*.

26 Хыбам у висловности, іншпированым конкретныма діалектами сьме выдїлили окрему часть, бо тоты хыбы суть дость фреквентованы.

27 ЛАТТА, Василь: Отражение восточнославянских рефлексов некоторых общеславянских фонетических групп в украинских говорах Восточной Словакии. In: РИЧАЛКА, Михайло (ед.) *Наукові записки* ч. 8-9. Пряшів, 1979-1982, с. 82.

28 ПЛІШКОВА, А.: Русинський язык в процесі зближованя варіантів. In: *Slavistika v premenách času*. Vedecká redaktorka J. Dudášová. Prešov: Katedra slavistiky FF PU, 2009.

9.4 СПРОЩІНЯ ГРУП СОГЛАСНЫХ В РУСИНЬСЬКІМ ЯЗЫКУ

1. В русиньскім языку была прията норма, же групи согласных -*ждн-*, -*стн-*, -*стл-*, -*стн-*, -*рдц-*, -*рнц-* ся в писаній подобі заховують (так як то є в словенчині, но словенчина тоты согласны дотримує і в орфоєпії), але їх высловность буде спрощена а то так, же середній консонант выпадує (на розділ од українського языка, де настало спрощіня і в писаній подобі), напр.: *масный* [масныj], *пістный* [пісныj], *властный* [власныj], *властництво* [власництво], *властник* [власник], *тыжднёвый* [тыжн'овыj], *пестливый* [песливыj], *щастливый* [щасливыj], *сердце* [серце], *горня* [гор'ц'а] (генітів од назывника *горнець*). В русиньскім языку є лексема, котра підлегла спрощіню нелем у высловности, але і в писаній подобі – *сонце*. В словацькім языку ся заховала стара подоба *slnce, slnko* (з групов согласных -*лнц-*. Тота група согласных, але уж у формі -*лнк-* із всунутём /о/ ся заховала в лемківських русиньських діалектах у формі *слонко*). Наспак, повну высловность (то значіть, без спрощіня в писаній і говореній подобі) сьме нашли в слові – *хвастливый*, но оно є в русиньській лексїції дость мало фреквентоване, найде ся в умельцькій літературі. Намісто нёго ся скоріше хоснує сінонім *хвалько, хвалькош*. Стрічає ся і з поменованём – *хвастош*, главно у молодшой генерації (вплив словацького языка – *chvastoš*).

2. Спрощіня у высловности чуєме і при збігу согласных -*дн-*, -*рдн-*, де при высловности выпадує консонант -*д-*, а далшый согласный ся здвоює напр.: *студник* [стун:ик], *перднув* [перн:ув], *Свідник* [свін:ик], *підлый* [піл:ыj], *едной* [јен:oj]...

3. Спрощіня у высловности платить при творїню адъєктивів од субстантивів (котры ся кінчать на согласный, або на -а (оно при творїню адъєктивів выпадує і доходить ку збігу согласных – *Прага* – *празький*, (ту настає і алтернація *з/з'*), *Левоча* – *левоцький*). Кідь ся слово кінчить на тверды согласны /д/, /т/, /н/, /л/, /з/ они ся в писаній подобі змягшують і далє ся придає суфікс -*ьск-ый* (*Швед* – *шведьскый*, *мулат* – *мулатьскый*, *пан* – *паньскый*, *Erinm* – *erinтьскый*). Так доходить ку стрічі таких пар согласных: -*т'с-*, -*д'с-*, -*н'с-*. Тоты пары согласных ся высловлюють як /с'/, /ц'/: *гунцут* – *гунцутьскый* [гунцуц'кыj], *пан* – *паньскый* [пан'ц'кыj], *чорнюх* – *чорнюшскый* [чорн'ус'кыj], *Швед* – *шведьскый* [швец'кыj], *Erinm* – *erinтьскый* [erin'ц'кыj], *Попрад* – *попрадьскый* [попрац'кыj], *мулат* – *мулатьскый* [мулац'кыj], *опат* – *опатьскый* [опац'кыj], *кандідат* – *кандідатьскый* [кандідац'кыj], *світ* – *світськый* [свіц'кыj]...

4. Спрощіня у высловности платить і при творїню адъєктивів, де ся стрічають група согласных -*нтъскы-*, ту чуєме у высловности -*н'ц'-*, напр.: *дірігент* – *дірігентьскый* [діріген'ц'кыj], *ціркус* – *ціркусант* [ціркусан'ц'кыj]...

5. Спрощіня чуєме і при ступнєваню адъєктивів, котры мають збіг согласных -*рш-*, -*рдш-*, причім у высловности выпадають согласны -*т-*, -*д-*, напр.: *куртый* – *куртшый*, высловлюєме [куршыj], *твердый* – *твердшый* [твершыj]... Односно ступнєваня придавників сьме заєвідовали і несправну высловность другого (высшого) ступня придавника *мягкий* – *мягшый*. Дакотры вживателі языка высловлюють несправно – [м'якшыj], намісто [м'яхшыj]. Іде ту властно о яв асіміляції по глухости.

6. Русиньскый язык прияв норму, подобну, як у словенчині в споїню согласных -*жств-*, котры на писмі не спрощуєме, але спрощіня чуєме у высловности (на роз-

дїл од словацького языка, де не спрощуєме ани у высловности), напр.: *дружство, мужство* – высловлюєме як [друство, муство]... Спрощіня у высловности платить і при творіню од них адъєктивів – *дружственный [друстевный]*...

7. Спрощіня при высловности чуєме і при творіню адвербій од адъєктивів у словах тіпу *скупый – скупость [хворос’], слабый – слабость [слабос’], глупый – глупость [глупос’], жалостный – жалость [жалос’], хворый – хворость [хворос’]*... Не припускають ся але высловность із суфіксом *-ість* (під впливом снинських діалектів – *хворість, скупість, жалість*)...

8. Так, як і в других языках, і в русиньскім языку ся стрічають тяжко высловителны ґрупи согласных на граніці двох лексем. І ту, самособов, про легшу высловность платить спрощіня, напр.: *полицайт прийде [полицаж прижде], писав ем [писавем]*...

9. Спрощіня ани на писмі, ани у высловности в русиньскім языку не настає у споїню ґруп согласных *-стк-*: *частка, еденастка, хустка*, напр.: *Сынови припала четверта частка* (так і высловлюєме).

9.5 ВЫСЛОВНОСТЬ ЗДВОЕНЫХ СОГЛАСНЫХ НА ГРАНИЦІ ДВОХ ЛЕКСЕМ

Высловность здвоєных согласных може vznikати і на граніці самостатных лексем, де ся можуть стрітити два цалком єднакы согласны, або такы, котры ся одлишують лем єдным корелячным протикладом (звонкостѣв – глухостѣв), або і двома протикладами (звонкость – глухость, мягкость – твердость). Суть і припады стрічі двох розлічных согласных, з котрых єден є мягкий, другой твердый, но не творять корелячну пару. Напр.: *перед домом, без зуба, овад далеко, волос стратив, хлопець цуркнув, подь ту, комусь стрілив, пінязь стратив, без шапкы, діти з джавотом*... В припадї стрічі єднакых согласных на граніці двох слов ся тоты высловлюють як здвоєны: [без:уба, овад:алеко, волос:тратиў]. Кідь є то припад корелячного протикладу – мягкость – твердость, высловность ся здвоєє в проспіх мягкого согласного – настає змягшіня, котре у высловности чуєме яз здвоєный согласный, напр.: *хлопець цуркнув, комусь стрілив [хлопец’ц:уркнуў, комус’с:тілиў]*. В припадах стрічі двох розлічных согласных, з котрых єден є звонкий, другой глухий (но не творять корелячну пару) протикладу, напр. в споїнях *без шапкы і діти з джавотом* ся стрічаєме з тзв. приподобнєванєм, о котрім сьме уж выше писали. То значить, споїня *-зш-* ся высловлює здвоєно як *-шш-*: [беш:апкы], споїня согласных *-здж-* ся высловлює як *ж’дж’*: [д’іти ж’завотом]. В припадї споїня (мягкий звонкий з твердым глухим) *пінязь стратив і подь ту* споїня *-зсь-* высловлюєме як *-с’с-*: [піняс’стратив], а споїня *-дът-* высловлюєме як *-т’т-*: [пот’ту], де можеме конштатовати оглушіня, о котрім сьме уж тыж писали выше, так як і припады озвінчіня в споїнях тіпу: *сніп жыта [сніб жыта]*, або як бы [яґбы]. Озвінчіня і оглушіня сьме назвали сполочнов назвов – **асімілація по звонкости і асімілація по глухости**, то значить вплив наслідуючого согласного на тот, што стоїть перед ним (регресивный яв).

Споминали сьме і термін **приподобнєваня**, котрый сьме кваліфіковали як тіп неутралізації. Яв приподобнєваня, котрого выслідком є здвоїня высловности, настає в сітуації, кідь ся стрічають в слові, або на граніці двох слов (на морфематичнім

шві) согласны -сш-, -зш-. Бывають то главно при творіню высшого ступня у ад'єктивів, напр.: *высокий* – *высший*, *низкий* – *низший*. Тогда настає здвоєна высловность -сш- на -шш- і -зш- на -шш-: *низший* [ниш:ыj], *высший* [выш:ыj]. Здвоєна высловность не настає (ани на писмі ся не реалізує) в припадах высшого ступня ад'єктивів типу: *чорный* – *чорніший*, *білый* – *біліший*, *темный* – *темніший*... В дослїдку незнання морфологічних правил творіня высшого і найвысшого ступня у ад'єктивів, дакотры поужывателі языка высловлюють в тых припадах здвоєный согласный -ш- [*темн'іш:ыj*, *валушн'іш:ыj*, *біл'іш:ыj*], што не є справно подля нормы.

Нашли сьме здвоєну высловность (або і спрощіня у высловности) і в припадах, де ся на граніці двох лексем стрічають два глухы согласны /т'/, /с/. У высловности в такім припадї чуєме:

а) Спрощіня – то значіть, лем єден глухий согласный /ц'/, в припадї, же за ним в слові наслідує согласный, напр.: ...*співать скады пришов...*, высловлюєме [*співац'кады*], споїня *стоїть спереду* высловлюєме [*стоїц'пєреду*]...

б) Здвоєну высловность – то значіть здвоєный согласный /ц'ц'/ (в писаній подобі т', с) – в припадї, же за ним (в писаній подобі за двома согласныма т', с) в слові наслідує гласный, напр.: *співать собі*, высловлюєме [*співац':дбі*], споїня *плавають собі* высловлюєме як [*плавац':дбі*]...

Здвоєну высловность (але і писаня) мають в русиньскім языку дві базовы часослова, в котрых на зачатку коріньової морфемы звучіть довгий звук. Суть то лексемы *ляти* і *ссати*. Суть і далшы припады збігу двох єднакых согласных, котры у высловности можуть робити проблем. Суть то лексемы, котры ся творять споїнем префікса і коріня слова, напр. *заду*, *вести*, *ззуги*, котрых высловность розобереме ниже. Самособов, маме і другы слова, в котрых суть коло себе два єднакы согласны – *каждоденный*, *молитвенник*, *рівноденность*, *ранній*, *денник*, *сонный*, *піддати ся*, *оддалити...*, і о котрых сьме уж высше писали, но высловность тых слов не робить ниякы проблемы, бо в уведжєных припадах суть здвоєны согласны „забалєны“ з обидвох боків гласныма фонємами. Припады здвоєных согласных /лл/, /сс/, /зз/, /вв/ ся обявляють на зачатку слова, то значіть, в живій бісїді ся перед нима можуть з'явити розлічны фонємы – гласны, або і согласны, в завіслости од того, на яку фонєму ся буде кінчіти слово перед нима. Кідь ся перед нима находить гласный, сітуація є проста – як і в припадах слов *каждоденный*, *молитвенник*, де не є ниякий проблем здвоєны согласны высловити. Розоберьме сі высловность споїня із здвоєныма /сс/, /лл/: *молоко ссала*, *помыи вылляла*... Кідь є передстояче слово закінчене на согласный, здвоєна высловность є проблематічна, прото орфоєпія дозволять спрощіня таких споїнь і здвоєны согласны высловлюєме як кібы там був лем єден согласный, напр.: [*ц'ілыj ден' л'ало*] (пишєме ляло), [*молоко треба одсати*] (пишєме одссати) *до збірної банкы*... Вынятком будуть присловник *заду*, і часослова *вести* і *ззуги*, де бы ся поужывателі языка мали намагати высловлєвати здвоєне /зз/, і здвоєне /вв/. То значіть, розділно буде звучати высловность здвоєного /зз/ у споїню [*хлопа з:аду не было видно*] (так і высловлюєме, а не *хлопа заду не было...*), і споїня [*хлопа задуло до снігу*] (так і высловлюєме). Таксамо в словнім споїню: *молоду ввели до хыжы*, мали бы ся поужывателі языка намагати высловлєвати здвоєне /вв/: [*молоду в:ели до хыжы*], што звучіть інакше, як споїня [*молоду вели до хыжы*] (а нєлєм звучіть, є ту і інакша семантика даного споїня).

В русиньскім языку абсентує ряд ґемінат (здвоєных фонем), котры суть знамы з українського языка і vznikли на місті старых споїнь д – д', л – л', ж – ж', ш – ш', з – з', т – т', ч – ч' (*підпілля, життя* – русинь. **жытя**, *безробіття, знаряддя, клоччя* – русинь. **клоча**, *роздоріжжя, пониззя, плаття* – русинь. **шматя**, *вугілля* – русинь. **вугля...**), прото не є в русиньскім кодифікованім языку ані такзваної подовженої висловности, котру знаєме з української орфоєпії. В русиньських діалектах кореляція здвоєных палаталных фонем ся витратила в дослідку фонологічного злятя зачатку і кінця таких ґемінат до простой палаталной фонемы (*жытя, клоча, шматя, вугля...*).

9.6 ВЫСЛОВНОСТЬ ПІД ВПЛИВОМ ВЫХОДОСЛАВЯНСЬКИХ ЯЗЫКІВ

Неналежне помягшования согласных в дакотрых лексемах, або наспак – не-помягшования согласного, котрый ся має висловлѣвати мягко.

1. Ку тій сортї порушования правил належить несправна висловность слов із суфіксом **-ьск-**, о котрім сьме уж выше писали, также у словах типу *паньскый, жываньскый, піратьскый, убляньскый, валальскый, коданьскый, борделярьскый...*, висловлюєме так, же помякшуєме передстоячий согласный (перед суфіксом **-ьск-**), што є назначене і в писаній подобі. Кус інакша ситуація є при творію адъєктивів од назывників, котры ся кінчать на **[ж]**, або основа слова ся кінчить на **[г]** напр.: *Паріж – парізькый, Прага – празькый...* Висловность таких слов ся піддає впливу асиміляції: *[паріс'кы, прас'кы]*...

2. Висловность согласного **[л]** в лексемах **культура, культурный, култовый, нормальный, сильный, фалшывый, далшый** і др. є все тверда. Дакотры поуживателі языка під впливом українського языка, респ. і під впливом властного діалекту висловлюють мягке **/л'/**: *[кул'тура, кул'турный, фал'шывы, нормал'ный, пул'т, дал'шы]*, што ся вымкать з орфоєпічної норми сучасного русиньського языка.

3. Під впливом українського языка дакотры вживателі русиньського языка висловлюють несправно слово **дітми** в інструменталі плуралу: *[з д'іт'ми]*. Норматівна висловность не є палатална, але согласный **[т]** ся висловлює твердо *[з д'іт-ми]*. Podobно ся висловлюють і слова: **люди** – *[з л'удми]*, не *[з л'уд'ми]* але **коні** – *[з кін'ми, кон'ами]*...

4. Подобным прикладом є і слово **письмо** – в котрім дакотры вживателі помягшують консонант **[с]** і висловлюють *[пис'мо]*, што не є норматівне.

5. В субстантивах **спалня, їдалня, купелня, котелня** і подобных, консонант **[л]** перед складом з мягким консонантом ся висловлює мягко *[спал'н'а, їдал'н'а, купел'н'а, котел'н'а]* наслідком регресівного впливу асиміляції по мягкости.

Ку далшым найчастішим порушованиям належать такы:

6. Як норматівну рекомендуєме форму минулого часу од часослов завершеного виду: **дійти – дішов, дішло** (не *дійшло*), **найти – нашов, нашло** (не *найшло*), так як і **піти – пішов, пішло**...

7. Як норматівны форми першої особи сінгулару од часослов рекомендуєме:

ле'жати – ле'жыть (не *лежить*), але *зале'жати – за'лежить* (не *залежыть*), *бі'жати, біж'ти – бі'жыть* (не *біжить*), акцентуючі бівшу міру діспалаталізації консонанту [ж] в русиньскім языку. Ту сі можемо помочі правилом, же там, де є склад акцентований, векшынов высловлюєме і пишеме [ы], в складі без акцента звычайно быває [и], напр.: *'бажyти – 'бажyть, кру'жyти – 'кружyть*...

8. В русиньскім кодифікованім языку в субстантывах женьского роду є нормативный правопис суфікса **-іц'а** з [i], і палаталным [ц'] – зато в словах тіпу *танечніця, служніця, палиця, Богородіця* нелем высловлюєме, але і пишеме [i]. Дакотры поужывателі языку під впливом українського языку, або і дакотрых русиньскых діалектів высловлюють тот суфікс з варіантним гласным [и] а часом і без палаталного [ц']: [*служница, танечница, палица*], што не корешпондує з платныма правилами правопису, якы при правописі суфікса **-іц'а** рефлектують тзв. цілорусиньскый аспект.

9. Многых хыб, як в орфографії, так і в орфоепії ся допущають вжывателі русиньского літературного языку у взаємній заміні гласных **и, і** в таких словах як *письмо* (не *пісмо*), причім у тім слові сьме зазначіли і высловность *письмо*, што поважуєме за вплив українського языку. Окрем того сьме зазначіли далшы аналогічны приклады, в котрых ся замінює **и, і**: *родичів – родічів, Духновичів – Духновичів, молодеж – (локал) о молодежи, в хыжи* (не *о молодежі, в хыжі*), *мір, мірный* (не *мир, мирный*).

В субстантыві **меншына**, утворенім од компаратыву адъєктивa *меньший*, по твердім консонанті [ш] ся пише і высловлює [ы] [*меншына*], а не [и], як в українськім языку [*меншина*], што є звязане з великым ступнєм стверджія того консонанту в русиньскім языку, як сьме увели высше.

9.7 ВЫСЛОВНОСТЬ ПІД ВПЛИВОМ РУСИНЬСКИХ І СЛОВАЦЬКИХ ДІАЛЕКТІВ

1. Недотримованя алтернацій належить ку фреквентованым порушіням орфоепічных правил. Многы з них мають історичне походжіня як наслідок палаталізацій, котры але не настали у вшыткых русиньскых діалектах, напр. абсентують в дакотрых западоземплінських, шаріських, маковицьких і др. Найчастіше порушованя нормы ся вяже з недотримованєм таких алтернацій:

- т/ч: *платити – плачіня* (Потверджія о **заплатіню** нам пошлийте до трёх днів. – правильно має быти „о **заплачіню**“);

- к/ч/ц: *рука – ручка – на руці, сливка – сливчанка – на сливці* (напр.: *Барз ня бо-лит палець на лівій **руки***. – правильно має быти – „на **руці**“); *лавка – лавча – на лавці* (напр.: *Дівчата сиділи на **лавкі***. – правильно має быти „на **лавці**“);

- х/ш/с: *муха – мушка – мусі, бріх – брішок – брісі* (напр.: *Дав єм тій **мухі** приучку!* *Якось ня крутить по **бріху***. – правильно має быти „**мусі**“, „по **брісі**“);

- с/ш: *ворсити ся – зворшений, просити – прошу, возити – возіяня, косити – коші-ня, місити – мішу, дусити – душу* (напр.: *Што єсь такый **зворсений**? Напиш мі, барз тя о то **просю**. Уж мам дость того **місіня**!* – правильно має быти – „**зворшений, прошу, мішіня**“);

- з/ж: *возити – возіяня, морозити – морожу* (напр.: *Не люблю возіяня на автобусі*.

Зеленину на зиму заморозю. – правильно має бути „**вожіня**“, „**заморозю**“);

- г/ч/ж: *помагати* – *помочі* – *помож* (напр.: **Помосьте** мі з тым куфром, прошу вас. – справно має бути „**поможте**“);

- п/пл: *спати* – *сплю*, *копати* – *коплю* (напр.: Каждый день **спю** дополудня. – правильно має бути „**сплю**“);

- ф/фл: *трафити* – *трафлю* (напр.: До такого малого ціля не **трафю** – правильно має бути „не **трафлю**“);

- ст/д/дж: *класти* – *кладу* – *кладжений*, *пропасти* – *пропаду* – *пропаджений*, *уводити* – *уводжу* – *уведжений*, *вести* – *веду* – *веджений*, *впасти* – *впаду* – *впаджений*, *перевести* – *переводити* – *переведжений*, *повісти* – *повідати* – *повіджений* (напр.: Література, **уведена** на кінцю статі, є про нас барз цінна. Дітина мусить бути **ведена** дорослов особов. – правильно, подля норми, має бути „**уведжена**“, „**веджена**“);

- ст/ш: *пасты* – *паша* – *пашений* (напр.: Тота лука уж **выпасена**. – правильно має бути „**выпашена**“).

2. Далшы хыбы настають наслідком заміны дакотрых гласных і согласных в процесі деривації і формотворіння:

– при творіню десубстантивних дериватів: **гребінь** – **гребінча**, **камінь** – **камінча**, **ремін** – **ремінча**, і под. де мож часто зазначіти неадекватну алтернацію вокалів і/е: *гребенча*, *ременча*..., што не є справно²⁹;

– при творіню десубстантивних адъєктивів: *ярь*, *літо* – **ярній**, **літній** і **літушний** неправильно ся вживать форма з непалатальным консонантом [н] – [jarный] – очівісно пів впливом словацького языка;

– при творіню порядкових числовників од основных **штири**, **сім**, **вісем** намісто правильных форм **четверый**, **семый**, **восьмый** – зась під впливом виходословацьких діалектів сьме зазначіли неправилны форми [штвартый], [седмый], [осмый] што не є справно;

– при творіню громадных числовників од основных **штири** і **сім** під впливом словацького языка і виходословацьких діалектів зареєстровали сьме місто правилных форм **четвероякый**, **семероякый** [четверојакый, семеројакый] ненормативны форми [штворакый] і [семеракый] (порівнай словацьке: „štvoraký“, „sedmoraký“). Шпеціфічним знаком громадных числовників в русиньскім языку є можность вживаня їх поліваріантных форм в споїню зо субстантивами мужского роду, напр.: **чотырєми/штырєми/штырьме хлопцї, пятєми/пятьме учітелї, шестєми/шестьме дідове**. Притім треба мерьковати і на правилну высловность поєднанных форм: при першых формах **чотырєми/штырєми**, **пятєми/пјат’ми**, **шестєми/шест’ми**, у флексії высловлюєме не чісте преднє-середнє [и], але -и- до -е- [и^е]: [чотырєми^е/штырєми^е, пјатєми^е/шестєми^е], в другых формах переднє акцентоване [’е]: [чотыр’ме, пјат’ме, шест’ме].

У звязи з числовниками русиньскый язык фіксує і назвы грошей, котры фунговали в минулости і в котрых молодша генерація (евідентно під впливом словацького словотворіння творить форми: **пятькоруначка**, **десятькоруначка** (тоты суть

29 І ту, так як в другых спорных припадах ся операме о факт, же гласный /і/ в словах *гребінь*, *камінь*... походить зо староруського /е/ (по випаджіню редукованых гласных), зато і в одводжєных словах будеме писати і высловлєвати /і/.

і правильні – словник *Русиньська лексіка*, с. 272), старша генерація фіксує давнішу висловність *пятькорунашка, десятькорунашка*, што не корешпонує з приятов нормов.

Заєвідовали сьме у звязи зо синонімом лексеми *грошы* – *пінязі* і неправильну висловність при творіню плуралу того слова, а то передовшыткым у поужвателїв западного русиньского діалектного ареалу, котры висловлюють кінцевый мягкий консонант неправильно – як ёго тверду корелячну пару: *пінязі* [пін'азі], причім правильно має быти: **пінязь – пінязі** [пін'ас'/пі'н'аз'і].

Треба мерьковати і на поужываня двояких форм дакотрых субстантивів, респ. і прономін ці інших частей речі, причім обидві варіантны формы ся поважують за нормативны. В русиньскім літературнім языку суть попри новіших формах захованы історичны формы, бо доднесь суть фреквентованы в діалектах, взятых за основу кодифікації. Не основі того вжывателі літературной подобы русиньского языка не зроблять хыбу, кідь будуть як в устній, так і в писомній подобі языка хосновати паралелны формы, наприклад, таких слов: **овес – овса і вівса; она/вна, оно/вно, они/вни; очами і очіма, граблями і грабліма, дверями і дверіма**.

В корешпонденції з приятов нормов є і вжываня семантично тотожних, хоць формов одлишных синонімів, як напр.: **роспляснути – росплюснути; плеснути – пляснути; выплющити (очі) – вытріщити (очі)**.

9.8 ВЫСЛОВНОСТЬ ЧУДЖОЯЗЫЧНЫХ СЛОВ НАЗВЫ ДАКОТРЫХ МІСТ І СЕЛ

Русиньський язык має в писаню чужоязычных слов свої правила³⁰, в котрых є часточно высвітлена і висловність. При висловности дакотрых з них бы сьме ся хотіли приставити і vysлітлити ей причіны на базі русиньской фонології.

Чужоязычны слова ся до русиньского языка перебрали двояким способом:

1. Без графічної зміны і без фонетичної зміны, то значить, без зміны висловности. Іде о слова, котрых зложіння фонем є тотожне з фонемами в русиньскім языку, без зміны, то значить, без варіантности конктерной фонемы, котра є частёв лексеми, напр.: **мікрофон, графіка, лексіка, каре, ікебана, дізел** і др. пишемо і висловлюємо таксамо, як в чуджім языку.

2. З графічнов і фонологічнов змін ов єдної гласной **і/и** у словах, котры в русиньскім языку наслідком високої фреквенції хоснованя здомашніли, напр.: **директор, електрика, фабрика, музикант...** Дакотры поужывателі русиньского языка під впливом словацького языка ту роблять хыбы і висловлюють в роспорі з нормов: [директор, музіка/музікант].

3. Абсенція діфтонгів в русиньскім языку, самособов выкликала розділный правопис, але і висловність дакотрых слов, котры ся в словацькім языку пишуть напр. з діфтонгом [ia]: **вязати, сміяти ся...** В русиньскім языку є яснїша висловність першой части діфтонгу [j]. Збіг двох гласных находиме і в многих чужоязычных словах, котры ся перебирають до русиньского языка. Русиньський язык собі пора-

30 Шырше позерай: ЯБУР, Василь – ПЛІШКОВА, Анна: Писаня чужоязычных слов. Ін: ЯБУР, Василь – ПЛІШКОВА, Анна: *Сучасный русиньський списовный язык*. Пряшів: ІРЯК ПУ, 2009, с. 42-45.

див у висловності чужоязичних слів з діфтогами [eў], [aў], [oў], де в графічній подоби другий вокал є нагаджений консонантом [в], напр.: *невроза* [неў'роза], *нейтралний* [неўт'ралный], *невроком* [неў'роком], *невралгічний* [неўрал'гічний], *кавчук* [каўчук], *Австрія* [аў'стрія], *автономія* [аўто'номія], *мода* і *мовда* [моўда]...

4. Сигналізація йотації твердим (ѣ) і м'яким (ѣ) знаком в чужих словах є далшов алтернативов у висловності, але і в правописі діфтонгів – *кур'єр, бар'єра, ад'єктив, ін'єкція* [кур'єр, бар'єра, ад'єктив, ін'єкція]...

5. Треба памятати тыж на правилну висловність, але і правопис таких назв міст, як *Бырно, Тырнава, Пылзень...* Многы поуживателі забувають на факт, же в русиньскім языку, на розділ од словацького літературного языка консонанти [л], [р] не суть складотворными, то значить, же в тих словах мусиме і графічно (нелем у висловності) позначовати склад вокалом [ы]: ['бырно, тыр'нава, 'пылзен'].

6. На розділ од словацького языка слово *діскузія* [діскузія] висловлюєме так, як го і пишеме, хоць під впливом словацького языка ту часто доходить к порушованню норми і висловлює ся як [діс'кусія].

9.9 ВЫСЛОВНОСТЬ ЗЛОЖЕННЫХ ЧИСЛОВНИКОВ

Про числовники од єденацять до двадцать, як і числовники тридцать, штиридцать платять правила висловності збігу двох согласных – а то принцип приподобня, або спрощія, о котрых сьме выше писали. В числовниках *пятьдесят, шістьдесят і дев'яност* настає спрощія у висловності – консонант /т'/ нам выпадує і висловлюєме ['п'ядес'ат, 'шіздес'ат, 'д'єв'ядес'ат], причім у числовника *шістьдесят* можемо слідовати і яв звонкостной асиміляції. Подобне спрощія настає і при числовниках *пятьсто, шістьсто і дев'яност* ['п'яц'то, 'шіс'то, 'д'єв'яц'то].

Выразным знаком русиньской нумеральной морфології суть подобы росчленюючих числовників, котры ся вживають лем з особными назывниками. В дакотрых з тих числовників суть припустны дві (в єднім докінця три) паралелны форми, а то: *штири* – *штир'єми/чотыр'єми*, але *штирьме* ['штири/штир'оми/чотыр'оми], але [штир'ме] (на кінцю з акцентованим /е/, таксамо *п'ят'єми/п'ят'єме* [п'я'т'оми/п'ят'ме], *шест'єми/шест'єме* [шес'т'оми/шест'ме], *дев'ят'єми/дев'ят'єме* [д'єв'ят'оми/д'єв'ят'ме], *десят'єми/десят'єме* [дес'а'т'оми/дес'ат'ме] (подобно росчленюючі числовники 11 – 20 і 30)³¹.

Таксамо мож поуживати і варіанти числовника порядкового *штири – четвертый*, де в інструменталі суть припустны аж три форми: з *чотыр'єма, з штир'єма, з штирьма* [с чотыр'о'ма/с штир'о'ма/с штир'ма].

31 Позерай: ЯБУР, Василь – ПЛІШКОВА, Анна: *Русиньскый язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2005, с. 61.

9.10 ВЫСЛОВНОСТЬ ПРИНАЗЫВНИКІВ К, КУ, З

В русиньскім языку, подобно як в словенчині і у других славянських языках ся дакотры приназывники вокалізували (подля Гавлікового правила заніку і вокалізації ерів³²). То значить, же приназывник **к**, котрый ся в русиньскім языку вживать з датівом, вокалізував ся в дакотрых позиціях на **ку** і высловлює ся як **[г, гу]**. Кідь наслідуює позад приназывника **к** (в далшій лексемі) звонкий согласный (платить закон **асімілації по звонкости**), сонорный, або гласный (ту платить закон **звонкостной неутралізації**), высловлюєме го як **[г]**, напр.: *к авту* [г авту], *к бабі* [г бабі], *к нёму* [г н'ому], *к дідові* [г дідові], *к мамі* [г мамі], *к облаку* [г облаку]. Закон **асімілації по глухости** (спомінали сьме го на стр. 13, пункт 2), як і **звонкостной неутралізації** платить і в припадах приназывника „з“: *з нёго*, *з нёй* (в припадах приназывника „з“ ся звонкостна неутралізація реалізує і в правописі, бо в русиньскім кодифікованім языку маме лем приназывник „з“, котрый ся вживать і з генітивом, і з інструменталом). Кідь позад приназывника **к** в далшім слові наслідуює глухий согласный, вживать ся форма „**ку**“, но у высловности ся высловлює як **[гу]**, напр.: *ку теті* [гутѐт'і], *ку татові* [гу татові], *ку плугу* [гу плугу]...

32 VOJTEKOVÁ, Marta: Vokalizácia predložiek v spisovnej slovenčine a ukrajinčine v širšom slovanskom kontexte. In: СОПОЛИГА, Мирослав (ед.): *Науковий збірник МУК н. 24*. Свидник, 2007, с. 385-394.

10 АКЦЕНТОЛОГІЯ. З ДАКОТРЫХ ПРАВИЛ АКЦЕНТОВАНЯ В РУСИНЬСЬКІМ ЯЗЫКУ

За основу кодифікованої подоби русинського языка був взятий перехідний говор між двома територіально найросширенішими діалектами – **западоземплінським** і **выходоземплінським**, котры ся поважають за перехідны діалекты од лемківських ку середньокарпатським з перевагов языковых явів підкарпатських діалектів, де суть захованы выходославянськы языковы явы, враховано явів акцентологічных. То значить, в **кодифікованій подобі языка є акцент вольный (різномістный) і погыбливый (движный)** а мать, як сьме высше спомянули, **змысло-розлишуючу** (му'ка і 'мука – од часолова мучіти ся) і **форморозлишуючу** (же'ны – ген. сінг., 'жены – номін. пл.) **функцію**³³. Вольность або різномістность притиску є в тім, же не є зафіксований на єднім складі слова (наприклад, як в словацькім языку на першім складі), але в розлічных словах він може быти на розлічных подля порядку складах (на першім – 'вода, 'нава, на другім – ну'сати, мо'тати, на третім – поли'вати, начі'нати, але і на четвертім – попере'писовати, попере'кручовати...).

У звязи з позиціов акцента у слові, в языкознательстві суть знамы такы тіпы акцентів:

- **ініціалный** – на першім складі слова ('покладок, 'ховзанка),
- **пенултімовый** або **пароксітонічний** – на передпоследнім складі слова (ну'сати, сні'вати),
- **оксітонічний** – на последнім складі слова (ля'чі, нача'тый).

Ініціалный, пароксітонічний і оксітонічний акцент вказують на вольность (різномістность) акцента в розлічных словах, котра є тіпічна про выходну групу славянських языків. Лемже у выходославянських языках, враховано русинського, суть припады, де притиск в парадігмі або і у словозміні переходить з єдної части того самого слова на іншу, што вказує на єго погыбливость (движность), напр. у парадігмі: 'нога – на 'нозі, але (копнути) з но'гов, 'штири – о шти'рѣх; у словозміні: ну'сати – 'выписати – вы'писовати – поза'писовати. Тым вживателям нормативной подоби русинського языка, котрым є властный такий тіп акцента (вольный і погыбливый) не є проблем правильно, подля нормы, ставляти акценты у словах, бо про них то є природне, так акцентують у своїй каждоденній комунікації. Тяжше є привыкати на вольне і погыблыве акцентования вживателям западного русинського діалектного ареала, котры фіксують акцент на передоследнім складі у слові (пенултімі), причім пенултімовый акцент ся не мінить ани у парадігмі, ці словозміні, або словотворіню. Зато ся зве **фіксыным акцентом**. Порівнай: 'стріляти – стрі'ла, 'выстрілити протів: стрі'ляти – 'стріла – выстрі'лити; не'чі – не'чу – пече'ме протів: 'печі – 'печу – не'чеме;

З высшеуведженого можеме зроби́ти таке заключіня:

В діалектах, котры были взяты за основу кодифікації русинського літературного языка, суть у великій мірі захованы правила акцентования. Мож їх згорнути до слідуочіх тез.

33 Позерай: ЯБУР, Василь – ПЛІШКОВА, Анна: Літературный язык : Пряшівска Русь. In: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski, 2004. c. 160.

Акцент може бути на розлічній складі у слові, причім в діалекті взятім за основу кодифікації є значно росшырений акцент **ініціалный** і **оксітонічний**. Ініціалный акцент (попри оксітонічний акценті) ся в языкознательстві поважає за єден з найстаршых славянських акцентів.³⁴ Тот факт нам дає право конштатовати, же русинський язык (респ. русиньскы діалекты належать к єдным з найстаршых славянських діалектів, котры суть в скоро незмінений подобі захованы до днешніх днів. Кодифікаторы взяли за основу кодифікації якраз ґрупу діалектів з вольным (різномістным акцентом в розлічных словах) і погыблывым (движным – в рамках словозмін і словотворіня), в котрых суть даны акценты все живы.

Різномістность акцента в єднотливых словах в рамках розлічных частей речі была зафіксована як выслідок научного баданя в живых русиньскых діалектах, взятых за основу кодифікації русиньского нормативного языка. В рамках словозміны сьме зазначили переход акцента з єдного складу на іншый (характерізований як движность акцента). Тот переход має свої логічны правила звязаны з прибыванєм суфіксів при словозміні, або префіксів при словотворіню. Звычайно ся так акцент посувать на дашый склад подля порядку, або ся посувать аж о два склады (даколи і на конець слова, главні при суфіксалнім словотворіню, кідь на себе тот акцент притягують тзв. силны суфіксы). **Можеме сконштатовати, же движность акцента в русиньскім языку є спрічинена флектівностёв языка**, то значить, же акцент у словозміні або при творіню новых слов переходить на морфемы, котры слова прибирають в єднотливых падах або видах, ці змінах часу... Праві з той причіны є аплікований высшеуведженный прінціп означованя акцента (першый подля порядку – ініціалный, передпоследній – пенултімовый і акцент на последнім складі у слові, або першим од заду – оксітонічний). Кідь зволиме такый ключ, можеме конштатовати же і єднотливы части речі в русиньскім літературнім языку мають свої логічны правила акцентованя.

Кідь приступиме к становлїню правил акцентованя подля частей речі, найкомплікованішыма односно акцентованя суть назывники, де є тяжко становити точны правила про вшыткы роды і деклінації. Треба знати, же якраз лексікална ровина є із вшыткых языковых ровин найменше певна і до нёй найскорше проникають новы лексемы (в першім ряді новы поменования), котры даколи із собов приносять ай нове, перебрате з іншого языка акцентованя (не бісідуючі о впливах западного языкового ареалу, як і впливах історічної палаталізації при склонёваню назывників; порівнай: *пу'ляк – пуля'кы – пу'ляци, бор'суг – борсу'гы – бор'судзи*). Менше компліковане акцентованя є у часослов, у котрых ся нам подарило створити дакотры акцентологічны ґрупы. У містоназывників, придавників, присловників і числовників є акцентованя дость єднозначне, бо множина лексем в тых частях речі є лімітована. На ілустацію уводиме дакотры правила акцентованя, котры были вытворены як выслідок баданя русиньскых діалектів, взятых за основу кодифікації русиньского нормативного языка на Словакії.

І. В часословах і в новоутвореных словах із слов базовых сьме вышпеціфіковали такы акцентологічны ґрупы:

а) кідь є акцент в інфінітиві часослова ініціалный, зістає такый і в конъюґації, або при зміні часу, напр.: '*відіти*, '*віджу*, '*видиш*, '*видите*, '*відять*, '*віділа*, '*віді-*

34 Позерай ПАНЬКЕВИЧ, І.: *Українські говори*, с. 329.

ли; 'знати, 'знаю/знам, 'зна(є)ш, знав, 'знали 'зна(є)ме 'зна(є)те, 'знають; 'клика-ти, 'клічу, 'клічеш, 'клічемо, 'кликав, 'кликала, 'кликали; 'чітати, 'чітам, 'чіташ, 'чіта(є)ме, 'плакати, 'плачеш, 'плачу, 'плаче, 'плачемо, 'плачете, 'плачуть, 'плакала, 'плакали...

б) кідь є акцент в інфінітиві трійскладового часослова на другім складі³⁵ (пенултімовий акцент або пароксітон), зістане пенултімовим і в кон'югації, або при зміні часу, напр.: *пи'сати, са'дити* – *'пишу, 'саджу* – *'пишуть, 'садять* (але *'пишемо, 'пишете, 'садимо, 'садите* – як видно, прибувають ту далша морфема, зато ту, хоч і акцент не мінить своє місто, уж го не можемо назвати пароксітоном – одражать ся флективність языка);

в) кідь є акцент в інфінітиві штиriskладового часослова на третім складі (کیدь рахуємо одпереду), респ. на другім складі одзаду (пенултімовий), зістане пенултімовим ай в кон'югації або при зміні часу, напр.: *поли'вати, малё'вати*, – *по'ливам, ма'люю* – *по'ливаш, ма'люєш* – *поли'ваме* – *поли'вають...*

г) в п'ятьскладових, припадно шість- і вещьскладових часословах акцент при кон'югації і при зміні часу зістає на тім самім складі, на котрім є в інфінітиві (бывають то звычайно одводжены часослова за помочи префіксів або творінём незавершеного виду одводженных часослов) напр.: *вы'писувати, вы'писую, вы'писуємо, вы'мітовати, вы'мітуєте, за'капчувати, за'капчуємо, новы'дїлєвати, по-вы'ставлєвати, попере'кручувати, поза'мітовати* (од *ме'тати*)...

д) кідь є акцент в інфінітиві часослов оксітонічний (на посліднім складі у слові), зістає такий і в кон'югації, ці при зміні часу³⁶, напр.: *пе'чі* — *пе'чу* – *пе'чеш* – *пе'чуть...*

II. В рамках новоутворених слов сьме визначили тзв. **силны префікси**, котры фіксують акцент, а то суть префікси **'вы-** (в називниках – при словотворіню і в часословах при творіню завершеного виду од незавершеного: *'выставка, 'выдумка, 'выгода*; *пи'сати* – *'выписати, ла'мати* – *'выламати, 'думати* – *'выдумати*), префікс **'за-** (*за'пяток, за'портоток*), **'по-** (*по'кладок, по'мыток*), префікс **'най-** (в суперлативі і елативі придавників і присловників: *'найстрашніший* – *'найстрашніше, як'найліпший* – *як'найліпше...*).

– **Силныма словотворныма суфіксами**, фіксуючіма акцент, суть в русиньскім языку такы: **'-ан, -ян, (-'чан)**, (*Парі'жан, Біл'ян, Белгі'чан, Пряхів'чан*), **'-інь** (*высо'чїнь, шыро'чїнь*), **'-і'ня, -е'ня** (*ручі'ня, каче'ня*), **'-ина** (*коча'нина, поло'нина*)...

– **Напівсилныма суфіксами** (они суть носителями акценту, но в парадігмі ся акцент посувають на закінчїня, респ. зістає все оксітонічним, то значить, же ся не мінить на пароксітон, як в силных суфіксах) суть: **'-ак, -'як** (*Пра'жак, пуй'дяк, ванд'рак, чу'дак, серед'няк*), **'-ырь** (*пас'тырь, прова'дырь*), **'-арь** (*пе'карь, корч'марь*), **'-аль** (*ват'раль, ко'валь*), **'-ач, -'яч**, (*боро'дач, сі'яч*), **'-ух, -'юх** (*ле'жух, ва'люх*)...

Представили сьме ходем в назнаках акцентования в русиньскім нормативнім языку, но тота тема сі выжадує омного шырше баданя.

35 В трійскладових словах ай кідь рахуємо спереду, ай кідь рахуємо одзаду, все є акцент пенултімовий.

36 В практиці то значить, же акцент переходить на перший, або другый суфікс (کیدь є), або на закінчїня.

11 ПЕРЕПИС ДО ЛАТИНСЬКОЇ ГРАФІЧНОЇ СІСТЕМИ

Кіріліця (азбука), яку хоснує і русинський язык, може ся, в припадї потреби переписовати до латинського писма, конкретизованого про окремы языки (словенський, польський, німецький і т. п.)

1. Буквы русинської азбуки, яки ся переписують все єднако (з конкретизацій на словацьку абечеду):

а = a	к = k	т = t
б = b	л = l	у = u
в = v	м = m	ф = f
г = h	н = n	х = ch
г' = g	о = o	ц = c
д = d	п = p	ч = č
е = e	р = r	ш = š
ж = ž	с = s	щ = šč
з = z		
дз = dz		
дж = dž		
и = y		
і = i		
ы = ŷ		
й = j		

2. Буквы, яки ся не переписують все єднако (з конкретизацій на словацьку абечеду):

Азбука	Латиніка	Позиція	Приклады	
Є, є	je	на зачатку слова	єден, Єрусалим	jeden Jerusaly m
		по гласных	грїє, маєток	hr'ije, majetok
		по твердых согласных	пє, бє	pje, bje
		по розділюючих ъ, ь	з'єднотити ся, кар'єра	zjednotyty s'a, karjera
дє, тє	d'e, t'e		синє, кізє	syn'e, kiz'e
нє, лє	n'e, l'e			
сє, зє	s'e, z'e			
рє, цє	r'e, c'e			
дзє	dz'e			
Ё, ё	jo	на зачатку слова	ёго, Ёкогама	joho, Jokohama
		по гласных	моёв	mojov
		по твердых согласных	бё	bjo
		по розділюючих ъ, ь	з'ёйкнути	zjojknuty

дє, тє	d'o, t'o		малёваний	mal'ovanŷj
нє, лє	n'o, l'o		тінєв	t'in'ov
сє, зє	s'o, z'o		князєва	kn'az'ova
рє, цє	r'o, c'o		царєва	car'ova
дзє	dz'o		дзєбати	dz'obaty
Я, я		на зачатку слова	яма, Янко	jama, Janko
	ja	по гласних	моя, стояти	moja, stojaty
		по твердых согласных	памнять, вязати	pamn'at', vjazaty
		по розділюючих ь, ь	зъявити ся	zjavyty s'a
тя, дя	t'a, d'a		тягати, дяковати	t'ahaty, d'akovaty
ня, ля	n'a, l'a		нянько, фляшка	n'an'ko, fl'aška
ся, зя	s'a, z'a		волося, зять	volos'a, z'at'
ря, ця	r'a, c'a		куря, паця	kur'a, pac'a
дзя	dz'a		дзявкати	dz'avkaty
Ю, ю	ju	на зачатку слова	юбілант, Юрко	jubilant, Jurko
		по гласных	купую, твою	kupuju, tvoju
		по твердых согласных	пю, бю	pju, bju
		по розділюючих ь, ь	адъютант	adjutant
тю, дю	t'u, d'u		тюкати	t'ukaty
ню, лю	n'u, l'u		нюхати, любити	n'uchaty, l'ubyty
сю, зю	s'u, z'u		сюжет	s'uzet
рю, цю	r'u, c'u		орю, на палцю	or'u, na palc'u
дзю	dz'u			
Ї, ї	ji	на зачатку слова	їсти, їж	jisty, již
		по гласных	наїсти ся	najisty s'a
		по твердых согласных	обіднати	objidnaty
		по розділюючих ь, ь	одїсти	odjisty
Ь	-	-	-	-
ть, дь	t', d'	окрем позиції перед я, ю, є, є, ї	заплать, подь	zaplat', pod'
нь, ль	n', l'		нянько, пулька	n'an'ko, pul'ka
сь, зь	s', z'		принесь, лізь	prynes', l'iz'
рь, ць	r', c'		пастырь, хлопец	pastŷr', chlopec'
дзь	dz'			
ті, ді	t'i, d'i	по ї	тіло, діти	t'ilo, d'ity
ні, лі	n'i, l'i		конї, літо	kon'i, l'ito
сі, зі	s'i, z'i		сіно, на нозї	s'ino, na noz'i
рі, ці	r'i, c'i		грїх, ціпы	hr'ich, c'ipŷ
дзі	dz'i		мадзіник	madz'inyk

I, i	i	во вшитках позиціях	білий, діван, віра, місяць, піхота, стіл, кінь, ніч, Іван	bil'j, divan, vira, mis'ac', pichota, stil, kin', nič, Ivan
и	y	во вшитках позиціях (не реалізує ся на зачатку слова)	тинта, колиба, коник, писати, сивий, книжка	tynta, kolyba, konyk, pysaty, syv'j, knyžka
ы	ŷ	во вшитках позиціях (не реалізує ся на зачатку слова)	кобыла, шпыталь, шына, живот, кыла, гыря, хыжа, мыти	kob'yla, šp'ytal', š'yna, ž'ŷvot, k'yla, h'ŷr'a, ch'ŷža, m'ŷty

II. МОРФОЛОГІЯ

1 ГРАМАТИКА

Ток речі ся складать із слов, сформованых до wypowiedі або речіння. Складаня слов до речінь мусить проходити подля правил, бо лем хоцьяк wypowiedжены або написаны слова не творять реч або язык. Нато, жебы сьме словами wypowiedі якусь думку, жебы тоты слова служили средством комунікації міджі людми, треба слова даяким способом зорганізувати, придати їм потребну форму (напр. субст. нелем в номінативі, або верба нелем в інфінитиві) і звязати їх міджі собов подля екзистуючих в данім языку законів до словных споїнь і до wypowiedей або речінь. Лем хоцьяк поскладаны слова, напр.: *когут, курка, богачови, не хоче, художному, несе ся, а, ани* (*Богачови ся і когут несе, а художному ани курка не хоче*) не wypowiedять таку думку, яку хоче wypowiedіти автор (бісідник, бісідуючий). Лем кідь ся слова зорганізують або поскладають подля екзистуючих законів в данім языку або подля правил даного языка, дістанеме зрозумілы словны споїня і wypowiedі, котры передають таку закінчену думку, котрій каждый (бісідуючий на данім языку) розумить.

Сістема екзистуючих і обективно функціонуючих (фунгуючих) в языку законів **творіння слов, зміны їх форм і їх споїня до wypowiedей** (речінь) творить **граматичну будову языка**.

Наука, котра ся заоберать граматичнов будовов языка, ся называє **граматиков** (од грецького слова *gramma* – буква). Граматика ся складать з двох частей – **морфології і синтаксису**.

Мы ся будеме заоберати найскорше першов з них – морфологіов. Але скоріше, помы перейдеме к основній темі предмету, мусиме сі высвітлити іщі даякы іншы понятя, з котрыма ся будеме далше стрічати.

1.1 ОСНОВНЫ ПОНЯТЯ ГРАМАТИКЫ

В граматичній сістемі ся одображають розманітны споїня міджі фактами обективного світа, зафіксованыма тым, як суть оформлены слова. А оформлїня слова залежить од того, якы споїня міджі фактами обективного світа (або скutoчности) ся передають языком. Якраз на основі оформлїня слова (або форми слова) грамати́ка виводить свої граматичны понятя, котрыма оперує при ізучіню граматичной сістемы як істыма граматичныма законами.

А тепер кус конкретніше:

Кажде самостатне слово представлять єднотность (єдноту, єдність) двох значінь: **лексічного і граматичного**. Під лексичным (або лексікальным) значінєм треба розуміти реалный обсяг слова (напр.: *стіл* – предмет, на котрім їме, пишеме і т. п., *коза* – звіря, котре давать молоко, обідать крякы (корчі), пасе ся і т. п.). Але слово нелем штось называє, оно єдночасно выражаєть якесь одношіня: одношіня к іншым словам у wypowiedі, одношіня к реальности, одношіня к часу, к особі, кількості, конкретности, абстрактности і т. д. Таке одношіня выражены словом становлять єго граматичне значіння. То значіть, же граматичне значіння одображають реалный вияв словом названого факту через одношіня ку іншым фактам, котре є закріплене у споїнях міджі словами. Напр. при высвітлєваню слова – *сын* – означіме го як ціло-

славянське слово, котре патрить до індоевропейського словного фонду, означать назву родинних контактів (є то член родини), може ся вживати і в переноснім значіню (сын русиньского народа) і т. д. – то є **лексичне значіння** слова *сын*.

З граматичного погляду слово „сын“ – назывник (субстантив, substantívum), назва особи, друге склонёваня (2. деклінація), тверда група, мужський род (тзн. – має кат. роду), склонює ся во вшыткых падах єднотного і множного чісла (значить – розлічать категорії чісла і кат. паду).

З повідженого виходить, же лексичне значіння є значінём **індивідуальним**, котрым ся слово виділює споміджі інших слов. Але граматичне значіння є **тіпове**, бо є сполочне (або таке істе) про много слов (нелем про єдно конкретне слово). Подля граматичного значіння ся спуюють або групують слова до істих тіпів, напр. слова на означіння предметів, чінностей, діятельства, якости, одношіня, кількості і т. д.

Замір або ціль грам. значіння є: виявити сполочны знакы слов, стяговати слова до сполочных груп, до єднакых тіпів подля роду, чісла, паду, способа, особи, часу, виду, міры (ступня) якости і т. п. З того можеме зробити вывод, же **слова з розділными (розлічними) лексичными значіннями мають сполочны або єднакы граматичны значіння**, напр.: *нога – лука, кінь – пень*.

1.2 СПОСОБЫ (СРЕДСТВА) ВЫРАЖЕНИЯ ГРАМАТИЧЕСКИХ ЗНАЧЕНИЙ

Про выражіння граматичных значіннь выужывае такы способы (средства):

1. **Флексія** (флектівна морфема, закінчіня, кінцёвка, koncovka) – то є найчастіший способ выражіння граматичных значіннь: *ног-а, ног-ы, ног-ї, ног-у, ног-ов, чорн-ый, -ого...*, *чорн-а, -ы; пиш-у, пиш-еш...*
2. **Формотворчі суфікси і префікси** (tvarotvorné přípony a předpony): *чорн -їш-ый; горн'а – горн'-ат -и; за-писати, пере-писати...*
3. **Притиск, акцент** (přízvuk) – лем формотворчий: *сестры́ – сёстры*.
4. **Служобны слова** (помічны слова, незмінны слова – služobné slova або části řeči): *мати пришла – мати **бы** пришла; вошов **до** двора – стояв **на** дворі*.
5. **Алтернація** (заміна/выміна) звуків (alternácia, striedanie hlások): *везти – возити, молоти – мелеш, тріска – трісок, трафити – трафляти* і т. п.
6. **Суплетівізм** (поужываня суплетівных форм – supletívne formy) – то є тогды, кідь ся з помочов різних слов выражають граматичны формы єдної лексеми: *я – мы, мы – нас, він – ёго; брати – взяти, класти – положитьи; еден – першый, два – другый; малый – меншый, великий – векшый/бівшый...*
7. **Порядок слов** (slovosled) – грає лем помічну роль при выражіню граматичного значіння, напр.: заміна функцій субекту (подмету) і обекту (предмету): *Холод выкликує мороз. Мороз выкликує холод*. Або переміна єдноскладного речіння на двоскладне ці наopak: *Быв теплый літній вечур. Літній вечур быв теплый*.

1.3 ГРАМАТИЧНА ФОРМА

Грамотичне значіння і спосіб вираженія того значіння суть тісно звязані між собою. Грамотичне значіння не екзистує окреме од способа ёго вираженія і без нёго не може быти виявлене а наopak – спосіб вираженія грамотичного значіння свідчить о екзистенції грамотичного значіння. Споїня грамот. значіння із способом вираженія витварять **грамотичну форму** слова, котра виділює слово як функчну (або функціоналну) єдиніцію. Грамотична форма заховує формалну і обсягову єднотность і забезпечує, же словоформа є способна повнити комунікативні задачі.

1.4 ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРІЯ

Як уж было спомянута, задачов грамотіки є ізучіння грамотичных форм як носітелів грамотичных значінь з боку їх обсягу і з боку їх вираженія. На основі сумарізації (обобщіння) грамотичных форм як носітелів грамотичных значінь, виділюють ся грамотичні поймы (понятя) высшого ступня (уровні) – **грамотичні категорії**.

Під грамотичнов категорію ся розумить зосумарізований або обобщенный абстрактный поєм (понятя), котрый споює взаємноодносны або єднородны грамотичні значіння, виражені языковима (або ліпше – формалныма) средствами ці способами.

Грамотичні категорії не суть звязані з конкретным лексичным значінєм слов. Про грамотичні категорії числа, паду, роду і інших, є цалком єдно, яке реалне значіння мають напр. слова: *стіл, стїна, староста, крейда, перо, Прага* і т. п. Про них є важне лем того, які одношіня в різних речових споїнях тоты слова виражають.

Познаме грам. категорії: числа, роду, паду, часу, виду, способу, особы і дакотры інші. Дакотры з них фунгують лем в єдній части речі, але векшина фунгує у вець частях речі.

Грамотична категорія є найабстрактніший поєм (понятя) грамотіки, котре споює взаємноодносны (або єднородны) подля обсягу і способу вираженія грамотичні значіння до єдної сістемы. Зато говориме, же язык – то є сістема грамотичных категорій, виражених грамотичныма формами.

1.5 ПОНЯТЯ МОРФЕМНОЙ БУДОВЫ

Морфемами слова суть: корінь, суфікс, префікс, закінчіння (флексія). Членіння слов на такы елементи называють морфемнов будовов (морфемным складом) слова. Морфемы суть найменшы визнамовы части слова а тот розділ грамотіки, в якім ся штудують тоты морфемы і морфемна будова слова, ся называють **морфеміков**. Розділ між звуковим і морфемним зложінєм слов можемо указати (демонштровати) на прикладах: *домик* = *д-о-м-и-к* – *дом-ик*; *розрыти* = *р-о-з-р-ы-т-и* – *роз-ры-ти*; *пересадити* = *п-е-р-е-с-а-д-и-т-и* – *пере-сад-и-ти* і т. д.

Морфемы самостатно (самы од себе) в языку не екзистують, але лем в єднотливых словах. Наприклад, морфема (конкретно – суфікс) *-иск-* ізоловано в языку ся не хоснує, находиме ёй лем в словах тіпу: *домиско, хлописко, двориско, жениско* і т. д.

В процесі бісіды (говоріння, речі) єдны морфемы зістають немінны, незалежно од того, з котрыма іншыма словами в речіню дане слово ся хоснує, другы морфемы ся але в завислости од контексту міняють. К немінным ся односять: корінь, суфікс, префікс а к змінным – закінчіня (флексія).

Слово ся може складати лем з незмінных морфем (*тоненько, співаючі, по русиньскы і т. д.*). Кідь мають слова окрем незмінных і змінны морфемы, так такы слова ся называють склонюючі, змінны, флектівны (*ohybné slová*), напр.: *дом-ы, жен-ы, біл-ый, читал-и і т. п.*

Змінна морфема, котра вытворять новы словоформи і служить на споїня слов в речіню, ся называють **закінчінём** (флексіов) або **флектівнов морфемов**, напр.: *червен-ый, червен-ого, червен-ы, червен-а, червен-ой і т. п.*

Флектівній морфемі ся протиставлять стала (незмінна) часть слова, як сума немінных морфем. То є **лексічна основа** слова. До лексічної основы входять ушыткы морфемы, окрем флексії (закінчіня).

На закінчіня і основу можеме розділити лем змінны слова, напр.: *садов-ый, ногов, пеленк-а, папірѣв-ый, тверд-а, солодк-ый і т. д.*

Закінчіня (флексію) не мають незмінны слова, напр.: *вночі, вчера, скоро, весело, пишучі, коцябкы і т. д.* Незмінны слова мають лем лексічну основу, котра ся часто называють **чістов основов**, напр.: *завтра, допереду, днесь і др.*

В лінгвістичній літературі ся часто чістов основов называють і слова з невыраженим закінчінём, напр.: *стіл, чай, братів, спав, співай і т. п.* Але то суть змінны слова, зато ту треба радше (і справніше) говорити о **нуловій флексії** (нуловім закінчіню).

Основы суть двоякы: **неодводжены** (недерівованы) і **одводжены** (дерівованы). Сполочна часть одводжених основ є творцём родинных (родацьких) (*príbuzných*) слов, напр.: *спів-Ø, спів-а-ти, спів-анк-к-а, спів-ај-уч-ій, спів-ник і т. д.* Сполочна часть таких слов ся называють **корінь**, напр.: *ліс-Ø, ліс-н-ый, ліс-ник; стіл-Ø, стол-ик, стол-ов-ый, стол-ов-а-ти, пре-стол-Ø і т. д.* Гласны і согласны коріня слова можуть алтерновати (міняти ся), напр.: *рік-Ø, рок-ами, річ-н-ый і т. д.*

Часть основы, яка стоїть перед корінём і придавать слову нове значіння або новий одтінок, ся называють **префіксом**, напр.: *за-пис-а-ти, до-пис-а-ти, пере-пис-а-ти, під-пис-а-ти і т. п.* Слова мають переважно по єднім префіксі, але суть приклады із веце префіксами, напр.: *до-під-пис-ов-а-ти і др.*

Часть основы, котра стоїть міджі корінём і флексіов, ся называють **суфіксом**, напр.: *стол'-ар'-Ø, старост-лив-ый, нов-ен'к-ый і ін.* Суфіксы ділиме на **словотворны** і **формотворны**. **Словотворны суфіксы** придають слову нове лексічне значіння, напр.: *школ-а, школ-ник-Ø, школ'-ар'-Ø*. **Формотворны суфіксы** творять або помагають творити різны формы, того самого слова, напр.: *з-роб-и-ти, з-роб-и-в, з-роб-и-л-а і т. д.*

Виділёваня морфем в слові ся называють **морфемнов аналізов**.

Префіксы, суфіксы і флексії ся єдним словом называють **афіксами**. То значить, же афіксы суть ушыткы морфемы, окрем коріня слова.

2 МОРФОЛОГІЯ

Морфологія як складова частина граматики ся заохерать:

1. формальнов сторонов слов, т. зн. грамати́чними **формами слов** або **змінними формами слов**;
2. **грамати́чним значі́нєм слов**, то є витваря́нєм і значі́нєм **грамати́чних ка-тегорій**;
3. **класіфікаціов слов на части речі**.

Морфологія встановлює прінципи діліня слов на грамати́чни класы, на тзв. **час-ти речі** на основі лексікально-грамати́чних знаків даних слов.

Слова подля їх семанти́чного значі́ня, подля їх морфологі́чних знаків і подля їх грамати́чної функції в речіню ділиме на:

1. **повнозначны**, самостатны або **автосеманти́чны** слова;
2. **неповнозначны**, служебны або **сінсеманти́чны** слова.

Повнозначны части речі означають предмети, признаки предметів (якість або властність), діяння або став, признаки признаков і кількість.

Є ту і група слов, котра ніч не называть, але повнить указуючу функцію (місто-назывники, прономен, zámená), котры лем указують на особы, предмети або при-знаки. Они у відповідних функціях заступують іншы части речі.

Повнозначны части речі мають самостатне лексічне значі́ня і самостатне гра-мати́чне значі́ня. В речіні выступають у функції главных або другорядных членів (компонентів) речіня.

К повнозначным частям речі односимо:

1. **Назывники** (субстантíвы, podstatné mená)
2. **Придачники** (адъектíвы, prídavné mená)
3. **Чісловники** (нумералі́ї, číslovky)
4. **Містоназывники** (проно́міны, zámená)
5. **Часослова** (верба, slovesá)
6. **Присловники** (адвербі́ї, příslovky)
7. **Предікатівы** (predikativy, vetné příslovky).

Неповнозначны слова указують на одноші́ня міджі повнозначними словами як членами речіня і міджі речінями а тыж придають відповіді різны одтінки. Тоты сло-ва не мають номінатівну (назывну) функцію, не мають властне лексічне значі́ня (або го мають барз ослабене), повнять лем грамати́чну функцію. Они не суть члена-ми речіня, але входять до складу речіня.

К неповнозначным або служебным частям речі заділюємо:

8. **Приназывники** (препози́ції, předložky),
9. **Злучники** (конъюнкції, spojky),
10. **Модалны слова** (modálne slová),
11. **Часткы** (партікулы, částice),
12. **Чутєслова** (інтеръекції, citoslovcia).

2.1 НАЗЫВНИКИ (субстантíвы)

Назывники суть самостатны, автосемантíчны змíнны слова, котры называють самостатны понятия граматíчных предметів (субстанцíй) в шырокім смыслі. Назывники выражають предметность в рамках граматíчных категорій роду, чісла і паду.

Під понятём граматíчного предмета (або грам. предметности) треба розуміти не лем назвы реалных предметів (*книжка, перо, стіл, лавка*), але і назвы особ (*жена, хлоп, сын, дівка, тета, брат*), назвы звірят (*ворона, мачка, корова, кінь, вівця*), матеріаловы назвы (*вода, цукер, мед, желізо*), назвы одрїзків часу (*день, вечур, ніч, вакації*), назвы процесів (*бісїда, біг, спів, ходжіня*), назвы ставу (*спаня, сон, страх, веселость*), назвы кількості (*стовка, єднічка, двойка*). **Вшыткы тоты назвы означають предметность (субстанцію), бо діспонують граматíчнымы характеристіками субстантíвів. Суть то назвы екзистуючі самостатно, независло од їх чінителя (творця, творителя) або носителя.**

Вшыткы остатні части речі называють свої значіня несамостатно.

В речині субстантíвы выступають в функції ушыткых ёго членів, як главных (субъекта, предіката і предікатівной основы), так і другорядных (объекта, атрібута, предікатівного атрібута, обставника-адвербіала і апозіції).

Лексіко-граматíчны групы субстантíвів:

Назывники можеме розділити на такы лексіко-семантíчны групы (громады):

1. конкретны мена (назвы) – напр.: <i>хлоп, лев, липа, двір, дівка...</i>	абстрактны мена (назвы) <i>доброта, хыба, гнів, краса, думка...</i>
2. зрахователны (почітателны) мена – можуть означовати єднотность і множность, мають єднотне і множное чісло: <i>палець – пальці, нота – ноты, окно – окна...</i>	громадны і матеріаловы мена • не можуть означати єднотность і множность, суть лем в єднотнім чіслі: <i>свалство, дубина, листя, арістокрація, генераліта, мука, масть, цукер, кров, мед</i> і т. п. • матеріалны можуть мати і множное чісло – але в значіню – сорты
3. невластны мена, назвы – напр.: <i>мама, ріка, дідо, грушка, співанка, хліб, татарка...</i>	властны мена, назвы <i>Андрій, Аня, Торіса, Біловежа, Братіслава, Снина...</i>
4. жывы мена (особны і звірячі) – напр.: <i>нянько, мати, брат, сестра, баран, кінь, вівця, коза...</i>	нежывы мена (предметы, абстрактны понятия) <i>бандурка, горня, грушка, коса, стром, небо, душі...</i>

Тоты групы (громады) ся перекривають, нежывы мена можуть означати конкретны і абстрактны назвы, матеріаловы і зрахователны можуть быти властны і невластны і т. п.

2.1.1 Граматичны категорії субстантивів

Значіння субстантивів як назв самостатно екзистуючих субстанцій ся ближче висвітлює граматичними категоріями роду, числа і паду. Вони ся найповніше (найкомплексніше) реалізують при склонёваню (деклінації) називників. Але тоты категорії мають і свої самостатны значіння.

Категорія роду

Вшыткы субстантивы ся заділюють к єдному із трёх родів: мужському, женьському або середньому. Граматичный род ся поважає за найпризначнішу морфологічну категорію субстантивів зато, бо ей (ю) **мають ушыткы називники**.

Семантичну мотивованість категорії роду мож позоровати у **живых субстантивів**, главно у мен особ, але і у векшины мен звірят (фауны). Обычайно назвы (субстантивы) мужского поглавя (пола) патрять к муж. роду а женьского поглавя – к жень. роду, напр.: *хлоп – жена, паробок – дівка, брат – сестра, вовк – вовчіця, коза – цап, вівця – баран, кінь – кобыла* і т. д.

Многы назвы дітей і малых звірят ся зачленюють к серед. роду: *куря, гуся, теля, гача, паця* і т. д.

Такий способ установлїня кат. роду хыбує у дакотрых назв фауны: *воробель, крокодїл, муха, оса, пчола* і т. д. Немотивованість їх роду ся висвітлює непотребностей колись давно в практичнім животі людей розлічати став такого звіряти.

Такий способ (подля поглавя) становлїня категорії роду не є в языку основным. Таким ся явить граматичный род, котрый фунгує подля іншых крітеріїв. Але і подля того не мож доказати, чом єдны субстантивы суть женьского роду (*мыш, вош, ніч* а іншы), або мужского роду (*жаль, плач* і т. д.).

Граматичный род (то зн. род семантично немотивованый) **мають вшыткы живы і неживы субстантивы** (на розділ од біологічного роду, котрый є выражений лем у назв особ або звірят). **Граматичными крітеріями** зачленїня субстантива к єдному із трёх родів **суть формалны знаки**, главно **флексія і закінчіня основы** в номінативі єднотного числа.

1. К мужському роду односимо:

- а) вшыткы субстантивы з основов на **твердый согласный**, маючі в ном. єд. ч. нулову (експліцитно не выражену) флексію а в ген. єдн. ч. флексію **-а** (графічно і **-я**) або **-у (-ю)** (главно у матеріаловых називників), напр.: *ангел, вітор, -а/-у; дїм, -а; дым, -у; криж, -а; лїс, міх, рукав, обїд, образ* і т. д. Ту належать і субстантивы з основов на **-ч і -й**, напр.: *кутач, колач, край, рай, май* і т. д., хоць то суть мянжки согласны!
- б) називники в ном. з нуловов (Ø) флексіов, називники з основов на **мягкий согласный** а в ген. єд. ч. на **-а** (графічно і **-я**), напр.: *кінь, апріль, вінець, коваль, поштарь, нохоть, окраєць, ремїнь, царь* і т. п.;
- в) називники з флексіов на **-а (-я)** в ном. єд. ч., котры называють особы муж. поглавя, напр.: *газда, председа, староста, судця* і т. д.;
- г) називники з флексіов на **-о** в ном. єд. ч. называючі особы або звекшены предмети, напр.: *дїдо, нянько (нянє), стрыко, уйко, Юрко; домиско, дубиско, хлописко* і т. д.

2. К женьському роду односима:

- а) вшыткы назывники з флексіов на **-а (-я)** в ном. єд. ч. (окрем мужских особ тіпу – *староста* і середнёго роду на **-мя** тіпу – *вымя*), напр.: *женá, баба, бан-дурка, бідá, борозда, дівка, дыня, дочка, молга, солома, корчма, правда, пчола, свічка, фара, фарба, хыба, хмара, буря, неділя, скриня, белетрія, дискузія* і т. д.;
- б) назывники з нуловов флексіов, основов на **мягкий согласный** і з флексіов **-и** в ген. єд. ч., напр.: *долонь, мідь, милость, скупость, путь, сіль, тварь, тінь* і т. д.;
- в) назывники на **-ов** в ном. єд. ч. тіпу: *буков, морков, церьков, драгов, кров* і т. д.;
- г) дакотры назывники на все **твёрдый согласный** тіпу: *мыш, вош, молодеж* і т. п., або на все **мягкий согласный** тіпу: *ніч, поміч* і т. п.

3. К середнёму роду ся односять:

- а) вшыткы назывники з флексіов **-о, -е (-є)** в ном. єд. ч. (окрем наз. тіпу – *уйко*), напр.: *болото, вино, войско, глядило, дно, коліно, корыто, крыло, небо, око, село, сито, скло, ухо, чудо, шыло, ярмо; лице, море, плечé, поле, сердце, сонце, яйце* і т. п.;
- б) назыв на **-а (-я)** в ном. єдн. ч. означуючі назвы дітей або малых звірят ці предметів, напр.: *дівча, хлопя, гача, кача, мача, теля, гуся, потя, ягня, горня, вістря, ріджа*; а тыж слова vznikшы контракціов із старых слов на **-еніє > -іня**, напр.: *терпіня, лічіня, дорозуміня, хотіня* і т. п.;
- в) назывники на **-мя (-мня)** в ном. єд. ч. тіпу: *вымя (вымня), тімя (-мня), імя* (в церьк. шт.) і т. п.;
- г) назывники з флексіов на **-а (-я)**, напр.: *быля, зіля, зіпся, насіня, обыся, шматя, смітя* і т. п.

Дакотры слова можуть быти і тзв. двоякого роду, напр.: *сирота* (тот, тотá), *каліка, бештія, панюга, потвора* і т. д.

Категорія чісла назывників

Категорія чісла є єдним із средств реалізації предметного значіня назывників. Нёв ся означать кількось або даяке множество предметів означеных даным субстантивом.

В русиньскім языку розознаєме **дві форми чісла – єднотне і множне чісло.**

Субстантивы, реалізуочі ся в формі **єднотного чісла означають, же названий предмет треба розуміти як єден, вычлененый із якогось множества предметів**, напр.: *дім, окно, чоловік, воробель* і т. д.

Субстантивы **множного чісла указують, же названий предмет ся не розумить як єден, але як два і веце єднаких предметів, особ** і т. п., напр.: *домы, окна, люде, вороблі* і т. д.

Формы єдн. чісла можуть мати семантичны одтінкы, значіня многости, напр.: *дружство* або *чета* (вояків), *ряд, фронта* (людей) і т. п.

Форму лем єднот. чісла мають найчастіше субстантївы, што означають матеріал, масу, котры ся не піддають чіселному зрахованю, напр.: *жельзо, молоко, сіль, сїно, мукá* і т. п.

Подля значіння вираженого формов чісла, субстантївы можеме розділити на:

- а) назывники, котры мають форми єднотного і множного чісла, напр.: *стіл – столы, дївка – дївки* і т. д.;
- б) назывники, котры мають лем форму єднот. чісла (*singularia tantum*), напр.: *голод, красá, пісок* і т. д.;
- в) назывники, котры мають лем форми множного чісла (*pluralia tantum*), напр.: *вечуркы, ножычкы, прядкы, празднины, ногавиці, кліщі* і т. д.

Найпродуктивнішы з того погляду суть субстантївы розлишуючі форми обидвох чісел.

К назывникам лем з єднотным чіслом (*sing. tantum*) заділюєме:

1. Індівідуалны властны назвы, напр.: *Снина, Дунай, Гавай, Ціроха, Колоніця, Вігорлат, Духновіч* і т. п.
2. Абстрактны субстантївы виражаючі емоції, чувства, якість, став, різны абстрактны понятя, напр.: *гнів, голод, лінивость, здоровя, слава, холод* і т. д.
3. Громадны назывники, означаючі споїня єднаких предметів, выступаючих як єдно ціле, напр.: *людство, інтелігенція, генераліта, звірина, зеленина, челядь* і т. п.
4. Матеріаловы назвы, котры ся не піддають рахунку:
 - а) потравины, напої, течучі вещества, напр.: *мукá, мясо, сыр, вода, цукерь, нафта, бензін, тинта* і т. п.;
 - б) сільськогосподарьскы културы: *жыто, овес, татарка, цвикла, лен, капуста* і т. п.;
 - в) хемічны елементи і лїкы, напр.: *фосфор, аспірін* і т. п.;
 - г) різны матеріалы і виробкы, напр.: *цімент, бетон, вапно, ваковка, скло* і т. п.;
 - г) остаткы чогось, напр.: *полова, пиловиня, смітя* і т. п.;
 - д) назвы полотен тіпу: *брокáт, гадваб, замат, кашмір* і т. п.

У матеріаловых субст. суть можны і форми множ. чісла, але тогды означають різны сорты: *вода – мінералны воды; коняк – французькы конякы; пиво – чеськы пива* і т. п.

У матеріаловых треба розлічати і тзв. сінгулатівы тіпу: *горох – горошок* (єдно зерня), *ярець – єдно зерня, капуста – головка капусты* і т. д.

5. Назывники на означіння розлічных політічных смеровань, назв теорій і т. п., напр.: *дарвінізм, реалізм, романтизм, лібералізм* і т. п.
6. Астрономічны понятя тіпу: *Земля, Марс, Сонце, Місяць* і т. п.
7. Назвы хвороб тіпу: *хрипка, шарлах, задух* і т. п.
8. Назвы гер, видів шпорту тіпу: *фотбал, баскетбал, волейбал, пінгпонг, шпортка, кено, матес* і т. п.

К називникам лем множного чісла (plur. tantum) заділюємо:

1. Дакотры властны субстантiвы тiпу: *Алпы, Татры, Карпаты, Бжаны, Пыхні, Якубяны, Чукалавці* і т. п.
2. Абстрактны субстантiвы означаючі:
 - а) рiзны процеси, ставы: *вольбы, інтрiгы, клопаты, вечуркы, чары* і т. п.;
 - б) народны обычаї, обряды, свята: *комашні, хрестины, менины, народенины, роковины, заручіны* і т. п.;
 - в) одрiзки часу тiпу: *вакацiї (празднины), жнива* і т. п.;
 - г) назвы дакотрых хвороб, напр.: *осыпкы, сухотины* і т. п.;
 - г) іншы слова тiпу: *алiменты, выдавкы* і т. п.
3. Дакотры назвы конкретных предметiв зложених з частей тiпу:
 - облечiня: *гачі, ногавіцi, треніркы, тексаскы, теплакы* і т. п.;
 - предметы на роботу: *вилы, граблі, гуслі, клiщі, ножычкы* і т. п.;
 - дакотры іншы предметы тiпу: *гарадiчі, пінязі* і т. п.
4. Одпадкы, остаткы, або выслiдок даякого процесу: *помыї, обгрызкы, одпадкы, iтрубы, пiшкрябкы* і т. п.
5. Іншы назвы конкретных предметiв тiпу: *дрiджі, дрыва, макароны, шпроты, сардiнкы* і т. п.

Граматiчна категорiя паду

Тов граматiчних категорiй ся означае одношiня даного субстантiва к другим членам речiня, чiм пад указуе на ёго сiнтаксiчну функцiю.

Категорiя паду ся в русиньскiм языку реалiзуе в шестiх рядах (кiдь брати до увагы вокатiв так в семох) форм, каждая з котрых є носителём конкретных грамат. значiнь. Суть то:

1. номiнатiв – хто? што?
2. генiтив – кого? чого?
3. датiв – кому? чому?
4. акузатiв – кого? што?
5. локатiв – (о) кiм? (о) чiм?
6. iнструментал – (з) кым? (з) чiм?
7. вокатiв – кличуча/клична форма – хоснуе ся при ословiню

Формы падiв творять сiстему форм. В тiй сiстемi **номiнатiв фунгуе як основна словникова форма слова, называють ся прямим падом** а вшыткы **остатнi ся называють непрямими падами.** Номiнатiв ся нiгда не ужывають з приназывником, а локатiв нiгда не фунгуе без приназывника. Остатнi пады можуть ся ужывати як без приназывника, так i з приназывником. Каждый з непрямых падiв може мати при собi цiлий ряд приназывникiв, характеристичных про каждый з них.

Основны значiня падiв:

1. **Номiнатiв** – є носителём субекта дiяння (агенсом, дiятелём) або носителём

ставу приписованому му в предикаті (пацієнсом). В речині фунгує як субект (подмет), предикат (присудок), предмет (обект), придаток (атрібут), приложка (апозиція), напр.:

Брат є шофер (брат – суб., шофер – звяз.-мен. предикат).

Молода жена-докторка выписує рецепт на лікы.

2. Генітив – ёго найважнішы значіня суть:

- а) значіня приналежности/посесівности в шырокім значіню: *книжка мого брата, кормань біціглы, авта і т. п.*;
- б) значіня матеріалу, із котрого є штось выробене: *з дерева, з желіза, з папіря, з мукы і т. п.*;
- в) значіня обекта, на котрый є насмероване діяня, напр.: *декламація стишка, питя пива, молока, читаня книжки, організованя роботы і т. д.*;
- г) означіня предмета рахунку і міры чогось (даяка часть чогось), напр.: *пять тыжднів, погар чаю, міх бандурок, кіло хліба, фляшка вина і т. п.*;
- г) значіня неґації, напр.: *ніт такой книжки, не маме масти, не было мукы і т. п.*
- д) значіня обставника часу, напр.: *єдного дня пришов, народив ся тамтого року і т. п.*

В речині фунгує генітив як предмет, придаток або обставник.

3. Датів має такы главны значіня:

- а) адресата діяня, напр.: *писати фраїрці/фраїрови; робити радость родічам, помочи камаратці/камаратови;*
- б) семантичний субект ставу в неособных речінях: *Дідови ся у нас не любило. Штудентови ся видить, же...;*
- в) значіня з одтінком – што/кому: *памятник Духновічови, їдло дітём, сіно ко-ровам і т. д.*

В речіню датів фунгує як предмет, обставник, приложка і звязочно-менный предикат.

4. Акузатів означать:

- а) прямой предмет (обект): *читати книжку, писати писмо, слухати радіо, позерати телевизор і т. д.*;
- б) непрямый предмет (обект): *дяковати за поміч, платити за бензин, терпіти за брата, ударити ся о постіль (скриню, стіну, двері) і т. д.*;
- в) час і простор: *одпочівати місяць, не спати цілу ніч, перейти кілометр, міряти час і т. п.*;
- г) міру і рахунок: *зїсти повну миску, порцію; выпити повный погар, горня і т. п.*;
- г) місто: *обыйти цілу загороду, найти свій готел, выйти через окно і т. п.*

В речіню ся форма акузатіва хоснує як предмет (прямый і непрямый), як обставник і як менна часть звязочно-менного предиката.

5. Локатів (локал) – найчастіше означають:

- а) об'єкт діяння і ставу, напр.: *Вы мі росповісте о отцёви, о мамі, о братови, о сестрі...*;
- б) настрої (нарядя) діяння: *грати на гітарі, їти в (на) авті, писати на строю(ї) і т. д.*;
- в) місце діяння – то є найчастіше значіння того паду, зато даколи го клічуть **містний пад**, напр.: *робити в лісі, бивати в інтернаті, співати на свадьбі, стояти на пути/дорозі і т. д.*;
- г) час діяння, напр.: *До школы-м наступив в септембрі і т. п.*;
- г) якість або признак, напр.: *Мясо печене в олію; дусене на воді; выстаєне в соли; намочене в оцті, в молоці і т. д.*

В речиню форма локатива функціонує як предмет, обставник, приложка і як менна часть звязочно менного предіката.

6. Інструментал має такы основны значіння:

- а) інструмент або настрої діяння, напр.: *писати пером, рубати топором, рїзати пилков, креслити церузов і т. д.*;
- б) діюча особа (агенс) в пасівных конштрукціях тіпу: *Образ намалёванный малярём. Работа написана студентков і т. п.*;
- в) спосіб, місце і смерованя діяння, напр.: *їти кроком, лісом, травов...;*
- г) час, напр.: *робити цілыма ночами; вечерами сидіти в корчмі; лежати на постели (спати) цілыма днями і т. д.*

В речиню інструм. функціонує як предмет (об'єкт), обставник і як менна часть звязочно-менного присудку.

7. Вокатів (клична/кличуча форма) – хоснує ся на ословіня, обернутя ся к другій особі (-ам) а тыж на персоніфікованы предмети, на што выужувать шпеціалны афіксы, напр.: *няньку/няню – няньк/нянь, мамо – мам, уйку – уйк, Анё – Ань, Юрку – Юрк, брате, сестро, але тыж – краю, гаю, річко, дубе, траво зелена, квітко червена, місяцю ясный і т. п.*

На выражіння своїх сінтаксічных одношінь з іншыма словами в речині, категорія паду діспонує сістемов форм. Каждый пад субстантівів має свої (розділны) закінчіня. Тым ся одокремлюють пады єден од другого, што помагать визначіти (познати) справну граматічну (падову) форму.

2.1.2 Склонёваня (деклінація) назывників

Скоро вшыткы назывники ся склонюють, то зн. же ся змінюють подля падів і чісел. **Зміна того істого слова (субст.) подля падів і чісел ся называть склонёванём/деклінаціов.** Зміна наставать в шістьчленній падовій сістемі флексій, де ся реалізують і диференціюють окремы падовы словоформы єднотного і множного чісла. (Позерай: *Русиньскый язык в зеркалі новых правил...* с. 45 – 53, што є єден з можных способів заділёваня субст. к тіпам склонёваня).

В учебниках теоретічного характеру суть і іншы способы заділёваня субстантівів до єднотливых деклінацій (тіпів склонёваня). В старых граматіках ся склонёвали назывники подля взорів, виходячіх із закінчіня основ (кмеѣов):

-о-основ, -jo-основ, -и-основ. -а-основ і т. п. Пізніше ся зачали виділювати тзв. деклінації або склонёваня, а то главно подля флексії в ном. єдн. ч., животности і роду до таких груп:

- 1. деклінація (1-е склонёваня)
- 2. деклінація (2-е склонёваня)
- 3. деклінація (3-є склонёваня)
- 4. деклінація (4-е склонёваня)

То є основа такого членіння, але окрем того ся іщі виділюють до особитых груп:

- Склонёваня назывників singularia tantum
- Склонёваня назывників pluralia tantum
- Склонёваня назывників адъєктивного походжіня: *Сухий, Чорна, Небесный...*
- Несклонны/незмінны назывники: *аташе, лейді, Сочі, Баку, мадам, місс, фрау, бе* (буква), *СР...*

2.1.3 Парадигмы назывників

Перше склонёваня (I. деклінація)

1. До **першого склонёваня** належать назывники **женьського, мужского і подвойного** роду із закінчінєм **-а (-я)**: *жена, стїна, хыжа, школа; дыня, земля, папуча; староста, калїка, судця*. Залежно од кінцевого согласного основы, назывники першого склонёваня ся ділять на дві групи: тверду і мягку.

Таблічка флектівных морфем назывників 1-го склонёваня:

Пады	Єднотне чїсло					
	Тверда	Мягка	Тверда	Мягка	Тверда	Мягка
	жена школа	дыня земля	староста	судця	сирота	партія
Н.	-а	-я	-а	-я	-а	-я
Г.	-ы	-ї	-ы	-ї	-ы	-ї
Д.	-ї	-ї	-ови	-єви	-ї	-ї
А.	-у	-ю	-у	-ю	-у	-ю
Л.	-ї	-и	-ови	-єви	-ї	-ї
І.	-ов	-єв	-ов/-ом	-єм	-ов	-єв
В.	-о	-є	-о	-є	-о	-є

Пады	Множне чїсло					
	Тверда	Мягка	Тверда	Мягка	Тверда	Мягка
	жены школы	дынї землі	старостове старосты	судцєве судці	сироты	партії
Н.	-ы	-ї	-ове/-ы	-єве/-ї	-ы	-ї
Г.	-Ø	-Ø	-ів/-Ø	-їв	-Ø	-Ø
Д.	-ам	-ям	-ам/-ім	-ям/-ім	-ам	-ям
А.	-ы	-ї	-ів	-їв	-ы	-ї
Л.	-ах	-ях	-ах/-ох	-ях	-ах	-ях
І.	-ами	-ями	-ами	-ями	-ами	-ями
В.	-ы	-ї	-ове/-ы	-єве/-ї	-ы	-ї

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам:

I. деклінація, єднотне чісло:

- а) в генітиві твердой группы є флексія **-ы**, в м'ягкій **-і (-ї)**: *лавкы, стїны, хыжы, школы, кашы; дыні, землі, папучі;*
- б) в дативі є закінчїня **-і (-ї)**: *жені, недїлі, лавці, кобылі, душі, добротї;*
- в) в інструменталі ся хоснує флексія **-ов (-ёв)**: *женов, лавков, хыжов, землёв, дынёв;*
- г) інтересный яв находиме в локалі, де ся в твердій групі хоснує флексія **-ї** з наслідным зм'ягчїнєм послїднёго согласного основы: *лада – ладї (лад'ї), колода – колодї (колод'ї), стїна – ст'ін'ї (с'т'ін'ї), скоро – скорї (скор'ї), роса – росї (рос'ї), коза – козї (коз'ї) і т. п., але в м'ягкій групі флексія -и з насліднов діспалаталізаціов послїднёй согласной основы: земля (земл'а) – земли, дыня (дын'а) – дыни (дыни), кухня (кухн'а) – кухни (кухни).*

У вокативній формі ся найчастїше стрїчає з флексіов **-о**: *жено, козо, дївко, землє (земл'о) і т. д.* При назвах особ і властных менах попри флексії **-о** ся зъявлять і нулова флексія (тзв. стягнута форма): *Марє – Марь, Анцє (Ан'ц'о) – Анць (Ан'ц'), бабо – баб, мамо – мам і т. д.*

I. деклінація, множне чісло:

- а) в номінативі ся хоснують закінчїня **-ы, -і (-ї)**: *жены, дївкы, куркы, козы, лопты; недїлі (нед'їл'ї), дыні, землі, папучі;*
- б) в інструменталі ся поужывають флексія **-ами**, де ся заховало старе **-и** (дагде з высловностєв близков к - е): *коровами, курками, бабами; землями (земл'ами), недїлями, дынями.*

Многы субстантївы на **-а** муж. роду і тзв. сполочного роду (муж. і жен.) тїпу: *староста, газда, тракторїста, сирота, калїка, потвора і т. п.,* мають в єднотливых падах флексії I. або II. деклінації:

- а) в ген. єд. ч. мають флексію **-ы**: *старосты, газды, сироты;*
- б) в дативі єд. ч. і в лок. єд. ч. мають векшинов закінчїня **-ови**: *старостови, газдови, слугови*, але у назывників сполочного роду находиме флексію **-ї**: *сиротї, калїцї, потворї і т. п.;*
- в) в акузативі єд. ч. мають флексію **-у**: *газду, старосту, слугу, сироту, калїку, пнянюгу і т. п.;*
- г) в інштр. єд. ч. мають паралелны флексії **-ов, -ом**: *старостом – старостов, слугом – слугов, калїком – калїков, сиротом – сиротов, пнянюгом – пнянюгов;*
- г) у вокативі мають флексію **-о**: *старосто, газдо, калїко;*
- д) в номінативі множ. ч. суть можны роздїлны флексії: **-ове/-ы, -ёве/-ї**: *старостове/старосты, слугове/слуги, судцёве/судцї*. Лем флексію **-ы** рекомендуєме у назывниках: *тракторїсты, фотбалїсты, журналісты, інваліды, пензісты;*
- е) в дат. мн. ч. паралелно з флексієв **-ам** може ся хосновати і флексія **-ім**: *старостам/-ім, газдам/-ім, судцям/-ім;*
- е) паралелны флексії **-ах/-ох** фунгують і в локалі: *старостах/-ох, газдах/-ох, слугах/-ох;*

ж) вокативна форма є така як в номінативі: *старостове/-ы, газдове/-ы; журналісти, калі́ки* і ін.

Склонёвання називників муж. р. закінчених в ном. єд. ч. на **-а** указує, же в русиньскім языку назив. муж. р. на **-а** (*староста, газда, слуга, судця*) ся прихылили к мужській деклінації типу *сын* (бывшой **-у (у)**-основы).

Друге склонёвання (II. деклінація)

До другого склонёвання належать називники **мужского роду з нуловым закінчінём** в ном. єд. ч. з основов на твердый і мягкий согласный: *брат, малярь, край, кінь, хліб*, і зо закінчінём **-о, -е** типу: *дїдо, домиско, лісище*, а тыж називники **середнёго роду** на **-о, -е, -я, -є**: *село, поле, смітя, листя, условіє*. Залежно од кінцевого согласного основы ся називники 2-го склонёвання ділять на **тверду** і **мягку** групу.

Таблічка падовых закінчінь називників 2-го склонёвання

Пады	Єднотне чїсло					
	Тверда	Мнягка	Тверда		Мнягка	
	сын стіл	учітель пень	дїдо домиско	село	поле значіня	условіє
Н.	-Ø	-Ø	-о	-о	-е -я	-є
І.	-а	-я	-а	-а	-я	-я
Д.	-ови, -у	-єви, -ю	-ови, -у	-у	-ю	-ю
А.	-а, -Ø	-я, -Ø	-а, -о	-о	-е, -я	-є
Л.	-ови, -ї	-єви, -ю	-ови	-ї	-ю/-ї	-ю/-ї
І.	-ом	-єм	-ом	-ом	-єм	-єм
В.	-у, (-е)	-ю, (-ю)	-у, (-о)	(-о)	(-е), (-я)	(-є)

Пады	Множне чїсло					
	Тверда	Мнягка	Тверда		Мнягка	
	сынове стоły	учітелї пнї	дїдове домиска	села	поля значіня	условія
Н.	-ове, -ы	-ї	-ове, -а	-а	-я	-я
І.	-ів	-ів	-ів, -Ø	-Ø	-Ø/-ей	-ій
Д.	-ам/-ім	-ям/-ім	-ам	-ам	-ям	-ям
А.	-ів/-ы	-ів, -ї	-ів, -а	-а	-я	-я
Л.	-ах/-ох	-ях/-єх	-ах/-ох	-ах	-ях	-ях
І.	-ами	-ями	-ами	-ами	-ями	-ями
В.	-ове, (-ы)	-ї, (-ї)	-ове, (-а)	(-а)	(-я)	(-я)

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам:

II. деклінація, єднотне чісло

а) в генітиві єд. ч. назывники муж. роду маюць окрем флексіі **-а (-я)** часто закінчіння **-у (-ю)** з дость тяжко выдільеным значінём про єдну з флексій. Шырше бы ся могло увести, же закінчіння **-а (-я)** маюць назывники з конкретным значінём (*стола, воза, носа, пня, стрыка*) а зак. **-у (-ю)** находиме у матеріаловых і у веце абстрактных назывників (*цукрю, чаю, маку* (але – *сыра*), *крику, гніву, жалю, розуму*).

б) в датіві єд. ч. живых назывників муж. роду є зак. **-ови (-ёви)**: *сынови, псови, конёви, Василёви, уйкови, дїдови, нанашкови*. Неживы назывники муж. р. і назывники середнёго роду маюць векшинов зак. **-у (-ю)**: *ножику, букварю, палцю, краю, дубиску, дереву, небу* (хоць в говорівім штілі часто стрічае переход к **-ови/-ёви**).

II. деклінація, множное чісло

а) в номінатіві множного чісла є дакілько варіантів флексій:

- **-ы** маюць назывники з основов на твердый согласный (*быкы, псы, домы, дубы, когуты*);
- **-і (-ї)** маюць назывники з основов на мягкий согласный (*вороблі, коні, зайці, самці, учітелі, горці, ключі, обручі, злодії, обычаї* і т. п.);
- **-и** маюць назывники із суф. **-ак-, -к-** з насліднов алтернаціов на **-ц-** (*вояци, вовци, жобраци, златници, Словаци*); а тыж два назывники з твердов основов (*попи, хлопи*);
- **-е** маюць назывники з основов на **-ан** (*Белгічане, Американе, Пряшівчане, Радванчане, Рокытівчане, Сабіновчане, Цигане*);
- **-ове** маюць назывники як з основов на согласный, так ай на **-о**, означаючі людський (чоловічий) світ, главно із значінём родинных одношін (*братове, сынове, дїдове, зятёве, кумове, шовгрове, сватове, панове, членове*). Тота флексія (**-ове**) походить з бывшой старославянської **у (у)**-основы, заховала ся лем в русиньскім языку споміджі восточнославянських языків;

б) в генітиві вшыткы выше спомнянуты ґрупы субстантівів маюць флексію **-ів (-їв)**, лем тіп *коні, гості* маюць тыж паралелне закінчіння **-ей**: *дубів, Белгічанів, братів, углярів, панів, попів, конів (і коней), гостів (і гостей)*;

в) в датіві фунгує паралелна флексія **-ім (-їм)/-ам**: *хлопам/-ім, братам/-ім, зайцям/-ім* і т. п., лемже в языку молодшого покоління главно у неживых і звірячих назывників зачинать вытісняти зак. **-ам (-ям)** флексія **-ом (-ём)**: *дням/днём, псам/псом, букварям/букварём, батогам/батогом, знакам/знаком* і т. д., што тыж треба поважати за норматівне;

г) в акузатіві закінчіння **-ів** (як в ген.) маюць субстантывы, означаючі живы створіння: *хлопів, братів, волів, псів, когутів, панів, робітників* і т. д., лемже назывники означаючі назвы звірят можуть мати в акуз. мн. ч. тыж флексію номінатива, напр.: *виджу твої волы/пригнав повно волів; виджу вовкы/забили пять вовків; виджу два коні/пасло ся повно конів/-ей* і т. п. Обидві формы суть нормативны. Неживы назывники маюць в акуз. звичайно флексію **-ы/-і (-ї)** (як ном.): *батогы, жолобы, ножикы, пецы, столы; кліщі, плащі, ключі, букварі, дні, краї*.

- г) в інструменталі ся звичайно хоснує закінчіня **-ами (-ями)**, лем в єдно-складных словах ся обявлять і паралелне **-ми**: *конями/кіньми*, хоць і не у вшытких, напр.: *псами, домами, днями*;
- д) про локал є характерістична паралелна флексія **-ох/-ах**: *на столох/-ах, в жолобох/-ах, ключох/-ах, вовкох/-ах, конѣх, псах, коцурах, днѣх/днях* і т. д.

Третє склонѣваня (III. деклінація)

До третєго склонѣваня належать назывники **женьского роду з нуловым закінчінем** в ном. єд. чісла з основов на мягкый согласный і на **-ов**: *тїнь, мідь, путь, сіль, ніч, морков, церьков, кров*, а тыж назывники *мыш* і *мати*.

Таблічка падовых закінчінь назывників 3-го склонѣваня

Пады	Єднотне чісло					Множне чісло				
	тїнь	ніч	морков	мыш	мати	тїни	ночі	моркви	мышы	матери
Н.	-Ø	-Ø	-Ø	-Ø	-и	-и	-і	-и	-ы	-и
Г.	-и	-і	-и	-ы	-ер -и	-ей	-ей	-ей	-ей	-ей
Д.	-и	-і	-и	-і	-ер -и	-ям	-ам	-ам	-ам	-ям
А.	-Ø	-Ø	-Ø	-Ø	-ірь	-и	-і	-и	-ы	-и
Л.	-и	-і	-и	-і	-ер -и	-ях	-ах	-ах	-ах	-ях
І.	-ѣв	-ов	-ов/ -овлѣв	-ов	-ір -ѣв	-ями	-ами	-ами	-ами	-ями
В.	-Ø	-Ø	-Ø	-Ø	-и	(-и)	(-і)	(-и)	(-ы)	-и

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам:

III. деклінація, єднотне чісло

а) в генітиві, датіві, і локалі є закінчіня **-и**, напр.: *тїни, соли, постели, масти, пясти, боли, пути, смерти, радости*; окрем *ніч/ночі, мыш/мышы*;

б) в інструменталі єд. ч. є закінчіня **-ов (-ѣв)**: *пастѣв, солѣв, мастѣв, ночов, мышов, постїлѣв, ногов*. У назывників тіпу морков ся в тім падї зъявлять у варіантній формі епентетичне (вставне) **-л-**: *кровлѣв, морковлѣв, церьковлѣв, брытовлѣв*. Ту ся зачленює і склонѣваня назывника *мати/матїрь*, котрый ся склонює так: *мати/матїрь, матери, матери, матїрь, о матери, з матїрѣв*.

III. деклінація, множне чісло

а) номінатів має флексію **-и**: *тїни, пясти, соли, кости, пути, долони, церкви, матери*; але – *ночі, мышы*;

б) в генітиві є флексія **-ей**, хоць чуєме **-и**, бо при высловности **-ј-** ту выпадать, впливнуши перед тым на зужія **е** (*костей/костѣй/кости*, зато, же высловность **ѣ = и**).

Як з прикладів видно, до той деклінації належать назывники женьского роду бывшой **-і-основы**, котры сі в русиньскім языку в ген. єд. ч. заховали бывшу флек-

сію **-и** (*постели, кости, долони*), перед котров ся согласны депалаталізують (стають ся твердыма). Зато ся в русиньскім языку (на розділ од українського) одлишують од себе флексії генітиву, датіву і локалу бывших **і-основ** од таких самых падовых форм бывших **ја-основ**, напр.: *вышня – сіль, вышні – соли, вышні – соли, вышню – сіль, вышні – соли, вышнёв – солёв*.

Четверте склонёваня (IV. деклінація)

До четвертого склонёваня належать назывники **середнёго роду із закінчінём -а (-я)**, якы ся при склонёваню росшырюють о суфікс **-ат- (-ят) -т-** або о суфікс **-ен-** в залежности од одношіня к бывшій **-т-**, ці **-ен-основі**: *ягня, гуся, теля, паця, гача, горня, стілча, куря, тїмня, вымня* і т. д.

Таблічка падовых закінчінь назывників 4-го склонёваня:

Пады	Єднотне чісло			Множне чісло		
	ягня горня	гача стілча	тїмня вымня	ягнята горнята	гачата стілчата	темена вемена
Н.	-я	-а	-я	-ят -а	-ат -а	-на -а
Г.	-ят -и	-ат -и	-ен -и	-ят -Ø	-ат -Ø	-ен -Ø
Д.	-ят -и	-ат -и	-ен -и	-ят -ам	-ат -ам	-ен -ам
А.	-я	-а	-я	-ят -а	-ат -а	-ен -а
Л.	-ят -и	-ат -и	-ен -и	-ят -ах	-ят -ах	-ен -ах
І.	-ят -ём	-ат -ём	-н -ём	-ят -ами	-ат -ами	-ен -ами
В.	-я	-а	(-я)	-ят -а	-ат -а	(-ен -а)

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам:

IV. деклінація, єднотне чісло:

а) в генітиві єд. ч. як і в далшых непрямых падах єд. ч. ся основа росшырює о суф. **-ат, (-ят), -т-**, за котрым слїдує флексія **-и** у субстантивів бывшой **-т-основы**: *ягняти, пацяти, гусяти, горняти, стілчати* і т. п.;

б) в датіві єд. ч. (на розділ од українського языка) є закінчіня **-и**: *ягняти, пацяти, гусяти, куряти* і т. д., котре може мати і паралелну форму із закінчінём **-ю**: *гачати/гачатю, теляти/телятю* і т. д.;

в) назывники бывшой **-ен-основы** в ген. єдн. ч. як і в далшых непрямых падах ся росшырюють о суфікс **-ен-**, або **-н-**, за котрым слїдує флексія **-и**: *тїмени, вымени, сїмени*, лем в інштр. є стягнута форма: *тїмнём, вымнём* і т. д.

IV. деклінація, множне чісло:

В множнім чіслі можеме за особитость вважати лем форму інструменталу, котра попри повній **-ами** має і стягнуту подобу **-ми**: *горнятами/горнятми, гачатами/гачатми, качатами/качатми, курятами/курятми* і т. д., але *теменами, веменами* лем в мовній формі.

Як видно з многих прикладів, субстантивы середнёго роду бывшой **-ен-основы** (вымня, тїмня і др.) в множнім чіслі, але многы з них і в єднотнім чіслі ся склонюють

подля бывшой **-о-основы**: *мено – мена, племено – племена, семено – семена* (але тыж сімя/сімня – сімени).

Склонёваня назывників *singularia tantum* (маючіх лем єднотне чісло)

Таблічка падовых закінчінь:

Пады	Єднотне чісло <i>Singulare tantum</i>		
	щастя	здравя/здоровя	думаня
Н.	-я	-я	-я
І.	-я	-я	-я
Д.	-ю	-ю	-ю
А.	-я	-я	-я
Л.	-ю/-ї	-ю/-ї	-ю/-ї
І.	-ём	-ём	-ём
В.	-я	-я	-я

Куртый коментарь к такому тіпу склонёваня:

Многы назывники мають лем формы єднотного чісла. Суть то найчастіше субстантывы, означаючі материал, масу, не піддаючу ся чіселному зрахованю, індивідуалны властны назвы, абстрактны понятя выражаючі емоції, чувства і т. п. Склонюють ся звичайно на основі свого заділїня ку граматічному роду подля взорів єдного з тіпів склонёваня. Про ліпшу наглядность уводиме дану таблічку падовых закінчінь трёх прикладів. Так ся склонюють звичайно мотівованы і девербативны субстантывы на **-я** тіпу: *цїлованя, обіцяня, обхаджаня, доїня; быля, галузя, зїля, обыстя, запястя, жаборїня, насїня* і т. д.

Склонёваня назывників *pluralia tantum* (маючіх лем множне чісло)

До той групи належать назывники тіпу: *ворота, гуслі, граблі, гачі, двері, сїни, дріджі, кліщі, крижы, ногавкы, ножычкы, санкы, холошні, цїпы, помыї, отрубы, вилы, ногавіці, плавкы, треніркы, вечуркы, комахні, хрестины, народенины, святкы, макароны, аліменты, грошы, пінязі, джмурькы, Карпаты, Кордільеры, Алпы, Татры* і т. д.

Таблічка падовых закінчінь:

Пад	Множне чісло <i>Plurale tantum</i>				
Н.	двері	ножычкы	гуслі	санкы	Татры
І.	-ей	ножычок	гусель	санок	Татер
Д.	-ям/-їм	ножычкам	гусям	санкам	-ам
А.	двері	як Н.	як Н.	як Н.	як Н.
Л.	-ях/-ёх	-ах	-ях	-ах	-ах
І.	-ями/-ми	-ами	-ями	-ами	-ами
В.	(-ї)	(-ы)	(-ї)	(-ы)	(-ы)

Коментарь к дакотрым падовым формам:

- а) кідь в групі согласных выступує **л** або **н**, та в генітиві ся зъявлять всувный гласный **е**: *гуслі/гусель, холошні/холошень* і т. д.;
- б) кідь в сусідстві согласных перед закінчінём выступує согласный **к**, та в генітиві перед тым согласным ся зъявлять всувный гласный **о**: *санкы/санок, ножычкы/ножычок, ногавкы/ногавок, треніркы/тренірок* і т. д.;
- в) назывник *двері* в інштр. має двояку форму: *дверями/дверми*;
- г) векшына з тых назывників мають в лок. двояку форму **-ах (-ях)/-ох (-ёх)**: *дріджах/-ох, кліщах/-ох, макаронах/-ох* і т. д.;
- г) вокатівна форма тых назывників ся рівнять формі номінативу.

2.2 ПРИДАВНИКЫ (адъєктівы)

Придавником ся называють тота автосемантична часть речі, котра выражать категоріальне **граматічне значіння признака (ознакы)** предмета в **подобі граматічної завислости (залежности) од субстантіва в граматічних категоріях роду, чісла і паду**. В речіні функціонує адъєктів як:

- а) придаток/атрібут – *добрый хліб, чіста вода, білый сніг*;
- б) менна часть звязочно-менного предіката/присудка – *воздух быв свіжый; вода была каламутна*;
- в) предікатівный атрібут (doplnok) – *Діти ся вернули домів спокійны*;
- г) одокремленого атрубіта (vutýčený přívlastok) – *На стіні вісів образ, старый і пожовклый*.

Адъєктівы як автосемантична (змінна) часть речі ся змінюють:

- а) подля родів: *білый, біла, біле*;
- б) подля чісел: *мудрый – мудры, туній – туні*;
- в) подля падів: *добрый, -ого, -ому... добры, -ых, добрым*.

Род, чісло і пад адъєктівів суть цалком завислы од роду, чісла і паду субстантівів, з котрыма суть в тых формах згодні, напр.: *Брат вошов до теплой хыжы, попозерав на свою шумну жену, погладив по голові свої малы діти*.

2.2.1 Лексіко-граматічна класіфікація придавників

В завислости од свого лексіко-граматічного значіння і од морфологічних і словотворных властностей, ся адъєктівы ділять на дві групы:

- а) **якостны** (квалітатівны) і
- б) **односны** (релатівны).

В рамках односных придавників ся виділюють:

- в) **присвойны** (посесівны) адъєктівы, котры выражають присвойность (приналежность) якогось предмета конкретній особі або рідше звіряту ці предмету.

Якостны придавники – указують на такий признак предметів, котрый може выражати різнородый ступінь якості (квалітатівності) предметів, напр.: *высокий – вышый – найвышый, куртый, ясный, теплый, смачный, зеленый, веселый* і т. п. Лексічне значіння якостных придавників є різнорode. Они означають фарбу (*фіяловый*), просторовы понятя (*высокий*), властности і якості предметів (*солодкий, соленый*), поваговы признакы (*веселый, злый*), тілесны якості людей або звірят (*глухой, молодой*) і т. д.

Якостны придавники мають свої лексіко-граматічны особливости, котры їх виділюють споміджі (од) односных і присвойных. Назвеме лем **главну** з них – **схопность творіння ступнів порівняня**, т. зн. схопность їх ступнєваня.

Односны придавники суть такы, котры означають признак не прямо, але через одношіня к другому предмету, яву або діянню. Они означають одношіня: **к особі** (*дитський сміх, людська слабость*), **к предмету** (*сливковий леквар, черешнєва кістка, доджова квапка*), **указують на матеріал** (*гадзубне хустя, папірєвый обал*), одношіня **к звірятю** (*кінська грива, песя лаба*), одношіня **к місту находжіння** (*сільський уряд, лісны звірята*), **к часу діяння** (*марцовы морозы, вчерашній концерт*), означають **назначіння/урчіння предмета** (*штудентський інтернат, танечна сала*) і т. п.

Признак, выражений односныма адъєктивима, є предмету все єднако властный, не має можность ся проявляти у векшій або меншій мірі, зато тоты адъєктивы не творять форми порівняня, не ступнюють ся.

Вшыткы **односны адъєктивы мають дерівовану т. є. одводжену основу**, одводжують ся (творять ся) од субстантивів. Зато **можуть мати сінонімічны форми з непрямыма падами субстантивів**, напр.: *деревяный стіл – стіл із дерева, баюсатый дїдо – дїдо з баюсами* і т. д.

Даколи можуть односны адъєктивы переходити к якостным, а то в переноснім значінню, напр.: *желїзны нервы, златый чоловік, кремова сорочка, камяне сердце* і т. д.

Присвойны (посесівны) адъєктивы мають властну словотворчу форму і означають признак приналежности особі або звірятю, напр.: *нянків калап, мамина блузка, кізе молоко, Шафранків образ, братів, сестрин, дївчін, псяча (песя, пся) будка, маччїн хвіст* і т. п.

Присвойны адъєктивы, як і односны, не творять ступні порівняня (не ступнюють ся). **Їх семантічнов особитостєв є факт, же указують на індивідуалну приналежность**. Не можуть ся творити од вшыткых субстантивів, лем од тых, котрым мож привластнити даякий предмет. Одповідають на вопросы: чій?, чія?, чіє?, чії?

Твориме їх од живых назывників суфіксами -ів, -ова, -ове; -ин/-ін, -а, -е; -ій, -ск-ый, напр.: *братів, -ова, -ове; сестрин, -а, -е; вовчій, -а, -е; сабіновский, -а, -е; рокытівский, -а, -е* і т. д.

2.2.2 Ступнєваня придавників

Про якостны адъєктивы є характерна **словозмінна категорія – творіння ступнів порівняня**. Суть три ступні або три форми ступнєваня:

- **основний ступінь** (позітів) – виходжа форма порівняня, котра ся рівнає формі номінатива;
- **вышый ступінь** (компаратів), або другый ступінь;

- **найвысший ступінь** (суперлатів), або третій ступінь.

Основный ступінь (позитів) не означать порівняння, але є важний зато, бо лем в порівнанні з ним ся можуть реалізувати форми компаратива і суперлатива.

Высший ступінь (компаратів) ся творить суфіксами -ш- або -іш- + флексія позитива:

1. **Суфікс -ш-** ся хоснує главно при недерівованих (неодвожденных) ад'єктивіах, котрых основа ся кінчить на **єден согласный** і тогды, кідь суфікси -к-, -ок-, -ек-, -г-, выпадають, напр.: *лег/к/ый – лег-ш-ый, глуб/ок/ый – глуб-ш-ый, дал/ек/ый – дал-ш-ый, дов/г/ый – дов-ш-ый* і т. д. Хоснує ся і тогды, кідь ся дакотры кінцевы согласны основы алтернують: *дорогой – дорожший. Далшы приклады: богатый – богатший, молодой – молодший, слабый – слабший* і т. д. Але і на групу (споїня) согласных -рд-, -рт-: *твердый – твердший, куртый – куртший* і т. п.
2. **Суфікс -іш-** ся хоснує:
 - а) главні тогды, кідь ся основа кінчить на **группу согласных** (збіг согласных) з посліднім (фіналным) л, н, р, т, напр.: *вірный – вірніший, давный – давніший, міцный – міцніший, мудрый – мудріший, світлый – світліший, спокой-нйший, тепліший* і т. д.;
 - б) в дерівованих (одвожденных) ад'єктивіах тіпу *вчасніший, отвореніший*;
 - в) в придавниках, де ся основа кінчить на ж, ч, напр.: *свіжіший (пекучій, колячій, горячій).*

Найвысший ступінь/суперлатів – ся творить припоїнем **префікса най-** к формі компаратива: *наймолодший, найвысший, найкуртший, найліпший, наймолодший, найкомунікатівніший, найспокійніший* і т. д.

Суперлативна форма ся може зосилёвати частков **як**, напр.: *якнайтунший, якнайгірший*. Іщі ся може суперлатів зосилнити виразами тіпу: *зо вшыткых/із вшыткых (найліпший).*

В русиньскім языку ся стрічає і зо **суплетивными формами** (способами) творіння компаратива і суперлатива, напр.: *великий – векший* або *бівший, добрый – ліпший, злый* (в зн. недобрый) – *гірший, малый – менший* і дакотры іншы.

Од ад'єктивів **з такзванов абсолютнов якостёв** ся форми компаратива і суперлатива не творять, напр.: *босый, глухой, голый, лысый, мертвый, порожній, сліпый, хромый* – они означають незмінный признак.

2.2.3 Склонёваня придавників

Ад'єктивы ся змінюють подля родів, чисел і падів. В русиньскім языку розознаєме два основны тіпы склонёваня придавників:

1. Склонёваня **з твердым закінчінём** основы якостных, относных і присвойных придавників, тзв. твердый тіп склонёваня, напр.: *новый, -а, -е, -ы; деревянный, -а, -е, -ы; сестрин, -а, -е, -ы*. З того виходить, же до твердой групи склонёваня односимо:
 - а) якостны і односны придавники на: *-ый, -а, -е, -ы*;
 - б) присвойны придавники на: *-ин/-ін, -ів, -ій, -ы*.

2. Склонёваня з **мягким закінчінём** основы якостных і односных придавників, тзв. мягкий тіп склонёваня, напр.: *синій, -я, -є, -ї*. До мягкого тіпу заділюємо якостны і односны придавники з флексіов -ій, -я, -є, -ї: *туній, порожній, крайній, літній, ранній* і т. д.

Тіпы склонёваня придавників (адъєктівів)

Твердый тіп: *новый, мамин*

Мягкий тіп: *синій, песій*

Пад	Єднотне чісло		Множ. ч.	Єднотне чісло		Множ. ч.
	Муж. і серед. род	Женьський род	Про вшыткы роды	Муж. і серед. род	Женьський род	Про вшыткы роды
Н.	новый нове	нова	новы	синій синє	синя	сині
І.	нового	новой	новых	синёго	синёй	синіх
Д.	новому	новій	новым	синёму	синій	синім
А.	як Н. або І.	нову	як Н. або І.	як Н. або І.	синю	як Н. або І.
Л.	новім	новій	новых	синім	синій	синіх
І.	новым	новов	новыма/-ыми	синім	синёв	синіма/-іми

Позначкы к сістемі форм придавників:

а) Так ся склонюють нелем якостны і односны придавники, але ай присвойны: *няньків, мамин* – подля твердого тіпу, а *песій, песья, песе* – подля мягкого тіпу.

б) Множне чісло має єднакы формы про вшыткы три роды.

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам:

В сістемі форм придавників **єднотного чісла** можеме позоровати такы особи-тости:

а) в ном. і акуз. єд. ч. заховали сі адъєктивы твердого тіпу склонёваня в мужскім роді старый фонетічний варіант флексії **-ый**: *добрый, твердый, веселый, červenый, повный, зеленый* і т. п. Мягкы тіпы адъєктивів ту мають зак. **-ій (-йй)**: *вчерашній, теперішній, нижній, чужій, горячий*;

б) в генітиві адъєктивы женьського роду мають стягнуту форму: *высокой, доброй, синёй (син'ой), горячей, чужой*;

в) в інструм. сі придавники муж. і серед. роду заховали стару флексію **-ым**: *добрым, твердым, веселым, červenым, мягким*. При мягкій основі ту є закінчіня **-ім (-йім)**: *вчерашнім, синім, вовчим, чужім*;

г) в локалі ся хоснує лем єдна флексія **-ім**: *на высокім, červenім, женатім*.

В множнім чіслі:

а) в формі номінативу ся про вшыткы три роды твердой основы хоснує зак. **-ы**, а в мягкій **-і (-йй)**: *добры, тверды, веселы, červenы, повны, зелены; вчерашні, теперішні, нижні, чужі, горячі*;

б) в інштрум. мають ад'єктивны твердой основы частіше флексію **-ыма** а зрідка тыж **-ыми**; придавники мягкой основы **-іма (-їма)/-іми (-їми)**: *червеньыма, чорныма, высокыма, жовтыма; вчерашніми, синіми, когутячіми, баранячіми*;

в) в локалі є флексія **-ых** при твердй основі а **-іх (-їх)** при ад'єктивах мягкого типу: *добрых, твердых, білых, жовтых; синіх, вівчіх, вчерашніх, когутячіх*.

Присвойны ад'єктивны ся творять суфіксами **-ин (-а, -е) або -ів (-їв), -ова, -ове**: *сестрин – сестрина – сестрине; Іванів – Іванова – Іванове; ковалів – ковалёва – ковалёве*.

Несклонны ад'єктивны

Є то невелика група перевзятых ад'єктивів, котры ся із субстантивами найчастіше спуюють постпозитивно, напр.: *язык комі; але тыж тіп: міні, міді, максі сукня; мока кавей, нетто вага і т. д.*

Субстантивація ад'єктивів

Приклады: *Сытый голодному не вірить. В автобусі ся стрітили двома приятелі: єден тучный, а другый – худый/сухой. Старых треба честовати. Стара, зроб мі чай з румом!* Топонімічны назвы: *Руське, Рівне, Збійне, Дрічна, Хмелёва*. В речині повнять функцію субстантивів.

2.3 ЧІСЛОВНИКЫ (нумералії)

Чісловником ся называють автосемантична (повнозначна) часть речі, котра означать:

- а) **чісловы понятя**: *єден, два, пять, десять, пятьдесят, сто, єдна третина, дві восьмины, десять стотин...;*
- б) **кількість єднородных предметів в формі цілых чисел або дробовых** (ці дробных) величин: *дві сестры, пять братів, пятьдесят метрів, сто літрів, півдруга рока, єдна шестина поля, третина маєтку, четверта частка з...;*
- в) **чиселне розміщення предметів або признаков в ряді єднаких предметів або признаков**: *першый апріль, десята лавка, восьме куря, пятнадцята хыжа...*

Чісловники означають (творять):

а) **єдно ціле** в споїну з рахованыма предметами: *два дні, три дівкы, десять годин;*

б) **уміщення предмету при ёго рахованю**: *сема сторінка, третій ряд, десятого мая і т. п.* І кідь суть позбавены значіння предметности, можуть называти **абстрактны чісловы понятя**: *два плус три є пять, три раз три є девять, пять без трёх є два і т. п.*

З морфологічного боку можеме нумералії характеризувати як часть речі, котра **має** категорію **паду**, але **не має** категорію **роду** (окрем єден, -а, -о і два, -і) і категорію **числа** (окрем єден, -ы). Квантитатівна характеристіка многости ту хыбує, бо при рахованю од 2 выше є многость імплікована в самотнім лексичнім значіню чісловника.

Категорія **паду** нумералій є презентована шестіма формами, в котрых флексії суть іншы, як у субстантивів. В зложених числовниках ся склонює лем послідня часть (*шістьдесят, о шістьдесятьх...*).

Із синтаксичного погляду числовники ся спуюють з називниками як їх квантитивний детермінант: *дві книжки, три окна, пять днів* і т. п.

В непрямых падах ся числовники згоджують (конґруують) з субстантивами: *трёх романів, трём романам, о трёх романах, з трёма романами*.

З семантичного боку нумералії мають значіня абстрактного числа, бо не суть мотивованы даяким іншым значінём, напр.: *три* і *тройка* – то суть слова, означаючі кількість (як вантіфікацію), але – числовником є лем слово *три*, бо *тройка* патрить уж к субстантивам зато, же означать кількість лем в споїню з невыраженим субстантивом (оцінка/знамка в школі, руська тройка, лодька з 3 парами весел, даяка комісія з 3 членами і т. п.). Слово *тройка* уж має так значіня предметности, зато патрить к субстантивам.

2.3.1 Класіфікація числовників

Подля семантичних особитостей, подля ґраматичных характеристик і характеру ужываня, числовники ділиме на пять клас (груп):

1. кількостны,
2. громадны,
3. дробны,
4. невызначено-кількостны,
5. порядковы.

Групи числовників 1 – 4 означають абстрактну кількість а пята група означать місто в ряді предметів при їх рахованю.

2.3.1.1 Кількостны числовники

Кількостны числовники суть такы, што означають абстрактны числа або кількість предметів: *два, сім, сто тридцять девять; пять студентів, десять кілометрів, тристо шістьдесят пять днів, сто корун* і т. п.

Подля морфемного зложіня і подля способу творіня ділиме кількостны числовники на:

- просты,
- зложены,
- складны.

К **простым** односиме:

а) недерівованы (неодводжены) числовники, котры мають лем єдну морфему (1 – 10, сто, тисяч). Они служать як словотворча база про вшыткы остатні (зложены і складны) кількостны числовники, громадны і дробны числовники, а тыж про рахунковы слова (порядковы числовники);

б) дерівованы (утворены од інших) чісловники, котры суть зложены з єдної коріньової морфемы і суфіксів -надцять і -цять (11 – 19, 20, 30, 40).

К **зложеным** односимо такы чісловники, котры ся складають з двох коріньових морфем (50 – 90, 200 – 900).

К **складным** чісловникам заділюємо тоты, што ся складають з двох і веце слов, т. зн. простых або зложених чісловників (21, 98, 102, 937 і т. п.). К складным односимо і дробны чісловники тіпу: *пять десятин, одна восьмина* і т. п.

Морфологічна характеристика кількостных чісловників

Кількостны нумералії не мають категорію чісла зато, же они лексично выражають значіння чісла (поняття чісла). Кількостны чісловники не мають ані категорію роду зато, же они суть позбавены предметного значіння.

З морфологічного боку виділюють ся міджі кількостныма чісловниками слова: *єден, -а- о; два, -і; тисяч, міліон, міліарда*. Напр.:

- чісловник **єден** ся виділює зато, же має признакы, характерны про адъєктивы: змінює ся подля родів (Ø, -а, -о), подля чісел (Ø, -ы), має і падовы формы адъєктивів (-ого, -ому...);
- чісловник **два** зато, же має і форму – **дві**; **два** – про муж. род: *два дні, два столы, два місяці, два коні, два псы*; але (!) – при означіню особ – *двома хлопцями, студентами, сыновями, газдовими, попами* і т. д. Форма **дві** ся ужыває на означіння жєньского і середнєго (!) роду, напр.: *дві руки, дві жєны, дві години*; але тыж – *дві корыта, дві копыта, дві села, дві пива*; але – **двоє** *дівчат, курят, гусят, телят* і т. д., то значить – в споїну із субст. бывшой -nt-основы ся хоснує чісловник – **двоє**;
- чісловник **тисяч, міліон, міліарда** хоснують ся в значіню субстантивів.

Чісловник **двоі** ся ужыває в споїну з назывниками pluralia tantum тіпу: *двоі вилы, ножычкы, кліщі, ногавиці, санкы, двері, гуслі* і т. д.

Нумералії **обидва, обидві** ся ужывають в значіню кількостных чісловників *два, дві*, але не творять формы порядковых чісловників.

Сінтаксичны особитости кількостных чісловників

Чісловник **єден, -а, -о** ся згоджує з субстантивом в роді, в чіслі і в паді (*єден день, єдного дня...*).

Чісловники **2, 3, 4** ся згоджують з назывниками в формах падів множного чісла (*три стілці, трєх стілців, трєм стілцям...*).

Чісловники **од 5 выше** споюють ся із субстантивами в формі ген. множ. ч. (*5 стілців, днів, столів, хлопів...*).

Чісловники в споїну із субстантивами стоять все препозитивно (перед субст.): *пять метрів, десять кроків, 33 рокы, 52 сливки, 60 минут* і т. п.

Склонёвання кількостних чісловників

Чісловник *єден, -а, -о, -ы*

Чісловники *два, дві, три, штири, пять, пятьдесят*

Пад	Єднотне число			Мн. ч.					
	М.р.	С.р.	Ж.р.	Про вш. роды	М.р.	Ж.р.			
Н.	єден єдно		єдна	єдны	два	дві	три	штири	пять
І.	єдного		єдной	єдных	двох		трёх	штырэх	пятёх
Д.	єдному		єдній	єдным	двом		трём	штырём	пятём
А.	як Н. або І.		єдну	як Н. або І.	як Н. або І.	дві	як Н. або І.	як Н. або І.	як Н. або І.
Л.	єднім		єдній	єдных	двох		трёх	штырэх	пятёх
І.	єдным		єднов	єдныма/-ми	двома		трёма	штырёма/-рьма	пятёма/-тьма

Подля тіпу **пять** ся склонюють чісловники **5 – 20, 30, 50, 90**. Чісловники **сто, дваство, тристо – девятьсто і тисяч** ся не склонюють (*сто корунам, о сто корунах...*).

2.3.1.2 Громадны чісловники

Нима ся означать вызначена кількість предметів або осіб як **споеных довед-на**, т. зн. таких, котры творять єдно ціле. Громадны чісловники суть утворены од кількостных чісловників простых і зложены: *двое, трое, четверо... двадцатеро...* Не твориме їх од складных чісловників (21, 37, 89, 147...).

Твориме їх або суф. **-је** (*двое, трое*), або суф. **-ер -о** (*четверо, пятеро, восьмеро, десятеро*). Є то заперта, непродуктивна група чісловників, котра не має категорію роду. Реалізують они категорію паду во вшиткых формах.

К їх синтаксичным особитостям можеме однести факт, же ся споюють лем з малым округом субстантивів:

а) чісловники **двое, трое, четверо** ся ужывають в споїню з субстантивами в ген. мн. ч.: *двое хлопців, трое дівчат...*, але в споїню з субст. pluralia tantum ся ужывать форма тіпу **двоі** з ном. мн. ч.: *двоі вили, трої санки, шестерої ногавиці* і т. п.;

б) громадны чісловники ся хоснують тыж в споїню з субстантивами в формі генітива мн. ч. тых субстантивів, што означають дітей, малых звірят: *трое телят, четверо мачат*. Тоты субстантивы можеме хосновати і в споїню з кількостными чісловниками: *три мачата, сім кізлят...*;

в) громадны чісловники ся хоснують і в споїню із субст. **діти, люде**: *трое дітей, людей*;

г) громадны чісловники находиме і в споїню з формами особных містоназівників **мы, вы, они**: *Пришло нас пятеро. Было їх восьмеро* і т. п.;

г) громадні числівники ся сполучають із субст. *pluralia tantum* в формі ном. мн. ч.: *двої чіжми, трої боканчі, четверы штримфлі* і т. д.; або ся міняють на споїня – *дві пары чіжем...*

К громадним числівникам односимо і слова: **обоє, обидвоє**.

Кідь ся ужують громадні числівники ізоловано, так означають особи як мужского так і женського роду: *Троє єдного не бють. Семеро єдного не чекають* і т. п. Тогды числівники **троє, семеро...** выступають у функції суб'єкта/подмета.

Склонёваня громадных числівників

Числівники *обидва/обидві, двоє/двої, троє/трої, четверо*

Н.	обидва, обидві	двоє, двої	троє, трої	четверо
Г.	обидвох	двоїх	троїх	четверых
Д.	обидвом	двоїм	троїм	четверым
А.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.
Л.	обидвох	двоїх	троїх	четверых
І.	обидвома	двоїма	троїма	четверыма

Як тіп **четверо** ся склонюють і остатні громадні числівники такой форми.

2.3.1.3 Дробны числівники

Они означають кількість як часть цілого. Така кількість ся означає кількостныма числівниками в формі номінатива а назва части стоїть в формі генітивa множ. ч. або номін. єд. ч.: *една п'ятина, дві третини, пять восьмин, сім стотин* і т. п.

При склонёваню ся змінюють обидві части дробных числівників.

Склонёваня дробных числівників

Н.	една третина	три четвертины	сім п'ятин	една ціла і пять стотин
Г.	едной третины	трёх четвертин	семих п'ятин	едной цілою і пятих стотин
Д.	едній третині	трьом четвертинам	семих п'ятинам	едній цілій і пятих стотинам
А.	едну третину	три четвертины	сім п'ятин	едну цілу і пять стотин
Л.	едній третині	трьох четвертинах	семих п'ятинах	едній цілій і пятих стотинах
І.	еднов третинов	трёма четвертинами	семих п'ятинами	еднов цілов і пятих стотинами

2.3.1.4 Невизначено-кількостны чісловники

К таким односime невелику групу слов із значінём невизначеной кількості (великой або малой), напр.: *много, велё, мало, немного, немало, кільки, тільки, да-кільки* і т. д.

Од кількостных чісловників ся тота група слов виділює своёв семантичнов невизначеностёв, неточностёв (*nepresnostou, neurčitostou*), порівнай напр.: *пять учітелёв – мало учітелёв, сто голубёв – много голубёв* і т. д.

Тоты чісловники ся характеризують шпеціфічным ужыванём і шпеціфічным творінём форм, нехарактерістичным про остатні чісловники. Зато, же означують неясну (непресну) кількість, можуть ся споёвати із абстрактным субстантiвами, напр.: *велё щастя, много радости, мало приёмого* і т. п., і можуть мати тыж формы порівняня (*барз мало*) – што не можеме найти у кількостных чісловників.

Семантика і граматічны особитості той групи чісловників їх зближує з присловниками (адвербіями), напр.: *много людей – много відіти* і т. п.

В функції невизначено-кількостных чісловників функціонують тыж дакотры субстантiвы тіпу: *громада смітя, маса проблемёв, копа людей* і т. п.

2.3.1.5 Порядковы чісловники

Такыма называе слова, означаючі наслідность (послїдовность) єднородных предметёв при їх рахованю: *першый ряд, третій хлоп, четверта хыжа, десятый кілометр* і т. д.

Дакотры лінгвісты односять порядковы чісловники к адъєктивам зато, же з формального боку суть їм подобны або такы істы (єднакы), напр.: *четвертый, -а, -е, -ы; третій, -я, -е, -і* і їх падовы формы суть такы, як *новый* або *синій* і т. п.

Порядковы чісловники ся творять од кількостных: *пять – пятый, -а, -е; десять – десятый, -а, -е* і т. п., лем *першый, другый* і *четвертый* ся творять од іншой основы.

Склонюють ся порядковы нумер. як адъєктивы твердого тіпу – *новый*, окрем чісловника *третій*, котрый ся склонює подля мягкого тіпу склонёваня адъєктивёв (*синій*).

Складны порядковы чісловники при склонёваню змінюють лем послїднє слово, напр.: *тристо пятьдесят семьй, тристо пятьдесят сегого...* Творять і формы чісла і роду.

Фунгованя порядковых чісловників

Порядковы чісловники функціонують в речині як придаток (атрібут), згоджують ся із субст. в роді, в чіслі і в паді: *перша хыжа, першой хыжы...*

Поряд. чісловник *першый* має дость много одтінків значіня, напр.:

- а) якостно-порядкове значіня: *першый крок* – в знач.: *несмілый, непересвідченый, невдалый*; *першы квітки* – зн.: *скоры, ярні* і т. д.;
- б) якостне значіня: *першый школяр* – в зн. *найліпшый*. Тото значіня выражать і першость вынайджіня, зробліня, поужытя і т. д., напр.: *написав першый о тій реакції; першый вынашов тот закон* і т. д.

Порядкові числівники ся субстантивують главно в фразеологічних конштрукціях тіпу: *Де ся двоє бють, там выгравать третій*. Або: *першый до роботы; першый до їджіня; першый од кінця* і т. п.

Коментарь к морфології нумералій:

В русиньскім языку ся як в єдинім із виходославянських языків в числівнику **єден** заховав первістний елемент **je-** (*jediny*) на зачатку слова (*єден, єдна, єдно, єдны*; подобно і в зложених числівниках: *єденадцять, єденадцятий, єденадцятєро, єденадцятьме*).

Числівник **два** (на означіня муж. р.) має і форму **дві** (на означіня женьского і середнёго роду): *дві скрині, дві дівкы, дві руки; дві колеса, дві пера, дві пива*.

Выразным знаком русиньской нумеральной морфології суть подобы росчленюючих числівників *двоми, трёми, чотырёмь / штирьме, пятёмь / пятьме, шестёмь / шестьме, семоми, восьмоми, девятёмь / девятьме, десятёмь / десятьме* (дале 11 – 20 і 30), котры ся вяжуть лем з особныма назывниками муж. роду: *двоми хлопи, трёми газдове, пятьме панове* і т. п. Числівники од 5 высше хоснують ся тыж в основній формі в спойню з формов генітіва множ. числа рахованих субстантивів: *пять штудентів, шість шандарів, сім стромів, девять снопів* і т. д.

Коментарь к склонёваню числівників:

а) числівник *єден, -а, -о* ся склонює як містоназ. *тот, -а, -о*, кідь форми генітіву і інштрументалу єд. числа женьского роду суть контрагованы: *єдноу, єднов (jедноу)*;

б) кількостны числівники 2 – 20 і вшыткы остатні высшы кількостны числівники, якы ся кінчать на **-цять** а **-десят**, ся склонюють єднако із числівником *два* (*двох, двом, два/двох, двох, двома*);

в) кількостны числівники закінчени на **-єден** (*двадцять єден, тридцять єден...*) ся в русиньскім языку (подобно як в словенчині) не склонюють;

г) числівники 22 – 29, 32 – 369 і т. д. ся повекшині не склонюють, напр.: *То ся стало перед тридцять три роками*; або ся склонює лем їх друга часть: *То ся стало перед тридцять трёма роками*.

2.4 МІСТОНАЗЫВНИКЫ (прономіны)

Містоназывником ся называть самостатна, повнозначна (автосемантична) часть речі, котра **указує** на предмети, на признакы, на кількість, але **не называть їх, не означає їх**.

Містоназывники ся виділюють споміджі остатніх автосемантичних частей речі тим, же не мають все того саме усталене лексичне значіня, бо ёго значіня ся мінять в завислости од значіня того слова, на котре указує, котре заступує або намісто котрого є ужите. Зато при містоназывниках говориме, же **то є часть речі, котра заступує** (хоснує ся намісто) **назывники, придавники і числівники**. Зато тыж, на розділ од споминаних частей речі, **містоназывники односиме к указуючим (дейктічным) словам**. Конкретне значіня дістає містоназывник лем в контексті, в спойню з другыма словами.

Подля семантично-морфологічних признаков прономіны ділиме на такы части:

2.4.1 Особны містоназывники

Особны містоназывники: *я, мы* (1. особа), *ты, вы* (2. ос.), *він, она/вна, оно/вно, они/вни* (3. ос.).

Містоназывник **я** указує на особу бісідника (говорячого), містоназывник **ты** на адресата, на особу, ід котрій ся обертає бісідник, або на чоловіка як такого (обще) – тогды дістає обобщено-особне значіння.

Тоты містоназывники не мають граматічний род а формы множ. чісла **мы, вы** мають кус інше значіння: не я + я + ... = мы, але мы = я + іщі хтось; не ты + ты + ... = вы, але вы = ты + іщі хтось. Род містоназывників **я, ты** ся встановлює подля контексту, на основі реального роду особы, на котру они указують: *я був в кінї, я співала, ты ходив, ты спала* і т. д. Містоназывник **мы** окрем значіння „я + іщі хтось“ ся ужывать даколи в значіню містоназывника **я**: *Мы о тім уж колись писали*; або в значіню 1. особы єд. ч. (выраженій імпліцитно)! *Як сьме ся днесь выспали? Так уж сьме зачали думати о приправі на скушку?* Містоназывник **вы** ся окрем значіння „ты + хтось іншый“, хоснує і в значіню обернута ся ку єдній особі – формы „выканя“: *То вы принесли, уйку?*

Містоназывники 3. особы мають і категорію роду – **він, она/вна, оно/вно**; і категорію чісла – **они/вни**.

При склонёваню містоназывників **я, мы, він, она/вна, оно/вно, они/вни** настає зміна основ у непрямых падах.

Склонёваня особных містоназывників

Особны містоназывники: *я, ты, він, вна/она, мы, вы, вни/они*

Пад	Перша особа		Друга особа		Третя особа – Єднотне ч.			Множ. ч.
	Єдн. ч.	Мн. ч.	Єдн. ч.	Мн. ч.	Муж. р.	Жень. р.	Серед. р.	Провшыткы роды
Н.	я	мы	ты	вы	він	вна/она	вно/оно	вни/они
Г.	мене/ня	нас	тебе/тя	вас	нёго/ёго/го	нёй/ёй	нёго/ёго/го	них/їх
Д.	менї/мі	нам	тобі/ті	вам	нёму/ёму/му	нїй/їй	нёму/ёму/му	ним/їм
А.	мене/ня	нас	тебе/тя	вас	нёго/ёго/го	ню/ёй/ї	нёго/ёго/го	них/їх
Л.	менї/мі	нас	тобі	вас	нїм	нїй	нїм	них
І.	мнов	нами	тобов	вами	ним	нёв	ним	нима

Позначка: Шпеціфічним знаком русинських особных і рефлексівного містоназывників суть скорочены формы генітіва, датіва і акузатіва єд. чісла: *ня, ты, ся*,

го; *мі, ті, сі, му*, котры суть омного фреквентованішы як їх повны пенданты. В звязній речі (тексті) они звычайно фунгують в безакцентній позиції, напр.: *не відів ня, обышов тя, принісь мі, дай му* і т. п.

2.4.2 Рефлексивный (вертанный, вертающий) містоназывать себе, ся

Указує на одношіня к діючій особі, т. є. на виконавателя (агенса) діяня. З морфологічного боку рефлексивный містоназывать є характеризований тым, же **не має ани форми роду, ани форми числа**.

Склонює ся як містоназывать **ты**, але **не має форму номінатива**, лем форми непрямых падів. В трёх падовых формах має дві подобы – повну і стягнуту: Г: *себе, ся*; Д: *собі, сі*; А: *себе, ся*.

2.4.3 Присвойны (посесивны) містоназывать

Указують на приналежность вшитым трём особам: **мій, наш** – 1. особі; **твій, ваш** – 2. особі; **ёго, ей, їх** – 3. особі; а доведна про вшиты особы – **свій**.

Присвойны містоназывать **мій, твій, наш, ваш** творять подля того ґрупу особно-присвойных містоназывать. Містоназывать **свій** є рефлексивно-присвойный. А на означіня приналежности 3. особі ся выужывають формы ген. 3. особы особных містоназывать – **ёго, ей, їх**.

З морфологічного боку присвойны містоназывать характерізує тот факт, же мають формы роду і числа (*мій, моя, мое; мої* і т. п.).

2.4.4 Указующі містоназывать

Указующі містоназывать – **тот, такій, тамтот, гэвтот, нон** (заст.), **сесь** (заст.), **оний** (заст., церьк.-конфесійный).

З морфологічного боку указующі містоназывать суть характеризованы тым, же мають формы роду і числа (*тот, -а, -о, -ы; такій, -а, -е, -ы; тамтот, -а, -о, -ы; гэвтот, -а, -о, -ы; нон, -а, -о, -ы; -сесь, -я, -е, -і; оный, -а, -о, -ы*).

Містоназывать **тот** – указує на близший предмет подобный тому, о котрім ся уж говорило, але даколи дістає і значіня векшой міры якости або ставу. Містоназывать **нон, сесь, оный** ся хоснують дость рідко (в говорівій подобі языка), але містоназывать **сесь** напр. в подкарп. діалектах – дуже частый.

Вшиты указующі містоназывать в речіню функціонують як придаток (атрібут) і згоджують ся із субст. в роді, числі і паді. Дость часто ся указующі містоназывать субстантивізують, тогды повнять тоты самы функції, што і субстантивы, напр.: *Видиш тоту дівку? Тота ся мі барз любить. Ближить ся Святый вечур. Тот я все дуже любила.*

Склонёваня указуючих і присвойных містоназывників

Указуючі, присвойны і вызначены містоназывники: *тот, тота, того, мій, моя, моё, сам, сама, саме, тоты, мої, самы*

Пад	Ўднотне лісь						Множнае лісь		
Н.	тот, того	тата	мій, моё	мая	сам сама	сама	тоты	моі	самы
Г.	того	той	мого/ моёго	моёй	самого	самой	тых	моіх	самых
Д.	тому	тій	мому/ моёму	моі	самому	самі	тым	моім	самым
А.	як Н. або Г.	тоту	як Н. або Г.	мою	як Н. або Г.	саму	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.
Л.	тём	тій	моім	моі	самім	самі	тых	моіх	самых
І.	тым	тов	моім	моёв	самым	самов	тыма/ -ми	моіма/ -ми	самыма/ -ми

2.4.5 Вопросно-односны містоназывники

Вопросно-односны містоназывники – **хто, што, які, котры, чый, кільки**.

Они сьць характэрны сьмантэчнае і граматычнае многазначнасьць в тём значэнь, же могуць функаваць раз як вопросны слова, а раз як односны (або злучны) слова.

Вопросны містоназывники не указуюць на прьдмет, асобу або прызнак, лем абсьгаюць (выклікуюць) вопрос о них: *Што запісуеш? Хто прьшов?*

В функцыі односных слов тоты містоназывники не абсьгаюць вопрос, але функуюць як слова, котры прыпоюць прырядны речэнья к іншым речэньям: *Хто глядаць, тот найде. Хто ніч не робіць, тот ані хьбы не робіць.*

З морфалагічнаго боку про містоназывники **хто, што** ё характэрыстычнае того, же в них хьбуе катэгорія роду і лісь. Містоназывник **хто** ся адносьць к жывым асобам, **што** – к жывому зьвірачому сьвету і нежывым прьдметам. З часасловами ся **хто** вяже з формамі муж. р.: *Хто бьв з вас, дьвчата, вчэра в кіні?* **Што** – наьязане на сьредній р.: *Што упало з пода? Што ся вам стало?* і т. п.

Пры спойню із субст., ё род часаслова завьслый од субстантыва, а не од містоназывніка: *То ё тота стара сльва, што посадыв нянько* і т. д.

Містоназывники **хто, што** ся склонуюць як містоназ. **тот** або як адьектывы тьпу *новьй* з тым розділь, же в непрьмых падах маюць інакшы асновы: *хто* – *кого*, *што* – *чого*...

Склонёвания вопросно-односных містоназывників

Пад	Єднотне чісло							
Н.	хто	што	який, яке	котрый, котре	чій, чіс	яка	котра	чія
Ї.	кого	чого	якого	котрого	чіёго	якой	котрой	чіёй
Д.	кому	чому	якому	котрому	чіёму	якій	котрій	чіій
А.	кого	што	як Н. або Ї.	як Н. або Ї.	як Н. або Ї.	яку	котру	чію
Л.	кім	чім	якім	котрім	чіім	якій	котрій	чіій
І.	кым	чім	якым	котрым	чіім	яков	котров	чіёв

Пад	Множне чісло		
Н.	якы	котры	чіі
Ї.	якых	-ых	чііх
Д.	якым	-ым	чіім
А.	як Н. або Ї.	як Н. або Ї.	як Н. або Ї.
Л.	якых	-ых	чііх
І.	якыма/-ми	котрыма/-ми	чііма/-ми

В речіні містоназ. *хто, што* в формі номінатива выступають в функції субекта: *Хто тото напісав? Што ся вам стало? У* формі непрямых падів фунгують як объект (предмет): *Од кого прішло тото пісма?*

Містоназывники *котрый, чій, який* мають формалны знакы адъектівів, зато в речіні выступають у функції атрібута (придатка) або звязочно-менного предіката: *Яку книжку тепер чіташ? Яка буде тогорічна яр?* Містоназ. *котрый, який* можуть выступати і в значіню злучника і споёвати підрядне речіня з главным, напр.: *Збачів желізну лавочку, котра (яка) стояла під оріхом.*

2.4.6 Вызначены (або вызначаючі) містоназывники

Вызначены (або вызначаючі) містоназывники – сам, самый, каждый, жадный (жаден), вшыток, цілый, вшелякий, іншый – ся досць міджі собов діференціюють.

Містоназывник *сам* має значіня „самостатно, без дачіёй помочі“, напр.: *Тоту семінарну роботу я напісала самá.* Далше ёго значіня – „лем еден“, „ніхто веце“: *Дома зістав сам.*

Містоназывники *каждый, вшелякий* указують на якийсь єден предмет, взятый або выбранный з множества дакількох, може ся замінити містоназывником *вшыткы*, напр.: *Як ся паска посвятила, каждый шатовав домів.*

Містоназ. *вшыток*, *цїлый* має (-ють) громадне значіння. Они указують на з'єднання явів або повноту обсягнутя чогось доведна, напр.: *Вшыток час єм промарнив з нёв. Співали сьме цїлу ніч.*

Містоназиви́к *жаден* (-ый) має значіння „ани єден, ни́хто“, напр.: *Жаден із будителїв не був так споєный із народом, як А. Духновіч.*

Містоназиви́к *іншый* має значіння „не тот“, напр.: *Іншы люде днесь на валалі жыють, іншы звїзды їм світять, як колись.*

Містоназиви́к *самый* має ве́ще значінь:

- на визначіння міста або часу, або огранічіння простору ці часу: *Коло самой хыжы...; Аж до самого потемку сьме робили на полю;*
- на підтвердженія тотожності в споїню із субстантивом або указуючим містоназиви́ком: *тота сама хыжа; тото саме горня;*
- на зміцні́ння указуючого значіння містоназиви́ків: *тот самый, тота сама, на тім самім місті* і т. д.;
- кідь треба указати на найвы́шу якість або міру: *То не молоко, а сама сметанка. Голов мав саму гырю. Наше поле, то сама груда* і т. д.

Склонёваня визначеных містоназиви́ків

Пад	Єднотне чїсло						Множне чїсло		
Н.	тот, тото	тота	мій, моє	моя	сам саме	сама	тоты	мої	самы
Ґ.	того	той	мого/ моёго	моёй	самого	самой	тых	моїх	самых
Д.	тому	ті́й	мому/ моёму	мо́й	самому	самі́й	тым	мої́м	самы́м
А.	як Н. або Ґ.	тоту	як Н. або Ґ.	мою	як Н. або Ґ.	саму	як Н. або Ґ.	як Н. або Ґ.	як Н. або Ґ.
Л.	ті́м	ті́й	мої́м	мо́й	самі́м	самі́й	тых	мої́х	самых
І.	тым	тов	мої́м	моё́в	самы́м	самов	ты́ма/ -ми	мої́ма/ -ми	самы́ма/ -ми

2.4.7 Не́гуючі (одпо́руючі – záporné) містоназиви́ники

Не́гуючі (одпо́руючі – záporné) містоназиви́ники: **ни́хто, ні́ч, ния́кий, ни́чій.**

Они маю́ть ці́лкове значіння негованя (нега́ції, одпорованя). Суть утворены од вопросно-односных містоназиви́ків не́гуючов частков ни-/ні-. Лем містоназ. *ні́ч* є уж скорочена (стягнута) форма (НИЧЬТО) – праслав. пі-ць(то), ст.-слав. /ц.-слав.: ни-чьто.

Не́гуючі містоназ. означаю́ть:

а) повне хыбі́ня предмета як субекта, так і обекта ді́яня: *Ту ни́хто не сидить. Мы нико́го не кликали. Мы нико́му не давали...*

б) неповне хыбі́ня признака предмета: *Ни́чій співа́нки ня так не розвеселили, як співа́нки моёй теты.*

2.4.8 Невызначены (neurčité) містоназывнікі

Указують на екзистуючі, але неконкретні особи і предмети: **дахто, дашто, хтось, штось, хтоська, штоська, хоцьхто, хоцьшто**; а тыж неконкретні якості: **дакотрый, даякий, якийсь, якийська, котрыйсь (-ка), дачій, чійсь, хоцькотрый, хоцьякий**; а тыж неконкретну кількість: **дакілько**.

Уж з обсягу єднотливых слов видно, же тоты містоназывнікі маюць значіння приближного указання на предмет або признак, напр.: *Дашто єм о тім чула, але велё того не знам, бо уж даяк міджі людей не ходжу. Штоська сьте хотіли повісти о...*

Твориме тоты містоназывнікі од вопросно-односных препозітивныма часткамі **да-, хоць-** (*дахто, хоцьякий*), постпозітивныма часткамі **-сь, -ська** (*хтось, штоська*) і сучасно **да-** і **-сь** (*дачійсь*).

Лем дакотры невяз. містоназ. маюць форму роду і чісла. Кат. паду маюць вшыткы (*даякий, -а, -е, -ы*).

При склонёваню ся частка не змінює, змінює ся лем містоназывнікова часть слова.

Склонёваня негуючїх і невязначеных містоназывніків

Пад								
Н.	нихто	ніч	хтось	штось	дахто	дашто	хоцьхто	хоцьшто
Ѓ.	никого	нічого	когось	чогось	дакого	дачого	хоцького	хоцьчого
Д.	никому	нічому	комусь	чомусь	дакому	дачому	хоцькому	хоцьчому
А.	никого	ніч	когось	штось	дакого	дашто	хоцького	хоцьшто
Л.	нікім	нічім	кімсь	чімсь	дакім	дачім	хоцькім	хоцьчім
І.	нікым	нічім	кымсь	чімсь	дакым	дачім	хоцькым	хоцьчім

Коментарь к дакотрым падовым формам:

В области прономінальной морфології має русинський язык дакілько шпеціфічных знаків. К таким знакам можеме однести:

1. Скорочены формы особных і рефлексівного містоназывніків в формах ген., дат. і акуз. єд. ч.: *ня, тя, ся, го; мі, ті, сі, му*, котры суть омного фреквентованішы як їх повны пенданты: *мене, тебе, себе; мені, тобі, собі*. Скорочены формы в текстї функціонують звичайно в безакцентній позиції, напр.: *не відів ня, обышов тя, принісь мі, дай му* і т. п.

В інштр. єд. ч. є закінчіня **-ов (оў)**: *мнов, тобов, собов, нёв*.

2. В ном. мн. ч. особных містоназывніків ся заховаля стары формы: *мы, вы*. Третья особа ту має форму: *вни/они*, а в інштр. мн. ч. тот містоназ. має форму: *нима*.

3. Присвойны містоназывнікі муж. і серед. роду маюць в ген., дат. і акуз. єд. ч. паралелны стягнуты і нестягнуты формы: *мого – моёго, твому – твоёму, свого – своёго*. В локалі і інштр. єд. ч. є форма – *моім*; в інштр. мн. ч. – *моїма*.

4. Русинський язык має лем зложені подобу указуючих містоназівників: *тот, тота, тото, тоты; тамтот, тамта, тамто, тамты*.

5. Містоназівник *сесь, сеся, сесе, сесі* є староруського походження а при формотворінню го можемо поважовати за м'ягкий варіант містоназ. *тот* (*тот* – *того* – *тому*; *сесь* – *сёго* – *сёму*).

Переход містоназівників на інші частини речі:

1. К субстантивам можуть переходити: *мій, мої, наш, наші, нічий, тот, каждый і дакотры, другы*, напр.: *Днесь наші (родічі) ідуть на свадьбу, буду дома сама. Мій вас просить, ці бы сьте не пришли помочи ку молотячці.*
2. К ад'єктивам можуть переходити: *ніякий, дакотрый, каждый і ін.*: *Нияка жена...; Дакотры дружба...*
3. К числовникам можуть переходити: *дакілько, тільки*: *На дворі зістало іщі дакілько хлопців.*

2.5 ЧАСОСЛОВО (verbum)

Часослово є повнозначна автосемантична частина речі, означаюча діяння як процес, а тым виражаюча **процесуальність** в категоріях **виду, часословного роду** (актив, пасів), **способу, часу, особи, числа і менного роду**.

Із синтаксичного боку часослово функціонує в ролі **предиката** (присудка). У формі **інфінітива** може повнити роль хочького члена речіння (головного або другорядного).

Поняття процесу або процесуальности може ся проявлявати як:

- діяння особ, предметів, явів (*писати, будувати, читати, вертіти, танцювати, плескати...*);
- переміщення (*ходити, летіти/літати, бігати...*);
- став (*лежати, спати, червеніти, сохнути...*);
- діяння органів чуттів (*позерати, пахати, слухати, смакувати...*);
- одношіня ку комусь/чомусь (*любити, мати...*) і т. д.

Розлічними вербалними категоріями можемо виразити різні значіння процесуальности.

Подля семантичного значіння ділимо часослова на **повнозначні і неповнозначні**.

Приклади **повнозначних** часослов: *робити, грабати, косити, боліти, мерзнути, співати, спати* і т. д.

Неповнозначні можуть бути:

- а) помічні: *быти*;
- б) звязочні (копулативні): *быти*;
- б) положувязочні: *відіти ся, робити ся, рахувати ся, стати/ставати ся*;
- г) фазові: *зачати, кінчати, перестати, продовжувати, їмати ся (газдовати)*;
- г) модалні: *хотіти, мочи, мати, мусити* і т. д.

Способы виражіння значіння процесуальности часослов

Значіння процесуальности є модифіковане єднотливима граматичными категоріями часослов так:

- 1. Категорія особи** виражать **одношіння діянн к субектови**: *пишу, пишеш, пише, пишеме, пишете, пишуть*. **Роспознаєме 3 особи в єднотнім чіслі** (*я, ты, він, она/вна, оно/вно*) і **3 особи в множинім чіслі** (*мы, вы, они/вни*) – доведна 6 форм.
- 2. Категорія способу** указує на **одношіння процесу к скutoчности або реалности**: *пишу, писав, писав бы, пиш* і т. п., т. є. розлишуєме діянн реалны, не-реалны і потенціалны. На основі виражіння того значіння виділюєме 3 форми категорії способа: **індікатів, кондіціонал, імператів** (ознамовый, подмінковый, розказовый).
- 3. Категорія часу** виражать **одношіння часословного діянн к моменту речі**: *пишу, писав, буду писати*. Выходячі з того маєме форми **теперішнєго, минулого і будучого часу** (презенс, претеріт, футурум).
- 4. Категорія виду** характеризує діянн **виражене часословом в змыслі єго огранічіння або неогранічіння**. На основі того розпознаєме вид **завершений і незавершений**, напр.: *писати – написати, переписати – переписовати; копати – выкопати, перекопати – перекоповати – копнути; гнати – загнати – заганяти* і т. д.
- 5. Категорія часословного роду** характеризує діянн **або процес в одношіню к єго субектови або обектови**: *Надя пише семінарну роботу. Семінарна робота є написана Надєв*. Выходячі з того значіння розпознаєме тзв. **активны і пасівны** форми (актив, пасів).
- 6. Категорія чісла** означує **одношіння діянн к єдному або к вєце субектам**: *пишу – пишеме, учу ся – учіме ся*. Зато говориме о формах **єднотного і множного** чісла.

Категорія **виду і роду** суть **цілчасословны** зато, бо суть властны змінним і незмінним (т. зн. ушыткым) часословным формам (ліпше – особным і неособным вербалным формам).

Категорії **особы, способу і часу** суть властны лем змінним (т. зн. особным) часословным формам.

К неособным (або менным) формам часослова односиме форми: інфінітів, часоприсловник (*prechodník, transgresiv*), часопридавник (*príčasť, participium*). Остатні форми часослов суть особны (змінны), можуть ся часовати.

Невызначена форма часослов (інфінітів)

Часослова ся закінчують звичайно на флектівну морфему **-ти**, напр.: *читати, писати, купувати, сидіти, вести* і т. д. Лем немногы з них мають закінчіння **-чі**, напр. *печи, волочі, течі, товчі, мочі* і т. д.

В невызначеній формі часослова міджі коріньов і флектівнов морфемов стоїть часто припонка (суфікс), напр.: *коп-ну-ти, молод-ї-ти, говор-и-ти, пис-а-ти, купова-ти* і т. п. Суть часослова і без припонки, в котрых флектівна морфема слідує такой

по корінній морфемі будь на согласный, напр.: *нес-ти, вез-ти* і т. п., або на гласний напр.: *зна-ти, грі-ти, кры-ти, обу-ти* і т. п.

Позначка к флексії **-ти**: ей высловность не одповідать правопису – высловлюєме ей як **-ті**.

2.5.1 Часованя часослов (конъюгація)

З людської бісіды видно, же часослова в речі дістають різны формы, напр. *пишу, пишете, писав бы, пиш, буде писати* і т. п. То суть лем дакотры різны формы єдного часослова – *писати*. Форма часослова залежить од:

- **особы** (3 в єд. числі, 3 в множнім числі);
- **числа** (єднотне, множе);
- **способу** (ознамовый сп. – індикатів, розказовый сп. – імператів, условный або подмінковый способ – кондіціонал);
- **часу** (теперішній час – презенс, минулый час – претеріт і будучій час – футурум).

Така четверояка можна зміна часослов ся называють **часованєм** (конъюгаціов).

2.5.2 Основа часослова (slovesný kmeň)

Ушыткы формы часослов твориме не од цілого часослова, але лем од ёго основы. У часослов выділюєме звичайно двояку основу, а то: **основу інфінітіва і основу теперішнього часу** (презенса). Зрідка ся выділює і основа минулого часу. Як дістанеме тоты основы?

– Основу інфінітіва дістанеме так, же од формы інфінітіва одділиме флектівну морфему **-ти**, напр.: *нес-ти, дер-ти, верті-ти, купи-ти, будова-ти, чита-ти, стоя-ти* і т. д.

– Основу теперішнього часу дістанеме так, же од формы 2-ой особы єд. ч. тепер. часу одділиме флексію **-еш, -иш/-іш, -ш**, напр.: *вед-еш, нос-иш, нес-еш, скуб-еш, теч-еш, др-еш, копн-еш, знай-еш, терп-иш, говор-иш, чита-ш, купуј-еш, стој-іш* і т. д.

Точніше є тверджія, же флексія тепер. часу є лем **-ш** (із давнього **-ши**), котра ся припоює ід основі часослова тзв. тематічныма гласныма **-е-, -и-/і-,** напр.: *знай-е-ш, стој-і-ш, мел-е-ш, вид-и-ш, роб-и-ш* і т. д. Але то бы сьме мусили зайти до історічної граматікы, што є задачов іншой дісціпліны.

2.5.3 Класіфікація часослов на класы

Выходячі із закінчіня основы інфінітіва, часослова ся розділюють на класы і группы так:

I. класа – часослова без припонкы (суфікса). Ділиме їх на 2 группы:

1. группа – основа ся кінчить на согласный, напр.:

- *вес-ти (веду)*
- *нести (несу)*

- *скубсти (скубу)*
- *печі, мочі (печу, можу)*
- *дерти, колати, молоти (дру, колю, мелю)*
- *жати, кляти (жну, клянугу)*.

2. група – основа ся кінчить на -а, -у, -ы, -и, -ї, напр.: *зна-ти (знам/знаю), би-ти (бю), обу-ти (обую), кры-ти (крыю), зрі-ти (зріє)*.

II. класа – часослова з припонков (суф.) **-ну-**, напр.: *копнути, джмурькнути, стиснути, обернути* і т. д.

III. класа: часослова з припонков (суф.) **-і-, -ї-**. Тота класа ся ділить на 2 групи:

1. група – часослова інхоатівны, т. зн. такы, котры означають переход з єдного ставу до другого, напр.: *червеніти (ся), лысіти, студеніти, белавіти (ся)*;

2. група – неінхоатівны часослова, напр.: *терпіти, відіти* і т. п.

IV. класа – часослова з припонков **-и- (-і-)**. Ділиме їх на 2 групи:

1. група – корінь ся кінчить на согласный, напр.: *косити, говорити, любити, молити (ся)* і т. п.;

2. група – корінь ся кінчить на -ј-, напр.: *доіти (дој-і-ти), гоіти, поіти* і т. п.

V. класа: часослова з припонков **-а- (-я-)**. Ділиме їх на 2 групи:

1. група – містить в собі часослова, в котрых є припонка -а- (-я-) первістна, напр.:

- *чітати (чітам)*
- *писати (пишу)*
- *прати (перу)*
- *ковати (кую)*

т. зн., же має 4 підтипы.

2. група – містить в собі часослова із секундарнов (не первістнов) припонков -а- (-я-) – з даколишнёго старого Ъ (ять), напр.: *крічати, бояти ся, спати, стояти* і т. п.

Она має 2 підтипы:

- з корінём на согласный (*кріч-а-ти*);
- з корінём на -ј- (*стој-а-ти, бој-а-ти ся*).

VI. класа – часослова з припонков на **-ова- (-ёва-)**, напр.: *куповати, торговати, воёвати, малёвати* і т. д.

2.5.4 Конъюгачны тіпы часослов

В русиньскім языку ся ділять часослова до двох тіпів часованя:

1. часослова **першого часованя** або **-е-** часованя,
2. часослова **другого часованя** або **-и- (-і-)** часованя.

Мімо уведжених двох тіпів стоять часослова без тематічного гласного, де ся заділюють звичайно лем 4 часослова: *їсти, дати, повісти, быти*.

К 1-му часованю (або **-е-** час.) приналежать:

- а) ціла перша класа часослов;
- б) ціла друга класа часослов;
- в) інхоатівны часослова третей класы;

- г) із п'ятої класи вшитки з первістнов припонков **-а-**;
- д) ціла шеста класа часослов.

К 2-му часованю (або **-и- (-і)**) приналежать:

- а) неінхоатівны часослова третей класи;
- б) ціла четверта класа часослов;
- в) із п'ятої класи часослова 2-ой групи.

Із уведженого розміщення часослов к 1. і 2. часованю суть дакотры вынятки (выімкы), якы будуть спомянуты при конкретных парадігмах клас і груп.

І так, сумарізуючі треба конштатовати, же:

- а) к 1-му часованю односимо часослова з домінуючим тематічним гласным **-е-** (*пиш-е-ш*);
- б) к другому часованю односимо часослова з домінуючим тематічним гласным **-и- (-і)** (*говор-и-ш*).

Творіння форм часів індикативу

Теорію о виражіню значіння категорії часу сьме сі высвітїли уж скоріше. Перейдемо рівно к творіню єднотливых часовых форм.

1. **Теперішній час (презентс)** твориме припоїнём к основі презентса часослов незавершеного виду таких сістем особных флексій:

I. часованя			II. часованя		
єд. ч.	мн. ч.		єд. ч.	мн. ч.	
1. -у (-ю)	-еме (-еме),	-м, -ме (-еме),	-у (-ю),	-име (-іме)	
2. -еш (-еш),	-ете (-ете),	-ш, -те (-ете),	-иш (-іш),	-ите (-іте)	
3. -е (-е)	-уть (-ють),	-ть, -уть (-ють)	-ить (-іть)	-ать (-ять)	

То значіть, же го твориме **лем од часослов незавершеного виду**.

Минулый час (претеріт) ся творить од основы **інфінітіву** двояким способом:

а) **Простый минулый час** має лем родовы указателі, але не має особны закінчіня (флексії). Творить ся споїнём особных містоназівників *я, ты, він, она/вна, оно/вно; мы, вы, они/вни* (в функції указателів особы) із родовыма формами часослов: **-в** (про муж. р.), **-ла** (ж. р.), **-ло** (сер. р.), **-ли** (про вшиткы роды множ. числа), котры ся припоюють к основі інфінітіва, напр.: *чита-ти: читав, -ла, -ло, -ли; креслити: креслив, -ла, -ло, -ли; вылля-ти: вылляв, -ла, -ло, -ли* і т. д.

Вынятки з такого способу творіння простого минулого часу настають тогды, кідь ся основа інфін. кінчіть на переднєязычны согласны **з, с, р**, гартанный **г**, заднєязычный **к** і ворговы **б, п, в**. Тогды ся в муж. роді не прикладать к основі інф. -в, напр.: *вез-ти = віз, ніс, міг, пік, скуб, тер*.

Но подля уведженого правила творять мин. час і часослова з основов тепер. часу на **-д-, -т-** (они го творять із давнєй основы інфінітіва на **-д-, -т-**, напр.: *вести, вед-еш, плести, плет-еш, красти, крад-еш* і т. д., в котрых ся родовы закінчіня прикладають ку скороченій основі, напр.: *крав, упав, пропав, вів, плів, зів, одповів* і т. д.)

б) **Зложеный минулый час** ся складать з родовых форм простого минулого часу і з форм презенса 1-ой і 2-ой особи помічного часослова **быти**, котры можуть мати в женьскім і середнім роді стягнуту подобу, напр.:

1. *читав єм, читала єм/читала-м, читало єм/читало-м; читали съме*
2. *читав єсь, читала єсь/читала-сь, читало єсь/читало-сь; читали съте*
3. *читав, читала, читало; читали.*

Будучий час (футурум) ся творить двояко:

а) **простый будучий час** твориме еднаков сістемов флексій як теперішній час, але од часослов завершеного виду, напр.: *переписати* –

1. *перепишу* *перепишете*
2. *перепишеш* *перепишете*
3. *перепише* *перепишуть*

б) **зложеный будучий час** твориме споїнем форм інфінітива часослов незавершеного виду з формами будучого часу помічного часослова **быти**:

1. (я) *буду читати* (мы) *будеме читати*
2. (ты) *будеш читати* (вы) *будете читати*
3. (він, вона/она, воно/оно) *буде читати* (они/вни) *будуть читати*

Хоснованя особных містоназівників як указателів особи єднот. і множ. чісла як в теперішнім часі, так і в зложенім будучім часі є можливе, але не є повинне.

Тото были і суть форми презенса, претерита і футурума а заєдно і форми індикатива т. є. озманового способу.

Творіння розказового способу (імперативу)

Формы імперативу ся творять властными флективными морфемами лем в 3-х особах, а то: в 2. особі єднот. чісла і в 1. особі множн. ч. Можемо творити і форми 3. особи єд. і мн. ч., але аналітично, споїнем слова (часткы), „няй“ з формами 3. ос. теперішнього часу і простого будучого часу, напр.: *сядь, сядьте, сядьме; няй сяде, няй сядуть.*

Формы 2. особи єд. ч. ся творять од основы теперішнього часу таким способом:

- а) часослова з основ на -j- – творять імператив нуловов флексіов, т. є. графічно на -й, напр.: *співај-уть – співай, читай, танцюй, знай...;*
- б) часослова з основ на парный подля твердости/мягкости согласный творять імператив знову нуловов флексіов і **змягчінём посліднього согласного основы** (графічно означіме -ь – мягкий знак), напр. *говорь, ударь, встань, принесь, запаль, сидь* і т. д.;
- в) часослова з основ на непарный подля твердости і мягкости согласный творять імператив знову нуловов флексіов, напр.: *рїж, пиш, куп, роб, задав, зліп, скоч* і т. д.;
- г) часослова з основ на ґрупу (збіг) согласных творять імператив флективнов морфемов -ий, напр.: *верн-уть – верний, бухний, выпний, копний, йдий* (але – *ідь!* – бо од *іти*, не од *йти*) і т. д.

Часослова без тематичной гласной творять імператив так: *дай, їдж, повідж, будь.*

Формы 1. особы мн. ч. ся творять приданём ку формі 2. ос. єд. ч. флектівной морфемы **-ме**, а формы 2. особы мн. ч. – флект. морфемы **-те**, напр. *чітайме, чітайте; встаньме, встаньте; рїжме, рїжте; вернийме, вернийте; дайме, дайте; їджде, їджте; будьме, будьте* і т. д.

Третя особа єднот. і множ. чїсла (респ. 1. ос. єдн. ч.) є зложена, напр.: *няй чітать – няй чітають, няй встане – няй встануть, няй верне – няй вернуть* і т. д.

Творїня условного способу (кондіціоналу)

Роспознаєме 2 форми кондіціоналу: **кондіціонал теперїшній і кондіціонал минулий**:

Теперїшній кондіціонал ся творить spoїнєм обидвох форм мин. часу з частков „бы“, котра може стояти перед і по родовій формі часослова, напр.:

- а) *я бы написав, -ла, -ло; мы бы написали*
ты бы написав, -ла, -ло; вы бы написали
він, она, оно бы написав, -ла, -ло; они бы написали
- б) *написав, -ла, -ло бы єм/бы-м; написали бы сьме*
написав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь; написали бы сьте
написав, -ла, -ло бы; написали бы

Минулий кондіціонал ся творить spoїнєм обидвох форм теперїшнього кондіціоналу з родовима формами минулого часу помічного часослова „быти“, напр.:

- а) *я бы быв написав, -ла, -ло; мы бы были написали...*
ты бы быв написав, -ла, -ло; вы бы были написали
він, вна, вно бы быв написав, -ла, -ло; вни/они бы были написали
- б) *быв (-ла, -ло) бы єм написав/; быв (-ла, -ло), бы-м написав, -ла, -ло*
быв (-ла, -ло) бы єсь написав/; быв (-ла, -ло), бы-сь написав, -ла, -ло
быв (-ла, -ло) бы написав, -ла, -ло/; были бы написали
были бы сьме написали
были бы сьте написали
были бы написали

2.5.5 Категорія виду

Категорія виду характеризує діяння (ліпше процесуальность) **выражене каждым часословом в змыслі ёго огранічіня або неогранічіня**. На основі того розпознаєме **вид завершений і незавершений**, напр.: *писати – переписати// переписати – переписовати; копати – перекопати// перекопати – перекоповати; різати – одрізати// одрізати – одрізовати; іти – выйти// выйти – выходить* і т. д. Ту сі можемо поставити вопрос – суть обидва способы творїня лем новыма формами часослов а ніч інше, або є то дакус інакше. Нам ся видить, же творїня завершеного виду префіксами – то не є лем форма того самого слова, але же є то і проблематіка словотворїня – т. зн. же vznikають не формы тых самых слов, але творять ся новы слова, з новым значінєм.

З того нам виходить, же формами тых самых слов у префіксалных часослов буде лем пара тіпу *переписати – переписовати*. Треба виходити з того, што то є граматічна форма слова. Лем такы парны часослова можемо называти **видовыма парами**.

Зато з проблематіков виду є узко споєна проблематіка **способів часословного**

діяння. З тым є узко звязане значіння часословных префіксів, але і інших способів творіння видових пар. Было бы барз інтересне зробити список префіксів, котры ся хоснують при творіню завершеного виду і зістити, яке значіння мож нима выразити, напр.: пере-, під-, вы- = многоразове діяння: *переписовати, підписовати, выписовати* і т. д.; за- = зачаток діяння: *заспівати, зазвонити, загавкати, засміяти ся, заплакати, закрічати* і т. д.

Додаток к двом категоріям:

Категорія часу – выразять одношіня часослов. діяння к моменту речі з погляду бісідника, напр.: *пишу, писав, буду писати*

до моменту речі
минулый час

момент речі теперішній час

по моменті речі
будучій час

Але не все є то так. Хоць говориме же презенс выразять реалный і актуалный час (то є ёго основне значіння), може выразити друготны значіння:

а) історічний презенс (актуалізація минулого часу), напр.: *В двадцятых роках минулого стороча Русины громадно одходять до Америки і Канады;*

б) може ся поужыти на означіння одношіня к істому часу (гномічний презенс), напр.: *Хто другому яму копле, сам до нёй падать. Хто ся боіть вовків, нй не ходить до ліса. Писатель в романі описує...* і т. д.

2.5.6 Категорія способу

Указує на одношіня процесу к реалности з погляду бісідника – єдны часослова (формы індикатіву) выражають діяння **реалне**, а другы – **нереалне, потенціалне** (условне, подмінене/приказане (кондіціонал, імператів). Але тыж не все є то стопроцентна правда. Даколи індикатів може выражати подмінку або приказ, што є зависле од контексту. Напр.: *Юрко можно прийде. Є то правдоподобне, же го зволять до парламенту. Він спав, як кібы умер. Нянько буде дагде в загороді. Вночі вшытко задуло снігом, до валалу ся дістанеш (можеш дійти) лем на ліжах. Кідь дахто прийде, повідж, же ся такой верну. Кідь перед дакым дашто мукнеш – забю тя. Не підмажеш – не дістанеш. Не знала, ці выстачить із силами. Гнедь зателефонуєш отцёви! Зачінаме! Будеш спати!* і т. д.

2.5.7 Парадігмы часослов подля клас і груп

Перша класа

1. група (часослова з основов на согласный) тіп: **вести, красти, бости, класти, впасти, прысти, сісти, плести, мести, цвісти, рости** і т. п.

• вести

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. веду	ведеме
2. ведеш	ведете
3. веде	ведуть

Минулий час:

єд. ч.

1. я, ты, він, вона/она, воно/оно, він, вела, вело
2. він єм, вела єм/вела-м, вело єм/вело-м
він єсь, вела єсь, вело єсь/вела-сь, вело-сь
він, вела, вело

мн. ч.

- мы, вы, они/они, вели
велись
велисьте
вели

Будучий час зложений:

єд. ч.

1. (я) буду вести
2. (ты) будешь вести
3. (він, вона/она, воно/оно) будет вести

мн. ч.

- (мы) будем вести
(вы) будете вести
(они/они) будут вести

Будучий час простой:

єд. ч.

1. (я) приведу
2. (ты) приведешь
3. (він, вона/она, воно/оно) приведет

мн. ч.

- (мы) приведем
(вы) приведете
(они/они) приведут

Розказовый способ:

ведь, ведьме, ведите
няй веде, няй ведут

Условный способ:

1. я, ты, він, вона/она, воно/оно бы він, вела, вело
2. він, вела, вело бы єм/бы-м
він, вела, вело бы єсь/бы-сь
він, вела, вело бы
3. быв, была, было бы-м він, вела, вело
быв, была, было бы-сь він, вела, вело
быв, была, было бы він, вела, вело

- мы, вы, они/они вели
вели бысь
вели бысьте
вели бы
были бысь вели
были бысьте вели
были бы вели

Часопридавніки:

ведучий, -а, -е; ведучі
вівший, -а, -е; вівшы
веджений, -а, -е; веджены

Часоприслівники:

ведучі
одвівши

Позначки:

- а) часослово **рости** творить мин. час: *ріс, росла, росло, росли*;
- б) часослово **іти/йти** творить мин. час: *ішов/йшов, ішла/йшла, ішли/йшли*;
- в) часослово **сісти** творить буд. час так: *сяду, сядеш, сядут*.

1. група (часослова з основ на согласный) тіп: нести, пасти, трясти, везти, грызти, лізти і т. д.

• **нести**

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. несу	несеме
2. несеш	несете
3. несе	несуть

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, воно/оно ніс, несла, несло	мы, вы, они/они несли
2. ніс, несла, несло єм; несла-м, несло-м	несли сьме
ніс, несла, несло єсь; несла-сь, несло-сь	несли сьте
3. несло	несли

Будучий час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. (я) буду нести	(мы) будем нести
2. (ты) будеш нести	(вы) будете нести
3. (він, вона/она, воно/оно) буде нести	(они/они) будут нести

Будучий час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. принесу	принесеме
2. принесеш	принесете
3. принесе	принесут

Розказовий способ:

несь, несьме, несьте
няй несе, няй несуть

Условный способ:

1. я, ты, він, вона/она, воно/оно бы ніс, несла, несло	мы, вы, они/оно бы несли
2. ніс, несла, несло бы єм/бы-м	несли бы сьме
ніс, несла, несло бы єсь/бы-сь	несли бы сьте
ніс, несла, несло бы	несли бы
3. быв, была, было бы-м ніс, несла, несло	были бы сьме несли...

Часопридавніки:

несучій, -а, -е; несучі
несшій, -а, -е; несшы
несений, -а, -е; несены

Часоприсловники:

несучі
приніши

1. група (часослова на -чі) тип: печі, мочі, течі, волочі, січі, товчі, веречі, лячі, впрячі, стеречі і т. д.

• **течі**

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. течу	течеме
2. течеш	течете
3. тече	течуть

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, воно/оно тїк, текла, текло	мы, вы, они/они текли
2. тїк, текла, текло єм/текла-м, текло-м	текли сьме
тїк, текла, текло єсь/текла-сь, текло-сь	текли сьте
тїк, текла, текло	текли

Будучий час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду течі	будеме течі
2. будеш течі	будете течі
3. буде течі	будуть течі

Будучий час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. притечу	притечеме
2. притечеш	притечете
3. притече	притечуть

Розказовий способ:

теч, течме, течте
няй тече, няй течуть

Условный способ:

1. я, ты, він, вона/она, воно/оно бы тїк, текла, текло	мы, вы, они/они текли
2. тїк, текла, текло бы єм/бы-м	текли бы сьме
тїк, текла, текло бы єсь/бы-сь	текли бы сьте
тїк, текла, текло бы	текли бы
3. быв, была, было бы-м тїк, текла, текло	были бы сьме текли...

Часопридавніки:

течучій, -ча, -че; течучі
(вы)тїкшій, -ша, -ше; (вы)тїкшы
вытечений, -а, -е; вытечены

Часоприсловники:

течучі
вытїкши

Позначки:

а) часослово **біжати** находиме і в подобі **біжти**.

Їго форми теперішнього часу належать до -и- часованя: *біжиш, біжить, біжимо, біжать*;

б) часослово **лячі** має двоякі форми простого будучого часу: *ляжу, ляжеш, ляжуть* і – *лягну, лягнеш, лягнуть*; минулий час – *ліг, легла, легло*, а розк. сп. – *лязь/лягний*.

1. група, тіп: жати, тяти, кляти, мняти, зачати і т. д.

• жати

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. жну	жнеме
2. жнеш	жнеме
3. жне	жнуть

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно жав, жала, жало	мы, вы, вни/оно жали
2. жав, -ла, -ло єм / жала-м, жало-м	жали сьме
жав, -ла, -ло єсь / жала-сь, жало-сь	жали сьте
жав, -ла, -ло	жали

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду жати	будеме жати
2. будеш жати	будете жати
3. буде жати	будуть жати

Будучій час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. выжну	выжнеме
2. выжнеш	выжнете
3. выжне	выжнуть

Розказовий способ:

жний, жнийме, жнийте
няй жне, няй жнуть

Условный способ:

1. я, ты, він, вона/она, вно/оно бы жав, -ла, -ло	мы, вы, вни/они бы жали
2. жав, -ла, -ло бы єм/бы-м	жали бы сьме
жав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь	жали бы сьте
жав, -ла, -ло бы	жали бы
3. быв, -ла, -ло бы-м жав, -ла, -ло	были бы сьме жали...

Часопридавніки:

жнучій, -а, -е; жнучі
жавший, -а, -е; жавшы
дожатый, -а, -е; дожаты

Часоприсловники:

жнучі
дожавши

Позначка: Часослово **взяти** творить будучій час – *возьму, возьмеш, возьмуть*.

1. група, тіп: дерти, заперти, молоти, колоти, полоти і т. д.

• дерти

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. дру	дреме
2. дреш	дрете
3. дре	друют

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вна/она, вно/оно дер, -ла, -ло	мы, вы, вни/они дерли
2. дер, -ла, -ло єм/дерла-м, дерло-м	дерли сьме
дер, -ла, -ло, єсь, дерла-сь, дерло-сь	дерли сьте
дер, -ла, -ло	дерли

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду дерти	будеме дерти
2. будеш дерти	будете дерти
3. буде дерти	будуть дерти

Будучій час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. додру	додреме
2. додреш	додрете
3. додре	додруть

Розказовий способ:

дрий, дрийме, дрийте,
няй дре, няй друют

Условный способ:

1. я, ты, він, вна/она, вно/оно бы дер, -ла, -ло	мы, вы, вни/они бы дерли
2. дер, -ла, -ло бы єм/бы-м	дерли бы сьме
дер, -ла, -ло бы єсь/бы-сь	дерли бы сьте
дер, -ла, -ло бы	дерли бы
3. быв, -ла, -ло бы-м дер, -ла, -ло	были бы сьме дерли...

Часопридавніки:

дручий, -а, -е; дручі
(з)дерший, -а, -е; (з)дершы
(з)дертый, -а, -е; (з)дерты

Часоприсловники:

дручі
здерши

Позначки:

- часослово **молоти** творить теперішній час – *мелю, мелеш, мелють*;
- минулий час мужского роду часослова на -лоти творять припонков -в: *молов, колов, полов*.

2. група (часослова з основ на гласный а, и, у, ы, і) тіпу: бити, гнити, вити, пити, дуті, обути, ззути, кути, жути, чути, выти, крыти, мыти, рыти, грїти, смі-ти і т. д.

• **дути**

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. дую	дуєме
2. дуєш	дуєте
3. дує	дують

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, воно/оно дув, -ла, -ло	мы, вы, они/они дули
2. дув, -ла, -ло єм/дуло-м, дула-м	дули сьме
дув, -ла, -ло єсь/дуло-сь, дула-сь	дули сьте
3. дули сьте дув, -ла, -ло	дули

Будучий час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду дуги	будеме дуги
2. будеш дуги	будете дуги
3. буде дуги	будуть дуги

Будучий час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. задую	задуєме
2. задуєш	задуєте
3. задує	задують

Розказовий способ:

дуй, дуйме, дуйте
няй дує, няй дують

Условный способ:

1. я, ты, він, вона/она, воно/оно бы дув, -ла, -ло;	мы, вы, они/они бы дули
2. дув, -ла, -ло бы єм/бы-м;	дули бы сьме
дув, -ла, -ло бы єсь/бы-сь;	дули бы сьте
дув, -ла, -ло бы;	дули бы
3. быв, -ла, -ло бы-м дув, -ла, -ло	были бы сьме дули...

Часопридавніки:

дуючий, -а, -е; дуючі
(за)дувший, -а, -е; (за)дувши
(за)дутый, -а, -е; (за)дуты

Часоприсловники:

дуючі
задувши

Позначки:

- а) в часословах **пити, бити, вити** при творію теперішнього часу випадать з основ „и“, напр.: *пю, пєш, пють* і т. д.;
- б) часослова з основ на -а- мають в єд. ч. двояку парадігму: *знаю – знам, знаєш – знаш, знає – знать*; в множ. ч. лем повну парадігму: *знаєме, знаєте, знають*.

Третя класа

1. група – часослова з припон. -і-, -ї- (тзв. інхоатівны), які ся часто творять од придавників і означають перехід з єдного ставу до другого, напр.: зеленіти, богатіти, жовтіти, сивіти, слабіти, лысіти, боліти і т. п. Ту входять і дакотры іншы (неінхоатівны), напр.: потіти, воліти, володіти і др.

• зеленіти

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. зеленію	зеленієме
2. зеленієш	зеленієте
3. зеленіє	зеленіють

Минулый час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вна/она, вно/оно зеленів, -ла, -ло	мы, вы, вни/они зеленіли
2. зеленів, -ла, -ло єм/зеленіла-м, -ло-м	зеленіли сьме
зеленів, -ла, -ло єсь/зеленіла-сь, -ло-сь	зеленіли сьте
зеленів, -ла, -ло	зеленіли

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. (я) буду зеленіти	(мы) будеме зеленіти
2. (ты) будеш зеленіти	(вы) будеме зеленіти
3. (він, вна/она, вно/оно) буде зеленіти	(вни/они) будуть зеленіти

Будучій час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. позеленію	позеленієме
2. позеленієш	позеленієте
3. позеленіє	позеленіють

Розказовый способ:

зеленій, зеленійме, зеленійте
няй зеленіє, няй зеленіють

Условный способ:

1. я, ты, він, вна/она, вно/ оно бы зеленів, -ла, -ло;	мы, вы, вни/они бы зеленіли
2. зеленів, -ла, -ло бы єм/бы-м; зеленів, -ла, -ло бы єсь/бы-сь; зеленів, -ла, -ло бы;	зеленіли бы сьме зеленіли бы сьте зеленіли бы
3. быв, -ла, -ло бы-м зеленів, -ла, -ло;	были бы сьме зеленіли...

Часопридавники:

зеленіючій
(по)зеленівшый
(по) зеленітый

Часоприсловники:

зеленіючі
позеленівши

2. група – часослова з припонков -і/-ї- (тзв. неінхоативны), напр.: терпіти, вертіти, відіти, горіти, кypіти, сидіти, гypміти і т. п.

• **вертіти**

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. верчу	вертимо
2. вертиш	вертите
3. вертить	вертят

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, воно/оно вертів, -ла, -ло	мы, вы, они вертили
2. вертів, -ла, -ло ем/-ла-м, -ло-м	вертили сьме
вертів, -ла, -ло есь/-ла-сь, -ло-сь	вертили сьте
вертів, -ла, -ло	вертили

Будучий час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду вертіти	будемо вертіти
2. будеш вертіти	будете вертіти
3. буде вертіти	будуть вертіти

Будучий час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. вы верчу	вы вертимо
2. вы вертиш	вы вертите
3. вы вертить	вы вертят

Розказовий спосіб:

вертий/верть, -ме, -те
няй вертить, няй вертят

Условний спосіб:

1. я, ты, він, вона, воно/оно бы вертів, -ла, -ло	мы, вы, они бы вертили
2. вертів, -ла, -ло бы ем/бы-м	вертили бы сьме
вертів, -ла, -ло бы есь/бы-сь	вертили бы сьте
вертів, -ла, -ло бы	вертили бы
3. быв, -ла, -ло бы-м вертів, -ла, -ло	были бы сьме вертили
быв, -ла, -ло бы-сь вертів, -ла, -ло	были бы сьте вертили
быв, -ла, -ло бы вертів, -ла, -ло	были бы вертили

Часопридавніки:

вертячий
вертівший
(вы)верченный

Часоприсловники:

вертячі
вывертівши

Позначка: В теперішнім часі в 1. особі єд. ч. звичайно наставать зміна конечной корінёвой согласной.

Четверта класа

1. група – де ся односять часослова з припонков -и- (-і-/і-), перед котров стоїть согласный (окрем -й), напр.: косити, возити, носити, ділити, любити, просити і т. д.

Часованя (парадігма) часослов той групи таке, як у часослов III. класы 2. групи, включно зміны посліднього согласного звука корінёвой морфемы (тіп: **вертіти**).

2. група – часослова з припонков -і-, перед котров стоїть -ј- (графічно -ї), напр.: доїти, броїти, гноїти, поїти і т. д.

• доїти

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. дою	доїме
2. доїш	доїте
3. доїть	доять

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно доїв, -ла, -ло	мы, вы, они/они доїли
2. доїв, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м	доїли сьме
доїв, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь	доїли сьте
доїв, -ла, -ло	доїли

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду доїти	будеме доїти
2. будеш доїти	будете доїти
3. буде доїти	будуть доїти

Будучій час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. подою	подоїме
2. подоїш	подоїте
3. подоїть	подоять

Розказовый способ:

дой, дойме, дойте
няй доїть, няй доять

Условный способ:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно бы доїв, -ла, -ло	мы, вы, они/они бы доїли
2. доїв, -ла, -ло бы єм/бы-м	доїли бы сьме
доїв, -ла, -ло бы єсь/бы-сь	доїли бы сьте
доїв, -ла, -ло бы	доїли бы
3. був, -ла, -ло бы-м доїв, -ла, -ло	были бы сьме доїли
быв, -ла, -ло бы-сь доїв, -ла, -ло	были бы сьте доїли
быв, -ла, -ло бы доїв, -ла, -ло	были бы доїли

Часопридавніки:

доячій, -а, -е; -чі
(по)доївший, -а, -е; -шы
(по)доєный, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

доячі
подоївши

Пята класа

1. група – часослова з первістнов припонков -а- (-я), котра при часованю не выпадають, напр.: читати, витати, гадати, рубати, співати, звідати ся і т. п.

• читати

• співати

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.	єд. ч.	мн. ч.
1. читам	читаємо	1. співам	співаємо
2. читаєш	читаєте	2. співаєш	співаєте
3. читають	читають	3. співають	співають

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно читав, -ла, -ло	мы, вы, они читали
2. читав, -ла, -ло ем/-ла-м, -ло-м	читали сьме
читав, -ла, -ло есь/-ла-сь, -ло-сь	читали сьте
читав, -ла, -ло	читали

Будучий час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду читати	будеме читати
2. будеш читати	будете читати
3. буде читати	будуть читати

Будучий час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. прочітам	прочітаємо
2. прочітаєш	прочітаєте
3. прочітають	прочітають

Розказовый способ:

читай, читайме, читайте
няй читать, няй читають

Условный способ:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно бы читав, -ла, -ло	мы, вы, они бы читали
2. читав, -ла, -ло бы ем/бы-м	читали бы сьме
читав, -ла, -ло бы есь/бы-сь	читали бы сьте
читав, -ла, -ло бы	читали бы
3. быв, -ла, -ло бы-м читав, -ла, -ло	были бы сьме читали
быв, -ла, -ло бы-сь читав, -ла, -ло	были бы сьте читали
быв, -ла, -ло бы читав, -ла, -ло	были бы читали

Часопридавники:

читаючи, -а, -е; -чі
(про)читавший, -а, -е; -шы
(про)читаний, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

читаючи
прочітавши

Позначка: Шпеціфіков той групи є факт, же при захованю припонки -а-, творить форми презенса єднотного чісла од скороченой основы стягнутов флектівнов морфемов (без указателя тіпу часованя).

1. група – часослова з припонков -а-, котра при часованю выпадають, напр.: писати, різати, розказати, плакати і т. д.

• **писати**

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. пишу	пишеме
2. пишеш	пишете
3. пише	пишуть

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно писав, -ла, -ло	мы, вы, они/они писали
2. писав, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м	писали сьме
писав, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь	писали сьте
писав, -ла, -ло	писали

Будучий час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду писати	будеме писати
2. будеш писати	будете писати
3. буде писати	будуть писати

Будучий час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. напишу	напишеме
2. напишеш	напишете
3. напише	напишуть

Розказовый способ:

пиш, пишме, пиште
няй пише, няй пишуть

Условный способ:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно бы писав, -ла, -ло	мы, вы, они/они бы писали
2. писав, -ла, -ло бы єм/бы-м	писали бы сьме
писав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь	писали бы сьте
писав, -ла, -ло бы	писали бы
3. быв, -ла, -ло бы-м писав, -ла, -ло	были бы сьме писали
быв, -ла, -ло бы-сь писав, -ла, -ло	были бы сьте писали
быв, -ла, -ло бы писав, -ла, -ло	были бы писали

Часопридавники:

пишучій, -а, -е; -чі
(на)писавший, -а, -е; -шы
(на)писаный, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

пишучі
написавши

1. група – часослова з припонков -а- і збігом согласных, де між збіг согласных при часованню ся часто всувать „е“ або „о“ (але не як правило), напр.: брати, звати, прати, рвати, ссати, ткати і т. п.

• брати

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. беру	береме
2. береш	берете
3. бере	беруть

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно брав, -ла, -ло	мы, вы, вони/они брали
2. брав, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м	брали сьме
брав, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь	брали сьте
брав, -ла, -ло	брали

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду брати	будеме брати
2. будеш брати	будете брати
3. буде брати	будуть брати

Будучій час простий:

єд. ч.	мн. ч.
1. приберу	прибереме
2. прибереш	приберете
3. прибере	приберуть

Розказовий способ:

берь, берьме, берьте
няй бере, няй беруть

Условный способ:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно бы брав, -ла, -ло	мы, вы, вони/они бы брали
2. брав, -ла, -ло бы єм/бы-м	брали бы сьме
брав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь	брали бы сьте
брав, -ла, -ло бы	брали бы
3. быв, -ла, -ло бы-м брав, -ла, -ло	были бы сьме брали
быв, -ла, -ло бы-сь брав, -ла, -ло	были бы сьте брали
быв, -ла, -ло бы брав, -ла, -ло	были бы брали

Часопридавніки:

беручій, -а, -е; -чі
(вы)бравший, -а, -е; -шы
(вы)браный, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

беручі
выбравши

1. група – часослова, котрых основа ся кінчіть на гласный, а припонка при часованю выпадасть, напр.: ковати, сїяти (сяти), ляти, лаяти (лати), смїяти ся, сновати і т. д.

• **ковати**

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. кую	куєме
2. куєш	куєте
3. кує	кують

Минулый час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно ковав, -ла, -ло	мы, вы, вни/они ковали
2. ковав, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м	ковали сьме
ковав, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь	ковали сьте
ковав, -ла, -ло	ковали

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду ковати	будеме ковати
2. будеш ковати	будете ковати
3. буде ковати	будуть ковати

Будучій час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. підкую	підкуєме
2. підкуєш	підкуєте
3. підкує	підкують

Розказовый способ:

куй, куйме, куйте
няй кує, няй кують

Условный способ:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно бы ковав, -ла, -ло	мы, вы, вни/они бы ковали
2. ковав, -ла, -ло бы-єм/бы-м	ковали бы сьме
ковав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь	ковали бы сьте
ковав, -ла, -ло бы	ковали бы
3. быв, -ла, -ло бы-м ковав, -ла, -ло	были бы сьме ковали
быв, -ла, -ло бы-сь ковав, -ла, -ло	были бы сьте ковали
быв, -ла, -ло бы ковав, -ла, -ло	были бы ковали

Часопридавнікы:

куючий, -а, -е; -чі
(під)ковавший, -а, -е; -шы
(під)кованный, -а, -е; -ны

Часоприсловникы:

куючі
підковавши

Позначка: Дакотры часослова (напр.: *давати, плювати* і т. п.) мають двояку парадігму: *даю, даєш, дають* – *давам, даваш, дают* і т. д.

2. група – часослова із секундарнов (не первістнов) припонков -а- (з давнього Ъ). Ділять ся на два типи:

- а) тіп **крічати, спати** (кідь ся корінь кінчіть на согласный);
- б) тіп **стояти, бояти ся** (кідь ся корінь кінчіть на гласный).

Обидва типи приймають систему флексій другого (-и-) часованя так, же тіп а) ся часує як 2. група III-й класы, а тіп б) як 2. група IV-ой класы.

Шеста класа

Часослова з припонков -ова (-ёва), напр.: купувати, частувати, віровати, ночувати, ярёвати, панувати, газдувати і т. д.

• купувати

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.	
1. купую/-ію	купуєме/-ієме	
2. купуєш/-ієш	купуєте/-ієте	мають рівноцінну двояку парадігму
3. купує/-іє	купують/-іють	

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно купував, -ла, -ло	мы, вы, они куповали
2. купував, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м купував, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь купував, -ла, -ло	куповали сьме куповали сьте куповали

Будучий час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду купувати	будеме купувати
2. будеш купувати	будете купувати
3. буде купувати	будуть купувати

Будучий час простый:

єд. ч.	мн. ч.
не творить	

Розказовый способ:

купуй, купуйме, купуйте/купій, купійме, купійте
няй купує, няй купують/няй купіє, няй купіють рівноцінна
форма імператива

Условный способ:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, вно/оно бы купував, -ла, -ло	мы, вы, они бы куповали
2. купував, -ла, -ло бы-єм/бы-м купував, -ла, -ло бы-єсь/бы-сь купував, -ла, -ло бы	куповали бы сьме куповали бы сьте куповали бы

3. быв, -ла, -ло бы-м куповав, -ла, -ло были бы сьме куповали
 быв, -ла, -ло бы-сь куповав, -ла, -ло были бы сьте куповали
 быв, -ла, -ло бы куповав, -ла, -ло были бы куповали

Часопридавники:

купуючий, -а, -е; -чі
 куповавший, -а, -е; -шы
 купованый, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

купуючі
 выкупивши

Позначка:

1. Теперішній час ся творить од скороченой основы.
2. В дакотрых русиньських діалектах проходить алтернація у/і в основі теперішнього часу (*кпуе – кпуіе* і т. п.).

Парадігмы часослов без тематічного гласного

• **їсти**

Теперішній час:

єд. ч.	мн. ч.
1. їм	їме
2. їш	їсте
3. їсть	їдять

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вна/она, вно/оно їв, їла, їло	мы, вы вни/они їли
2. їв, їла, їло ем/їла-м, їло-м	їли сьме
їв, їла, їло есь/їла-сь, їло-сь	їли сьте
їв, їла, їло	їли

Будучій час зложений:

єд. ч.	мн. ч.
1. буду їсти	будеме їсти
2. будеш їсти	будете їсти
3. буде їсти	будуть їсти

Будучій час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. поїм	поїме
2. поїш	поїсте
3. поїсть	поїдять

Розказовый способ:

їдж, їджме, їджте
 ний їсть, ний їдять

Условный способ:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вна/она, вно/оно бы їв, їла, їло	мы, вы, вни/они бы їли
2. їв, їла, їло бы-ем/бы-м	їли бы сьме
їв, їла, їло бы есь/бы-сь	їли бы сьте
їв, їла, їло бы	їли бы

3. быв, -ла, -ло бы-м їв, їла, їло	были бы сьме їли
быв, -ла, -ло бы-сь їв, їла, їло	были бы сьте їли
быв, -ла, -ло бы їв, їла, їло	были бы їли

Часопридавніки:

їдячий, -а, -е; -чі
(по)ївший, -а, -е; -шы
(по)їджений, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

їдячі
поївши

• дати

Теперішній час:

єд. ч. мн. ч.
не творить

Минулий час:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, оно/оно дав, -ла, -ло	мы, вы, они/они дали
2. дав, -ла, -ло єм/дала-м, дало-м	дали сьме
дав, -ла, -ло єсь/дала-сь, дало-сь	дали сьте
дав, -ла, -ло	дали

Будучий час зложений:

єд. ч. мн. ч.
не творить

Будучий час простый:

єд. ч.	мн. ч.
1. дам	даме
2. даш	дате/дасте
3. дасть	дадутъ

Розказовый способ:

дай, дайме, дайте
няй дасть, няй дадутъ

Условный способ:

єд. ч.	мн. ч.
1. я, ты, він, вона/она, оно/оно бы дав, -ла, -ло	мы, вы, они/они бы дали
2. дав, -ла, -ло бы-єм/бы-м	дали бы сьме
дав, -ла, -ло бы єсь/бы-сь	дали бы сьте
дав, -ла, -ло бы	дали бы
3. быв, -ла, -ло бы-м дав, -ла, -ло	были бы сьме дали
быв, -ла, -ло бы-сь дав, -ла, -ло	были бы сьте дали
быв, -ла, -ло бы дав, -ла, -ло	были бы дали

Часопридавніки:

—
давший, -а, -е; -шы
данный, -а, -е; -ны

Часоприсловники:

—
давши

• **повісти****Теперішній час:**

єд. ч. мн. ч.

не творить

Минулий час:

єд. ч.

мн. ч.

1. я, ты, він, вона/она, вно/оно повів, -ла, -ло

мы, вы, они/они повіли

2. повів, -ла, -ло єм/-ла-м, -ло-м

повіли сьме

повів, -ла, -ло єсь/-ла-сь, -ло-сь

повіли сьте

повів, -ла, -ло

повіли

Будучий час зложений:

єд. ч.

мн. ч.

не творить

Будучий час простий:

єд. ч.

мн. ч.

1. повім

повіме

2. повіш

повісте

3. повість

повідять

Розказовий спосіб:

повідж, -ме, -те

няй повість, няй повідять

Условный спосіб:

єд. ч.

мн. ч.

1. я, ты, він, вона/она,
вно/оно бы повів, -ла, -ло

мы, вы, они/они бы повіли

2. повів, -ла, -ло бы-єм/бы-м
повів, -ла, -ло бы єсь/бы-сь
повів, -ла, -ло быповіли бы сьме
повіли бы сьте
повіли бы3. був, -ла, -ло бы-м повів, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы-сь повів, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы повів, -ла, -лобыли бы сьме повіли
были бы сьте повіли
были бы повіли**Часопридавніки:**

—

повівший, -а, -е; -шы
повіджений, -а, -е; -ны**Часоприсловники:**

—

повівши

• **быти****Теперішній час:**

єд. ч. мн. ч.

1. єм сьме

2. єсь сьте

3. є суть

Минулий час:

єд. ч.

1. я, ты, він, вона/она, вно/оно був, -ла, -ло
2. був, -ла, -ло єм/была-м, было-м
быв, -ла, -ло есь/была-сь, было-сь
быв, -ла, -ло

мн. ч.

мы, вы вни/они были
были сьме
были сьте
были

Будучий час зложений:

єд. ч.

мн. ч.

не творить

Будучий час простый:

єд. ч.

мн. ч.

1. буду будеме
2. будеш будете
3. буде будуть

Розказовый способ:

будь, будьме, будьте
няй буде, ный будуть

Условный способ:

єд. ч.

мн. ч.

1. я, ты, він, вона/она,
вно/оно бы був, -ла, -ло
2. був, -ла, -ло бы-єм/бы-м
быв, -ла, -ло бы есь/бы-сь
быв, -ла, -ло бы
3. був, -ла, -ло бы-м був, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы-сь був, -ла, -ло
быв, -ла, -ло бы був, -ла, -ло

мы, вы, вни/они бы были
были бы сьме
были бы сьте
были бы
были бы сьме были
были бы сьте были
были бы были

Часопридавніки:

будучій, -а, -е; -чі (сущій, -а, -е; -і)
бывший, -е, -е, -ы

Часоприсловники:

будучі
бывши

2.6 ПРИСЛОВНИКИ (адвербії)

Присловником називаємо автосемантичну часть речі, котра означає признак діяння, признак ставу, признак якости, признак признака а даколи і признак предмета.

Она не має словозмінні форми, лем часть присловників творить форми ступнів порівняння. В речині функціонують присловники як обставники (príslov. urč., обстоятельство) або незгодні придатки (атріб.)

Своє значіння сигналізує адвербій так:

- в сполученні з часословом – признак діяння, ставу, процесу: *добрі ся учів, спав неспокоїно, позерав згоры;*
- в сполученні з ад'єктивом – признак якості: *дуже смутный, барз великий* і т. п.;
- в сполученні з другим присловником – признак признака: *цалком добрі, барз смішно* і т. п.;
- в сполученні із субстантивом – признак предмета: *дорога (путь) домів, читання на-голос, заязд автобусом* і т. д.

З того виходить, же адвербії ся вяжуть з часословом (найчастіше), з ад'єктивами, з другима адвербіями і з субстантивами.

Морфологічны признакы адвербіїв

Основным морфологічним признаком присловників є факт, же они не мають категорій паду ці чісла, то зн. же не мають іншы словозмінны форми, окрем ступнів порівняння. Лемже тоты форми не мають вшиткы присловники, лем адвербії на -о, -і (ї) утворены од якостных ад'єктивів, напр.: *солодкий – солодко, высокий – высоко, смішний – смішно/-ї, вдячный – вдячно/-ї* і т. д.

Лексикално і словотворно суть присловники звязаны з іншима частинами речі. По формі, по значінню і по походжіню суть звязаны:

- а) з різними формами субстантивів: *дома, вечур, бігом, кроком, сподом, часом* і т. д.;
- б) з ад'єктивами: *твердо, сміло, зле, направо, весело, тепло, шумно/-ї, по дїтьскы* і т. д.;
- в) з часословами: *мовчкы, коцябкы, співаючі, на (по) стоячі/-кы, на (по) лежачі/-кы* і т. д.

Первістна (прімарна) роль присловників в речині є означати розлічны обставники. Зато ся найчастіше вяже з часословом – предікатом, хоць ся може односити і к придатку (атрібуту), або к далшому обставнику.

2.6.1 Типы присловників

Подля значіння присловники ся ділять на **означаючі** і **обставниковы**.

К **означаючім** належать такы, што характеризують діяння або признак з боку ёго якості, кількості і способу виконання. Зато їх ділиме на:

- а) якостно-означаючі,
- б) якостно-кількостны і
- в) присловники образу або способу діяння.

Приклады:

- а) *стрітити тепло, співати весело, начудо спокійно,*
- б) *много прочітати, довго ходити, мало успішний,*
- в) *любити по материньскы, помагати по братьскы.*

Обставниковы присловники означають різні обставини (okolnosti), за яких проходить діяння. На основі того ся виділюють такі обставниковы адвербії:

- а) **міста** – означають місто діяння або його смеровання і відповідають на вопросы: де?, одкы?, в яким смері?, напр.: *спереду, долов, горі, вонка, ту, там, здолы, справа, одзаду, здалека* і т. д.;
- б) **часу** – означають час проходжіня діяння і відповідають на вопросы: коли?, одколи?, доколи?, од якого часу? і т. д., напр.: *вчера, завтра, днесь, рано, вечур, скоро, вночі, нігда, все, пізніше, давно, до рока* і т. д.;
- в) **прічіны** – означають прічину діяння і відповідають на вопрос: чом?, з якої прічіны?, од чого? і т. п., напр.: *зо страху, з глупости, од гніву, зато* і т. д.;
- г) **ціля** – означають ціль діяння, напр.: *повісти жартом, зробити нароком, на-злость* і т. д.;
- д) **образу і способу діяння** – як?, яким способом проходить діяння?, напр.: *бігом, боком, піше/-о, пішкы, потихы, силов* і т. п.;
- е) **міры і ступня діяння** – кільки?, як велє?, до якої міры?: *барз, дуже, доста, капку, кус/кущенько* і т. д.

2.6.2 Словотворіня присловників (адвербій)

Присловники ся творять:

Суфіксальным способом од:

а) основ якостных придавників з помочов -о (-ё): *ясно, красно, мужнє, порожнє* і т. д.; з помочов -ї – *добрі, важні, шумні* і т. д.; з помочов суфіксів -оньк-, -еньк-, -оніньк-/ -ониньк-, -іцк-/ -іцк-, чім вытваряють здрібніло-пестливы формы: *тихонько, дрібненько, легонінько, добріцко, маціцко* і т. д.;

б) од назывників з помочов суфікса -ом: *кроком, часом, боком* і т. д., што ся може вважати тыж за тзв. застыту форму інструментала таких назывників (субстантивів).

2. Префіксальным способом од:

а) назывників з приназывниками/префіксами в/в-, на/на-, по/по-, з/зо-, до/-до-, од/од-, напр.: *в зимі – взимі, на верьху – наверьху, по добрім – подобрім, з небес – знебес, зо споду – зосподу, од рана – одрана* і т. п.;

б) придавників в споїю приназывниками/префіксами або лем з префіксами: на-, не-, пре-, напр.: *набіло/на біло, немило/не мило, пребогато* і т. д.;

в) присловників з приназывниками/префіксами або лем з префіксами: од/од-, до/до-, по/по-, поза/поза-, на/на-; за- пре-, напр.: *од днесь – одднесь, до теперь – дотеперь, по завтра – позавтра, поза вчера – позавчера, на смак – насмак, завелє, замало, предобрі, прелюбо* і т. д.;

г) містоназывників в споїю з приназывниками або частками: *(з)выдтам, потім, даколи, даяк* і т. д.

3. Префіксально-суфіксальным способом, де найпродуктивнішов словотворнов паров при творіню присловників є споїня приназывників/префіксів на-, в-/у-, по-найчастіше із придавником, часопридавником, присловником із суфіксом -к-, напр.:

навыкручанкы, назверткы, в/употемку, постоячкы, посліпачкы, посидячкы, подоброткы, пошепки і т. д.

Префіксальним способом ся творять присловники і од містоназівників з помочов приназівника **по**, напр.: *по нашім, по твоім, по їх* і т. д. Podobno ся творять і од придавників і числівників, напр.: *по приятельскы, по русиньскы, по паньскы; по перше, по третє, по двоє* і т. д.

2.6.3 Ступнёваня присловників (адвербій)

Якостны присловники на -о, -і (зрідка) -е, утворены од якостных придавників (адъєктивів) можуть творити форми высшого і найвысшого ступнів порівняня (компаратива і суперлатива). Формы ступнёваня присловників суть тотожны з формами придавників середнёго роду. Тоты формы мають значіння придавників або присловників залежно од їх функціонуваня в речині. Порівн. наприклад: *Найлїпше сердце мала моя мама. – Соня ся учіла найлїпше. Вчєра єм стрїтив найшумнїше дївча в своїм жывотї. – Яна співала найшумнїше.*

Творїня ступнів порівняня присловників:

Основный ступінь (позитів): *высоко, глубоко, твердо, добрі, мало, велё, зле, много.*

Высший ступінь (компаратів) ся творить векшинов так, як форма придавника середнёго роду, помочов суфікса -ше, напр.: *глубше, твердше, шумнїше, выше* (звычайно з випаджінєм суфікса -к-, -ок-, порів. напр. *тонше, глубше, выше* і т. д.). Стрїчає ся і з таким способом творїня ступнів порівняня, кідь ся творять (як і адъєктивы) од іншой основы, тзв. суплетивный способ, напр.: *добрі – лїпше, зле – гірше, мало – менше, велё – веце* і т. п.

Найвысший ступінь (суперлатів) ся творить припоїнєм к формі компаратива префікса **най-**, напр.: *найвыше, найглубше, найтвердше, найлїпше* і т. д.

2.7 ПРЕДІКАТИВЫ

Предікативы (або категорія ставу, або предікативны присловники ці адвербії, або предікативны слова) – **то суть повнозначны слова з назывнов функціов, котры мають аналітичну форму часу і означають став в шырокім розуміню, а в речині выступають в функції звязочно-менного предіката єдноскладного речіня, або суть модіфікаторами предіката двоскладного речіня.**

Предікативы ся своїм основным значінєм одокремлюють од адвербій тым, же адвербії означають признак діяння, а предікативы не означають признак, але **ставовость** особ, предметів і навколишнєй среды.

Формална характеристика предікативів у русиньскім языку не є єднака. Подля формы виділюєме такы тіпы предікативів:

Перший тіп предікативів (ставу і емоціонального або чутёвого приятя) має єднакы формы з присловниками або адъєктивами середнёго роду, напр.: *тепло, вовгко, горячо, студено/зимно, мокро, пусто, світло, смутно, спарно, сухо, темно, тяжко, хмарно, шумно* (о часї). **Тоты ставовы предікативы означають вонкашній**

став, т. є. квалітативны ставы природы, vyplываючі з атмосферных умов, котры суть независлы од людського фактора, дале означають психічны і фізичны ставы (*смушно, весело, зимно*) і т. д.

Тоты лексеми ся можуть споєвати із звязков (**є, было, буде**) – а тым **твори-ти аналітичну форму теперішнього, минулого і будучого часу**, а в такій формі **повнити функцію главного члена єдноскладного речіння (предикативна основа – РО, звяз.-мен. предикат.)**: *В школі му было смушно. Днес є хмарно.*

Другий тип предикативів – творять модальны предикативы. Они не суть подобны ани адвербіям, ани ад'єктивам. Суть то слова типу: **треба, нетреба, мож, немож.** Про них є типічне того, же **функціонують як модифікаторы часословного або звязочно-менного предиката єдноскладного речіння**, напр.: *Треба му (є, было, буде, было бы) помочи. Неможе было го ігноровати.*

Третій тип предикативів є сходный по формі з субстантивами, напр.: *бідá, гáньба, жаль, мýка, (не)охота, страх, сміх, час, шкода, начасі*, напр.: *Страх было позерати на ню. Шкода было там ходити. Є начасі їти домів.*

Четвертый тип предикативів припоминають нам ад'єктивны форми, напр.: *годен, рад, готовый, повинный/повинен, потребный, схопный* і т. д. (але векшина з них може выступати і як ад'єктив, напр. *Способный студент не має проблеми із скушками*).

Тоты предикативы тыж фунгують в двоскладнім речінні як єго главный член – предикат, напр.: *Хто годеен прийті вечур до клубу? Ты повинен був прийти там!*

Од ад'єктивів ся виділюють неособны предикативы тым, же стратили форми падів (склонёваня).

Од адвербій ся виділюють тым, же мають форми часу і способу, напр.: *Василёви є весело, смушно, добрі (было, буде, бы было)* і т. д. Окрем того предикативы не мають значіння признака (признак предмета – ад'єктив, признак діяння – адвербій).

Про неособны предикативы 1. і 3. типу є характерне значіння – **выражати став або єго оцінку**. Став то може быти психічний або фізичный: *Іванови смушно; Наді было тепло* – то у живых субстантивів. Далє можуть выражати став окружающей среды, напр.: *В хыжи было вовгко, тепло, зимно, темно, видно* і т. д. Далє означають оцініня ставу (*было му добрі на тім світі*), став часу (*уж было пізно*), просторове значіння (*до ліса є близко*) і т. д.

2.8 МОДАЛЬНЫ СЛОВА

Модальныма словами ся называють такы незмінны слова, котрыма ся дасть выразити різне суб'єктивне одношіня бісідуючого к обсягу выповідже-ного. Модальны слова указують на значіння, до якої міры правдивов ся видить (поздавать) бісідникови высловена думка, як ся она бісідуючім оцінює і які выликує у бісідника емоції.

Модальны слова не вносять штось доповнююче до высловлёваного (до выповіджіня), але придають высловленому (выповіджіню) таку або інакшу оцінюючу кваліфікацію. На основі того, модальны слова в речіню застають особите місто: они не вступають до граматічного одношіня із остатніма словами в речіню, але модифікують будь значіння цілого речіня, або окремых єго членів, напр.: *Завтра буде (подля вышиткого, правдоподобно, наісто, може) шумный час.*

Модалны слова не суть членами речіння, они в речині функціонують в роли: вставных слов, як слова-речіння і як сполучоче средство між речіннями.

В шыршім розуміню к модалным словам односимо тыж лексікалізованы і фразеологізованы словны спойня.

2.8.1 Функціонування модалных слов

Модалны слова ся вызначають тым, же **імплікують в собі (обсягають) значіння оцінки**. Зато модалныма словами і словоспойнями може бісідуючій выразати такы одтінкы значінь:

1. **Даякый ступінь правдивости выповідженого**, напр.: *самособов, правдоподобно (-ї), видить ся, здасть/здає ся, правда же, досправды* і др.
2. **Даякый ступінь обычайности або необычайности выповідженого**, напр.: *обычайно (-ї), ставать/стає ся, як правило* і ін.
3. **Даякый ступінь обективізованя/обективізації выповідженого з уведжінем ёго істочника/жрідла (грамей)**, напр.: *говорять, говорить ся, бісідують, як знамо, з мого погляду, з аспекти, подля мене, подля тебе, подля вас/них, подля ёго слов, як говорять, як бісідують, як єм чув* і ін.
4. **Характерізованя способу формованя думок**, напр.: *едным словом, іншыма словами, ліпше повісти/повіджене, справніше, так повісти* і т. д.
5. **Одділёваня композично-смысловых (вызнамовых) выповідей або частей**, напр.: *по перше, по друге..., а так, і так, значіть, наприклад, міджі іншым, на-конець, наопак, напротів, тым веце, з єдного боку, з другого боку, таким способом, як ся указує, як видно* і др.
6. **Выражіня побуджіня собісідника, абы выкликати у нёго таке або інше одношіня к выповідженому**, напр.: *перебачте, ці знате, розумиш, як видиш, отворені (-о) повіджене, міджі нами* і т. д.
7. **Выражіня різних емоціонálních одтінків** (одобріня, неодобріня, успокоїня, одсуджіня і т. п.), напр.: *нащастя, нажаль, страх повісти, хвалабогу* і т. д.

Місто, де стоїть модалне слово в речіню, залежить звичайно од того, што оно оцінює:

- а) **кідь ціле речіння** – тогды стоїть на ёго зачатку,
- б) **кідь даяке конкретне слово** – тогды ся контактує з тым словом (перед ним, або за ним).

2.8.2 Морфологічны тіпы модалных слов

Выдільюють ся звичайно три основны тіпы модалных слов і модалных спойнь – в завислости од того, што творить основу походжіня модалного слова:

- менный тіп (номінальний)
- вербалный тіп (часословный)
- адвербіалный тіп

Приклади єднотливих типів:

а) **менный**: *словом, мімоходом, без похыбы, подля мене, на мій погляд, окремого, міжжі тым, міжжі нами* і т. д.;

б) **вербальный** (часословный): *думам (сі), повіджме, говорять/повідвають/бісідують, бісідуює ся/говорить ся/повідать ся* і т. п.;

в) **адвербіальный** (присловниковый): *главно (-ї), істо, наїсто, бізовно, найглавніше* і т. д.

Такі самі типи ся можуть стрічати і міжжі модалними словосполученнями, напр.:

а) *іншыми словами, подля мого пересвідчення, з другого боку, з мого погляду* і т. д.;

б) *повім вам, признам ся вам, я сі думам, дасть бог, хто го знає, видить ся мі, правду повісти* і др.;

в) *тым веце, тым менше, як видно* і др.

Сінсемантичні частини речі

К сінсемантичним (неповнозначним) словам односимо: приназивники (препозитивні), злучники (кон'юнктивні), частки (партікули) і чутеслова (інтер'єктивні). Вони ся виділяють цілим рядом признаков:

1. Не мають номінативну (називну) функцію, значить, же не суть назвами предметів, признаков, процесів. Служать лем на вираженя одношін міжжі повнозначними частями речі.
2. Зато, же не мають номінативну функцію, не суть членами речення. В речині ся уживають як граматичні средства языка (указують на форму слов, сполучають слова і речення і т. п.).
3. Повнозначні частини речі не диспонуять лексичними і граматичними значеннями.
4. Не суть семантично і синтаксично самостатні, суть позбавлені акцента, не суть носителями інтонаційного центра (логічного акцента) і т. п.

2.9 ПРИНАЗИВНИКИ (препозитивні)

Приназивники суть незмінні службові слова, виражаючі різноманітні одношін непрямих падів між з другими словами в речині. Вони служать на вираженя об'єктного (предметного), атрибутивного (придаткового), адвербіального (обставникового) і дуплексивного (пред. – атриб.) синтаксичного одношін к предметам в широкім розуміню з боку: діяння (*дійшов к воді, вибрав із миски, положив на стіл, пришов міжжі послідніма*); других предметів (*танір з порцелану, закусок к чаю, дівча з валалу, дівча із зеленыма очіма*); признака (*белавый од зими, способный до работы* і т. п.).

Приназивники не суть членами речення, лем входять до составной частини члена речення.

Приназивники можуть виражати такі основні значіння: просторові, часові, причинні, цілєві, порівнюючі, спосіб діяння, доповідання, умовні (підмінкові),

обектны і дакотры іншы. Тоты значіня прыназывніків ся досягають лем в споїню з формов паду мен.

То значіть, же:

Приназывнікамі ся называють неповнозначны незмінны слова, служачі на выражіння різнородных одношін назывніків, містоназывніків і чісловніків у не-прямых падах к іншым словам. Приназывнікы стояць все перед тым меном, з котрым ся вяжуть: *выйти з хыжы, пришов міджі людзей, дівча із валалу, положыв на стіл, стоїть за стїнов, лежав під орїхом* і т. д.

З прикладів видно, же прыназывнікы придають або доповнюють різнородне значіня непрямых падів (просторове, часове, прічінне, цілёве, порівнюоче, способове і др.).

Подля свого походжіня ся прыназывнікы дїлять на **неодводжены** (прімарны) і **одводжены** (секундарны). Подля своєї штруктуры ся прыназывнікы дїлять на **просты** і **зложены**.

К **неодводженым** односime тоты прыназывнікы, што суть стародавы і стра-тили своє споїня із словами свого походжіня, напр.: *о, од, без, в, над, до, за, к, ід, з, із, по* і дакотры іншы.

К **одводженым** односime прыназывнікы, што взникли од форм повнозначных слов по стратї свого первістного значіня, напр.: *коло, подля, перед* і т. д., а тыж такы, што ся ужывають в двоякім значіню, напр.: *близко, навколо, спереду, зднука* і др.

2.9.1 Значіня і поужытя главнішых прыназывніків з непрямима падами

Приназывнікы поужываны з генітівом:

БЕЗ: *без хыб, без воды, без хлопа, без права, без матери;*

ОД: *од запалу, од рікы, од сестры, од гніву;*

ДО: *до воды, до травы, до хыжы, до стола, до скрині, до книжкы;*

У: *у нас, у мамы, у фраїркы, у шопі, у сїні, у авті;*

БЛИЗКО: *близко ліса, близко сына, близко вовка, близко дітины, близко воды;*

З (ЗО): *з мапы, з ташкы, з носа, з рота, з саджі;*

КОЛО: *коло плота, коло моря, коло хворого;*

ПОДЛЯ: *подля справедливости, подля мене;*

ПОСЕРЕД: *посеред хыжы, посеред двора, посеред загорода;*

ПРОТІВ: *протів мене, протів камарата, протів нас;*

СЕРЕД: *серед двора, серед жнив, серед луку;*

СПІД/СПОПІД: *спід стола, спід сїна, сподід кряків;*

СПОЗА: *споза корча, споза дуба, споза хмары;*

ОКРЕМ: *окрем діда, окрема лавкы, окрема корчмы;*

ВЗДОВЖ: *вздовж луку, вздовж пути, вздовж рікы;*

МІМО: *мімо міста, мімо пішника, мімо хотаря;*

ПЛЯ/ПОПЛЯ: *пля мене, пля мамы, пля обыстя;*

СПЕРЕД: *сперед хыжы, сперед церькви, сперед гостя;*

ПРОСТІВ: *простів нас, простів склепу, простів стайні;*
(З) ІЗ-ЗА: *із-за ліса, із-за хмары, із-за нёго.*

Приназывники поужываны з датівом:

К: *Анця ся вернула к дівці. К дитині пришла мама.*
К(У): *Нянько присів к(у) нёму. К(у) робітникови дали учня.*
ІД: *ід сынови, ід столови, ід псови, ід стрыкови.*
Позн.: Приназывники К, ІД рекоментуе́ме преферовати перед приназывником КУ.

Приназывники поужываны з акузатівом:

ЗА: *За правду ся не треба гнівати; за дівку, за матірь;*
НА: *Прийде і на пса мороз; на додж, на народенины;*
НАД: *над постіль, над хыжу, над поле, над луку;*
МІДЖІ: *пришов міджі нас; іти міджі людей; положитьи міджі папіря;*
ПОМІДЖІ: *Рыба втїкла поміджі ногы. Ходив поміджі людей.*
ПО: *Стояв у воді по коліна. Яма му была по шыю. Досяг по облак.*
ПОЗА: *Оговарять го поза очі. Ходив домів поза хыжу.*
ПОПІД: *Ходить попід горы, попід долы, попід гаї зелененькы.*
ПРО: *Перстїнь про дівку. Калап про нянька. Перо про школяря.*
ЧЕРЕЗ: *Через тот воблак ніч не видно. Через хмару ся прoderло сонце.*
В: *Вірити в нас. Запозерати ся в далечезну далечіну.*
О: *Бояти ся о здоровя. Боївати о шумну дівку.*
ПІД: *Сховати ся під постіль. Постелити солому під корову.*
ПРЕЗ: *Довго йшли през густый ліс. Лавка през потічок.*
ПОНАД: *Летіти понад хмары. Перекрочів понад шанець.*
КРІЗ: *Пролетів кріз скло. Продерав ся кріз гущаву.*
СПОПІД: *Выліз спопід соломы. Мачка выскочіла спопід сусика.*
ЗМІДЖІ: *Выскочів зміджі галузя як сполошаний.*
СПОМІДЖІ: *Быв найсмільшый споміджі вшиткых хлопців.*
ВО: *во імня, во славу і т. д.*

Приназывники поужываны з локалом:

В: *в лісі, в загороді, в воді, в лодці, в сїні;*
НА: *на дворі, на стрісі, на свадьбі, на конику;*
О: *о учіню(ї), о мачці, о мусі, о терпезливости;*
ПО: *по скалах; іде як по маслі; по колїні;*
ПОПРИ: *попри хворім і здоровый схворіє; попри воді;*
ПРИ: *при сміху, при їджіню, при гостях (-ёх), при нозі;*

Приназывники поужываны з інструменталом:

З: *пирогы з сыром, хліб з маслом, брат з женов;*

ЗА: *за столом, за книжков, за мачатём, за тобов;*
 ІЗ: *із камаратом, із штудентков, із фірмов;*
 НАД: *над букварём, над задачов, над лісами;*
 МІДЖІ: *Была міджі нами любость; міджі руками, міджі пальцями;*
 ПЕРЕД: *перед полуднём, перед воблаками, перед Великоднём;*
 ПІД: *під стріхов, під перинов, під светром, під пазухов;*
 ПІДО: *Лед был тонкий і проломив ся підо мнов.*
 ДОЛОВ/ДОЛІ: *долов пугёв, долов пішником, долов/долі скалов;*
 ГОРІ: *горі валалом, горі буком, горі ярочком.*

Позначка:

Дакотры приназывники ся поужывають з двома і з трёма падовыма формами.

В роли приназывників ся можуть выужывати і іншы части речі, наприклад:

а) **присловники:** *спереду/впереді* (стада), *позад* (нас), *взаду* (будовы), *серед* (валала), *близко* (міста), *коло* (школы), *збоку* (уліці), *внутрі* (будовы), *долов/долу* (берегом), *накриж* (драгы), *зверьха* (стріхы), *доокола* (стада)...

б) **назывники:** *в дослідку* (неуроды), *в результаті* (лічіня), *в протягу* (рока), *в дослідку* (зміны), *по мірі* (можности), *помочов* (електрики)...

в) **часоприсловники:** *дякуючі* (вашым службам), *непозераючі на* (такы условія), *будучі* (вашым довжником) і т. д.

2.9.2 Правопис приназывників

а) В приназывнику **од** (як і в префіксі **од-**) ся в русиньскім языку пише буква **д**.

б) Приназывники **в, з, к, із, без, од, над, під, перед** даколи мають тыж форму на **-о:** *во, зо, ко* (рідко, частіше *ку*), *ізо, безо, одо, надо, підо, передо*.

в) Зложены приназывники тіпу: **поза, попід, поперед, попри, спід, споза, посеред** і другы ся пишуть доведна.

г) Зложены приназывники **із-за, із-під** ся пишуть через злучку.

д) Приназывниковы выразы **в дослідку, в протягу, в продовжіню** ся пишуть розділно.

2.10 ЗЛУЧНИКЫ (конъюнкції)

Злучником ся называть неповнозначна (сінсемантична) незмінна часть речі, котра ся ужывать на споєваня слов або речінь.

Кідь ся злучниками спуюють части речі (слова), што в речині выступають в функції членів речіня, такы **злучники** зведе **членьскыма**. Злучники, спуюючі предікатівны части в штруктурі зложеного речіня, ся называють **злучниками речіня**.

2.10.1 Класифікація злучників подля морфологічного зложіння

Подля морфологічної штруктуры ся злучники ділять на **просты** (єднословны) і **зложены** (вещесловны).

До групи **простых злучників** входять слова тіпу: *а, або, абы, же, жебы, і, кідь, кідьбы, кібы/кобы, коли, накілько, няй, покы, докы, тыж, ці, хоць, што, штобы, як, якбы* і др. К ним ся односять і злучниковы слова тіпу: *вірніше, выходить, дальше, зато, значить, праві, інакше, еднак, потім, притім, властно (-ї), тогды, лем, справніше, точніше, ліпше* і т. д.

До групи **зложених (вещесловных) злучників** входять такы, што ся складають з двох або веще компонентів (частей), котры в языку фунгують і як окремы самостатны слова.

Векшина зложених злучників ся творить споїнем простых злучників з іншыма елементами: *зато же, так же, тільки же, лем же, тым веще же, з того же; потім як, перед тым як, од тогды як, так як, подобно як, міджі тым як, як лем, лемже як, як кобы, як наприклад; кідь не, як кідь, як кобы, в припадї кідь; зато жебы, без того жебы, місто того жебы, з заміром жебы, так жебы; як то, на то жебы, подля того як, міджі тым як.*

2.10.2 Класифікація злучників подля сінтаксічної функції

Злучники подля значіння і сінтаксічної функції ся звичайно ділять на **прирядны** (паратактічны) і **підрядны** (гіпотактічны). Прирядны злучники споюють міджі собов як єднотливы слова (члены речіння), так і цілы речіння, взаємно не підряджены єдно другому. Підрядны злучники споюють лем речіння, припоюючи другорядне (залежне) речіння к главному речіню, напр.: *Приятелїв і близьких людей познаєме лем в часї, кідь грозить біда.*

Класифікація прирядных (паратакчіных) злучників

Подля свого значіння прирядны злучники ся звичайно ділять на:

- 1. Споюючі (копулатівны):** *і, а* (в функції *і*), *ай, та, ани, ни, тыж*; здвоєны: *і-і, ай-ай, та-та, тай-тай, ани-ани, то-то, раз-раз*. Єднотливы части здвоєных злучників ся односять к розділным споєваным частям напр.: *Тота баба ани ганьбы, ани фалатка розуму не має.*
- 2. Протиставны (адверзатівны):** *а, але, зато, но, еднак, лемже, но зато, а то*. Тоты злучники споюють такы члены речіння або части зложеноприрядного речіння, котры треба поставити проти себе, напр.: *Богачови і когут ся несе, а худобному і курка не хоче. Всягды добрі, але дома найліпше.*
- 3. Розділюючі (дізьюнктивны):** *або, ці, то, хоць; або-або, ці-ці, то-то, хоць-хоць, ці-або, ці то-ці то, будь-будь*, напр.: *Я ся верну в четверь або в пятніцю. Не знали де йти: ці до Татар, ці до Кырконош.*
- 4. Градачны (ступнюючі):** *не лем – но і, не лем – але і, не лем – але ай, не лем же – але і (ай), не жебы – але і, не лем – а (але) тыж і ін.,* напр.: *Вна не лем же є шумна, але і мудра. Нянько не лем добрый, но і справедливый.*

- 5. Результативні (конклюдентні):** *і, і зато, а зато, значить, і/а значить*, напр.: *Юлка была груба, а зато ся ганьбила прийти домів.*
- 6. Пояснючі (експлікативні):** *то єсть, (то є), то значить, а праві, а саме і др.*, напр.: *Я хотів косити сам, то значить, сам і косу вострити. Мы втікали, то єсть Юрко втікав, а мене ніс на плечах.*

Класифікація підрядних (гіпотактичних) злучників

Підрядні злучники сполучають нерівноправні частини складеного речення, т. є. залежну (підрядну) частину з незалежних (або головних) частин. Деякі злучники підрядної частини можуть ділитися на дві частини – одна до головної, а друга – до залежної частини.

Підрядні злучники звичайно діляться на злучники сполучаючі єдночленні і двочленні речення.

К злучникам сполучаючим єдночленні речення односимо:

1. Присубстантивні (опреділяючі), котрі суть двоякі:

а) **обсягового типу:** *же, як, жебы (абы), ці*, напр.: *Вернув ся з одповідів, же хыжа є уж продана. Барз ня трапив проблем, ці діти доштудують;*

б) **односного типу:** *тот, такий, котрый, який, чій, де, одкы, коли, як і др.*, напр.: *Я думав о тім чоловікові, в руках котрого была і моя доля. В літі сьме были в тім селі, де бывають дідо з бабков.*

2. Корелативно-односні злучники приполюють підрядну частину к парі слів у головній частині: *тот-хто, тото-што, такий-який, так-як, тільки-кілько, там-де (одкы), ту-де (одкы), одты-одкы (де)* і їх форми типу: *такым-яким, тым-хто* і т. д., напр.: *Так про нього дбає, як пес про п'яту ногу. Хто хоче велі знати, тому треба мало спати і т. д.*

3. Высвітлюючі злучники – высвітлюють структуру і незакінченість головної частини ведно з підрядних частин, напр.: *А я ся дізнала, одкы він є родом. Є добрі, кідь живот захаблять місто і про приємні думки.* Злучники той функції: *же, кобы/кібы, як, якбы, ці*; злучникові слова того типу: *хто, чій, котрый, який, де, одкы, коли, як, кілько, накілько, чом, кідь бы і др.*, напр.: *Думате, же я про вашого сына стара? Снилось мі, як єм ішов по лавці над пропасть. Стало ся тото, што сьме предпобладали. Дотепер іщі не є знаме, ці на Марсі не є живот. Коваль не знав, де діти свої довгы руки.*

К злучникам сполучаючим двочленні речення односимо:

1. Часові злучники: *кідь, коли, до коли, покы, докы, покы не, покы што, покы аж, аж покы, до того часу, з того часу як, за тот час як, тым часом як, в тот час як, в тім часі як, ледва, ледва же, од тогды, до тогды, до того як, міжкі тым як, потім як, як лем, скоро, перед тым як, тільки же, лем же, тільки же лем, тым часом і др.* Напр.: *Тогды добрі коса косить, кідь вам дівча пиво носить.*

2. Причинні злучники: *зато же, бо, накілько, потім што; в сполучі з тым же (што), зато бо, так як, вдяка тому же, тым веце же і др.*, напр.: *Яблонь выхла, бо зайці обїли вшитку скору навколо. Я не пришла вчера зато, бо єм ся зле чула.*

3. **Злучники ціля:** *жебы, лем бы, лем жебы, зато жебы, прото жебы, з тым жебы, затым жебы, на то жебы і др., напр.: Маря ся надвигла, жебы і зайда ліпше сіла на плечі.*

4. **Злучники наслідку:** *так-же, наслідком чого, натілько-же, од чого, такый-же, такый-жебы і др., напр.: Так сьме ся запозерали на Дунай, же сьме пришли пізно до дівадла.*

5. **Условны (подмінковы) злучники:** *кідь, кідь бы, кобы/кібы/кебы, якбы, раз, кідь уж, в тім припаді кідь і др., напр.: Не треба жаловати намагы, кідь приносить такы добры выслідкы. Кідь хочеш з вовкамі жыти, мусиш з нима і выти.*

6. **Злучники уступковы:** *хоць, хоць бы, кідь ай, хоць і дарьмо же, не позераючі на тото, што, няй, ці лем, лем бы, ці, чей і др., напр.: Хоць уж было цалком видно, фурт сьме не вставали. Дарьмо же ті є смутно, мусиш вытримати.*

7. **Порівнюючі (компаратівны) злучники:** *як, як бы, як кобы, подобно тому як, як кідь, так як і др., напр.: День був шумный, як вшытко шумне ту докола. Вонка была молга, як кобы ся пара із землі двигала.*

8. **Злучники міста.** В главній части в тых речінях ся вживають містоназівниковы слова – *там, одты, всягкы, нигде*, а підрядна часть ся уваджать злучниковыма словами *де, одкы/выдкы*, напр.: *Всягды, де сьме пришли, нас вітали хлібом і солёв. Там гет далеко, де стырчать тоты дві скалы, є Морьске око.*

2.10.3 Правопис дакотрых злучників

Порівнюючий злучник ЯКБЫ пишеме все як єдно слово, напр.: *Твариш ся, якбы ты о тім ани не знав. – Позераш, якбы ся ті з оч (очей) стало.*

У вопросных речінях пишеме присловник ЯК і частку БЫ окреме, наприклад: *Не знаю, як бы я вам міг помочи? – Як бы сьте вы рішали тот проблем?*

Злучник ЖЕБЫ пишеме доведна, наприклад: *Жебы сьте здоровы были! – Жебы ты хвороба пустила!*

Злучник КІДЬ з частков БЫ (КІДЬ БЫ) пишеме окреме, але стягнуту форму КОБЫ/КІБЫ пишеме доведна.

2.11 ЧАСТКЫ (партікулы)

Частками ся называють неповнозначны незмінны слова, котры выражають доповнюючі смысловы одтінкы цілых речінь, словоспоінь і окремых слов або повнять словотворчі і формотворчі функції. До группы часток входять незмінны і неповнозначны слова, котры:

- беруть участь при творіню дакотрых морфологічных форм і форм речінь з різнородным значінём ірреальности (понуканя, условности, желаня);
- выражають найрозманїтішы субективно-модалны характерістікы і оцінкы речіня і ёго членів;
- беруть участь у выражіню ціля wypowiedжіня (вопросность) і при выражіню модалности речіня (підтверджіня і негованя);

г) характеризують діяння або став протікання в часі, результативності і нерезультативності.

Частки суть характеристичны тым, же все мають значіня одношіня: а) виражають одношіня діяння (ставу) к скutoчності; б) одношіня говорячого (бісідника) к висловленому.

Зато, же не мають номінативну функцію, не суть членами речіня, але другим словам в функції членів речіня придають доповнюючі смысловы одтінкы. Од модалных слов ся одокремлюють тым, же вносять до речіня різны значіня суб'єктивного одношіня к відповіді.

2.11.1 Діліня часток подля штруктуры

З формального боку ся часткы ділять на **першотворны** і **непершотворны**. К першотворным ся односять тоты, што не мають живе словотворне споїня і формалне соодношіня із словами других частей речі, напр.: *бы, ге, гей, гы, же, ці, не, ни, нй, ні (не), уж, но, -то, -те, -ка, да-*. Вшыткы остатні часткы суть непершотворны.

З формального боку ся іщі часткы можуть ділити на:

а) **просты**, котры ся складають із єдного слова, напр.: *ага, гы, га, тадь, кідь, іщі, праві, як, ці, лем, лїпше, нияк, но, єднак, што, жебы, же, нй, уж + вшыткы першотворны* і ін.;

б) **зложены** (котры ся складають з веце частей) тіпу: *далеко не, ай так, якраз, бог знає ці, што же, ці што, уж ай, лем-лем, так-так, ні а ні, ледва же, ледва не, як бы не, лем бы, лем жебы, нй бы, хоць бы, што за, што з того же* і многы другы.

2.11.2 Класіфікація часток подля функцій

Подля функцій ся виділюють тоты тіпы часток: формотворны, словотворны, негуючі, вопросны, модалны і часткы-реплікы (підтверджуючі і негуючі).

1. К формотворным односime: *нй, бодай, бы*.
2. К словотворным односime: *хоць-, да-, -сь, -то; ни, ні; не; ся*.
3. К негуючим часткам односime: *не, ни, ани, ні (не)*.
4. К вопросным часткам односime: *а, ці, ці не, прецік, гей, хыбаль, што, но, га, гы, ці што, як, што за, што то*.
5. Модалны часткы вносять до речіня різны значіня суб'єктивного одношіня к відповідженому (*емоції, волю* і т. п.).
6. Часткы-реплікы виражають підтверджіня і негованя тіпу: *гей, ні (не), так, добрі, справні, правда, самособов, як же, якраз, скutoчні, но правда, веру, верабоже, присамбогу, акурат, божехрань, дайбоже* і т. д.; *ні (не) = неправда, несправні, не може быти, нияк не, ани кус, деже, ани зашто, та де* і др.

Особите місто з того погляду забирають часткы-злучники, котры окрем модалного значіня мають і значіня (ці схопность) споєвати слова і речіня, напр.: *а, ай, все, гей, геле, же, кідь, лем, но і, просто, нй, бодай, ці, так, так і, хоць, жебы, веру, верабоже, намойверу, беспохыбы* і др.

Позиція часток в речині є двояка: **препозитивна** і **постпозитивна**. Препозитивні частки суть тоты, котры все стоять перед тым словом, ід котрому ся односять, напр.: *бодай, істо, лем, няй, но, так, як*, напр.: *Так кріч, **няй** ся ті озвуть. Як добрі, же вода **лем** по путь ся дістала* і т. д. Постпозитивні частки суть тоты, што все стоять по тім слові, ку котрому ся односять, напр.: *Юрко **же** го познать?*

Міджі частками і іншыма незмінныма частями речі є часто плынулый переход, бо многы з них фунгують в речині і як частки, напр.: **ай** (злучник і частка), **за** (приназывник і частка), **добрі** (частка і присловник) і т. д.

В роли часток функціонують і дакотры змінны части речі, напр.: **што** (містоназывник і частка), **невроком, фраса, панебоже, досправды** (застыты форми назывників і частки), **повіджме, бодай** (часослово і частка) і т. д.

2.11.3 Правопис часток НЕ, НИ

Частка НЕ ся пише доведна:

а) все тогды, кідь слово без негуючої частки НЕ ся не хоснує, а то напр.:

– в назывниках тіпу: *неук, неборак, неборачка, небіжчік, небожатко (небожатча), небогый, невіста, невралгія...*;

– в придавниках тіпу: *несений, негуючий, нервозный, невартый...*;

– в присловниках тіпу: *неварта, невроком* і т. д.;

– в часословах тіпу: *нежыти, ненавідіти* і т. д.

б) з префіксом **недо-**, кідь такы слова вказують на недостаток чогось або на неповну ці недобру (недокінчену) якість, напр.: *недоробок, недостаток, недоїдок, недоук, недогляд, недоносок, недопиток, недоплаток, недоросток, недоступность, недочути, недовареный, недоцінений...*

в) кідь частка **не** служить не на негованя чогось, але на выражіня нового сінонімічного выразу, напр.: *неправда* (кривда, циганство), *несподіваня* (неочекуваность, несподіванка, преквапіня), *неприятель* (недруг, противник), *нещастя* (недоля, біда), *невеселый* (смутный), *невеликий* (малый), *несмілый* (боязливый), *недалеко* (близко), *недобрый* (злый), *небісідливый* (тихий)...

Частка НЕ ся пише окреме:

а) з часословами і з часоприсловниками, напр.: *брат не спить (не їсть, не плаче, не сміє ся, не танцює); хлопці не ходять співаючі, не позераючі, не клячачі;*

б) з назывниками, придавниками, містоназывниками, чісловниками тогды, кідь ся має на увазі (кідь ся тым розумить) протиклад, протиставліня, напр.: *То не правда, але лож. Наш пес не злый, але барз добрый. Вы не мене глядали? Ріка не глубока, але плытка.* (Але – *Тот хлоп є невысокий.*)

в) з часопридавниками, кідь мають при собі пояснюючі слова, напр.: *Тота ріка іщі цілком не замерзнула. Тото поле іщі ціле не зоране* і т. д.;

г) з чісловниками, містоназывниками і присловниками містоназывникового походжіня, напр.: *не еден хлоп, не перша жена, не третій вояк; не я, не він, не вни, не тот, не тоты, не такый, не свій, не твій, не ёго, не лем...*;

д) з предікатівами выступаючіма в функції предікатівного компоненту як часть

предикативної основи (головного члена єднокладного речіння), напр.: *не треба, не мож, не біда, не ганьба, не жаль, не мука, не страх, не сміх...*;

е) в присловниках виражаючих протиклад: *учать ся не по русиньскы, а/але...; бісідують не по німецькы, а/але...; співають не по словацькы, а/але...* і т. д.;

ж) в присловниках фразеологічного типу, напр.: *не до ладу, не до складу, не до смутку, не до сміху* і т. д.

Частка НИ/НІ/НІ ся пише доведна:

а) з одпоруючіма (негуючіма) містоназівниками: *нихто, никого, нікому, ниякый, ніч, нічий* і їх падовыма формами;

б) з присловниками: *нигде, нияк, ніколи, ниодкы, нігда*.

Частка НИ ся пише окреме:

В одпоруючих (негуючих) речіннях, кідь ся **ни** (частіше **ани**) уживать в функції злучника або зосилуючої часткы, напр.: *ни (ани) ты, ни (ани) я; ни (ани) рыба, ни (ани) рак; на небі ни (ани) хмарочки* і т. д.

2.12 ЧУТЕСЛОВО (інтер'єкція)

Чутесловом ся называють часть речі, котра служить на виражіння розлічнх прожитків, чувств, волёвого спонукованя, імпульзів, звукового наподобніня, різного почутя і інтенцій. Напр.: *Ах, яка я щастлива!*

Чутеслова можеме поділити на такы, як:

1. Виражаючі чувства і переживаня: *а!, ах!, ох!, ай!, ой!, о!, фуй!, але!, біда!, верабоже!, веру!, гей!, Господи!, ёй!, красота!, на мою душу!, не гварь!, но!, но чуй!, ага!, позерай лем!, пріма!, свинство!, страх!, тфу!, файн!, фіру!, фуй!, чорта!, ні/не!, юй!* і т. д.
2. Виражаючі, окреме покриків, выкликів і под., тыж розлічны проживаня общеприятима словами і виражіннями, главно в контактованю міджі людми, напр.: *дякую/дякію, перебачте, збогом, вишутко добре (вишуткого доброго), щастливу путь (другу), гратулюю вам* і т. д.
3. Окрему групу творять чутеслова, виражаючі вызваня або спонуку (понуканя) к діяню: *гей!, гало!, гой-гой!, марш!, стоп! (стій!), долов!*
4. К тій групі мож однести і призывны слова к звірятам тіпу: *кіц-кіц!, цін-цін-цін!, тай-тай-тай!, тю-тю-тю!, кач-кач!* і др.
5. Окрему групу творять слова звукового наподобніня тіпу: *бе-е!, ква-ква!, ку-куруку!, кра-кра!, ку-ку!, му-у!, мняв-мняв!, пі-пі-пі!, тік-так!, ха-ха-ха, хі-хі-хі, цін-гі-лінгі, гав-гав-гав!* і др.
6. К звуконаподобнюючим чутесловам ся прилучають і часословны чутеслова тіпу: *клоп, бух, скок, бац, бреньк, щіп, раф, вліп* і многы далшы.

Позначка: При правописі інтер'єкцій ся треба притримувати прикладів, уведжених в єднотливых пунктах їх опису.

III. ЛЕКСІКОЛОГІЯ

1 СІНХРОННА ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Предметом бадання лексикології є лексична часть языка, котра ся звичайно называть метонімічно (в змыслі „pars pro toto” – частёв ся означає цілок) як **засоба слов**. Знаме, же до той засобы належать таксамо вецесловны назвы, зато ся в лінгвістіці хоснує тыж назва **лексична засоба**, котра охоплює вшыткы лексичны єдиніці. Аналізуочі лексичны єдиніці, на першый погляд можеме відіти їх пестрость: міджі нима суть неодводжены (немотівованы) слова, котры ся означують як значковы, деріваты і композіты, але таксамо здружены (вечесловны) назвы, або і фразеологізмы у функції лексичной єдиніці (напр. *вдарити ся по кешени – скельтовати ся*).

Лексикологія штудує лексичну засобу в єй розлічных аспектах:

1. Пестрость засобы слов детермінована діференцованостёв лексичных єдиніць з погляду їх будовы, котру в сучасности штудують самостатны піддісціпліны лексикології, як деріватологія, термінологія, ономастіка, фразеологія, штілістична і соціолінгвістична лексикологія.

2. Лексична засоба як система (системна або комбінаторна лексикологія), яку творять окремы языковы ровины, враховано лексичной, причім одкрывають ся систематичны одношіня міджі лексичныма єдиніцями в сінтагматичнім плані, т. є. закономірность споёваня єдиніць і опис їх споёваня до семантичных цілків.

3. Лексична єдиніця як семіотичный яв з тіпічнов білатералнов штурктурув, яку творить форма і значіня (семантика), і одношіня міджі формов і семантиков. У центрі є лексично релевантна морфематична будова, без знаня котрой ся не обыйде теорія словотворіня, лексична семантика, мотивація і т. д.

4. Лексичны єдиніці в бісіді. Бісідна (паролна) лексикологія приносить інформації о тім, што ся діє по зачленію лексичных єдиніць до контексту, штудує кооперацію моносемічної єдиніці з елементами контексту, модіфікацію лексичного значіня в розлічных контекстах.

5. Сінхронна динаміка лексичной засобы. Задачов лексикології є баданя сінхронных змін в лексичній засобі. З єдного боку суть то спонтанны процеси, котры ведуть к архаізації дакотрых єдиніць, прониканю нелітературных елементів до лексікы літературного языка, к семантичным змінам лексичных єдиніць і змінам єдних частей речі на іншы. З другого боку – збогачованя лексікы наслідком розлічных способів і поступів. Регістрація неологізмів і їх аналіза є уж традиційним компонентом науки о змінах в сучасній лексичній засобі, што веде к інтернаціоналізації лексікы і зроду новой піддісціпліны інтерлексикології.

6. Фреквенція лексичных єдиніць в тексті. Штатістична лексикологія зберать інформації о фреквенції лексичных єдиніць в текстах і глядять звязи міджі фреквенціов і другыма явами.

7. Порівнованя лексікы розлічных языків. Конфронтатна лексикологія штудує подобности і розділности міджі языками з оглядом на розлічны аспекти лексікы (контрастівна лексикологія є заміряна на діференції міджі языками). Баданя ведуть к сформованю лексичной тіпологиї языків (слідують ся тіпологічно релевантны згоды), а з другого боку ку конштуркції теоретичной бази фундованых пе-

рекладових словників. Перша лінія виходить з потреби комплетізувати тіпологізацію мов (морфологічну, синтаксичну, фонологічну, але і лексичну), друга лінія є мотивована потребами перекладацької і дідактичної практики. Конфронтаційна лексикологія помагає відкривати універсалії мови і висвітлювати розділи між мовами (Dolník 2007).

Поле дослідження лексикології ще раз розширюється, куди до класичної „чисто лінгвістичної“ лексикології додаються психолінгвістичні і новіші прагматично-лінгвістичні дослідження у сфері лексики, зокрема на **концепти** (концепт = одиниця знання). Головно при порівнянні мов ще вказує як визначний знак пов'язаність конкретних знань з контекстом культури даної мови, т. є. роль „культурно-лінгвістичних“ знань. Формується наука лінгвокультурологія, в якій лексика має визначне місце. Лінгвокультурологічна лексикологія є зокрема на дослідження відносин між лексичними засобами даної мови і матеріальними і духовними культурами даної мовної спільноти.

2 ОСНОВНЫ ТЕРМІНЫ ЛЕКСІЧНОЇ СЕМАНТИКИ

Лексикологія (з грецького *lexikos* – словный і *logos* – учіня, наука) є лінгвістична дисципліна, котра ся занимає баданєм **выразів/назв**, як *стіл* (слово), *Святий вечур* (здружена назва), *має звязаны руки* (фразеологічны єдиніці, фраземи), *ТАД*, *СКР* (абрєвіатури – скорочіня, значкы). Предмет єй баданя (слова, здружены назвы, фраземи, абрєвіатури) зве **лексічны єдиніці/лексемы** (кідь ся на них позераме як на єдиніці абстрактной сістємы языка, „langue“) або **лексії** (кідь думаєме на єдиніці бісіды, „parole“). Комплекс лексічных єдиніць творить **лексічну засобу**. Під лексикологіов традично розуміме науку о лексичній засобі сучасного языка (сінхронна лексикологія). Опис засобы слов помагать выявити значіня слов з боку їх фунгованя в языку і бісіді.

Слово є основнов єдиніцєв, з яков ся нараблять в лексикології. Є то білатерална єдиніця языка, выражена певнов формов – групов графем з гранічныма сігналами (павзами, акцентом), котра має конкретне значіня. Словами або другыма выразами языка даєме назвы **єнтітам**, т. є. тому, што языком означуєме. (Єнтіта є будьякый мімоязыковий феномен – предмет, сотворіня, характерістіка, процес, т. є. вшытко, што може быти предметом нашого думаня, є то штось, што єствує.) В научных роботах ся часто хоснує намісто терміну *слово* термін *лексема* (з грецького *lexis* – слово). Розумить ся під ним слово як структурный елемент мімо речового контексту, як єдиніця сістємы єдної з языковых ровин (порівнай: *фонема* – єдиніця звуковой ровины, *графема* – єдиніця писемной/графічної ровины, *морфема* – єдиніця морфологічної ровины, *лексема* – єдиніця лексичной ровины).

Лексіка не є лем проста сума окремых розметаных слов, є то барз складна сістєма внуторно організованых і закономірно попереязованых міджі собов словных єдиніць, неперестанно взаємно контактуючіх. Під понятєм *лексіка* розуміме словне богатство языка, котре творить тзв. **словный (або словниковый) склад ці засобу слов**. У словниковім складі ся выділює найстабільніша часть, найвеце хоснована часть, ядро засобы слов, котра ся зве **основный словный фонд**.

Языкове значіня слова, т. є. єго **семантика** (але тыж значіня споїня слов або фраземи) мож характерізовати як структуру семантично релевантных признаков. Репрезентує звичайне, т. є. переднаучне познаваня, яке ся бере як **наївне понятя**, як поверхній аспект понятя. **Логічне понятя** є обягова єдиніця думаня, котра є выслідком высшой уровни (научного) познания і репрезентують єй **терміны**.

Парадігматічне слово є єдиніцєв абстрактной сістємы языка, є то „словникова єдиніця“. **Шырше значіня** парадігматічного слова (подля компонентовой теорії) є структура *класіфікачных, генерічных (родовых) і шпеціфікачных семантичных признаков*. **Вузше значіня (семему)** творять лем *генерічны і шпеціфікачны признаки* (без „граматічных“ категоріальных ці субкатегоріальных данных, як наприклад у субстантівів суть *субстанція, яку мож або не мож зраховати, конкретность – абстрактность, апелатівность – пропріальность*, при мужскім роді і *жывотность – нежывотность*). У звязи з означінєм признаков значіня ся даколи вжывать і термін **сема** (найменша, дале неділима часть значіня) ці **компонент** (ділима часть значі-

ня). То значить, же суть три синоніми (близки за значінєм) терміни на означіня ставебных частей значіня: **семантичний признак, сема, компонент**.

Обсяг є шыршым розумінєм значіня слова. **Обсяг слова** творить **значіня + мімозначінёвы елементи**. При вузшім виділіню значіня (як семемы), к мімоязыковым элементам належать категоріалны компоненты лексично-граматичного характеру з найвысшой абстрактной уровни штруктуры названя (*предметность, процессуальность...*), і секундарны елементи значіня, **імплікаты**, котры беруть участь на одводжованю новых значінь слова, але в самім значіню не суть релевантны, зато не належать до „ядра значіня“ (семемы) ани до шыршого значіня.

Наприклад, при першім значіню слова *звізда* („обект, який світить на небі вночі“) сема („дачим перевышує остатніх“) не належить до ядра значіня, але є імплікованов частёв обсягу і стає ся релевантноу у одводженім значіню слова *звізда* = „популярный чоловік, который своёе работов перевышує других“. Мімозначінёвыма або і мімоязыковыма елементами суть **ноемы**, єдиніці познання, котры нам дають одборны інформації о названім предметі поверьс уровни звичайных знань.

Практична аналіза вызерать так:

звізда (перше значіня слова: „обект подобный вецераменному обекту на небі вночі“):

- а) категоріалны + субкатегоріалны компоненты = субстанція, мож ї зраховати апелатівна, конкретна
- б) генерічны (родовы) компоненты = обект на небі
- в) шпеціфікачны (індівідуалны) компоненты = світить на небі вночі
- г) мімозначінёвы компоненты:
 - імплікаты = перевышує других; оптичний образ вецераменного обекту
 - ноемы (єдиніці одборных знань) = плазмовый круговой обект у весмірі з властным zdroём енергії, который тримле погромаді ёго властна гравітація...

Сінтагматичне слово є слово вжите в конкретнім контексті, у выповіді. Ёго компонентами суть „матеріална“ форма і актуалне значіня дане контекстом.

Попозерайме в далшім контексті на значіня слова *труба*.

„Ангельска **труба** є назва ростлины *Datura/Brugmansia metel*. Найфреквентованішов є сорта *Brugmansia sanguinea* з красным червеным, але непахнячім цвітом. В порівнаню з нёв, сортаы ангельских труб, які цвинуть набіло, нажовто і начервено, мають барз пахнячий цвіт, а главно навечур їх запах чути по цілій околиці. Домовинов ангельских труб суть теплы области Южной Америки. Ростуть як крякы або стромы аж до вышкы 5 метрів. У своїй домовині цвинуть пізно – од кінця літа аж до першых морозів.“ (<http://www.pluska.sk/izahradkar/encyklopedia/anjelske-truby.html>)

Іде о здружену назву, котрой мотивом є слово *труба* (подля форми) і обща характерістіка цвіту на основі естетічного вызору. З контексту ясно выходить семема ключовой назвы „ростлина з цвітом подобным трубі“. В тім значіню ся валорізовав як релевантна сема первістно імплікований признак „форма – дутый предмет“. Хоць іде о „наївну“ представу форми, з научного погляду неправилну (порівнай характерістіку обекту в ноемі), штандардне познання (наївне понятя) о трубі корешпонує з тов представов, яка са стала мотивуючим ядром про одводжене значіня слова – цвіт у „формі“ трубы.

Засоба слов є шырокий інвентар матеріалу, а потребов чоловіка є тот богатый матеріал спознати і ефективно з ним нарабляти. Тому помагать сістемна організація лексічної засобы, причім вживатель ся в сістемі свого языка спонтанно орьентує.

Кідь теоретічно позераме на сістемны одношіня в лексічній засобі, можеме поступати двома лініями: од форми к обсягу (**семазіологічно**), і од обсягу к формі (**ономазіологічно**). Лексічны єдиніці поставлены до таких одношін творять організованы групи – **лексічны парадігмы**.

Ономазіологічна лексічна парадігма (ОЛП) є група лексічных єдиніць выражаючіх єдно понятя і одлишуючіх ся шпеціфічнымы компонентами. Взянуть тогды, кідь к обсягу, котрый хочеме назвати, выбереме потенціалны формы, т. є. назвы. Так vznikають **сінонімы**. Наприклад, обсяг „словами выразити радость“ мож назвати: *тішыти ся, радовати ся, скакати, выскаковати, сміяти ся, плескати, вискати...* Окремым прикладом ОЛП є **паронімія**. **Паронімы** выдїлюєме на фоні формално близьких сінонімів або антонімів з розлічным ступнєм одлишности з оглядом на семантичны компоненти (з поступным наближованєм к єдиніцям з неєднаким значінєм – омонімам). Близко к сінонімам мають наприклад такы паронімічны пары, як *войновий – воєньскый, сердцёвый – сердечный*, к омонімізованим словам мать близко напр. пара *стрікати – стріляти* зо сполочным семантичным компонентом „прудко выпущати“. Выходячі із становленого обсягу, кідь ся групують назвы із значінєм контрарности (одношіня міджі крайніма членами в конкретных сортах назв: *фарбы: біла – чорна*), комплементарности („жена в одношіню к манжелству“: *оддана – слободна*) ці векторности (*вийти – зыйти*), іде о **антонімію**. Не вшыткы ОЛП суть єднако штруктурованы, наприклад тзв. тематічны групи хоць называють єден предмет (денотат), але їх шпеціфікачны семы не суть в опозиції. Наприклад, за обсягом „окрасный кряк“ можуть стояти лексеми *магнолія, рододендрон, олеандер...* причім іде о шпеціфікачны гетерогенны субстанції (каждый кряк має свої шпеціфічны знакы).

Штруктура ономазіологічної лексічної парадігмы (ОЛП). Штруктура ОЛП є залежна од родовых (з погляду значіня надряджених) і типовых (з погляду значіня підряджених) понятя і їх назв. Родова назва ся называть **гіперонім**, типова – **гіпонім**. Мінімалну ОЛП творить гіперонім і два гіпонімы, наприклад *кумове – нанашко : нанашка, діти – хлопець : дівча*. Уведжены назвы суть в гіперо-гіпонімічнім одношіню. Назвы *нанашко : нанашка, хлопець : дівча*, або і уж высше вжыты терміны *слово – здружена назва – фразема* ся называють **когіпонімы** (гіпонімы єднакого ступня абстракції у взаємнім одношіню). ОЛП може мати вєцеступнєву штруктуру: *ростлина – кряк – ружа – дракова ружа; живе сотворіня – чоловік – жена – дівча* і т. д.

Семазіологічна лексична парадігма (СЛП) є внутрословна парадігма, котра є вислідком поступу од форми (конкретной лекси́мы) к ей семанти́чній штуркту́рі. Становле́ванём окре́мых значі́нь лекси́мы штуду́єме її **полісе́мію** (многозначно́сть). В полісе́мічній слові на перші́м місці є **основне значі́ня**, од котрого ся одводжує (**дері́вує**) в процесі семанти́чної дері́вації́ дру́ге, тзв. **одводже́не значі́ня**. Одводже́не значі́ня є того́ значі́ня, котре ся базує на інші́м значі́ню внутрі́ того́ самого́ слова. Основне значі́ня є базовым **моті́вантом** на одводжова́ня далшы́х значі́нь в семанти́чній одводжова́ню/дері́вації́. Вислі́дне одводже́не значі́ня є **моті́ватом**. Мі́джі моті́вантом і моті́ватом у **полісе́мії** є **кау́залне** (прі́чинне) **одно́ші́ня: значі́ня су́ть вза́ємно пере́в'язані**. (То є прінці́пальний розді́л од омоні́мії, де су́ть лем формально іденті́чні слова без семанти́чної зв'язи.) Порі́внайме значі́ня слова *зві́зда*: 1. об'є́кт на не́бі, котрий сві́тить вночі́, 2. предме́т, росли́на і под. у формі́ зві́зды, 3. популя́рний чоло́вік. Як видно́, дру́ге значі́ня слова ма́є сполочны́й знак з основны́м значі́нєм „форма́“, тре́тє значі́ня є моті́воване імплі́катом першого́ значі́ня „выні́мати ся спомі́джі оста́тніх“. Окре́м основно́го (*першого́*) значі́ня слова може́ быти моті́вантом на одводжова́ня далшы́х значі́нь такса́мо і *дру́ге* значі́ня слова з огля́дом на да́котре да́льше значі́ня. Тото́ значі́ня называ́ме **корі́нє́ве значі́ня**. Напри́клад, в слові́ *маса́*, котре ма́є штири́ значі́ня, видно́ поступну́ семанти́чну дері́вацію́: перше́ значі́ня моті́вує дру́ге, дру́ге є моті́вантом (корі́нє́вым значі́нєм) тре́тєго́ значі́ня а тре́тє значі́ня моті́вує (як корі́нє́ве значі́ня) четве́рте. Слі́дуйте: *маса́*: 1. *мате́ріал*, *маса́ ка́міня* (моті́вант дру́гого́ значі́ня), 2. *вели́ка грома́да мате́ріалу́* (моті́вант = вели́ке мно́жество, кванті́та), 3. *вели́ке мно́жество (люде́й): ко́па, грома́да* (моті́вант = збі́г, гру́па), 4. *наро́д*.

Одно́ші́ня в семазіологі́чній лексичній параді́мі (СЛП). В рамках СЛП ви́ділю́єме опози́чні одно́ші́ня, мі́джі нима́ омоні́мію (Dolník 2003, с. 82-88), обя́гову одно́ші́ня імплі́кації́ (метоні́мічне і конве́рзівне одно́ші́ня) і класі́фікації́ (одно́ші́ня мета́фори, ге́нералі́зації і шпе́ціфікації́) в рамках дері́вочно́ї полісе́мії, і неде́ривачне́ одно́ші́ня в припа́ді ко́семії. Омоні́мы су́ть формально іденті́чні і семанти́чно не́пов'язані́ (ді́с'юнктны́) назвы́, на́пр. *патро́н*: 1. покрови́тель; хто ма́є за́щиту над да́ким; 2. ку́ля, набой до пу́шки. Метоні́мія є та́ким обя́говым одно́ші́нєм, при котрі́м в рамках семанти́чного одводжова́ня (дері́вації́) ці́ле корі́нє́ве значі́ня ся пере́носить до одводже́ного значі́ня, а то до пози́ції́ детермі́ную́чого (підря́дже́ного) чле́на. Напри́клад: *одто́к*: 1. одті́каня во́ды, 2. за́ряджі́ня на одті́каня во́ды. Окре́мым прикла́дом кау́зално́го одно́ші́ня імплі́кації́ є конве́рзівно́сть. То су́ть та́кы пере́в'язані́ значі́ня полісе́манті́чного слова, котры́ озна́чають то́т самы́й ді́намі́чний при́знак (про́цес або́ став), але з пози́ції́ розлі́чных носите́лів ро́лей (аге́нса або́ па́цієнса). Може́ме то ві́діти на прикла́ді: *гуча́ти*: 1. *выда́вати зву́к (сі́рена гучи́ть)*, 2. *спосо́бле́вати гуча́ня (перела́джова́нєм раді́остані́ць)*. В рамках класі́фіка́чнх одно́ші́нь, котры́ не су́ть кау́зално́ детермі́новані́, але створе́ны конве́нчно́, найзна́міша є мета́фора. Взи́наєть пере́ношовані́м ча́сти значі́ня (семанти́чного ко́мпоненту́) із корі́нє́вого значі́ня до одводже́ного, а то до пози́ції́ детермі́новано́го (на́дрядже́ного) еле́менту́ значі́ня, напри́клад: *па́ньскый*: 1. *до́тыка́ть ся па́на*, 2. *на́дмі́ру до́бры́й (па́ньскый жы́вот)*, де ся моті́вую́ча сема́ „бога́тый, мате́ріально за́безпече́ний“ ста́є домі́нантно́в ча́стє́в одводже́ного значі́ня. Ге́нералі́зація́ взи́наєть зобщи́нєм одводже́ного значі́ня, т. є. одня́тєм шпе́ціфіка́чної се́мы в ні́м у порі́внанню́ із корі́нє́вым значі́нєм, напри́клад: *бі́гати* 1. *наско́ро ходи́ти на но́гах (з хы́жы до*

хыжы, од выгляда к выгляду), 2. скоро ся рушати (очі му бігають з міста на місто). В тім припадї абстрагованєм од семы (рушати ся) „на ногах“ росшырило ся значіння на „рушати ся скоро“ (в общім плані). Протиполом генералізації є шпеціфікація, т. є. звужіння одводженого значіння приданєм семы навыше одводженому значіню. Наприклад: дыня: 1. зеленина округлой або подовговастой формы (на варїня), 2. солодка (грызача) жовта або червена дыня на їджіня без варїня. Косемія є супроводным явом формального одводжованя (словотворїня), причім выслідны значіння в полісемантичнім слові „коекзістують“ коло себе вольнїше як в полісемії внаслідку неєднозначности дерівачных морфем префіксів або суфіксів. Слїдуйме: *русиніста*: 1. одборник на русиністіку, 2. учітель русиньского языка, 3. штудент русиньского языка (Orgoňová – Bohunická 2011, с. 23).

3 ЛЕКСИКОЛОГІЯ – НАУКА О СЛОВІ І СЛОВНИКОВІМ СКЛАДІ ЯЗЫКА

Опис словного (словникового) зложіння помагать выявити значіння слов з боку їх фунгюваня в языку і бісіді.

Описуючі слово як лексічну єдиніцію, лексикологія діференцує в слові значіння **лексічны** (обсяговы) і **граматічны** (категоріалны). Основну масу слов каждого флектівного языка творять слова лексічно-граматічны, то значіть такы, котры мають значіння і лексічне (обсягове), і граматічне (граматічны категорії), напр.: *несу, няньків, воду, дівча ...* – то суть змінны части речі. Дакотры слова мають лем лексічне значіння, напр.: *добрі, вчера, там* і т. д., а значна часть слов має лем граматічне значіння, напр.: *в, на, і, жебы, ся, кідь...*

Рахує ся, же в розвинутых языках є понад 200 тисяч слов (дакотры словники мають аж до 400 тисяч слов). Не маме іщі створений такий словник русиньского языка, котрый бы охоплёвав цілу русиньску лексіку, можеме але сміло твердити, же русиньський язык ся розвивать. Хоць іщі є лем на зачатку свого возроджіня, і так має такий богатый словниковый фонд, же ся ним дадуть высловити вшыткы думкы, почутя, тужбы ці потреби чоловіка, подобно як і в других языках. Кідь буде мати русиньський язык можность дале ся розвивати, так є на найліпшій пути добрі послужыти як у каждоденній комунікації, так і в літературі, школі, науці і в других сферах жывота.

Каждый язык має велике множество слов, але не вшыткы слова ся в данім языку хоснують єднако часто. Богатство словника у бісідуючих росте з віком, з прибыванём скушеностей, з підвишованём освіти і в тіснім контактї з языком. Дітвакови, котрый зачінають бісідувати, wystачить пару слов, штирирічна дітина знає уж коло тісяч слов. Чім вецє слов чоловік знає, тым має векшу можность выберати слова на творіння выповіді (выповіджіння). Выбір слов, то уж є штілізація. В каждоденній бісіді (комунікації) хоснують люде барз мало слов – коло 500. Текст приповідкы, написаний на 10 страницах, має од 500 до 700 слов. Чім богатшый є словниковый фонд бісідуючого (автора выповіді), тым векшы має можности выбераня слов на переданя конкретных думок. У словниковім складі ся виділює найстабільніша і найвєце вжывана часть, ёго **ядро**, респ. **основный словниковый фонд**. Ёго основныма знаками суть:

- **історічность** (хоснованя тых слов протягом довгого часу),
- **невязаность** (вольне хоснованя),
- **способность споёвати ся з великим множеством слов, а тым наростаня фреквенції їх вжываня.**

Основный словниковый фонд творять:

1. **Коріньєвы слова**, котры суть оснований словотворіння даного языка;
2. **Слова означаючі основны понятия людского живота** (*вода, земля, огонь, живот, смерть*), **родинны одношіня** (*брат, мама, тета, сын*), **чісловы, просторовы і часовы понятия.**

Тоты дві групы ся называють і **автосемантічны слова**, а є іщі єдна група слов

3. **Сінсемантічны (служебны)** – злучники, приназывники. Є дакілько класифі-

кацій словникового фонду, а то в залежності од критеріїв класифікації. Найросшыренішов є класифікація словникового фонду (т. є. вшыткых слов даного языка) на части речі. Такого розділїня ся будеме притримовати.

Кідь ся вернеме ку категорізації значіня слова, то треба повісти, же не вшыткы слова мають і семантичне (лексичне), і граматичне значіня. Тоты, што мають лем **лексичне значіня**, называють ся **автосемантичныма**, а тоты, што суть **без семантичного значіня**, называють ся **сінсемантичныма**.

Автосемантичны суть такы:

а) Не мають граматичне значіня, лем семантичне: присловники;

б) Мають семантичне значіня і граматичны категорії: придавники, назывники, числовники і часосолова.

Сінсемантичны суть такы:

а) Не мають семантичне значіня, лем граматичны категорії: містоназывники;

б) Не мають ани семантичне значіня, ани граматичны категорії, але мають граматичне значіня: приназывники (препозіції);

в) Не мають ани семантичне значіня, ани граматичны категорії, ани граматичне значіня: часткы, злучники, чутєслова (лем звукоодразы).

4 СЛОВО І НАЗВАННЯ (ПОМЕНОВАНЯ)

Без того, жебы сьме ся пушчали до великой теорії, при высвітлєваню одношіня: матеріальний світ навколо нас – ёго передаваня словом, дуже просто бы ся дало повісти, же найобычайніша матеріалізація або реалізація людських почутків, представ і понять, котры дістає чоловік од околитого світа – то є їх названя словом. Є много дефініцій слова. Єдна з них є така:

Слово – звуковий комплекс сформований подля законів даного языка на выражіня обсягу детермінованого практичным животом людей, бісідуючих даным языком.

З того виходить, же **слово є основнов єдиніцїв**, котра в собі містить, як сьме уж увели, **граматічне і лексічне значіня**. Слово є інтегралнов частїв речіня (выповіджіня), в котрім ся од других слов одділять павзов. Ёго **основными знаками**, котрыма ся одлишує, напр. од морфем, суть крітерії, котрыма є слово характерне:

1. **Знаковость** (є выражене знаками) – **слово то є языковий знак**, котрый ся складать з **означуючого**, то значіть **акустичного зображіня**, і з **означованого**, то значіть **лексічного понятя** (обсягу). З того виходить, же языковий знак споює в собі не конкретный предмет і ёго названя, але понятя і акустичный образ (напр.: понятя *стіл*). Практика доказує, же в розлічных языках ся за основу названя можуть брати розлічны признакы означованого.
2. **Окремішнёсть слова** – проблем выділїня слова в речовім контексті, огранічіня слова од остатніх слов має в лінгвістіці веце теорій, але за основу диференціації слов ся все поважує ёго цілєва оформленость (*водовод, веде воду, веджіня воды...*)
3. **Тотожность слова**, або **єднотне значіня**, респ. єднотна структура значіня слова (кажде слово мать в собі свою семантичну вагу). Называть явы обективного світа – *лампа, Пряшів...*, або їх признакы – *легкий, добрый, дома...*, квантіту – *пятьсто, два...*, вказує або одказує на другы названы явы – *тот, тамтот, коли...*, вказує одношіня міджі явами – *дома і в школі, книжка на столі...*, одношіня бісідуючого ку выповідженому – *може прийду, мам лем пятьевровку...*, респ. называть став бісідуючого звукоодразами – *ах, ёй, уа́а...* Проблема тотожности, не лем ёго выділїня в контексті, але тыж ёго спознаваня при далшім вживаню, повторєваню, в основі ся звужує на проблематику розпознаваня омонімів (єднотнотны слова, але розділны подля обсягу), напр.: *коліно* (у чоловіка, на водоводі), *перо* (з гускы, на писаня), *гума* (на гумованя, на скаканя, як матеріал...)
4. **Формална сціленость**, то значіть притомность граматічного одображіня слова платного про вшыткы ёго варіанты: *писати – пишу – писав бы єм...* Кідь мають языковы єдиніці розлічне граматічне одображіня, їх споїня є синтагматічне, переважно здружене поменования (*высока школа*), фразеологічна єдиніця (як *кіл у плоті*) або і вольне синтагматічне споїня (*помагати братови*).
5. **Звукова сціленость** – певна комбінація фонем, котру мож в тексті перемістити лем як цілок. Слово мать все лем єден притиск: *поганяти, попереплітати, мама, ховзанка...*

6. Непроникливість – до слова не мож всунути друге слово. Кідь можеме міджі дві єдиніці всунути друге слово, іде о дві окремы слова, напр.: *высокий хлоп* – *высокий зароснутый хлоп*.

Кідь ся попозераме на функції слова, то треба сконштатовати, же **не вшиткы слова в языку мають функцію названя**, т. є. **номінатівну функцію**. Мають єй лем назывники, часослова, придавники, присловники і чісловники. Якраз на тоты ся замірює лексикологія як лінгвістична дісціпліна. Но ани з боку функції названя не мають вшиткы уведжены повнозначны части речі повноцінну номінатівну способность. Номінатівна способность конкретного слова в рамках частей речі ся проявлять у розвинутости ёго основных штілістичных і експресівных признаков, можности фунговати в здружених назвах і фразеологічних єдиніцях, можности фунговати як властны мена і т. д.

Абсолютну способность названя мають **НАЗЫВНИКЫ** (т. є. номінативы, од того є одводжений термін – номінатівна функція). З тым є звязане і велике чісло назывників у текстах (назывники творять приближно половину словной засобы языка). Они мають і способность богато розвивати семантичну штуру, мають множество семантичных одношін (полісемія, синонімія, антонімія), часты семантичны посуны (звужованя, росшырєваня значіня, переносованя значіня), шыроky можности выражіня розлічных експресівных, емоціональных і штілістичных одтінків. Створюють богаты словотворны гнізда, дадуть ся створити із вшиткых других повнозначных слов а притім і самы служать як жрідло на творіня новых слов – одводжованєм і складанєм. Субстантывы суть основным жрідлом названь в научній термінології, суть і граматічным, і семантичным ядром найфреквентованішого тіпу здружених назв: *сліпе череве, киселина сірова, скок до вышкы...* Лем субстантывы можуть быти властныма менами: *Петро, Лаборець, Пряшів*, або вецесловны субстантывны назвы: *Демократічна партія, Русиньска оброда, Театер Александра Духновіча...*

ПРИДАВНИКЫ – суть важны при семантичнім звужіні і спірісінію означованого яву. В лєскічнім значінію выступають з аспекту оцінєваня (при якостных придавниках: *довгий, легкий, мудрый...*) – з тым є звязана граматічна категорія ступнєваня придавників, але выступають і з аспекту одношін (односны придавники: *школьський, гумовый, сестрин, курячий* і под.). Їх значіня ся конкретізує в контексті, в споїні з надрядженим назывником (*песій хвіст* – *пєся натура, злата годинка* – *златый чоловік*). Зато суть про них тіпічны часты метафорічны посуны значіня. Мож з них творити богаты синонімічны ряды: *красный* – *красованный* – *парадный* – *фешный* – *бомбастічний*. В здружених назвах мають придавники важну функцію класіфікачну і розпознаваючу: *мачка домашня, гідроксід содный, паркінсонова хворота* і т. д., зато належать к засобам, котрыма ся досягує сістемность одборных термінів. З того, што сьме повіли але выплывать, же придавники не суть самостатныма названями. Ставають ся нима аж тогды, кідь ся субстантывізують: *главный* (чашник), *водова* (ондулація), *женьске* (одділіня). Праві зато в порівнаню із субстантывами мають адъєктивы значно менший інвентарь словотворных засобів. Творять ся помірно легко од субстантывів (*стіл* – *столовый*, *масло* – *масловый*), менше од часослов (*грызти* – *грызача дыня, давити* – *давлены бандуркы*). Од адъєктивів ся новы адъєктивы творять кідь хочеме означіти модіфіковану інтензіту і субективне оцініня (*довжезный, величезный, престрашный*).

ЧАСОСЛОВА – мають спеціальну позицію. Суть то названя несамоостатно ествуючіх дінамічних признаків. Часослово є централным речінєтворным засобом, семантичним і ґраматічним центром речіня. З того выплывають і ёго лексічны характерістыкы. Розлічны лексічны значіня часослов ся промітають і в неєднакій інтенції: часослово в єднім значіню выступлять як особне, в другім як неособне, або наспак (*вонка падать додж – надавки лем так падали, страшити дітей – страшить му в голові*), даколи мать часослово в розлічных значінях і розлічне ґраматічне вязаня (*грати карты – грати на гусях – грати футбол – грати Гамлета*). Часослова суть найбогатшым жрідлом творіня одводжєных а счаси і зложєных слов. Приблизно 45% вшыткых словотворно мотівованых слов у русиньскім языку мать часословну словотворну основу. Ту суть, правда, загорнуты і часослова утворєны од часослов. Погляды на термінологічну функцію часослов суть неєднотны, видить ся але, же часослово ся у формі одборной термінології не хоснує. Зато часослова ся выразно хоснують у фразеологізмах – *взяти ноги на плечі, мати масло на голові, выстрїляти патроны...*

ПРИСЛОВНИКЫ – (названя признака признака). Мають значно обмежєны способности названя. Їх міцна семантична залежність од фундуючіх назывників і придавників і міцна сінтактічна залежність од номінатівных словных частей речі у речіню (главно од часослов) їм значно звужує простор на семантичны посуны і властну словотворну активність. Вєкшына присловників є одводжєна, їм властна словотворна потенція є дость слаба. Зо вшыткых словотворно мотівованых слов мать лем 2,5% слов присловникову словотворну основу (*вчєрашній, завтрашній, каждодєнный, далєкосяглый...*). У фразеологічных єдиніцях присловники часто суть факултатівными членами: *мати (добрі) підрізаний язык, быти (порядно) при собі...*

Шпеціальну позицію в лексічній ровині мають **ЧІСЛОВНИКЫ**. Они выражають прісну квантіту, зато їм семантичны одношіня суть ясны. Прісне названя квантіты вылучує полісемію і сінонімію, хоць суть і ту вынятки: *єден, першый* – полісемія, *другый, пара* – полісемія. Найпродуктивнішым словотворным способом творіня новых чісловників є складаня (композиція). Слова, котры належать к іншым частям речі і творять ся од чісловників, ся творять тыж складанєм: *двойгра, стоножка, третєрядный, двойштоковый...* Чісловники мож збачіти у фразеологічных єдиніцях: *сто богів, тїсяч чортів до нєй вошло, бісїдовати міджі штирьма очами ...*

Слова, котры належать к іншым частям речі (**МІСТОНАЗЫВНИКЫ, ПРИНАЗЫВНИКЫ, ЧАСТКЫ, ЗЛУЧНИКЫ, ЧУТЄСЛОВА**) мають тыж місце у лексікології, но їм проблематіка є шпеціального характеру (позерай автосемантичны і сінсемантичны слова і їм класіфікацію). Суть то слова з неповнозначных частей речі, но в языку належать к найфреквєнтованішым, творять „костру“ каждого тексту, но не суть носителями темы. Проблематіка їм обсягу і функції належить переважно до морфології і сінтаксису.

5 СЛОВО В ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ РУСИНЬСЬКОГО ЯЗЫКА

Слово – основна єдиниця языка в цілості, і лексична єдиниця сама по собі. Кожде слово має своє значіння, т. з. реальный предметно-речовый обсяг, котрый є оформлений подля інформачных законів даного языка і є елементом цілковой семантичної системи словного фонду.

Як сьме уж повіли, лексичне значіння є властне лем повнозначным словам – субстантивам (назывникам), адъективам (придавникам), нумераліям (числовникам), вербам (часословам), адвербіям (присловникам) і прономинам (містоназывникам), бо лем тоты означають різнороды явы обективного світа. Служебны і модалны слова самостатне лексичне значіння не мають. Основа лексичных значінь не є єднака. В нашім языку розознаєме три главны тіпы лексичного значіння:

- **пряме (номінатівне або назывне),**
- **фразеологічно залежне,**
- **сінтаксічно залежне.**

5.1 ПРЯМЕ – НОМІНАТИВНЕ ЗНАЧІНЯ СЛОВ

Номінатівне значіння слов є основным тіпом лексичного значіння. В нїм є одображена основна реальность, познана скуточность, зато з ёго помочов ся означають і называють понятя. Оно творить основу взнику, екзистенції і фіксації вшытких інших значінь слова. Кожда лексично-граматична категория є носителём шпеціфічної группы номінативных значінь. Субстантивы означають конкретны і абстрактны предметы (*книжка, школа, хліб, учитель, смілость, жытельство*). Адъективы означають признак, ці ознаку (*червеный, малый, куртый, деревяный, людський*), нумералії суть назвами чисел (*єден, два, сто, тисяч*), верба означають процес діяння (*зробити, писати, стати, сміяти ся*), адвербії – признак признака (*добрі, сміло, завтра, шумно*). Номінативна функція прономін є шпеціфічна, они не называють явы, але лем на них указують, виконуючі тым роль їх еквівалентів.

Номінативны значіння слов суть значно стабільны. Суть то слова з основного словникового фонду, як напр.: назвы частей тіла, явів природы (*сніг, вода, буря, вітор*), назвы ростлин, звірят, птахів, але і фарбы і другы вонкашні знаки предметів (*червеный, білый, малый, кылавый, желізный, красный...*)

Соціально і історічно усталены номінативны значіння слов вольно і без обмежіння функціонують в контексті. Споїня міджі собов творять на основі предметно-логічних закономірностей. Множество і пестрость споїня слов залежить од можностей реального обсягу слова. Напр. слово *годинка* може вступити до таких споїнь з другыма словами: *злата годинка, механічна годинка, дірїтална годинка, годинка іде, годинка лежыть на столику, годинка є в оправі* і под. У вшытких уведжєных словных споїнях екзистує логічне одношіня субстантива *годинка* з тыма лексичныма єдиницями, котры з ним вступають до языкового споїня. Кідь міджі двома словами хыбує даяке логічне споїня, то міджі нима не може быти ани языкове споїня. Далшы приклады споїнь: адъектів *деревяный* ся може споєвати із субстантивом *стіл, по-*

стіл, скриня, пліт, драбина, кросна..., то значить вшитки спомянуты предмети суть вироблены з дерева, але слово *деревяный* ся не може споїти із словами: *бляха, скло, сведер...*, бо то бы не мало логічний змысел. Вербум *писати* ся вяже з адвербіями типу: *шумно, добрі, скоро* і т. д.

Номінативны значіння слов можуть дале выступати як основа про створіння синонімічных рядів, о чім будеме говорити пізніше.

5.2 ФРАЗЕОЛОГІЧНО ЗАЛЕЖНЕ ЗНАЧІНЯ СЛОВ

В русиньскім языку, так як і в других языках, є дость таких слов, котрых значіння є залежне од конкретного немінного споїня слов. Такыма суть найчастіше **слова з фразеологічно залежным значінєм**. Они ся реалізують звичайно лем у фразеологічных усталених споїнях (окрем них маме іщі термінологічно усталены споїня, напр.: *дескриптивна геометрія, часть речі, Высокы Татры...*) В таких споїнях слово звичайно страчат свій індивідуалный реалный обсяг. Переважно є то так, же в усталених споїнях функціонує лем даяке єдно значіння слова. Наприклад, в усталених споїнях типу *тепле місце, терниста путь, білый світ, їсти очами* і т. д., фразеологічно залежным споїнем є лем єдно значіння слова: *теплый, тернистый, білый, їсти*. Тоты самы слова з інакшов семантиков вольно вступають до предметно-логічных споїнь: *теплый вечур, теплый чай, теплый вітор, терниста ружа* і под.

5.3 СІНТАКСІЧНО ЗАЛЕЖНЕ ЗНАЧІНЯ СЛОВ

Таке значіння найчастіше дістає **слово вжите в переноснім значіню** – на означіння характеристик особы, яву, предмету. Оно має, як правило, значно емоціональне зафарблїня – будь позитівне, або негатівне, напр.: *То не дівча, але вітор. Юрко є наш танк – ніч го не заставить. Сонечниця пяно гомбала головов у вітрі. То быв такый пташок, якого тяжко поглядати*. Ту платить то саме, як у фразеологічно залежных споїнь, т. є. в синтаксічно залежных споїнях може выступати лем єдно значіння слова, а остатні значіння ся реалізують лем у вольных споїнях.

6 ПРЯМЫ (ПЕРВІСТНЫ) І ПЕРЕНОСНЫ (ДРУГОРЯДНЫ) ЗНАЧІНЯ СЛОВ

Прямы номінативны значіня слов безпосереднё вказуюць на взаємне адношіння слова з явамі аб'ектывнага сьвіта, котре ся історічна зафіксавало у свідомості вжывателів данога языка. **Пряме значіня є основов лексічнаго реалнаго абсягу слова і про слово є переважно ёго первістным значінём.** Ведно з прымым значінём і на ёго основі, слова в языку можуть приберати і переносне значіня, котре vznikать наслідком перенесіння названя єдних явів, предметів, дій, знаків/признаків на іншы слова. Вдяка тому в языку мож єдным словом означіти дві і веце понять. Так vznikать **многозначность слов (полісемія)**, яка є єдным з найчастішых способів збогачованя словниковаго фонду языка. **Переносне значіня слова є все другорядне,** бо каждый перенос названя мож реалізавати лем зато, же новыи предмет, нова якость ці нова дія суть чімесь подобны, то значіть маюць сполочны признаки з уж єствуючіма, знамыма назвама. Переносны або другорядны значіня суть справила звязаны з первістным значінём, але розумлять ся як новы, окремы значіня, зато вжывателі данога языка сі їх нігда не змішують. Тым ся але переносны значіня одлишують од переноснаго вжываня слов, котре ся вивжываць в бісіді як єден із способів придаваня выповіджіню даякой образности і выразности. Традицно ся в языку выдільаюць **метафорічны значіня** (названя) і **метонімічны названя**. Метафоров і метоніміов ся будеме занимати шпеціално, но на основне поясніня уведеме пару фактів.

Метафора. Метафорічне названя ся реалізує за условія, кідь ся сходять (подобають) основны знакы данога предмета або яву, кідь тоты свої назвы уж маюць. Метафорічна назва може выходіти з подобности на основі формы предметів, розмірів, вонкашніх або внуторных знаків і т. д., напр.: *стріберный перстін* – пряме значіня, *стріберне волося* – перенесене значіня на основі фарбы, *златый перстін* – пряме значіня, *злата осінь*, *златы слова* – перенесены значіня, *острый ножик* – пряме значіня, *острый язык*, *остра папріка* – перенесене значіня, *ріка тече*, *кров тече* – пряме значіня, але *відро тече*, *стріха тече* – перенесене значіня. Такого тіпу метафоры суть звычайны, а перціпенты і вжывателі языка їх розумлять як неутралны значіня многозначнаго слова.

В языку суть і такы переносны значіня слов, же хоць суть цілково знамы, і так фіксують образный абсяг, напр.: *море зерна*, *море хліба*, *хмара людей*, *тепла стріча*, *на вершині славы*, *ружова представа*. При таких словах ся уж дає в словниках звычайно самостатне высвітліня. **Метафорічний перенос є найактивнішым засобом збогачованя лексічнаго фонду языка в процесі розвою многозначности слов.**

Метонімія або метонімічне перенесіння значіня. Тото vznikать як наслідок асоціацій на базі просторовой, часовой ці логічной корелациі (взаємнаго адношіння), або на базі безпосереднёй близкости внуторнаго ці вонкашнёго перевязаня предметів або явів, напр.: *класа* – містность, *класа* – колектів школярів, *хліб* – продукт, *заробляти на хліб* – заробляти грошы, *легкий хліб* – легкий заробок, *тенор* – голос, *тенор* – співак, *папірь* – матеріал, *папірь* – документ.

Не każde метонімічне вивжытя слова ся завершує vznikом новаго переноснаго

значіння, напр.: *зїв миску пирогів, розляв відро води, читав Пушкіна, слухав Сметану* і т. д. Такі слова не суть новими значіннями, служать лем як штілістичний спосіб образной характерістики предмета.

Функціональне перенесіння назви як средство взнику другорядных (секундарных) значінь ся реалізує перенесінєм назви з єдного предмету ці яву на другий тогды, кідь даны предмети мають штось сполочного у своїх функціях, напр.: *горіти* (дрыва, свічка) – *тварь горить, жаровка горить* (жаровка вигоріла), *зберати* (складати дашто на єдно місце, пораїти) – *зберати одзнакы, знамкы*, але і *зберати уроду, зберати* (в значіню скликовати, згромаджувати) людей ма мітінг і т. д.

Нерідко **переносне значіння є детерміноване веце прічінами, не лем єднов**. Сучасно можуть впливати метафора, метонімія і функціональність, напр.: *ножка* (у чоловіка, звіряти – пряме значіння), але *ножка стола, ножка гриба, ножка інструмента* – переносне, котре взникать на основі подобности предмету але і подобности функції (*ножка* – „опора стола“, але і „опора гриба“).

Переважає частина слів русинського языка окремі прямих значінь має і значіння переносны, або секундарны (другорядны), котры ся зъявили внаслідку вивжытя назви єдного слова на поменованя різних предметів ці явів, то значіть, же **векшы-на слів у языку є многозначна**.

Треба але увести, же в русинськім языку є даяка частина слів **єднозначных**. К ним належать **назви дакотрых рослин** (*ясен, клен, вільха, ліска*), **назви птахів, звірят і рыб** (*олінь, воробель, курка, щука, синічка*).

К **єднозначным** словам справила належать **назви-терміны з науки, політики, умелества, културы** і т. д. Але і міджі нима є дость многозначных слів, напр. *корінь* (слова і корінь строма), *операція* (в медицині і воєньска лексіка), *фаза* (фізика, історія)...

Наспак, **многозначны слова не мають лем своє первістне значіння**, але часто в процесі розвитку, як сьме уж вказали, приберають і другы значіння. То значіть, на базі первістного номінативного значіння ся розвивають далшы значіння того самого слова, а то, як сьме уж выше вказали, на базі **метафори**, напр.: *ручка* – дітини, але *ручка на ташці*, на даякім настрою – *на мотыці*), або на базі **метонімії**, напр.: *твердый* – *твердый як камінь* – основне значіння, але взникло і споїня *твердый характер, тверда натура, твердый порядок, твердый закон, тверды условія, тверда зима* і под.; *папірь* – на писаня, але *папірь* як урядный документ. Многозначность слів в языку ся называє **ПОЛІСЕМІЯ**.

Полісемію просто мож охарактерізувати так: дві або і веце значінь можуть быти передаваны єдним словом, котре ся зве основне, а далшы суть од нєго одводжені і тыж служать на передаваня того істого значіння. Таким способом сі язык забезпечує можливість повніше і шырше одразити языковими засобами істу обективну скutoчність.

7 ПОЛІСЕМІЯ. ПЕРЕНОСНЕ ЗНАЧІНЯ І ПЕРЕНОСНЕ ВЖИВАННЯ СЛОВА

При класифікації слов подля значіння треба памятати, же іде о высвітліня таких понять як: **полісемія** (многозначность слов), **сінонімія**, **омонімія** і **антонімія**.

Лексика русиньского языка (як і кожного другого живого языка) ся неперестанно збогачує і росшырює на основі глубшого многостороннішого познаваня людми об'єктивного світа, технічного прогресу, розвитку науки, культури, уменя... Доповнення лексичного фонду языка є з єдного боку выслідком **словотворіння** (деривації – одводжованя або словоскладаня), **перебераня слов з інших языків**, а з другого боку – **розвиваня многозначности**, то значить вивжываня уж знамых слов на названя інших явів, через розвинутя у них інших, новых лексичных значінь. Способность слова сучасно (сінхронно) фунговати з різними значіннями ся называтъ **многозначностёв** або **полісеміов**. Основа полісемії є в тім, же każde значіння многозначного слова є даяков міров звязане з основным, первістным значінём, хоць міра близкости окремых значінь не є єднака. Напр.: аѣдектив *тяжкий* має в русиньскім языку окрем іншого і такы значіння:

- а) такый, што много важить, матъ велику вагу або гмотность (*тяжкий фалат желіза, тяжкий куфер, тяжке дрывно*),
- б) такый, што жадать велику енергію, намагу (*тяжка робота*),
- в) збавлений легкости, шыковности (*тяжкий крок, тяжкий дых*),
- г) наповненный тяжкостями, неприемностями (*тяжкий жывот, тяжке годованя*),
- д) великий, силный, глубокий з боку емоціональности (*тяжкий смуток, тяжкий жалъ, тяжкий плач*),
- е) барз важный, небезпечный (*тяжке пораніння, тяжка гаварія, тяжкий отрас мозгу*),
- є) неприемный в контактах (*тяжкий сполупрацовник, тяжкий учітель, тяжкий школяръ* і много далшых тіпу: *тяжкий сон, тяжкы думы, тяжка ганьба, тяжка минулость, тяжка кривда, тяжкий люфт* і под.).

Вшыткы тоты значіння (а істо і многы далшы) ся тягнуть, але не єднаков міров, к основному, первістному значіню, єднакому про вшыткы з них, а то – *тяжкий предмет*, означуючій „велику вагу“ (гмотность). Або наприклад, значіння полісемантичного часослова *двигати* в споїнях тіпу: а) *двигати чінку, двигати упавший предмет*, б) *двигати руку* (голосити ся), в) *двигати голос*, г) *двигати ся з землі* (вставати), д) *двигати погарик* (почерькати з погариками, припивати сі), е) *двигати высше* (руку), але і такы припады як: *двигати очі, двигати кліпайкы* (сігналізовати неспокійность, несподіваня). Далшы приклады: *двигати котву* – „одкотвити шыфу“, але і в змыслі перенесенім „одходити давыдкы“, *двигати о ступінь* – в змыслі „підвышовати якость“, *двигати ся д'горі* – „сідати на коня“, *двигати зайду на плечі* – „давати, класти“ і так дале... І тоты споїня ся розвинули на базі основного значіння, котре мож росшіфровати як діяння наміряне на перемістніня дачого в напрямі здолы горі.

Также **многозначность предпослаждает еднoсть (еднакoсть) цїлoстнoгo знaчїня при єгo семантичнїй рїзнорoдoстї**. Зaтo кaждe кoнкрeтнe знaчїня мнoгoзнaчнoгo слoвa ся рeaлїзує лeм в дaнїм кoнкрeтнїм слoвнїм oкрyжїню, нe в лyбoвoльнїм кoнкeстї.

Услoвїя рeaлїзaцїї oкрeмїх знaчїнь пoлїсемантичнїх слoв сyть рїзнї. Сyть зaлeжнї oд прїналeжнoстї слoвa к чaстї рeчї і oд єгo семантичнoї і штїлoвoї кoрeлaцїї. Нaпpиклaд зaтo, жe aдъeктїв у рeчїню фyнкцїoнyє пeрeдoвшyткyм y фyнкцїї aтpїбyтa (пpидaткy), тaк сyбстaнтїв, кoтpий ся з нїм згoджyє (в рoдї, чїслї і пaдї), пoмaгaть poскpити єгo кoнкрeтнe знaчїня. Кїдь сї вoзьмeмe зa пpиклaд aдъeктїв *мїцнїй*, єгo знaчїня мoжeмe лeгкo спoзнaти в тaкїх спoїнїях, як: *мїцнїй мoтyзoк* (нїткa, штpaнг), *мїцнa oцїль*, *мїцнa влaдa*, *мїцнїй стpax*, *мїцнїй мoрoз* і т. д.

Абo нaпpиклaд, знaчїня мнoгoзнaчнoгo чaсoслoвa ся нaйчaстїшe вїяснyє тyж в спoїню з нaлeжнїм сyбстaнтївoм: *poзв'язaти yзeл* – *poзв'язaти нeдopozyмїня*, *скopoтїтї сyкню* – *скopoтїтї рeфepaт*, *зaвeстї дo хyжy* – *зaвeстї пopядoк*, *poзбїтї пoгap* – *poзбїтї кaмapaтствo* і т. д.

Пepенeсeнe знaчїня слoвa, кoтpe є жpїдлoм пoлїсемїї, мyсїмe oдлїшoвaти oд єгo пepенoснoгo вжывaнїя. Пepенoснe знaчїня – тo є єднo із знaчїнь пoлїсемантичнoгo слoвa, мaючe пpямe oднoшїня з oснoвнїм знaчїнїєм і з'явїлo ся як нaслїдoк пepенeсїня нaзвaнїя нa їншїй пpедмeт нa oснoвї пoдoбнoстї, фyнкцїї і т. д. Тaкe знaчїня є кoлeктївнo yсвїдoмлeнe, фїкcyє ся в слoвнїкaх, яcнo ся poзлїшyє в слoвнїх спoїнїях, в рeчїнїях, в кoнкeстї.

Пepенoснe вжывaнїя слoвa ся oд пepенoснoгo знaчїня oдлїшyє тyм, жe штo дo oб'ягy є їндївїдyалнїм, вжывaть ся лeм в дaнїм вyзкїм кoнкeстї і лeм як cпoсoб yмeлeцькoї xapaктepїстїкy. Нe мae cамoстaтнe знaчїня. В язyкy тaкe вжывaнїя фyнкцїoнyє як **мeтaфopa, мeтoнїмїя** aбo **cїнeкдoxa**.

Мeтaфopa (oд гpeцькoгo METAFORA – пepенeсїня) – **тo є cортa тpoпy** (oд гpeцькoгo ΤΡΟΠΟΣ – звpат в бїсїдї), кoтpa є **збyдoвaнa нa пpїнцїпї пoдoбнoстї** і слyжїть як єдeн із зaсoбїв змїцнїня oбpaзнoстї і вїрaзнoстї язyкa. Кaждa мeтaфopa є пepенoснo вжyтe слoвo, якe слyжїть як їнштpyмeнт oбpaзнoї yмeлeцькoї xapaктepїстїкy. Мeтaфopy чaстo вжывaють мaїстpы слoвa (пoety, пpoзaїцї) в пpocєcї oбpaзнoгo yмeлeцькoгo зoбpaжїня cвїтa. Мeтaфopa є зaлoжeнa нa мoжнoстї пepенoснїм вжyтїєм слoвa нaнoвo oхapaктepїзoвaти пpедмeт чepез єгo пepeмeнoвaнїя нa oснoвї пoдoбнoстї з їншїм пpедмeтoм. Є зaлoжeнa нa зблїжoвaнy пpедмeтїв пoдлїя:

- а) фapбy (*стpїбepнa ялїчкa, дo бpoнзoвa oпaлeнa*),
- б) фopмy (*кpyг нeдopozyмїнь, сїтькa гyстїх кoнapїв*),
- в) мїр(к)y, poзмїpy (*кaпкa poдocтї, кoпa нeщacтїя*),
- г) дїнaмїчнoстї (*вїбyх poдocтї, слїмaчїй кpoк*),
- д) пoдoбнoстї дїї (*вoдa/кpoв тeчe – стpїxa тeчe, вїдpo тeчe...*).

У фyнкцїї мeтaфopы мoжyть вїстyпaти рїзнї чaстї рeчї:

- а) сyбстaнтївy (*ключ oд щacтїя/сepдцїя*),
- б) aдъeктївy (*зacпaтїй чaс, злaтїй дeнь*),

в) верба (*вітор гладив волося, ніч вкочіла до ліса, наглодав ей зуб часу...*),

д) адвербії (*тихонько надышов вечур, несподівано ся прикрала ніч*) і т. д. Метафора ся може виражати споїнем слов або цілым wypowiedжінєм, напр.: *Выпив повну чашу нещастя, аж ся через край переливало*. Даколи ся ставать, же в процесі частого метафорічного вживаня ся може дане слово зафіксувати в змыслі далшого, другорядного значіня даного слова, чім ся росшырить многозначность слова, напр.: *сонце выходить/заходить, западать* і под.

Значіня полісемантичного слова, яке vznikать метафорічным перенесінєм, ся называють **лексікалізованов метафоров**.

Метонімія (од грецького METONIMIA – переименования) **є збудована на принципі близкості**. Подобно як метафора, є визначным інструментом зображованя, основа котрого залежить од переименования подля близкості на основі внуторной і вонкашней подобы предметів і явів. Помагають концентровати ся на найвыразнішы деталі, і так придає бісіді емоціональний признак.

Яв метонімії охоплює дость шыроку сферу прояву і зъявляють ся тогды, кідь:

- а) назва матеріалу ся вживають як назва предмету (*мала злато і бріліанты на шыї*),
- б) назва предмету ся вживають місто того, што обягує (*выпив погар (воды), два таніры (поливкы)*),
- в) призви́ско автора ся вживають місто ёго творів (*читав Сухого, слухав Моцарта*),
- г) назва країны, краю, міста ся вживають місто їх жытелів (*Підкарпатя худобніє, Пряшів выграв фотбал*),
- д) назва предмету дії ся вживають місто самой дії (*перо Духновіча кличе народ до возроджіня*),
- е) назва предмету ся вживають місто часу ёго прояву (*любити до гробу, учіти ся до старости*),
- е) назва предмету ся вживають місто одрізку часу (*бісидовати цілу драгу, співати цілу ніч*),
- ж) поименования дії, котра ся в данім обекті організує, ся вживають місто назвы самого обекту (*іти на культуру* – в значіню „іти до культурного дому“).

Сіне́кдо́ха (од грецького SYN-EK-DOCHÉ – переберання, приїмання, розуміння, высвітлєваня) – є основана на заміні назвы чогось цілого назвов ёго части, то значить поименования предмету ці яву подля даякого ёго важного деталю, на котрый є заміряна позорность. Сіне́кдо́ха є властно якась сорта метонімії, бо і она ся базує на принципі близкості. Ёй шпеціфічним знаком але є, же перша, подобна назва є звычайно шырша, а друга, конкретніша є вузша (хоць рідко може быти і наспак). Напр.: *жебы есь ту не указав ніс* („жебы ту тот чоловік не ходив“), *моя нога ту не вкочіть* („я ту веце не прийду“). Сіне́кдо́ха є основана на кількостнім принципі, часто ся реалізує в єднотнім числі: *тяжко зароблена коруна* (грошы), *тяжко зароблений хліб* (тот істый змысел), *наш народ мусив выдати много сил, жебы породити новых Духновічів, Павловічів, Варголів, Бескидів...*

8 ОДНОШІНЯ В ЛЕКСІЧНО-СЕМАНТИЧНІЙ СІСТЕМІ

8.1 СІНОНІМІЯ

Сінонімами ся называють слова розділны подля звучаня, але близкы або аж єднакы подля значіня. То суть тоты приклады лексікы, кідь єден семантичний обсяг є споєный з двома або і веце розділныма виразами, напр.: *бісідувати, говорити, повідати, приповідати, наказувати, сплітати, гучати, воркотіти, бурмотіти, пищати, коктати* і т. д., або *ходити, іти, крачати, понаглядати ся, шатовати, мотати ся, блукати ся, шпонтати ся, пхати ся, кывати ся...*

Сінонімы мож розділити на три основны групи:

- **Ідеографічны** (семантичны, понятёвы) **сінонімы**,
- **Штілістічны** **сінонімы**,
- **Семантично-штілістічны**.

Ідеографічны сінонімы – то суть такы сінонімы, котры означують тоты істы понятя, а єден од другого ся одрізняють додаточныма значінёвыма одтінками, т. є. обсягом семантикы, котра є характерістична про каждый з них. Напр.: *желаня, хотіня, жаданя, жадоба; фуявіця, метеліця, сніговіця, курява; правда, істина; досягнуця, здобыток, завоєваня, выбоєваня; бескрайній, безгранічний, безберегый, безмірній, незмірній, необсяжний, недоглядный; синій, белавый, лазуровый; важный, серьёзный, солідный, статочный, величный; основный, головный, главный, істотный, кардінальний; думати, гадати, роздумувати; хворіти, слабіти, недужати; красити, прикрашати, оздоблёвати; видніти ся, розвидняти ся, рябіти; фарбити, красити, малёвати* і т. д.

Можность передавати одтінки того істого понятя ся забезпечує тым, же на ёго означіня в языку є веце слов, а з другого боку – потреба передавати семантичны одтінки мотівовала vznik дакількох слов на вызначіня того істого понятя, то значить, же была причінов vznikнутя понятёвых сінонімів. Понятёвы сінонімічны адъєктивы ся одлишують єден од другого тым, же выражають признак з додатковыма нюансами. Сінонімічны понятёвы часослова ся одлишують главно неєднаков интензівностёв означованого діяння. Субстантивны понятёвы сінонімы называючі то саме понятя, ся різнять міров выяву дачого (главно в абстрактных субстантивів). Понятёвы адвербіалны сінонімы ся одлишують міров вызначованой ознакы і интензівности діяння, напр.: *скоро, наскоро, швидко; даремно, марно, збыточно; барз, дуже, міцно; вєдно, покопі, громадно*.

Ідеографічны сінонімы означають:

- а) ідентічны понятя: *учитель – педагог, шандарь – поліцайт, шалений – дурный, чорт – дябол* і под.,
- б) вузшы понятя: *писатель – прозаїк, публікувати – друкувати, учитель – асистент, малярь – графік, співак – сопраніста* і т. д.,
- в) шырше абстрактне і вузше конкретніше значіня: *екзістувати – жыти, выхувати – навчіти* і т. д.

Штілістічны сінонімы – то суть такы сінонімы, котры мають передовшыт-

кым експресивно-штілістичну функцію. Бісідник ці писатель сі выберать вгодны сінонімы подля своёй властной точки зору, напр.: кідь ся бісідує о смерти, може вжыти штілістично неутралне слово – *умерти*, але може вжыти і такы сінонімы, котры будуть одповідати заміру бісідника (автора), конкретній сітуації, характеру описованой особы, выстигнутю заміру автора. Такы слова уж будуть штілістично зафарблены, напр.: *скончіти, сконати, спочінути, выдыхнути, піти, скапати, здохнути, одыйти, лячі до гробу, заспати навікы, заспати вічным сном, пришов му конець...*

Семантично-штілістичны сінонімы – то суть **сінонімы, котры ся одрізняють значінёвыма одтінками, семантичным обсягом, емоціоанално-експресівным зафарблінём**, напр.: *шкаредый/шкаредный, брыдкий, паскудный, мерзений; безжалостный, бессердечный, крутой; торжество, тріумф; біда, нещастя, смуток, лихота, горе; охотно, радо, із залюбов* і т. д.

Не вшыткы сінонімы сучасного русиньского языка суть єднако росшырены во вшыткых функціоаналных штілах. На основі того їх можеме розділити на дві групы:

а) Сінонімы общо вжываны;

б) Сінонімы корешпондуєчі з конкретным функчным штілом. Напр., слово *ознаміня* є общо вжыване, але ёго сінонім – *рапорт* є росшырений лем в одборнім штілі, або: *речник* – *оратор*, *орач* – *ратай*; *вмішовати ся, мішати ся* – *вступляти, вplyнати ся*; *розбабрати* – *росшолопати* і т. д.

Сінонімы суть тыж розділны на основі фреквенції вжываня в языку і сфери вжываня. Наприклад, часослово *змиловати ся* є фреквентованіше вжыване, як ёго сінонімы *змилосердити ся* і *змилоствити ся*. Частіше ся вжывають наприклад, адъєктів *будучій*, як ёго книжный сінонім – *грядущій* і т. д.

Сінонімы мають тыж розділны можности вязаня (споїня) з іншыма словами. Наприклад, вербум *отворити* має шыршы можности вступати до споїня з другыма словами (*окно, школу, конзерву, скриню, засіданя, граніцію* і т. д.), як ёго сінонім *одкрыти* (напр. *горнець*), або напр. адъєктів – *основный* є фреквентованіший, як ёго сінонім – *глубокий* і т. д.

Яв сінонімії не є єднако росшырений во вшыткых семантичных группах лексікы. Сінонімія не є властна напр. термінології, бо терміны – то суть єднозначны слова. Кідь ся в бісідній практиці зъявляють сінонімы про даякий термін, то вони суть будь абсолютно (або скоро абсолютно) ідентічны подля значіня, часом єдно з них выходить із ужываня або набывають інше значіня і детермінологізують ся. Як правило, не мають сінонімы поменования конкретных предметів. Зъявляють ся лем тогды, кідь ся одповідны слова вжывають не в прямім, номінативнім значіню, але в переноснім, напр. сінонім *капуста* к *голова* і т. д.

Не вшыткы части речі мають єднаке множество сінонімів. Найвеце суть росшырены у адъєктівів, адвербій і вербів, што выплывають з їх значіня і функції в речіню. В русиньскім языку, подобно як і в інших славянських языках, скоро не є знама сінонімія у прономін і нумералій. Находиме там лем рідко приклады типу: *хоцьякий, будьякий, вшеліякий; всякий, каждый; сто, стовка* і т. п.

З цілём, жебы словникове богатство языка, в котрім ся находить і множество сінонімів, было доступне штонайшыршому кругу перціпентів, зоставляють ся шпещіалны сінонімічны словники.

8.1.1 Сінонімічні ряди і їх структура

Сінонімічні ряди спуюють групи або мікросистеми слов з гранічнов близкостів значінь, што означають тот самый яв обектiвного світа. Кідь вийдеме з прикладу тіпу *смілий, одважний, храбрый* і т. д., видиме, же сінонімічні ряди ся складають із слов з єднаким основним лексiчним значінем, сполочним лексiчно-граматічним зачленінем, што наслідно детермінує тотожну їх дістрібуцію або контекстове окружіня. У вербалних сінонімічних рядів беспрефіксалны часослова не входять до єдного сінонімочного ряду з префіксалныма – они творять новий сінонімічний ряд, напр.: *іти, ходити, кроковати, прямовати, ступати, шкынтати* і т. п., але – *вийти, виходити, выкочовати, вылізати* і т. п. є уж другый сінонімічний ряд (подобно з префіксами *при-, роз-/рос* і т. д.).

Яв лексiчної сінонімії є прямо звязаний з полісеміов, зато **до сінонімічних рядів ся спуюють лем слова єднозначны.** Тото саме многозначне слово може входити до веще сінонімічних рядів, напр.:

- *тихий, неголосный, приглушенный* (спів, голос),
- *тихий, беззвучный, едва чутный* (ходжіня, поступ),
- *тихий, (по)вольный, ненагливый* (течіня, крок),
- *тихий, бесстаростный, спокойный* (живот, перебуваня),
- *великий, немалый, обровский, огромный* (водопад),
- *великий, значный, вызначный, престижный* (писатель, подія) і под.

До сінонімічних рядів окрем слов можуть вступати і словны спoiнїя, фразеологізми, кідь суть еквівалентны даному слову, напр.: *вшитко од алфы по омегу – од зачатку до кінця – од головы по пяты; щезати – пропадати – якбы до воды впав – якбы ся до землі провалив; позерати – їсти очіма – пасти очіма, кламати – обдурёвати – замалёвати очі – обкручовати коло пальця; (быти) тихо – тримати язык за зубами – як воды до рта набрати; хвалити ся – высоко ся нести – задерати ніс; перебішовати – робити з мухы слона; єднакий – такой істый – з єдного тіста; водни – серед білого дня; далеко – світ за горами – де лишкы дають добру ніч* і т. д.

Субстантiвы, котры входять до вербално-субстантiвних спoiнїй, суть еквівалентны часословам: *брати до увагы – уважыти; давати поволіня – поволити; робити хыбу – похыбити; полемізовати – вести полеміку; помагати – давати поміч; заваджати – быти на заваду; записовати – робити запис, вести запис* і т. д. Словны спoiнїя такого тіпу переважно ся хоснують у книжнім штілі.

8.1.2 Абсолютны сіноніми

В русиньскім языку суть слова цалком ідентічны своїм лексiчним значінем і емоціоно-експресівным зафарбінем. То суть переважно слова з **невтралной** лексікы, напр.: *языкознание – лінгвістика; світ – козмос; ландшафт – країна* і т. д. Вникають різними способами:

- а) внаслідку міджідіалектної інтерференції: *боцан – боцок – бузок/бузёк*;
- б) внаслідку міджіязыкової інтерференції: *термометер – тепломір; індустрія*

– промисловість; резолюція – рішення – узнесення; пілот – летець; шофер – водій; бранкар – голман; град – кріпость; вежа – башта – турня; асіміляція – сподобованя – приподобління; воргово-ворговий – білабіалний; туберкулоза – сухота і т. д. В другім припадї так можуть фунговати і дві перевзяты слова: *гесло* – *лозунг*; *ероплан* – *летаadlo* і т. д.

Абсолютны сінонімы суть росшырены в рамках **термінологічної** лексіки: *горізон* – *обрис*; *дескриптивний* – *описовий*; *квантита́твний* – *кількостний*; *оксідація* – *окисління*; *експонентний* – *указовий* і т. д. Переважна часть слов з категорії абсолютных сінонімів ся диференціюють звичайно подля сфери вживаня, причім домашнє слово з той пары ся вживать в устній речі і в умелецькій літературі, а перевзяте слово звичайно в научній літературі (назвы квіток, ростлин, хворот, механізмів і т. п.). Даколи ся домашні назвы вживають главно на поясніня чужіх, перевзятых: *лабіалны* – *ворговы*; *лабіоденталны* – *воргово-зубны*; *асіміляція* – *сподобніня/приподобніня*; *палаталізація* – *змягшіня*; *орфографія* – *правопис* і т. д.

Такы сінонімы в языку фунгують звичайно лем обмеженный час, поступно ся їх значіня розходять і многы з них выпадають з ужываня. Правдоподобно так ся стало зо словами: *голова (голов)* – *глава*; *воргы* – *уста*; *купец* – *гость* і т. д. Многы такы приклады можеме позоровати і в сучаснім языку, напр.: *ероплан* – *летаadlo*; *машина* – *влак*; *шыфа* – *лодь* і т. д.

8.1.3 Єднокоріньовы сінонімы

В сучаснім русиньскім языку в сінонімічных spoїнях находиме переважно розділнокоріньовы слова. Але знаме і сінонімы **єднокоріньовы**, т. є. такы, котры мають сполочный корінь. Функціонують у вшиткых частях речі, правда, не в еднакій мірі. То суть справила суфіксалны, префіксалны або префіксално-суфіксалны лексічны утворіня. Міджі часословами (вербами) то суть найчастіше спрефіксованы сінонімічны утворіня, напр.: *сох* – *сохнув*; *мерз* – *мерзнув*; *гаснути* – *згаснути*; *гасити* – *згашати*; *шмарити* – *вышмарити*; *охабляти* – *повыхабляти*; *веселити* – *розвеселяти*; *радовати* – *порадовати*; *тихнути* – *стихнути* – *затихати* – *перетихати* і т. д. Дакотры авторы тоту проблематику виділюють до особитой темы в рамках часослова – як способ часословного діяня.

Міджі єднокоріньовыма субстантивами і адъєктивами находиме тыж сінонімы створены суфіксално і префіксално, напр.: *тма* – *темрява* – *темінь* – *темнота*; *вітання* – *привітання*; *рада* – *порада*; *дар* – *дарунок*; *славный* – *прославленный* і т. д.

Много єднокоріньовых сінонімів находиме і міджі адвербіями, напр.: *навколо* – *довкола*, *кругом* і др.

8.1.4 Парафразы і евфемізмы як різновиды сінонімів

Парафразы (з гр. *наоколо*, *пля* – *пояснюю*, *говорю*) – **то є описный зврат в языку або поетічна фігура, троп, з помочов якого ся передає обсяг іншого слова або выразу**, напр.: *царь звірят* – *лев*; *чорне злато* – *ропа*; *біле злато* – *бавовна*; *учитель народів* – *Я. А. Коменський*; *русиньський будитель/будитель Русинів* – *А. Духновіч* і т. д.

Парафраза – то є переносне, описово-образне названня предметів (у широкому змислі), **котре в дакотрых сітуаціях може выступати як контекстуальний синонім**. Приближує ся до розвинутых метафор або метонімій і все несе в собі даяку оцінку, помагать виразности зображіня. Має різнороду штілістичну задачу – напр. на виражіня патетичности святочного прослову, напр.: *великы носители святой воли (Кіріл і Мефодій)*; на виражіня іронічної або сатірічної оцінки, напр.: *жовтый діявол (злато); рудый мор (фашизм); владця пекла (діявол)* і т. д.

У функції контекстуальних синонімів ся часто выужывають і евфемізми.

Евфемізми (з гр. – *добрі говорю*) – **то суть слова або словны споїня, котры непрямо, скрито, уважливо або змягшено означають назвы даякого предмету ці яву**, напр.: *важеньый вік – старший; навікы спочіти – умерти; говорити неправду – одступити од правды; выдумовати – циганити; нечистый, нечиста сила, злый – діявол, чорт* і т. д. Евфемізми ся вжывають главно в устній формі языка і в умелецькій літературі.

8.1.5 Способы возникновения синонимів

Чім богатша і розвинутіша є лексична синоніміка, тым богатший, розвинутіший і доконаліший є даний язык. Синонімы забезпечують максімально точне виражіня думкы в тых найтоншых одтінках і нюансах.

Лексична синоніміка ся розвивать дакількома способами. Найчастіше синонімы vznikають путём творіня новых слов од слов екзистуючих, а то різныма словотворныма способами:

а) префіксаціов: *выграти – перемочі; повивати – подувати; твір – вытвір; плод – выплод; споконвіку – одвічно – справіку* і т. д.,

б) суфіксаціов: *плеск – плескот – плесканя – плескотаня* і т. д.

Далшым жрідлом збогачованя синонімікы суть **слова іншоязычного походжіня**, котры ся вжывають паралелно з домашніма словами, напр. *спеціаліста – зналець; фіаско – неуспіх; ренегат – зрадця; рарітний, унікатний – зрідкавый; фалшованый – неправый; фантазіровати – выдумовати; заклад, основа – фундамент* і т. д.

Єдным із способів збогачованя синонімікы є **перебераня слов з різних діалектів**, напр.: *підшуховати – зарывати; баламутити – обдурёвати; обыстя – газдівство; курити – смолити, стежка – пішник, стодола – пелевня* і т. д.

Лексикална синоніміка ся розвивать і з многозначности слов, о чім сьме уж говорили выше.

8.2 ОМОНІМІЯ

Омонімы суть слова єднакого звучаня, але розділны подля свого значіня, напр.: *пара* (з воды) – *пара* (конів). Розлишуєме двоякы омонімы:

А) Лексичны омонімы,

Б) Морфологічны омонімы.

А) Лексичны омонімы (з грецького *homos* – *єднакий*, *опута* – *мено*) – **то суть слова, котры мають єднаке звукове зложіня** (а переважно і графемічне), але

суть розділны, цалком самостатны подля свого значіня, напр.: *бабка* (демінутів од назывника *баба*) – *бабка* (предмет на клепања косы) – *бабка* (ростлина); *такт* (методічна музична єдиниця) – *такт* (справованя ся жаданым способом); блок (на писаня) – *блок* (згрупованя еднаких або подобных предметів: дома, цеглы...); *травити* (травити ядом, стравов) – *травити* (минути грошы) – *травити* (біологічний процес); *топити* (нагрівати містность) – *топити* (дакого у воді) і т. д.

Лексічны омонімы ся спуюють до рядів з мінімално двома словами з єдної часті речі. Звычайно диференцуєме два тіпы лексічных омонімів:

- **Повны лексічны омонімы,**
- **Неповны (часточны) лексічны омонімы.**

Повны лексічны омонімы – то суть слова, котры суть згодні у вшыткых граматічных формах, напр.: *лавка* (на сиджіня) – *лавка* (через воду), *одберати* (зерно при кошіню) – *одберати* (невісту од родіців перед вінчанков), *нота* (музичный термін) – *нота* (діпломатічний термін) і т. д.

Неповны лексічны омонімы – то суть слова, котры хочь належать к єдній часті речі, але сістема їх граматічных форм не є цалком згодна, наприклад, другый член омонімічного ряду не має множне чісло, напр.: *такт* (в музиці) – *такт* (выбране справованя), *класа* (містность) – *класа* (оцініня дачого) і т. д.

Як сьме увели, омонімічний ряд звычайно ся складать з двох-трёх слов. Вещесловны ряды мож стрітити рідко, напр.: *бокс* (шпорту) – *бокс* (ізіолована містность в обході) – *бокс* (ізіолована скринька в шпыталю) – *бокс* (крем на боканчі).

Омонімы суть слова, які з явами реального світа корешпондують незалежно єдно од другого, міджі нима ніт нияких асоціатівных звязей, характерістічных про многозначны слова. Зато бы не мало быти проблемом визначіти лексічны значіня омонімів в їх практичній реалізації. Правда, в лінгвістічній літературі і в лексикографічній практиці іщі не суть достаточны становлены обектівны крітерії про вычленєваня явів омонімії і полісемії. Зато в многих словниках найдеме тото саме слово як полісемічне а в інших – як омонімічне. Як розпознаваючий крітерій часто ся уводять слідуочій: **кідь мож найти єднакый сінонім к різным значіням – тогды говориме о яві полісемії, кідь го не мож найти – тогды то буде яв омонімії**, напр.: *теплый* – (розговор, час) – ту мож найти єднакый сінонім – *приятный*. Але ани тот крітерій не мож розуміти як достаточный, бо го не мож выужыти все. Єднакы узнаваны крітерії выділєваня омонімії і полісемії не екзістують, зато за главный крітерій треба брати обсяг слова, єго одношіня к реальному світу, притомность або абсенцію внуторного семантічного звязаня міджі єднакозвучныма словами. То значіть, же к омонімам заділюєме лем такы слова, міджі котрыма не є ниякого внуторного семантічного звязку.

Б) Морфологічны омонімы суть такы слова, котры представляють омонімію окремых граматічных форм, незалежно од часті речі, напр.: *жену́* (генітів од назывника *женá*) – *жéну* (теперішній час од часослова *знати*), *плач* (назывник) – *плач* (імператів од часослова *плакати*), *мати* (назывник) – *мати* (часослово).

В рамках морфологічных омонімів выділяєме:

а) Фонетічны омонімы (омофоны) – то суть такы слова, котры єднако зву-

чать, але розділно ся пишуть, напр.: *везти* (на возі) – *вести* (за руку), міг (3. особа минулого часу од часослова *мочі*) – *міх* (називник), *ніч* (називник) – *ніч* (прономін), *Роман* (власне мено) – *роман* (літературний жанер), *Коваль* (власне мено – прізвіско) – *коваль* (общій називник), *род* (граматічна категорія) – *рот* (уста), *дуб* (стром) – *дуп* (інтер'єкція), *допасти* (звершений вид часослова *падати*) – *до пасти* (приназивник + генітів називника женьського роду, напр. *вхопив ся до пасти*) і под.

б) Граматічны омонімы (омоформы) – то суть слова, котры мають єднакий звуковий склад лем в дакотрій граматічній формі, напр.: *поле* (називник) – *поле* (3. особа єднотного чісла часослова *полоти*), *шыю* (акузатів називника женьського роду *шыя*) – *шыю* (1. особа єднотного чісла часослова *шыти*), *віз* (називник) – *віз* (3. особа минулого час часослова *везти*), *косы* (номінатів/акузатів множного чісла придавника *косый*) – *косы* (множне чісло од називника *коса*), *ногы* (генітів називника женьського роду *нога*) – *ногы* (номінатів/акузатів множного чісла називника *нога*).

в) Графічны омонімы (омографы) – то суть слова, котры мають єднаке графічне зображіння (написаня), але высловлюють ся розділно, в переважній мірі розділность у высловности є лем у акценті, напр.: *дорога* (називник) – *дорога* (придавник женьського роду), *мала* (3. особа єднотного чісла минулого часу часослова *мати*) – *мала* (придавник женьського роду), *насып* (називник) – *насып* (імператів од часослова *насыпати*), *жену* (1. особа єднотного чісла теперішнього часу часослова *знати*) – *жену* (акузатів називника женьського роду *жена*), *замок* (називник) – *замок* (предікат, інфінітів часослова – *замокнути*).

В русиньскім языку омонімы (як і омофоны, омоформы, омографы) vznikали і vznikають різними путями в процесі історічного розвитку языка. Найчастіше ся зъявляють наслідком збігу звукового складу перевзятых слов із словами автентічними русиньськими або звукового збігу різних слов чужоязычного походжіння, а тыж внаслідку творіння новых слов єднакого звукового складу на основі домашньої лексіки з помочов властных словотворных поступів. Рідше омонімы vznikають і внаслідку розпаду многозначности слов і історічных змін у фонологічній системі русиньського языка.

Як приклады асімілованя перевзятых слов і взнику омонімів можеме увести наслідуючі: *клуб* (часть тіла чоловіка або звіряти) – *клуб* (молодежный, посланецький), *як* (адвербій) – *як* (з тибетського языка – велике рогате звіря), *ракета* (з німецького слова – технічний термін) – *ракета* (з французького слова – тенісова ракета), *тік* (нервова поруха) – *тік* (з англійського языка – сорта строму) – *тік* (інтер'єкція, звук годинки) – *тік* (тіп полотна – з голандського языка). Даколи ся омонімізують і слова з єдного языка: *метер* (єдиніця довжки) – *метер* (міра одношіня к дакому або дачому, мати неєднакий метер на каждого), *агент* (представитель організації, котрый сам выповнять служобны повинности) – *агент* (шпійон), *тіраж* (з французького слова – тяг в лотерії) – *тіраж* (множество друкованого виданя, наклад).

Много омонімів vznikать з домашніх слов посередництвом поступів дерівації, напр.: *дорывати* (од *рыти*, докінчовати чінность рытя) – *дорывати* (од *рвати*, торгати – докінчовати процес рваня), *допасти* (завершений вид часослова *паст*) – *допасти* (завершений вид часослова *падати*), адвербії тіпу

боком, скоком, кроком (як?) і форми субстантив з приназивниками: *бік* – з *боком*, *крок* – з *кроком*, *скок* – із *скоком*,... предикативи типу: *страх*, *час*, *впотемку* (страх о тім бісідовати, час іти домів, впотемку ішов з цінтеря) і їх омоніми – субстантиви.

В русиньскім языку ся омонімія поповнює наслідком збігу звукового складу слов по історичних змінах у фонологічній системі языка, напр.: *віз* (називник) – *віз* (часослово минулого часу мужского роду) і под.

Важным жрідлом поповніня омонімії є далшый розвиток многозначности слов і поступна страта звязку міджі нима – поступным роспадом полісемії, напр.: *порох*, *ключ*, *лист* і т. д.

В русиньскім языку ся ясно виділюють дві групи омонімів:

- **Коріньовы (або неодводжены),**
- **Словотворны (одводжены).**

Коріньовы омоніми суть найвеце росшырены міджі субстантивами а рідше міджі часословами і іншыма частями речі, напр.: *пара* (з воды) – *пара* (двое), *мати* (називник) – *мати* (часослово), *діти* (називник) – *діти* (часослово – *Діти*, *де же вас діти?*).

Словотворны омоніми были вытворены із сполочных морфем або з таких, котры ся збігли при розвитку языка своїм звуковим зложінєм, напр.: *зважовати ся* (на вазі) – *зважовати ся* (нахыляти ся), *роспляцовати* (робити плоскым) – *роспляцовати* і *росплюцовати* (отваряти очі) – *росплюцовати* (розбрысковати), *скресати* (дерево) – *скресати* (іскру).

Омонімія – то є закономірний языковий яв. Омоніми vznikають і вживають ся в процесі поступного розвою языка. Переважно суть штілістично зафарблены, т. є. мають і штілістичну роль в языку і тогды ся вивживають як єден із способів творіня гры зо словами – **каламбурів** (словных грачок). Словны грачки ся часто вживають в літературі, і так помагають обернути позорность читателя на обсяг тексту із заміром гуморным, іронічным аж саркастичным. Напр.:

Я по полю

Бурян полю.

Лем бы не упасти

Бо буду у пасти.

Міг єм але притім

Вшелияк допасти.

Втікам од напасти

Бы-м не впав до пасти.

Незнаме світило

Понад сто років світило.

Утікам, а щі як

Кідь ня здоганянь як.

Чом єсь не сів на віз

Та бы-м тя довше віз.

Діти мої, діти

Де же вас мам діти?

Розвою омонімії помагать **конверзія** – яв, коли дане слово переходить к іншым частям речі без зміны морфологічного і фонетічного зложіня, напр.:

днесь *тепло* (предикатів), мусиме ся *тепло* облечі (*тепло* – адвербій), до *обіда* зістало пять минут (*обіда* – генітив субстантіва), *дообіда* сьме были в школі (адвербій), *але* (злучник), *але* (частка), *ани* (злучник), *ани* (частка) і т. д.

Як синонімія, так і омонімія збогачують язык. Значіння синонімів і омонімів ся выяснює в контексті, а в бісіді конкретнов ситуаціов, напр.: *Я нашов ключ...* – бісідник скоро нігда не розознать, же таке речіння може мати пряме, але і переносне значіння, то значіть – омонімічне, двойзмыселне. Ключом к выясніню є контекст.

8.2.1 Міджіязыкова омонімія

Русиньско-словацько-українськы лексічны паралелы

Русиньскый языковий простор ся находить на стыку двох славянських ареалів – выходославянського і западославянського. Найблизший выходославянський язык, з котрым приходить до контакту, є український, найблизшим западным контактним языком є словацькый, счаси польскый язык. Русиньскый норматівный язык був лінгвістами заряджений подля характерістичных знаків до выходной групи славянських языків, но як язык западо- і выходославянського пограніча має і дакотры характерны знакы западного славянського ареалу. Взаємный вплив територіально і языково близьких двох або і веце языків лінгвісты называють **міджіязыковов інтерференціов**.

Міджіязыкова інтерференція контактных языків з русиньським языком є слідна у вшиткых языковых ровинах, хоць найвеце в **лексічний**, котра є найдінамічнішов з погляду культурно-сполоченьского розвитку, што значіть, же до нёй ай найлегше проникають чужді впливы. Єдным з таких впливів є і **перебераня лексікы**. Прониканя лексем з єдного языка до другого може быти повне (тотожність звуковой подобы – высловности; графічної (писаной) подобы; значіння і етімології). Дакотры лексеми але переходять з єдного языка до другого языка так, же першы два аспекти (звукова подоба і графічна подоба) перейдуть до другого языка, причім дана лексема дістане цалком нову семантику (значіння). Така характерістіка ся односить ід омонімам.

Омонімы ся зближують на основі згоды або тотожності звуковой подобы – у высловности, як і з графічного боку, то значіть – реалізації даной лексеми в писаній подобі. Одлишны суть але з боку значіння і етімології (походжіня). Окрем омонімії в рамках єдного языка, лінгвісты визначіли ай омонімы в рамках розлічных языків. Така омонімія ся называть **міджіязыкова омонімія** і взникать наслідком міджіязыковой інтерференції.

Омонімія – взникать: 1. Будь в рамках того самого языка, або 2. Коекзістенціов (формалным з'єднотінём) домашнёго і чужого перевзятого слова.¹ Нас буде інтересовати другый припад – **міджіязыкова омонімія** або (формалне з'єднотіння) домашнёго слова і чужого слова, хоць „чудже“ слово в нашім припаді буде слово хосноване в трёх або мінімално в двох як територіально, так і з лінгвістичного погляду близьких языках. Заміряєме ся на слово (лексему), котре в еднакій, або скоро еднакій звуковій подобі, але не все в графічній, бо суть ту дві графічны сістемы – азбу-

1 Ondruš, Š.: Lexikológia a lexikografia. In: Ondruš, Š. - Sabol, J.: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: SPN, 1981, с. 226.

ка (русинський і український язык) і латиніка (словацький язык) є хосноване в русиньскім, українськім і словацькім языку і ёго перетлумачіня в конкретнім текстї з єдного до другого (або і третёго) языка. Вкажеме на дакотры приклады того, як русинський язык фунгує міджі двома близькыма славянськыма языками – українським і словацьким і яков міров на нёго обидва впливають в лексичній ровинї – в области омонімії.

8.2.2 Міджіязыкова омонімія в перекладах Міджіязыкова омонімія з погляду частей речі

Омонімія мать пряме одношіня к речі, то значить, же невгодне вжытя омоніма може запричінити родїлну семантику. Звычайно то є в припадах близьких языків. Даколи маєме представу, же близький язык нам не робить ниякы проблемы в порозуміню, но якраз міджіязыковы омонімы суть, так бы повісти, неїстов зонув на справне тлумачіня і наслідно порозуміння конкретного тексту. Уведеме пару прикладів словацько-українсько-русинських омонімів і їх аплікацію в синтаксичных конштрукціях в окремых контакных языках.

Може найзнамішым прикладом з практичної комунікації міджі вживателями словацького, русинського і українського языка суть два антонімы: **воняти** і **пахнути**. Закы словацьке **voňat'** значить позитівну характерістіку, в русиньскім контекстї (а таксамо і в українськім) лексема **воняти** значить негати́вну конотацію (Попель, с. 70). Напроти того, словацьке **páchnuť** в перекладї до русинського языка і до українського языка виходить з іншої словотворной основы **воняти** і сігнали́зує негати́вну конотанію – *смердіти* (Бунганич, с. 576). На ілюстрацію уведеме приклад поужытя лексеми-омоніма **voňat'/воняти/воняти** в речіню у вшыткых трёх порівнованых языках:

Toto jedlo bude krásne voňat' po bylinkách. (слов.)

Тото їдло вонять по цілій хыжи, уж не є добре, не мож го їсти. (русин.)

Оця їжа воняє, термін її споживання напевно вже закінчився. (укр.)

Кус інакшым прикладом міджіязыковой омонімії є русинська лексема **чоловік** (словацький еквівалент *človek*) і українська **чоловік** (одповідать словацькому *muž, manžel, človek*; Попель, с. 479), а русинському **манжсел, газда**. В українськім языку дешіфруєме росшырену семантику омоніма **чоловік**, што можеме демонштровати на прикладах поужытя в синтаксичній конштрукції: *це мій чоловік* (укр.); *той чоловік дуже добрий* (укр.); *to je môj muž/manžel* (слов.); *tento človek je veľmi dobrý* (слов.); *то є мій муж/газда* (русин.); *тот чоловік є барз добрый* (русин.). Лексему **манжсел** в українськім языку не найдеме в ниякім значіню. Як можеме позоровати, русинський язык має формалный модел лексеми **чоловік** тотожный з українським языком (враховано повноголося), але семантика даной лексеми корешпондує зо словацьким языком, што найліпше видно в уведжених синтаксичных конштрукціях.

Далшым прикладом (уж лем українсько-словацькой омонімії) є українське слово **клас** і словацьке **klas**. Словацькому слову **klas** одповідать українське і русинське **колос** (ту можеме дешіфровати яв повноголося, тіпічний про виходославянськы языкы), причім українське слово **клас** має в словенчіні семантичне значіння **trieda** (в русиньскім языку **класа**). Русинська лексема **класа** є тотожна з українськов

(**клас**), што ся тыкаць семантіки, а лем з формального боку прияла словацькый модел (женьскый род). Приклады поужытыя в синтаґмах: *перший **клас** для кожної дитини найважливіший* (укр.); *перша **класа** про каждого дїтвака найважніша* (русинь.); *každý **klas** sa v jeho rukách prehýbal* (слов.).

Прикладом русиньско-української омонімії є лексема **подобати ся/подобати-ся**. Утвориме речіня на даны омонімы в обидвох языках: *Вшыткы малы дївчата ся хотять **подобати** на попку Барбі* (русин.). *Вам будуть **подобатися** оці туфлі* (укр.)? Як видно, русиньскый язык має семантіку тотожну із словенчінов (*подобати ся*, Русиньска лексіка, с. 317; *podobat' sa*, Pravídlá slovenského pravopisu, с. 319), причім семантіка в українськیم языку є цілком інакша (*подобатися* = *ráčít' sa*, Бунганич, с. 329).

То были приклады омонімії в рамках єднаких частей речі (назывників, часослов).

Нашли сьме і русиньско-українську омонімію на уровни розлічних частей речі. Таким прикладом є русиньске словне споїня **все робити**: *Дївці ся не хоче все робити, хотїла бы ся і позабавляти*. Ту нам є з контексту ясне, же словне споїня **все робити** одповідать словацькому **vždy robiť/pracovať**: *Dievčine sa nechce vždy robiť/pracovať, rada by sa pozabávala*. То значить, є ту споїня присловника часу із часословом. Напроти того, омонімічне споїня в українськیم языку: **все робити** – значить дашто цілком інакше. Є то споїня часослова **робити** з прономіном **вшытко** і значить у перекладі **вшытко робити** (*вшытко робити наспак*), або по словацькы *všetko robiť* (*všetko robiť naopak*). Подобным прикладом є і русиньска лексема **саме** – містоназывник (*дївча было в лісі саме*) і українське **саме**, што выступлять у функції часткы або присловника (**праві, якраз**), напр.: **саме вчас, саме впору, а саме...** (Попель, с. 399). То є приклад русиньско-української омонімії (омоформы **самé** і **сáме**), причім можемо позоровати і діштінктивну функцію акцента. Подобным прикладом русиньско-української омонімії в рамках розлічних частей речі є і русиньска лексема **не має** (слов. *netá*) проти українського **немає** (слов. *niet*, Попель, с. 250). Порівнаєме слїдуючі приклады русиньско-української омонімії: *він **не має** ниякы грошы* (русин.); *єго тут **немає*** (укр.); українсько-словацької омонімії: *єго тут **нема*** (укр.); *Netá žiadne peniaze* (слов.).

8.2.3 Русиньско-українська омонімія

З погляду материньского языка Русинів є важна міджіязыкова русиньско-українська омонімія. Она нам ходем счастья може дати одповідь на вопрос, чом Русины не прияли нуканый їм українськый язык за свій материньскый, хоць він є значно близькый, але мали потребу кодифіковати властный – русиньскый язык, што ся ай в році 1995 стало. Якраз міджіязыкова русиньско-українська омонімія нам може дати бодай лем часточну одповідь на тот соціолінгвістичный вопрос. Прото уведеме дакотры далшы приклады лексем, котры мають в русиньскім языку цілком інакше значіння, як в українськім.

Українська лексема **квиток**, одповідать русиньськым **превказ (превказка), легітімація**, причім русиньскый язык мать лексему **квіток** (генітів множного чїсла од назывника *квітка*), што значить в українськім языку **квітка, цвіт**. В русиньскім

язику spoїня **кохати ся** матъ таку істу семантику, як в словенчині (*кохати ся поглядом на дашто...*), но в українськiм языку є лексема **кохатися**, што по русиньскы значить **любити ся** (*Петро з Маланкою кохалися здавна.*). В тiм одношіню треба высвітлити, же русиньскый язык має іщі єдно значіння spoїня **любити ся** (слов. *ráciť sa*), напр.: *Любить ся мі тота кабелка.* (русин.) *Мені подобається ця сумочка* (укр.). В русиньскiм контексті находиме і такы spoїня лексеми **любити ся**: *Темны фарбы ся мі перестають любити. Любити ся молодятам треба, бо ласка є найціннiша на світi.*

Інтересным прикладом є і русиньске слово **худоба** і українське **худоба** (к нёму словацькый омонiм **chudoba**). В русиньскiм языку **худоба** матъ двi семантичны значіння. На тiй лексемi можемо таксамо добрi демонштровати взаємну словацько-русиньско-українську інтерференцію. Старшiй генерації є наiсто близше тлумачіння того слова в значіню – *dobytok*, напр.: *Выгнали худобу на пашу.* Таке iсте значіння матъ слово **худоба** і в українськiм языку (*велика рогата*, Попель, с. 471), напр.: *В селi здавна розводили рогату худобу.* Но русиньскый язык знать іщі єдно значіння даного слова, а то **худоба, худобина** в значіню *бiда, недостаток* (словацьке **chudoba**): *В тiм краю велика худоба.* То значить, же семантика даного слова ся росшырила під впливом словацького языка.

Уведемо дакiлька далшых прикладiв мiджиязыкової русиньско-української омонiмiї, котры сьме нашли в русиньскых текстах і сконфронтowali із словником *Русиньска лексiка* (РЛ): **приберати** (РЛ, с. 253): 1. дакого або дашто до даякого процесу, організації і под., напр.: *Приберали все новых людей.* 2. парадити (ся), напр.: *Прибрала ся, як до церкви.* Українське **прибирати** (Попель, с. 345, русин. – *пораїти*, слов. – *upratovat'*); **всидіти ся** (*засісти ся надовго, всісти ся*, РЛ, с. 41) і українське **всидіти, усидіти** (не витримати на єднім місці, Попель, с. 457); русиньське **закрyти** (дакого, напр. перинов, РЛ, с. 78) і українське **закрyти** (книжку, очі, школу, кордон, Попель, с. 131); українська лексема **побyти** (побити ворога, Попель, с. 314) в конштрукції *мачуха дiвчинку побила* бы сьме до русиньского языка перетлумачили як: *мачоха дiвча набила*, причiм русиньскый омонiм **побyти** (РЛ, с. 212) ся хоснує в iнакшiм контексті (напр. *позабивати мухы*, або в контексті: *хлопи ся в корчмі побили*); українська лексема **косá** (волося, коса на кошiня травы, Попель, с. 188) одповiдає русиньськым **косá** (на кошiня травы) і **кóса** (волося); українське spoїня **на заходi** (захiд сонця, Попель, с. 145) має цалком iнакшу семантику в русиньскiм контексті, де значить – *на тоалетi* (напр. *Брiх го розболiв, зато сидiв довго на заходi*); українське **захват** (опоїня, надхнення, обсаджiня територiї, атак, Попель, с. 144) в русиньскiм контексті має звужене значіння лем на соматiчны признакы, напр. *дiстав жовчниковый захват* або *часто має захваты кашлю*; українське **зачаток** значить бiологiчний термiн – *зародок* (Попель, 146), причiм в русиньскiм языку ся вживає в розлiчних контекстах, напр. *зачаток рока, вшытко має свiй зачаток і кiнець*, чому одповiдає українське **початок** (*од початку до кiнця, початок року, початок навчання*, Попель, с. 341); українське **зачати** ся таксамо хоснує в бiологiї (*в лонi матерi*, Попель, с. 146) і значить по русиньскы **почати** (*почати дiтину*, РЛ, с. 248), причiм в русиньскiм фолклорi є знама ай лексема **започати** (*як ся наша любов започала*). Таких припадiв є намного вецє і жадали бы сi подробнiше бадання.

Як видно з нами презентованих русинських і українських лексем, їх формальна структура може бути однакою, але семантично не кореспондують або значіння може бути вузько заміряне лем на деяку область поужиття в єднім мові, причім у другім може бути фреквентоване в ширшій контексті. Так може виникати неправильне розуміння тексту при перекладах, хочь даколи ся нам видить, же дане слово з українського мови знаме, бо в материнській мові маме таке саме слово, што бы нас могло вести к неправильному уважанню о векшій близькості українського нормативного мови із русинськым мовом. Як видно на уведжених прикладах міджі-мовових русинсько-українських омонімів, вжитых у конкретных синтаксичных конштрукціях, не є то цалком так.²

8.3 АНТОНІМІЯ

Антоніми (із гр. *anti* – *проти* і *onoma* – *мено*) – **то суть слова з протилежним** (протикладным, протиставным) **значінєм**. Они означають не цілком хочьаке протилежне значіння (поняття), але лем поняття сполуодносно, споєне сполучным обсягом на основі протиставління. До антонімічних одношінь стають передовшыткым слова, котры мають якостны, кількостны, часовы і просторовы значіння, напр.: *высокий – низкий, довгий – куртый, веселый – смутный, ходити – стояти, бідніти – богатіти, война – мир, день – ніч, жывот – смерть, добро – зло, смуток – радость, сила – слабость, легко – тяжело, мало – много, далеко – близко* і т. д.

До антонімічних одношінь не вступають вшиты слова мови, наприклад, слова означаючі конкретны поняття, а то: субстантывы з конкретным значінєм, многы односны адъектывы, многы верба (часослова) і іншы части речі. То є детермінованым, же слова з конкретным значінєм (*папірь, будинок, рыба, деревяный, желізный, читати, копати* і т. д.) называють такы поняття, котры не мають прямы сполуодносны протилежны еквіваленты. Але зато є дость таких слов, котры хочь в прямім значіню не мають еквівалентны антоніми, але в переноснім значіню до антонімічних одношінь вступають, напр.: *молга* (в значіню *темнота*) – *сонце* (в значіню *світло*); *Повный колос ся ід земли гне, порожній ся д'горі дре*.

Антонімічне споїня міджі словами настає і тогды, кідь назва єдного з предметів є з погляду емоціонального неутрална, а з другого, має в собі выразну емоціоналну оцінку, напр.: *кінь – шкапа, хыжа – палац* і под.

Протиставляють ся і слова означаючі особы мужского і женского роду, напр.: *хлоп – жена, хлопчиско – дівча, сын – дівка, брат – сестра, баба – дідо, нянько – мати* і т. д. Таке антонімічне протиставління находиме і в назвах людей подля міста проживаня, подля професії, подля соціальной приналежности і других, напр. *Бардеївчан – Бардеївчанка, Земплінчан – Земплінчанка, учитель – учителька, доктор – докторка, дружественник – дружественница* і т. д. Сфера антономів ся ґрупує на протиставління поглавы нелем у особ, але і у субстантивів означаючіх звірята, птахи, напр.: *кінь – кобыла, бык – корова, цап – коза, баран – вівця, когут – курка, гусарь – гуска, орел – орлиця* і т. д.

2 Ближе позерай Копорова, К.: Міджіязыкова омонімія як вплив міджіязыковой інтерференції. In: *Studium Carpatho-Ruthenorum* 2013. Ed. K. Koporová. Prešov: ÚRK PU, 2013, с. 163-170.

В языку і даякы фразеологізмы суть своїм значінём ідентічны окремым лексічным єдиніцям, также можуть вступати до антонімічных одношінь із поєдныма словами, напр.: *далеко – близко, за рогом, на досяг; вечер – водни, за білого дня* і т. д.

Єдно з важных особитостей антонімії є факт, же полісемантичны лексеми вступають до антонімічных одношінь не во вшыткых своїх значінях, але лем в дакотрім з них, напр.: *спокойный* (живот) – *тяжкий*; *спокойный* (хлопчиско) – *нервозный*; *спокойне* (море) – *бурливе* і т. д.

Даколи є і так, же єдно значіння слова ся протиставлять двом і веце різним значінням, напр.: *свіжый* (хліб) – *черствый*; *свіже* (мнясо) – *вуджене, старе*; *свіжа* (огурка, парадічка) – *квашена, накладана, солена*.

Антонімы в русиньскім языку суть **розділнокоріньовы і єднокоріньовы**.

Переважну часть антонімів творять **розділнокоріньовы** слова, яки цілым звучанём ся протиставляють єдно другому, напр.: *молодой – старый, швыдкий – помалый, рідкий – густый, глубокий – мілкий, дорогой – туній, близкий – далекий, тепло – зимно, холодно, стрітнутя – розлука, додавати – одоверати, стратити – найти, купувати – продавати, світити – гасити, будувати – валяти, скоро – пізно, тяжко – легко, зимно, студено – тепло, горячо, здолы – згоры, перший раз – послідній раз, давно – теперь, днесь – завтра* і т. д.

Другу групу, значно меншу, творять **єднокоріньовы антонімы**. Творять ся з помочов афіксів, котры придають словам протиставне значіння. Найчастіше ся творять ад'єктивны, субстантивны і адвербіалны антонімы з помочов префіксів без-/бес-, а-, анти-, де-, напр.: *хыбный – бесхыбный, рогатый – безрогий, логичный – алогичный, демократичный – антидемократичный, гігієнічный – антигігієнічный, організованный – дезорганізованный, надія – безнадія, моральность – аморальность, орьєнтація – дезорьєнтація, ідейно – безідейно, сіметрічно – асіметрічно* і т. д.

Вербалны єднокоріньовы антонімы ся творять префіксалным або суфіксално-префіксалным способом. Мож виділити дакілько пар префіксів, з помочов яких ся творять антонімы: *вы- – у- (в-); за-; од- – під-; од- – при; роз-/рос- – з-/с-; роз-/рос- – у- (в-); роз- – на- і де-*, напр.: *выбігати – вбігати, выдыхати – вдыхати, выводити – заводити, одбігати – підбігати, одскаковати – прискаковати, росформувати – сформувати, роскрывати – скривати, намонтовати – розмонтовати, (за)масковати – демасковати* і т. д. Выходячі з того, вербалны афіксы суть многозначны, нїт абсолютной закономірности при творіню нима антонімічных пар. Єднокоріньовы вербалны антонімы суть переважно властны часословам із значінём погыбу. Окрем того сьме уж при іншій проблематіці говорили, же многы лінгвісты проблематіку префіксных форм часослов односять к проблематіці різних способів часословного діяння, котре належить до области морфології.

Кідь говориме, же антонімы то суть протиставління слов подля їх семантики, многы лінгвісты суть того погляду, же к антонімам не належать протиставління створены обычаем придаванём негуючой (зáрогnej) часткы **не-**: *студеный – не-студеный, ходити – не ходити, тепло – не тепло* і т. д. Традує ся, же слова з частков **не-** вступають до антонімічных одношінь лем тогды, кідь тотя частка сігналізує не-лем просте негованя, але з нёв ся творить (подобно як з хоцькотрым другим префіксом) нове слово з новов семантиков: *приятель – неприятель* (т. є. *враг*), *правда – неправда* (т. є. *лож, кламство*) і т. д. Але тот проблем не є такой простый, як ся

на перший погляд видить. Чом бы не могли бути антонімами протиставління типу: *богатый – небогатый* (кідь ту може значіти – *худобный*) або *шумный – нешумный* (кідь ту може значіти – *шкаредный*) і т. д. Видить ся нам, же тот проблем стоїть десь на граніці неґації і антонімії і є проблемом недорішеним.

Яв антонімії не є єднако росшырений в окремых частях речі. **Найвеце антонімів є субстантивних**, переважно міджі абстрактныма назвами, напр.: *любовь – ненависть, молодость – старость, темнота – светло, выход – запад, твердость – мягкость* і т. д. За нима наслідують **адъєктивны**, напр.: *твердый – мягкий, (в) острый – тупый, глубокий – мелкий, скорый – поздний, щедрый – скупый* і т. п., а далше **часословны**, напр.: *хвалити – ганити, карати – миловати, нагрівати – охолоджовати, россвивати ся – змерькати ся, выпроваджати – стрічати, приближовати – оддалёвати* і т. д. Дость часто антонімы находиме у **адвербій**: *нагодно – закономирно, ужыточно – шкодливо, легко – тяжело, вночі – водне, розділно – доведна* і т. д. Дость **рідко** антонімы суть міджі **прономінами**: *вшиткы – никто, всякий – ниякий*, а іщі рідше міджі **нумераліями** типу невызначених (*много – мало*).

К антонімам належать звычайно слова єднакой части речі, дуже рідко найдеме вынятки типу: *свій – чужій, перший – остатній* і дакотры іншы.

В сістемі виразовых средств языка антонімы мають дость выразне місце. Їх штілістична роль є главно в тім, же забезпечують контрастну характерістіку образів, предметів, явів. З їх помочов ся творять **антітезы**, якы мають велику умелецько-выразову силу, бо предмет з різнородыма признаками ся приймаєт гллубше, яснїше на фонї протиставленого ёму предмету подля значіння. Зато майстры умелецького слова і публіцістікы бы їх мали шыроко вывжывати (*властный – чужій, чужій – мій; темнота – светло, ясный – хмарный* і т. д.).

Майстровскы ся вывжываєт антонімія в **народній творчости**, главно в **присловках, поговорках, жартах, загадках** і т. д., напр.: *Ранній пташок дзёбак чістить, а нескорый – очі продерать. Чорна земля білый хліб родить. Говорити – стрібро а мовчати – злато* і т. д.

Присловкы ся даколи будуєт на тзв. скритій антонімії, кідь мають іронічне значіння, напр.: *Такий добрый, же бы ты в ложці воды затопив. Давали, але з рук не пуцали. Увидиш тогда, як свою потылицю.*

Много антонімів находиме в **фразеологізмах** – ідіомах: *ани гев, ани там; ани жывый, ани мертвый; сміх через слызы; впасти на дно – одразити ся од дна; жыють як два голубкы – люблять ся як пес із мачков* і т. д.

З помочов антонімів ся творять в языку і тзв. **оксімороны**, т. є. языковы фігуры, в котрых ся споюєт дві понятя з протиставным обягом, причім значіння єдного негує друге, напр.: *мовчкы мі повідж; бісїдуючі не повідж; жыый мертвый; страшно красна; богатый худобный* і т. д.

Вопрос антонімії в лінгвістіці не є дефінітівно дорішений. Неясности суть в семантичнім і формалнім аспекті, а то в:

- а) Становліню антонімічных одношін** (семантичний аспект);
- б) Становліню способів выражіння антонімічных одношін** (формалный аспект).

Антонімы – то суть слова з протилежным значінєм. Твердить ся, же є їх дуже

много, бо каждый признак і każde ділїня має свою протилежну сторону. Притім але не все є ясна основа той протилежности. Антонімами не можуть бути назви хочьких предметів або явів протилежных у самій своїй основі, але явы і предмети єднородны, єдной категорії. Наприклад, слова подля таких крітерій:

1. Подля признаку: *світлый – темный, добрый – злый, голосный – тихый, веселый – смутный, смілый – боязливый, білый – чорный, высокий – низкий, великий – малый, куртый – довгый* і т. д.

2. Із значінєм простору, часу, множества, способу: *горі – долов, впереді – взаді, спереду – ззаду, вліво – вправо, нигде – всягды, рано – вечур, зима – літо, день – ніч, много – мало, мінус – плус, скоро – помалы, мудро – глупо* і т. д.

3. Протилежного діянн: *лігати – вставати, ходити – стояти, бідніти – богатіти* і т. д.

Єдно слово може мати і веце антонімів, кідь є протилежне даякій сінонімічній групі, напр.: *холодный/студеный* – може мати за антонім każde слово, што означає штось *тепле: теплый, горячий, кипячий, распеченый, розогрітый, распаленый...*

За антонімы ся звичайно не поважають негованы выразы тіпу: *білый – небілый, мягкий – немягкий*. Але кідь за антонімы поважаєме слова з протилежным значінєм, чом потім не поважовати за антонімічны пары слова тіпу: *приємный – неприємный* (чоловік), *терпезливый – нетерпезливый* (дітвак), *безпечный – небезпечный* (небезпечный одпад). Або іншы приклады: кідь за антонімічну пару поважаєме слова *богатый – худобный, мудрый – глупый*, та чом не мож за таку пару поважовати і споїня: *богатый – небогатый, мудрый – немудрый*, главно в контекстах, де не хочеме чоловіка якось уразити, то значіть, волиме ємніше означїня. Очівісно, тот проблематіка іщі лем чекать на рішїня лінгвістів.

9 РУСИНЬСКА ЛЕКСІКА З ПОГЛЯДУ ПОХОДЖІНЯ

Лексична близькість славянських мов не дозволяє точно становити, котрі лексичні одиниці суть специфічні або виключні про тот або інший славянський мовний діалект. Є то так зовсім, бо в кожному славянському мові є багато т.зв. ціло-славянських лексем. У сучасних славянських мовах є коло 2000 слів основного словникового фонду, котрі суть або цілком (формально і семантично), або хоча частини ідентичні. Переважну частину той лексики творить **праславянське лексичне наслідство**, лем коло 20 з них було перевзятих до вживання в посправянському періоді, то значить по Х. сторочу. Про тоти слова є призначне, же їх хоснує ціле народне сполученство а географічно не суть диференцовані (Корецький 1981).

Порівнюючі русинську лексику з різних атласів і словників (Панько 1994; Ганудель 1981, 1989, 2001; Латта 1991) із лексиком уведжених у роботу чеського славісти Ф. Копечного, Р. Вечерки і других, указує ся, же в русинських діалектах Словакії є коло 1960 слів (із высше уведжених 2000 слів основної словної засоби), котрі мають праславянську лексичну основу а їх вживання є цілоториторіальне, не є диференцовані ані семантично, ані формально, што є характеристичним знаком тых слів у вшитких славянських мовах (Ябур – Плїшкова 2004, 2007). Спомянуті слова належать к основному словниковому фонду і мож їх заділити к таким семантичним полям:

- **родина** (в широкім розуміню): *отець, мати, брат, сестра, сын, свекор, свекра, невіста, зять* і др.;

- **части тіла**: *рука, нога, долонь, палець, локоть, челонок, пята, коліно, клуб, голова, чало/чело, ухо, око, волося, язык, борода, зубы, ребра, кість, кров, серце* і ін.;

- **стравы, їдла, напої**: *хліб, сіль, масло, сыр, молоко, сметанка, мед, колач, солонина, мясо, вода, пиво, вино* і т. д.;

- **містны назвы поля, географічна характеристика світа, природи, як напр. верьхы, ріки, руди, мінерали і іншы субстанції**: *берег, долина, гора, верьх, скала, поле, мука, грудка, потік, глина, попіль, порошок, вапно, олово, желізо, стрібро, золото, гній* і др.;

- **назвы часових одрізків, частей рока, явів позорованих над нами, назвы часу, хвілі** і др.: *день, ніч, вечур, обід, місяць, літо, осінь, зима, сонце, небо, зізда, сніг, лед, роса, світло, темнота, вітор, додж* і т. д.;

- **назвы настроїв і предметів хоснованих на гадівстві** (на полю і дома): *пила, клин, молоток, коса, граблі, вили, цїпы, лопата, мотыка, плуг, долото, ножик, мітла, горнець, миска, корыто, кросна, сито, віз, колесо, санки* і др.;

- **назвы флори і фауны** (включно домашніх звірят): *бук, дуб, липа, береза, верьба, рокута, малина, листок, квіт/квітки/цвіт, орїх, ліска, пшеніця, овес, просо, жыто, корова, кінь, теля, ялівка, бык, свиня, віця, курка/кура, пчола, муха* і т. д.;

- **назвы різних абстрактных субстантивів**: *блуд, бой, біда, цїна, честь, чудо, дар, дух, душа, гнів, голод, грїх, хвіля, холод, мудрость, мысль, память, покій, правда, радость, реч, розум, сила, слава, слово, страх, туга, віра, война, злоба, жаль, живот* і др.;

- адъєктивы означаючі:

- а) фарбы: білы́й, чорны́й, зелены́й, жовты́й, сивы́й і др.;
- б) знакы людського характера: *быстрый, добрый, глухой, глупый, гордый, худой, хромый, хитрый, лакомный, милый, молодой, старый, нímый* і др.;
- в) знакы і признакы субстантивів: *высокий, довгый, малый, куртый, черствый, чістый, гладкий, глубокий, низкий, рівный, узкий, широкий, жывы́й* і под.;
- г) деномінальны або девербалны адъєктивы: *бідный, дрібный, грішний, кривавый, літній, любый, леньный, рогатый, славный, страшный, вічный* і др.;

- часослова означаючі:

- а) людську чінность (главно роботу): *бавити ся, біжати, бити, брати, цідити, доїти, грабати, косити, ламати, орати, пасти, платити, плести, прясти, садити, терти, варити, вити, шити, знати, жати, жувати* і др.;
- б) говоріня і думаня (*verba dicendi, percipendi*): *говорити, думати, просити, познати, гадати, слухати, чути* і др.;
- в) біологічне і фізіологічне діяння, проявы або ставы людей і звірят: *боліти, дыхати, їсти, пити, жувати, жыти, літати, родити, сидіти, гнати, стояти, умерати* і т. д.;
- г) псіхічны ставы і проявы: *бояти ся, хвалити, хотіти, каяти ся, крічати, сміяти ся, радовати ся, терпіти* і т. д.;
- г) атмосферічны і природны процеси і ставы: *гырміти, дуги, гнити, мерзнути, світити, цвинути, рости, горіти* і т. д.;

- адвербіи утворены главно од адъєктивів: *близко, далеко, давно, пізно, рідко, скоро, часто, мало, мило, велё* і под.;

- приназывники і злучники: *до, в, к/ку, на, при, над, під, перед, за, з, од, о, про, у; а, але, ани, же, жебы, бо, што, як* і др.

Із слов уведжених в роботі Ф. Копечного і інших лінгвістів о основнім цілославянськім фондї (Мельничук 1966, 1986; Супрун – Калюта 1981; Horálek 1960, 1962; Трубочев 1974; Večerka 1987 і др.), в русинськім языку (і ёго діалектах на Словакії) хыбить лем коло 25 слов, што представлять лем барз мале проценто. Суть то переважно слова означуючі факты і понятя про русинський язык і регіон нехарактерістичны ці предмети нетіпичны про жывотне окружіня або штїл жывота Русинів. З того виходить, же **основов словикового фонду русинського языка є праславянський язык.**

Хоць подля дакотрых лінгвістів (порів. напр. А. Мельничук, Ш. Ондруш і др.)³ главно з методологічных і теоретічных причін тяжко дефінітивно становити множество праславянської лексіки і захованя праславянського словного фонду в окремих языках, важность Копечного рішїня зістає неспорным. Выразным знаком захованой праславянської лексіки в славянських языках – включно русинського языка – є факт, же будучі значно різнородов подля свого характеру, є переважно

3 Мельничук, А. С.: *Историческая типология славянских языков. Фонетика, словообразование, лексика и фразеология*. Киев: Наукова думка, 1986; Ondruš, Š.: *Praslovanský základ slovenčiny v slovnej zásobe*. In: *Studia Academica Slovaca*, 5, Bratislava: Alfa, 1976, с. 295-316.

єднотіпна своєю приналежністю к основному словному фонду і підлігати лем мінімалным змінам у порівнянню з іншыма верствами лексіки.

Хоць висока усталеность сполочного праславянського лексичного фонду у вшиткых славянських языках їх зближує, але при вшиткій близкості сучасных славянських языків в аспекті захованя праславянського лексичного фонду – міджі нима суть і значны розділы. Подля Ф. Копечного найвеце тот фонд заховав собі словацький язык а найменше – македонський.⁴ Можеме конштатовати, же русинський язык є з того погляду лем кус за словацьким, але перед чеським языком. Тото підтверджує нелем механічне зрахованя захованых праславянських лексем, але тыж аналіза найфреквентованішых слов у словацькім языку, яку зробив Ш. Ондруш,⁵ і в українськім языку, яку зробив А. Мельничук.⁶

Ш. Ондруш твердить, же ступінь захованя праславянського лексичного фонду мож указати і іншым способом, як то зробив Ф. Копечный, а то штатистіков одношіня старых славянських слов і пізніше перевзятых слов подля їх фреквенції в языку. Выходячі з роботи Й. Містріка⁷ о фреквенції слов в словацькім языку, Ш. Ондруш становив, же міджі першыма стома найфреквентованішыма словами є 99 слов праславянського походжіня, лем 1 слово *мусити* є перевзяте (але іщі на зачатку розвитку славянських языків – із німецького языка), в другій стовці найфреквентованішых слов є сітуація єднака (99 : 1 – слово *хвіля* з німецького перевзяте в старшій добі), в третій стовці найфреквентованішых слов є сітуація знову така (99 : 1 – слово *народ* – грецько-латинського походжіня). Тото указує на факт, же **захованы праславянскы слова належать нелем до основного словного фонду, але суть і найфреквентованішыма.**

Кідь сьме порівнали тых 300 слов з русинськыма, пришли сьме на то, же вшиткы ся находять і в русинськім языку, што свідчить о близкості русинської лексіки із словацьков (без становлїня фреквенції тых слов).

Кідь сьме таке порівняня зробили із 300 найфреквентованішыма словами українського языка, так ту была скоро повна згода з лексіков праславянського походжіня, але порівняня із словами, котры не належать к праславянському фонду (а тых ту было омного веце як в словацькім языку – 29), дало такый выслідок, же в русинськім языку з них 19 ся не находить (напр.: *обличчя, людина, раптом, завжди, кімната, наче, гетьман, мить, ніби, розмова* і др.), а дакотры ся хоснують лем в кус трансформованій формі (напр.: *жінка – жена, хіба – хыбаль, справді, досправды, хвилина – хвілька, останній – остатній, зрозуміти – порозуміти, машина (авто) – машына (влак)* і др.).

Уж тото порівняня указує, же погы іде о лексіку молодшого пласту, ту уж є сітуація інакша. **Переважає часть молодшой лексіки є згодна з лексіков восточнословацьких ці польських діалектів.** Свідчать о тім, наприклад, такы тіпічны про нашы діалекты назвы ростлин, як *бандуркы* (але і *крумплі, трумпаки*) і *татарка*, котрым у восточнославянських діалектах і языках одповідають цалком іншы еквіваленты (*картофель, картопиля; гречка, гречиха*). Тоты і многы далшы назвы были

4 Kopečný, F.: *Základní všeslovenská slovní zásoba*. Praha: Academia, 1981.

5 Ondruš, Praslovanský základ, op. cit.

6 Мельничук, *Историческая типология*, op. cit.

7 Mistrík, J.: *Frekvencia slov v slovenčine*. Bratislava: SAV, 1969.

в славянськiм свiтi росшыренi аж пiзнiше, в iсторiчно новшiм часi. Русиньскi дiалекти тотi назви мають сполочнi главно з восточнословацькима i польськима дiалектами (позерай, напр. словник О. Галаґи, Кошице – Прешов, 2002), што свiдчить о iх близшых контактах в порiвнаннi з восточнославянськима язиками. А найстарша русиньска лексика, маюча своє корiня в праславянськiм язику, є переважно iдентична з восточнославянськов лексиков (Ябур – Плiшкова, 2004).

Виходячи з робот Габовштjака, Дзендзелiвського i далшых лiнгвiстiв⁸ i на основi наших бадань можемо твердити, же великий пласт русиньской лексики є сполочний з вихословацькима i польськима дiалектами, причiм тотa лексика не є характерiстична про остатнi восточнославянськi язики. З множества прикладiв бысьме могли вибрати такы: *барз, бискуп, боiско, боцан, брытов, буяк, варкоч, векшый, веце, частка, вiнчовати, ворга, воргатый, вшелiякий, вшелiячина, ушыток/вшыток, гадваб, гардый, гардо, гача, гев/гевка, гей, глобити, глубок, гнедь, годинка, гута, гамба, гратя/грaты, дыля, дышель, дiйник, драбина, дротарь, дудкы (грошы), дуркати, жебы, жнива, заголовок, замiшка, зась, стык, Янко, ярець, ярёвати, кады, капры, каправый, качати, кедь/кiдь, кешеня, кламати, кланиця, корназ, шмытня, когут, корба/корбля, коцур, кросна, лавка, лавча, навпа/налпа, мiшкарь, мiшковати, мыдло/мыдлити, нaраз, обыстя, офiра, паленка/палiнка, парох, пацеркы, пергач, пiд, пiшник, плаца, плюца, повала, повойник, подля, пiкрутки, пiливка, полiвка, потак (на навиваня цiвок), правi, прядкы, псота, райбати, рам, рано, редьков, роля, розвора/звора, сiменець, сiчкаря, склеп, склепарь/-ка, слыхы, смык, стеранка, стром, студня, студник, тады, трафити, труна, тунё, ушыто/вшыто, фурик, хлоп, ховати, худобный, цiнтерь, цiпы, чалнок/чолнок, шатя/шматя, шваблик, шыковный, шумный, шумно/-i, шуфлада/-ка i много далшых (позерай, напр. О. Halaga: *Východoslovenský slovník*. I. a II. diel. Košice – Prešov: Universum, 2002. 1395 с., около 50 тiсяч слов).*

Лем русиньско-восточнословацькi паралелы мож представити на такых прикладах, як: *белавый, блана (на окнi), бранка, вайцак/вайчак, верабоже, вец, градьска (грацька), да- (дахто, дашто, даколи, дагде, даякий), нигда/нiгда, дас, дораз, дротувати, дротарити, закля, джвередло, зубадла, крижом, криста-крижом, куковка, кутач, лада, мерьковати, мыдловина, наглавник/воглавець, нащева/нащiва, ноле, оле/одем, планка, порток, спрiчати ся, спрiчний, стромик, фрiчка, холем, цмор, чертеж, чухати i многы далшы.*

Дакотры сполочнi слова русиньско-виходословацькi суть єднакы з южнославянськима, напр.: *мачка, облак* (в значiнiю *окно, вигляд*) i дакотры далшы. З другого боку находиме в русиньскых i восточнословацькых дiалектах тыж єднакы слова з восточнославянськими язиками, напр. *сука, серсть*, або лем з частёв того ареалу, напр. *качка, боцан* i под.

8 Habovštiak, A.: *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov*. Bratislava: Veda, 1993; Дзендзелiвський, Й. О.: *Українсько-захiднослов'янськi лексичнi паралелi*. Киiв: Наукова думка, 1969; Гринченко, Б. Д.: *Словарь української мови, 1-4 т.* Киiв, 1907 - 1909; Buffa, F.: *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese*. Bratislava: SAV, 1953; Czambel, S.: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*. Turčiansky Sv. Martin, 1906; Káľal, M.: *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí*. Banská Bystrica, 1924; Дзендзелiвський, Й. О.: *Лiнгвiстичний атлас українських народних говорiв Закарпатської областi УРСР*, 3 томи. Ужгород: Ужгородський державний унiверситет, 1958 - 1993; Верхратський, I.: *Знадоби до пiзнання угорсько-руських говорiв. Записки Наукового товариства iмени Шевченка*, XXVII, 1, Львiв, 1899, с. 1-276; XL, 2, 1901, с. 1-280.

Є ще як правдоподібно, же про лексичне зложіння русинського тексту умельської літератури буде коло половини слов з цілославянським корінєм, коло 30 процент буде єднаких з восточнословацькима діалектами а остатні слова суть перевзяты із словацького языка, а то включно інтернаціоналізмів. В небелетристичнім тексті кількість інтернаціоналізмів і чужіх слов іщі наростать. Точніший розбор треба випробувати ще раз на різних тіпах текстів а аж тот нам укаже, які слова хоснуєме. З повідженого але не vyplыває, же в текстах є мало тзв. „чісто“ русинських слов. Лемже ту платить і далша конштатація, же „чісто“ русинська лексіка є лем кус одлишна од лексичной бази остатніх славянських языків, а цалком одлишних слов не є дуже много. Але мають їх вшиткы славянскы языки, включно російского, білоруського, українського і русинського (Ябур 1994), які в остатніх хыблять, што придає тым языкам пунц особитости. В русинськیم языку то суть слова тіпу: *билник, билінь, волосні, колосновати, колішнята, нанашко, пліча, курчак, пішник, пырть, стрычний брат, тютчаный брат, ямарь, діл, дыля, полонина, рінь/ріни, лазиво, табішка, пивніця, порткы, повала, пуджало, валёк, чей/ачей, під* і т. д.

В русинськیم языку здомашніло много пожыченых ці перевзятых слов. Єден із барз старых пластів іншоязычного походжіння творять **слова спосєны з волоськов колонізаціов** (12. – 14. ст.), напр.: *ватра, ватралька, кошара, кошаровати, кляг, клягати, гелетка, колиба, грун, салаш, струнга, бача, бундаш, брындза, жентіця, ратіця, лялє, стріга* і т. д.

Розвой феодалізма, про котрый характерістичне было росшырїня ремесел і міст, на выході Словакії до якоїсь міры був звязаний з німецьков колонізаціов. Наслїдком того ся росшырив і уяв пласт **німецьких слов** тіпу: *апшток, біглайз, варштак, вінкель, гоблик, гак, драгов, дрелих, корба/корбля, левча, лаковати, майстер, рашпель, ряф, шафель, шруба, штахітка, шустер, шнайдер, фейдра, фіршток, цвик, цверна, цоль, цольшток* і т. д.

Далшым каналом росшырїня русинської лексіки была **німецька воєньска лексіка** тіпу: *абсентірка, багнет, гвер, екзецірка, дефілірка, касарні, кольба, машингвер, патруля, регрут, райткы, райтовати, шрапнел, фрайтер, капраль, цуга, цурикати* і т. д.

Переважна часть слов німецького походжіння (і з вшиткых остатніх чужіх языків) была до русинського языка перевзята через філтер словацького языка а часть через філтер мадярського языка, напр.: *багатель, банда, барон, ваза, вана, гандель, гандлєвати, креденец, куфер, лайбик, луцерна, лустер, манжеты, мордовати, оловрант, поньва, пантлик, прічі, ревір, рула, сандалы, шаловати, шнур/шнура, шнуровати, шпарга, шпіц, шпыталь, турня* і т. д.

Внаслідку тісячрічного сполочного проживаня в єднім штаті з Мадярами до русинського языка ся перебрала **мадярська лексіка** каждоденного вживаня, напр.: *биров, бановати, барнастый, бетяр, бетєга, бочкор/бочкоры, боканчі, біреш, ваковка, ваковати, валов, галиба, ганч, гамішний, губаня, гуляш, ердик, ешпан, югас, калап, кантарь, капура, каріка, керть, кондас, кочіш, (в)оргонина, пулька, сара, саш, сиготь/сиготя, совгабиров, талпа, хосен, шаркань* і т. д. Тота проблематика є подробно описана в многих роботах підкарпатських і мадярських лінгвістів (Дэжє 1996; Лизанець 1976; Udvari 1998; Udvari 1995).

Сусідство наших діалектів з польськими тыж вплинуло позитивно на процес переберання і každоденного хоснованя **польських слов** типу: *ворга, гамба, гомбарь, гарло, гартунити, джад, жгрипати, кандратый, качмарь, незграбный, парьхы, підгарля, плянтати ся, ропуха, смаркатый, смрід, старчіти, таркастый, стрямба, хлоп, шварный, штухати, шудля, шумный* і т. д. Тот процес але не був такий россяглый, як переберання з языка мадярського або словацького, главно з ёго діалектів.

Сполочный живот на протяжіню може веце як тісяч пятьсто років русиньско-го і словацького народа на території теперішньої выходной Словакії, а тым самым і барз тісны každоденны контакты русиньських і выходословацьких діалектів автоматічно мали за наслідок їх дінамічну взаємну інтерференцію. Знаме, же домінуючов областёв проникання словакізмів до русиньських діалектів є якраз лексіка (хоць мож позоровати вплив і в ровині морфологічній, синтаксічній, словотворній а счаси і фонологічній). Велике множество слов сучасного словацького літературного языка вошло до každоденной комунікації Русинів Словакії і стало ся інтегралнов частёв русиньських діалектів. Великий вплив на то має преса, масмедії, велика міграція жителів, приспособлёваня ся условіям každоденного живота в штаті і много далшых факторів. Є то лексіка типу: *банк, влада, валец, влак, главічка, доїчка, дренаж, дружба, зварачка, комбайніста, кравін, кырміч, машиніста, млатячка, ошыпарень, розглас, сілаж, тавіч, гутник, умелы гноїва* і много далшых.

З уведжених прикладів назорно видно, же з єдного боку, фонематічна подоба слов переважно ся приспособлює русиньській, лемже з другого боку, до русиньского языка были перевзяты нелем самы слова, але ай дерівачны елементи, котры зачінають витисковати первістны восточнославянськы, напр.:

а) суфікс **-арень** (*винарень, колкарень, ошыпарень*), хоць іщі суть функчны і паралелны форми із суфіксом **-арня** (*винарня, пекарня, цукрарня, кавярня*);

б) суфікс **-іста/-іта** (*гусліста, комбайніста, машиніста, тракторіста, гусіта, бандіта*), котрый цілком витиснув восточнославянський суфікс **-іст/-іт**;

в) суфікс **-іч(-ка)** (*доїч/доїчка, кресліч/креслічка*), бо нихто уж тепер в подобных прикладах не вживать бывший суфікс **-арь(-ка)**, хоць він є живый і продуктивний (*коминарь, столярь, корчмарь/-ка, малярь/-ка* і т. п.), а то зато, же з новов лексіков были перевзяты і ей дерівачны елементи.

На основі уведженого треба іщі раз підкреслити, же в посліднім періоді ся перебирають із словацького языка нелем окремы лексеми, але тыж дакотры форматівны елементи, котры витискують бывшы восточнославянськы форманти. Перебераны слова неславянського походжіня входять до словного фонду русиньского языка переважно через словацький язык. Зато словотворны форманти (суфіксы, префіксы) зістають такы самы як в словацькім языку, але в фонологічній (звуковій) ровині ся перевзяты слова приспособлюють русиньській фонологічній штруктурі.

До сучасного русиньского языка ся в сучасности перебирають із словацького языка главно терміны зо сфери економії, културы, техніки, політики і многих інших сфер сполоченьского живота, котры переважно не суть згодні з українськими лексемами, напр.: *влак, особый влак, накладный влак, ріхлик, іти влаком, наступити до влаку, выступити з влаку* і т. д. (урк. *поїзд, швидкий поїзд, пасажирський*

поїзд, вийти/виходити з поїзда і т. п.). До системи засоби слов русинського языка ся переберають і розлічны слова каждоденного живота, як напр. поменованя одле-чіня, обуви, бутору (теперь уж *набітку*), назвы обходів, хворот, ліків і т. д., котры в українськым языку мають цалком інакшу подобу.

Тота лексіка є свідком тісного, природного і довгорічного споїня Русинів Словакії із словацькым політичным, соціалным, культурным і сполоченьскым животом. Абсенція української лексіки в засобі слов Русинів свідчить о неекзистенції прямого і довгodobого контакту із сполоченьскым животом на Україні.

10 РУСИНЬСКА ЛЕКСІКА З ПОГЛЯДУ ЇЇ ВЖИВАННЯ

З погляду такого штілістичного споїня лексіки ділиме словный фонд на **активний** і **пасивний**, то значить на слова вживаны з великов фреквенціов і на слова вживаны з малов фреквенціов.

10.1 АКТИВНЫЙ СЛОВНЫЙ ФОНД

Діференціація лексіки є споєна главно з двома основныма функціями языка і бісіды і з їх фунгованём у книжно-писмовій і в говореній формі.

Під книжно-писмовов формов языка треба розуміти такый штіл языка, котрый ся вживать в умелецьких і научных публікаціях а счаси і в журналістіці. Ту належать і тексты офіціальных писем, публічных выступів, рефератів, лекцій і т. д.

Говорена форма языка то є така літературна (списовна) бісіда, котру хоснуєме в школі, в роботі, в особных писмах і т. п. Звычайно ся реалізує в устній формі і єй главным знаком є ненученость.

Лексіка, сфера вживання якої не є огранічена нияким штілом, ся называють **неутралнов** (або **общевживанов**). То суть найужыванішы слова тіпу: *ліс, хыжа, стіл, окно, еден, добрый, робити* і т. д.

На фоні якраз такой лексіки ся виділюють **слова штілістично зафарбены**, респ. **штілістично признаковы**. Виділёваня штілістично признаковых слов іде в двох лініях: „**знижованём**“ і „**звышованём**“ штілістичного значіня слова в порівнаню з неутралным штілом.

К **штілістично зниженій лексіці** належать тзв. **просторечны слова**, напр.: *підмастити, чортовы образкы, ужыти сі* і т. д., але главно тзв. **грубы слова** – вулгарізмы і лайкы, напр.: *фрас, гута, перун, сомар, дебіл* і т. п.

К **штілістично zvýшеній лексіці** належить чісто **книжна лексіка**, главно чуджоязычного походжіня, напр.: *аспект, варіант, модифікація, імпульз* і под., і **поетічна лексіка**, напр.: *мамонька, миленькый, біле лічко, голенькый дуб, свічка, ножкы* і т. д.

Є много прикладів, кідь „звышеним“ або „зниженим“ значінём мінить ся не ціле слово, але лем єдно з єго значінь, напр.: *обчістити* (топанкы од болота – неутралне значіня), *обчістити* (дакого од дачого, напр. в картах выграти од сполуграча грошы, або в значіню выкрасти – знижений штіл) і т. д.

10.2 ПАСИВНЫЙ СЛОВНЫЙ ФОНД

З пасивного словного фонду можеме увести такы категорії слов:

- **Архаізмы або застарілы слова**, напр.: *перст, чадо, глас* і т. п.;
- **Історізмы**, напр. слова тіпу *биров, левенты, овода, желярь* і т. д.;
- **Неологізмы** – новы слова тіпу: *кемпінг, козмодром, вікенд, мобіл* і т. д.

- **Діалектизми**, слова, котры ся хоснують лем на малій теріторії в окремых діалектах.

Приставме ся кус подробніше при кождім з уведжених тіпів пасівного лексичного фонду.

10.2.1 Архаізми або застарілы слова

Архаізми належать до пасівної части словного фонду русиньского языка. Клаسیфіковати дакотры слова як архаізми мож лем в синхроннім плані, з погляду сучасного языка, бо в інших історичних періодах были частёв кожденой лексікы.

Архаізація (старіня) слов проходить паралелно з процесом зроду новых слов ці з набыванём новых значінь екзистуючих слов. Обидва тоты процеси суть в лексичній системі єден з другим, впливають на vznik архаїзмів і неологізмів.

Архаичны слова не выпадають одразу із вживаня. З активної лексікы к пасівній переходять лем поступно, аж погы носітелі языка їх не забудуть. Дакотры цалком выпадають з языка, дакотры зась переходять як бы до лексичной резервы і поступно ся можуть знову вернути до активного жывота в языку. При тім переважно вивжывають старый „обал“, котрый наповнюють новым обсягом (*бакалар, жупан* і т. п.).

Зложіня архаїзмів є різнорODE, бо не мають єднакый ступінь архаізації. Дакотры цалком вышли з ужываня, як напр.: *перст* (палець), *чадо* (дітвак), *глас* (голос), *гудак* (музикант), *правотарь* (судця), *корець* (міра), *палець* (міра), *фелчарь* (непрофесіональний лічітель, доктор), *баталіон* (воєньский одділ, прапор) і т. д.

Другу групу творять слова, котры в сучаснім языку ся вжывають рідко, а то лем в дакотрых контекстовых сітуаціях: *тинта*, *гріфлик*, *табличка* (на писаня), *воістину*, *гайдук*, *глаголати*, *гонець*, *панщина*, *прах*, *суіта*, *шына*, *шыфонер*, *пенал* і т. д. Хоць належать до пасівного лексичного фонду, суть зрозумілы векшыні носітелів русиньского языка.

Кідь слово свого часу мало визначну номінатівну функцію і было росшырене в дакотрій сфері языка, то процесу старіня підлігало менше. Зато такы слова, як *глад* – *голод*, *глас* – *голос*, *воістину* – *досправды*, *глаголати* – *говорити*, *уста* – *рот*, *брань* – *битка* і т. д. суть знамы і в сучасности і вжывають ся у высшій (книжній) штілі языка.

Застарілы слова різнять ся міджі собов тыж тым, што властно запричінило їх випаджіня із фонду активної лексікы.

Єдны ся архаізують зато, же ся вытрачають із жывота людьской громады (нима означованы предмети, дії, явы, понятя) під впливом екстралінгвістичных факторів. Іншы слова переходять з активного словного фонду до пасівного (або і цалком выпадають із языка) зато, бо выпадають із вживаня данов громадov людей, носітелі языка їх забывають, витісняють їх іншыма рівнозначныма словами, котры з дакотрых причін ся здадуть вгоднішыма на названя тых самых предметів, подій, явів, понять, на виражіня тых самых думок, того самого почутя.

Першу групу застарілих слів даколи називають **матеріальними архаїзмами**, другу – **штiлістичними архаїзмами**. Але на означiня назв зникнутих предметiв, явищ, понять, т. є. вшиткого того, што належить до старини, iсторії, минулого, науки, культури i т. д. частіше ся вживать термін **iсторізми**, котрий будеме вживати i ми. А про вшитки остатні застарілы слова ся вживать термін – **архаїзми**.

Архаїзми вытисли з языка звичайно сiнонімічны еквіваленти, а iсторізми – ні. Архаїзми ся вживають главно iз заміром придати описованому одтінок славности, але ай комічності, іронії i т. п.

На розділ од iсторізмів, архаїзми суть застарілыма сiнонімами к словам сучасного языка з тотожным значінєм, котры функціонують в активній словній засобі. Зато ся вживають лем з даяким штiлістичным заміром, мають даяку штiлістичну задачу.

Мiджi архаїзмами найчастіше стрічаєме:

- 1. Властны лексичны архаїзми**, то значить застарілы слова, вытiснены з языка словами того самого значіння, але iншою основой, напр.: *відати* – *знати*, *вікторія* – *вітязство*, *воліти* – *желати*, *денунціяція* – *удаваня*, *десніця* – *права рука*, *одесную* – *вправо*, *зріти-здріти* – *відіти*, *надзор* – *контроля*, *оний*, *анон* – *тот*, *тамтот*, *отверзати* – *отваряти-одкрывати*, *отчий* – *няньківський*, *перст* – *палець*, *пря* – *битка-звада*, *рать* – *войско*, *речі* – *повісти*, *сіреч* – *то єсть*, *твердыня* – *башта*, *уповати* – *надіяти ся*, *уста* – *рот-воргы*, *чадо* – *дітина-дітвак* i т. п.
- 2. Лексично-словотворчі архаїзми**, т. є. застарілы слова, котрым в сучаснім языку одповідають або слова того iстого коріня, але з iншыма суфіксами i префіксами, або iншокоріньовы слова, напр.: *вартовник-варташ* – *стражник*, *віщун-віщух* – *віщій*, *вої* – *вояци*, *іміти* – *мати*, *інако* – *інакше*, *писмовець* – *писатель*, *словесо-словеса* – *слово-слова*, *врозуміти* – *успокоїти*, *чтяче* – *читаючі*, *яко* – *як* i т. п.

Тота група ся дость широко доповнює архаїзмами, што їх вытiсняють iдентичны слова перебраны з iнших языків, напр.: *ероплан* – *летаadlo*, *машина* – *влак*, *коляя* – *коляй*, *штрека* – *трать*, *шына* – *коляйніця*, *путь* – *драга*, *шыфонер* – *скриня*, *діля* – *подлага*, *дах* – *стріха*, *анцуг* – *облек*, *шурц* – *фартух* – *застєра*, *мачанка* – *омачка*, *шпаргет* – *спорак*, *шовдра* – *шунка*, *вершник* – *прикрывка*, *боканчі* – *топанкы*, *выплата* – *плат*, *істинный* – *правдивый*, *раб* – *отрок*, *уповати* – *просити* i т. д.

10.2.2 Історізми

Кідь vznikать потреба назвати тот або iнший предмет старини, зникнутий яв, понятя або подію, што ся одбыла в минулости, то обертаєме ся к лексiці того часу. Історізми ся вживають в iсторії як науці, в умелецькій літературі на приближіня минулых епох. Мiджi iсторізмами ся дадуть выділити приближно такы групи:

- 1. Слова, якы характеризують соціалне зложіння громады**, напр.: *желярь*, *імператор*, *князь*, *магнат* (вернуло ся назад iз зміненим значінєм), *царь*, *царєвна/царіця*, *голото*, *підданий*, *отрок*, *мещан*, *слуга*, *невольник*, *челядник* (але не член родини), *мещанка*, *мещанкарь*, *левенты*, *овода*, *паньске/панщіна*, *попівске/попівщина*, *імперія*, *воевода*, *найдух*, *кастелан*, *коморник*, *сейм/*

сойм (вернуло ся назад), *шляхта*, *вельможя*, *велькоможный*, *везір*, *султан*, *хан*, *мыто* (вернуло ся назад), *десятина*, *чінда* і т. д.

2. **Назви даколишніх урядників, воєнських шарж, адміністративних функцій:** *войт*, *биров*, *мещаноста*, *староста* (вернуло ся назад), *жупан* (вернуло ся), *губернатор* (вернуло ся), *нотаріш*; *гусарь*, *фрайтер*, *капраль*, *стотник*, *шандарь*, *есенбак*, *есаул*, *підбиров/кішбиров*, *столоначалник*, *стотник*, *копійник*, *канонір* і т. д.
3. **Назви екзистуючих колись регіональних областей, організацій і т. п.:** *столиця*, *жупа* (вернуло ся назад), *радниця* (вернуло ся), *містный народный выбор*, *окресный народный выбор*, *крайский народный выбор*, *земский собор*, *повереництво* і т. д.
4. **Назва зниклих звичаїв, старих обрядів, гер і т. д.:** *качки гнати*, *морену выношати*, *гоя дюдя*, *спросины*, *просовины*, *латканя*, *лопатки*, *пигы бити* (*грати*) і т. д.
5. **Назви старих професій**, напр.: *боднарь/бондарь*, *углярь*, *дехтарь*, *коломазник*, *лучник*, *мечник/мечарь*, *колесарь*; *гувернант/гувернантка*, *локай*, *шустер*, *шнайдер* і т. д.
6. **Назви старої зброї, муніції, воєнських реалій**, напр.: *копія*, *меч*, *шабля*, *бодак/баёнет/багнет*, *самостріл*, *лук*, *шіп*, *мушкета*, *панцірь*, *машынгвер*, *гвер*, *таран*, *вузія*, *щит*, *шлем/шолом* і т. д.
7. **Назви старих настроїв роботи домашньої і іншої**, котры ся уж не вживають в господарстві і виробі, напр.: *рало*, *соха*, *стык*, *кросна* і їх части, респ. настрої і предмети повязаны з тканєм: *бердо*, *нічелніці*, *цївка*, *потак*, *чалнок/челнок*; *терліця*, *сновальніця*, *куділь/куделька*, *веретено*, *мотовило* і т. п. (можемо додати і назвы інших старих ремесел і настроїв зо сфери дротарства, виробы дерев'яних предметів, напр. в корытарстві, виробы возів і кінської зброї і т. д.).
8. **Стары назвы одягу, обуви і прикриток голови**, што вышли із вживання, напр.: *бочкору/верьпці/керьпці*, *кацабайка*, *кабат*, *лайбик/лайблик*, *ногавкы* (з домашнього полотна), *подолок/поділча*, *пліча/опліча*, *онучкы*, *овинкы*, *гачі* (з домашнього полотна), *губаня*...
9. **Назви старих пінязей (грошей)**, напр.: *дудкы*, *гривна*, *грош*, *дінар*, *дукат*, *златка/златый*, *грайцарь*, *стріберняк/стріберный*, *таляр*, *флорін*, *філер*, *пенгы*...
10. **Назви старих одиниць міри і вагы** типу: *гон*, *десятина*, *коблик/кобель*, *жменя*, *корець*, *палець*, *локоть*, *міля*, *око*, *пасмо*, *фунт*...
11. **Назви старого гратя і інших надоб** типу: *шафель*, *шафлик*, *боденка*, *довжанка/довжанча*, *гелетка*, *(о)палачка/опалка*, *корыто*, *корытко*...
12. **Мена і прізвіска історичних діятелів русинського народу**, напр.: *Александр Духнович*, *Добрянський*, *Павлович*, *Крालицький*...
13. **Назви народів, яки зіграли даяку роль в історії чоловічества**, напр.: *Асирійці*, *Вавілонці*, *Гуны*, *Половці*, *Білы Хорваты*, *Келты*...

14. Назвы бывшых релігійных організацій і іх представітэліў, напр.: *чін тевтонський/тевтонці, домініканці...*

Історізмы ся вжываюць пераважна в навучных і навучна-папулярных роботах, але тыж в умельцкай літэратурі орыентованій пераважна на історычны тэмы.

10.2.3 Неологізмы

Неологізмы – то сьць новыя слова в язьку, котры пераважна сьць:

- **лексічны** – то сьць такыя слова, в котрых на тэй або іншай ступені разьвіцьця язька маюць новыя як абсяг, так і звуковыя абал, напр.: *козмодром, кемпінг, вікенд, козмонавтыка, радыотэле механіка* і т. п.,
- **семантычны** – в якіх старыя звуковыя абал слова ся наповнюе новым абсягам, як напр.: *узел, дуга, круг, клін, случка* і т. д.

Як лексічны, так і семантычны неологізмы могуць быць выражаны адным словам (*актыв, радыацыя* і т. п.), або лексікалізаваным спайнём двух і велькіх слоў (*козьмічная лабараторыя, комплексная аўтаматызацыя выробы, ядровая бомба* і пад.).

Обидва тыпы неологізмаў узнікаюць в язьку на поповненьня і абновленьня лексічна-го фонду на поменаваньня новых прадметаў, навучных аб'явіў, новых явіў, новых тэхналогій і т. п.

З гэтага віда, же зрод неологізмаў выклікаюць рэзныя прычыны. К асновным належаць:

1. **Потреба людзей даваць назвы новым прадметам, явам, паняткам, характэрыстыкам, дэям.** Ё ё детэрмінавана неперапынным разьвіцьцем спольчнаты, эканомікы, ідэалогіі, навукы і културы, тэхнікы і выробы. Так узніклі неологізмы тыпу: *протон, нейтрон, біяхімія, біатэхналогія, кібернетыка, лунаход, экскаватар, ескалатар* і т. п. В послёднім часе прыбываюць новых слоў гавно з сферы камп'ютэрных тэхналогій: *гардвер, софтвер, провайдер, мейл, інтэрнэт...*; з абласці тэлефоннай тэхнікы тыпу: *мобіл, айфон, емееска...*
2. **Потреба людзей замяніць ужо екзистуючу назву прадмета, яву, панятка, якасці, характэрыстыкы, дэі і т. п. іншых, точнішых (прэснэшых) назваў, зразумілішых або зручнішых про камунікацыю.** Внаслідку гэтага в рэзных часовых етапах ся з'явілі слова тыпу *летадло* (місто *ероплан*), *стевард/стевардка* (місто *летушка*), *економка* (місто *уступуючаго – уцтовнічка*) і многа замяненых назваў в абласці банковай сферы, эканоміі, веджіння фірм і т. д.
3. **Желаня людзей назваць абразно тат або іншый прадмет, яв, панятка, якасць, характэрыстыку, дэю і под., гавно в абласці умельцкай літэратуры на росшырэньня умельцка-абразнай функцыі.** Зато такы неологізмы ся зваюць **умельцкыма** або **штэлістычныма**, напр.: *вітор – поганяч круціць вертулямі...*; *звуккрылыы желізныы птах (ероплан)*... і т. д.

Неологізмы подля значэньня мож раздэліць до дакількох лексічна-семантычных груп:

- **Спольшчэньска-політычна лексіка:** *рух (hnutie), экскалация, серперация, анар-*

теїд, глобалізація, Європейська унія, європарламент, ультраправий, ультралівий...

- **Нові терміни з сфери науки, літератури, мистецтва:** *алгоритм, біоніка, біопродукти, біотехнологія, вірусологія, біохімія, геохімія, гідробіоніка, гіпнопе́дія, козмохімія, радіологія, сейсмологія, семіотика, футурологія, фотоаналі́за, телеміст, різні назви антибіотик, різні сорти телетехніки і т. д.*
- **Виробно-технічні терміни, які виникли наслідком нових винайджінь, здоконанінь і т. п.,** напр.: *автоматизація, електронізація, гідроаеронавті́ка, космологія, стыкованя, атомоход, ультразвукові препарати, дефектоскопія, турбоверчі́ня, раціоналізація різних областей виробничої технології і т. д.*
- **Терміни спов'язані з воєнською технікою,** напр.: *автоматичні сорти зброї, різні типи ракет, ракетомети, носії різних типів озброєння (хімічне, атомове, нейтронне і под.), антиракетні, радарні і т. д.*
- **Лексика пов'язана з новими поняттями в області культурно-співжиттєвого обслуговування життєвості:** *коженка, ботаски, різні типи леднічок і морознічок, висавачі, автоматичні прачки і сушійки, домашні пристрої і т. д.*
- **Нові топонімічні назви і т. д.:** *Старинський водоем, Домаша, Шырава, Буковский праліс і т. д.*

Неологізми, як і застарілі слова (архаїзми, історизми), то категорія історична. Вони беруть як нові слова до того часу, поки ними названі предмети, яви і т. д. зостаються новими про хоснователів, бісідників, поки вони повно не засвоять і не перейдуть до активної частини лексичного фонду мови, тоді перестають бути неологізмами, напр.: *телеві́зор, комбайн, бар'єра, галакти́ка, інтєрнат, індустріалізація, тракторі́ста і под.*

11 ЛЕКСИКОГРАФІЯ

11.1 ХАРАКТЕРІСТИКА І ПРЕДМЕТ БАДАННЯ

Перед сучаснов лексікографіов кожного языка стоїть важна задача – позбериати якнайвеще інформацій о словах даного языка без огляду на їх походжіня, епоху і призначіня. На основі того мож зробити серъезный крок к створіню тезаурусів народных языків, што є желанєм лексікографів світа.

Сучасна лексікографічна наука переживать період бурливого розвитку. Видно тенденцію к все бівшій діференціації термінологічных і лінгвістічных словників. У звязи з тым тяжко дати ходем поверьхній опис вшытких ествуючих словників, зато зробиме ходем першый крок к тому, жебы сьме представили їх основны сорты, характерістіку найвызначнішых, з котрыма ся стрічаєме почас високошкольских штудій языка, і так порозуміли значіня і роль словників у жывоті чоловіка.

Лінгвістіка має шпеціалну дісціпліну, яка штудує теорію і практіку складаня словників – **лексікографію** (од грецького *lexis* – слово і *grafo* – пишу). Лексікографія має многосторічну історію, великы скушености із складаня розлічных словників і вызначны успіхы. Як єдна з вызначных дісціплін сучасной лінгвістікы реєструє все бівшый розвой. Помагають тому неперестанно нарастаючі міджінародны контакты, потреба помочі штудіям мало пробаданных і мало аналізованных языків народів і народностей світа з цілєм наповнити научны і общокультурны потреби общества. Хоснованя математічных метод у складаню дакотрых тіпів словників збогатило теорію і практіку той лінгвістічної науки.

Што є то словник? Словник – то є ушорований в алфавітнім ці тематічнім порядку список основных слов, лексікографічно оброблених. В такім приручнику є ушорований список єдиніць языка (слов, словных злук і под.) з куртыма характерістіками або характерістіками позначених ним понять, або з перекладом на другый язык. Словник є єдным із результатів когнітівного діятельства людства, яке репрезентує культуру народа.

Словники выповняють інформатівну і норматівну функцію: суть універзалныма засобами інформацій на порозуміня того або іншого яву і найточнішов конзултаціов о нормах языка.⁹

Творіня словників є дость тяжка робота, зато же лексіка є найнестабілніша ровина языковой штруктуры, котру тяжко сістематізовати, бо семантічна штруктура многозначных слов ся неустанно обновлює – слова страчають єдно значіня і зарівно приберають єдно або веще новых значінь.

З проблемом многозначности є споєный і вопрос становлїня єрархії окремых значінь, входячих до семантічної штруктуры многозначного слова. Котре значіня треба раховати за первістне, а котре за одводжене?

Лексікограф мусить брати до увагы і явы полісемії і омонімії. Не все мож легко вызначіти, коли розлічны значіня многозначного слова ся уж одчленюють і створюють новы самостатны слова.

⁹ Бібліографію словників русиньского языка попозерай в: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русиньскый язык*. Redaktor naukowy P. R. Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski - Instytut filologii Polskiej, 2004, с. 430-434, доповнене виданя з даякыма змінами 2007, с. 433-437.

В языку не екзистують слова ізоловані што до семантичного одношіня. Лексичны єдиниці суть споєны міджі собов синонімічними, антонімічними, паронімічними, словотворними і іншими одношінями. Лем браня до увагы тых многостранних семантичных споїнь міджі словами помагать до якоїсь міры правильно зачленити і описати значіня слова.

І при граматичній характерістіці слов ся лексікограф стрічать з тяжкостями. Наприклад, видова диференціяція часослова є споєна з проблемом тотожности і роздїлности слов. Не все є легко становити, ці із змін виду взникать або не взникать нове слово, напр.: *веселити – розвеселити, будувати – выбудувати, приправлєвати – приправити* і т. д.

Слово з цїлов ёго системов значінь, з граматичними і штїлістичними позначками, з повинним ілюстрачным матеріалом творить словникову статю. Штруктура словникової статї залежить од тіпу словника. Звычайно обсягує:

- надпис (т. є. дане слово),
- акцентологічну і граматичну характерістіку слова,
- штїлістичну кваліфікацію,
- формулу тлумачіня (толкованя),
- выбір ілюстрацій потверджуючих значіня,
- інформацію історічно-етімолігічного характеру,
- бібліографічну інформацію.

Слово, отворяюче словникову статю, звычайно называють **надписом** або **выходным** словом.

Найважнішов частїв словникової статї є визначіня ці дефініція слова, ёго розтолкованя, высвітліня. В словниках ся визначує правильний акцент, уводять ся основны граматичны категорії і форми, як наприклад у субстантівів – форма генітива єднотного чїсла, род і чїсло; у часослов (верб) ся звычайно уводить вид, рефлексивность і т. п. То суть тзв. граматичны позначкы. На кінцю словникової статї ся іщі звычайно додають різны фразеолігізми з даным словом.

Необходимым елементом каждого словника є уміщія в нїм тых слов, котры хочеме пояснити (тлумачіти, высвітлєвати, перекладати і т. п.), т. зн. перечіслїня таких слов, уведжєных в даякім порядку.

11.2 ОСНОВНЫ ТІПЫ СЛОВНИКІВ

Сучасна лексікографія видїлює два основны тіпы словників:

1. **Енциклопедічны,**
2. **Лінгвістичны** (або філологічны).

1. Енциклопедічны словники высвітлюють не слова, але предмети і явы названы тима словами, то значіть, же ту ся дають основны інформації о сучаснім ставі той або іншой области науки, інформації о важных подїях, визначных особах,

явах і под. В енциклопедичних словниках переважають з частей речі **субстантивы** (назывники), зато там хыбують прономіна (містоназывники), препозиції (при-назывники), кон'юнкції (злучники), партікулы (часткы), інтер'єкції (чутеслова). Є ту тыж мало ад'єктивів (придавніків), адвербій (присловників) і часослов (верб). В енциклопедичних словниках є много **властных мен** (призвіск писателів, учених, політичних діятелів, малярів, композиторів і т. д., назв штатів, міст, рік, океанів, гор і под.). Енциклопедичны словники обсягають много **термінів** з подробным описом їх обсягу.

Енциклопедії ся розділюють на дві ґрупы:

а) універзалны,

б) шпеціалны.

а) К універзалным належать такы енциклопедії, котры ся не шпеціалізують на даяку єдну область познання, науки, але обсягають шыроку палету областей (економія, наука, культура, політика і т. д.). Як приклад можеме увести такы словники: *Ottův slovník naučný*; *Malý encyklopedický slovník A – Ž* (1972); *Большая советская энциклопедия* (1950 – 1958); *Příruční slovník naučný, I – IV* (1962 – 1967); *Енциклопедія Словенська* (1977 – 1982); *Енциклопедія історії та культури карпатських Русинів* (2010) і т. д.

б) Шпеціалны енциклопедії суть такы, котры суть заміряны на єдну область науки, напр.: медициньска енциклопедія; літературна енциклопедія; педагогічна енциклопедія; філософічна енциклопедія і т. д.

2. Лінгвістичны словники – высвітлюють значіння слова різным способом, причім приносять тыж дакотры інформації морфологічного, синтаксічного і орфоепічного характеру, уводять приклады єго вжываня. Значіння слова в лінгвістичных словниках ся інтерпретує або посередницвом того самого языка, або словами другого языка. На основі того ділиме словники на:

а) Єдноязычны (тлумачны, толковы, *výkladové*), в котрых ся высвітлює слово іншыма словами того самого языка;

б) Перекладовы, звичайно двоязычны, де слова і їх значіння ся высвітлюють перекладом, т. є. еквівалентами іншого языка. Окрем двоязычных можуть быти і многоязычны словники (три, штири, пять і веце).

Лінгвістичны словники ся розділюють тыж в залежности од їх насмерованя (назначіння), розміру (великості) і од способа обробління словотворной статі. З того погляду можеме диференцовати **академічны** (цілоязыковы, многоділны/много-томны) і **курты** (приручны) словники.

Окрем того можуть быти про різны цілі створены шпеціалны словники, наприклад, школьскы, туристичны і т. д.

Шпеціалным тіпом суть **термінологічны словники**, часто з десятками тісяч термінів і шпеціалных выразів, як напр.: словники хімічны, технічны, воєньскы, медициньскы, ядровой фізікы, метеорологічны і много далшых. З области языка є то напр. словник лінгвістичных термінів, який має і русинський язык (Панько 1994).

11.3 ХАРАКТЕРІСТИКА НАЙОСНОВНІШЫХ ЛІНГВІСТИЧНЫХ СЛОВНИКІВ

11.3.1 Тлумачный словник (толковый, výkladový)

Є то може **найросшыренішы тїп єдноязычных словників**, які суть найчастіше многотомны. У тлумачнім словнику слова ся высвітлюють нелем із семантичного і граматичного погляду, але таксамо з погляду експресивного і штїлістичного. Уводять ся в нїм правопис і высловность слов, а даколи і інформації етимологічного характеру. Мож там найти тыж фразеологізмы, але не як самостатны гесла, але в рамках гесел тых слов, котры суть домінантныма у фразеологічных споїнях. Тлумачный словник сучасного языка зарівно є і **норматівным**.

Гесло тлумачного словника звичайно творять **лексічны, граматічны, орфографічны і орфоепічны інформації**.

З **лексічных** на першім місті треба увести **семантику** (значіня) слова. Кідь є слово полісемантичне, до словника ся дадуть вшыткы єго значіня: наперед **основне** (ілюстрацыйный матеріал на уточніня значіня і вжываня слова ся выберать найчастіше з літературных творів), потім **перенесене** значіня. В геслі дале ся дає штїлістична характеристика слова а при перевзятых словах інформація о походжіню слова. Лексічна характеристика слова звичайно ся кінчить прикладами на функціонованя слова у фразеологізмах.

З **граматічных** інформацій ся уводять главно **формотворны суфіксы слов і їх основны граматічны категорії**.

Орфоепічны інформації то суть правила высловности слова.

В тлумачнім словнику ся уводять і скорочіня, котры характеризують слова з погляду штїлістичной класіфікації, напр.: *арх.* (архаїчне), *гов.* (говорове), *діал.* (діалектне), *застар.* (застаріле), *ірон.* (іронізуюче), *книж.* (книжне), *поет.* (поетичне), *сленг.* (сленгове), *експр.* (експресивне), *пейор.* (пейоратівне) і под. В словнику за граматічныма (граматічны формы, части речі і їх основны граматічны категорії) і штїлістичныма інформаціями ся уводять скорочіня назвы языка, з котрого слово або єго корінь походить: *слов.* (слово походить із словацького языка), *англ.* (слово з англійського языка) і под. Із сучасных тлумачных словників русинського языка мож спомянути 4-томный *Словарь русинського языка* Юрія Чорія (Ужгород, 2013).

11.3.2 Словник чужіх слов

Словник чужіх слов має **двояку задачу: высвітлять нелем значіня, але і походжіня чужжого слова**. Зато ся в нїм уводять і язык, з котрого дане слово перешло до материнського языка.

Чуже слово в словнику не все є характеризоване граматічныма категоріями, ані єго высловность ся не уводять все.

Гесло словника чужіх слов є зложене доста економічно. За обяснёваным словом в скобках ся визначить язык, з корого походить, і такой ся высвітлить єго значіня.

В словнику чужіх слов справила ся **не диференціюють властны чужжі слова і інтернаціоналізмы**. Є то традиційный приступ, подля котрого в такім словнику має

быти „культурна“ лексика, т. є. тлумачіння лексікы наук, умелєцтва, технїкы, výroby, соціально-політичних явів і под. Словник такого типу нігда не може быти комплетный, зато выбір слов є часто звуженый з оглядом на адресата з тзв. общов освітов.

В словнику чуждїх слов звыкнуць быти і референції на походжіня чуждого слова: споминаць ся грецькый, латиньскый вплив, а мало ся бере до увагы народный язык, з котрого могли быти слова перевзяты, т. є. обходить ся язык-посередник, через котрый ся чуждї слова дістали до языка, в котрім є словник чуждїх слов зложеный. Русиньскый язык як „молодой“ літературный язык свій словник чуждїх слов не має і про практичны потреби хоснує словацькый академічний *Slovník cudzích slov* (2008)¹⁰ або *Velký slovník cudzích slov* (2006),¹¹ т. є. словники близкого языка, через котрый справила до русиньского языка чуждї слова переходять.

11.3.3 Термінологічний словник

Термінологічний словник кідь ся складать як єдноязычний, ёго **задачов є охопити понятя даной сфєры науки, умелєцтва і под. і ростлумачіти їх.** Обсяг терміну ся ростлумачіть посередництвом дефініцій, якы ся переберають з научных монографій написаных визначными ученыма, реномованыма в даній сферї науки. Дефініція є основным диференціалным знаком міджі терміном і говоровым словом. Термінологічний словник ся складує в алфавітнім порядку. Може быти зо сфєры медицины, права, хімії, математікы, фізікы, лінгвістікы і под.

В сучаснім русиньскім языку – з оглядом на цілорусиньскый языковий контекст – є дакілько термінологічных словників з розлічных наук: з области **лінгвістичной термінології**,¹² з области **біологічної, географічної, історічної, математічної, музичной, образотворчой, фізичной, хімічної і общотехнічної термінології**,¹³ **метрологічної термінології**,¹⁴ **ботанічної термінології**,¹⁵ **церьковной термінології**,¹⁶ **самосправной і сполоченьско-політичної термінології**.¹⁷

10 Kolektiv autorov: *Slovník cudzích slov*. Bratislava: SPN, 2008.

11 Šaling, S. - Šalingová - Ivanová, M. - Maníková, Z.: *Velký slovník cudzích slov*. Bratislava: SAMO, 2006.

12 Панько, Ю.: *Русиньско-русько-україньско-словеньско-польскый словник лінгвістичных термінів*. Пряшов: Русиньска оброда - Інштїтут русиньского языка і културы, 1994; Кочиш, М.: *Приручни терминологийни словник сербскогорватско-руско-українски*. Нови Сад: Руске слово, 1972.

13 Варга, Д.: *Словник терминов сербскогорватско-руски и руско-сербскогорватски: Биология*. Нови Сад: Покраїнски завод за издаване учебнікох, 1970; *География*, 1970; *История*, 1970; *Математика*, 1969; *Музичне вихованє и подобово вихованє*, 1970; *Общотехнічне образованє*, 1970; *Физика*, 1969; *Хемија*, 1970; Рац, Я.: *Словнік биологийних терминов и виразох (сербскогорватско-руски)*. In: *Творчосц*, 5, Нови Сад, 1979, с. 65-104.

14 Кундрат, А.: Народні метроніми українців Східної Словаччини. In: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*, XIII, Братіслава-Пряшів, 1988, с. 393-473.

15 Čižmarová, M.: *Botanické názvy v ukrajinských nářečiach východného Slovenska*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2007.

16 Ясик, М. - Барна, І. і кол.: Словарь русиньской церьковной термінології. In: *Artos*, X, ч. 1, с. 17, ч. 2, с. 19, ч. 3, с. 14, ч. 4, с. 14, 2014.

17 *Rečnik samoupravnih i drugih društveno-političkih termina i izraza (srpskohrvatsko-rusinski)/Словнік самоуправних и других дружтвено-политичних терминов и виразох (сербскогорватско-руски)*. Нови Сад: Здруженє наукових и фахових прекладательох Войводини; Секретариат за законодавство Скупштини САП Войводини и Вивершней ради Скупштини САП Войводини, 1979.

11.3.4 Сінонімічний словник

Сінонімічний словник обсягає **сінонімічні пари і ряди слів**. Кожний сінонімічний ряд ся зачінає основним, домінантним словом. Основне значіння домінантного слова сигналізує обсяг даного ряду слів.

Розлічні слова мають розлічну кількість сінонімів. Дві слова творять **сінонімічну пару**. **Характеристичним знаком сінонімічного ряду є то, же вшитки слова суть з той самої части речі.**

Малі сінонімічні словники суть конціповані як просте вирахування повних і неповних сінонімів з даного сінонімічного ряду. Повні сінонімічні словники деталніше аналізують і описують семантику і вживання сінонімів у языку. Сінонімічний словник часто хоснують писателі, новинарі і перекладателі. Малий сінонімічний словник є виданий і в сучаснім русиньскім языку. Їго автором є Д. Поп (Ужгород, 2001).¹⁸

11.3.5 Історичний словник

Засобу слів з минулых історичных епох розвою языку захоплюють історичні словники. Жрідлом на здобывання языкового матеріалу про них суть **языковы памятки**.

В історичнім словнику ся высвітлює історія слова, час єго зроду як лексичної єдиниці, зміны в розвою єго семантики, модифікація єго словотворной структури, зміны в єго звуковій подобі і под.

Слова в тім словнику суть зложені в алфавітнім порядку. Уводять ся способы їх хоснування в памятках. Гесло має справила таку структуру: в титулі ся уведе дане слово, потім даколи єго переклад до сучасного літературного языку або даколи лем ростлумачіння в даякім контексті. Суть в нім і дані **етімологічного** характеру. В сучаснім русиньскім языку такий словник заты виданий не був, але приносом про русиньський язык в данім аспекті може быти 28-томный *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*,¹⁹ який представлять книжный і народный язык (40 000 слів), враховано бісіды карпаторусиньской области. Выходить од року 1994 і хронологічно надв'язує на 2-томный *Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.* (Львів, 1977 – 1978).

11.3.6 Етімологічний словник

Етімологічний словник є спеціалнов категоріов тлумачного словника. Суть в нім домашні слова, слова перевзяты з давных і новшых періодів розвою языку, так-само росшырені арготізми, але і діалектны сіноніми.

Задачов етімологічного словника є пояснити походжіня слів єдного языку або цілої языковой родини. Уводять ся в нім інформації о тім, од котрой словотворной основы є слово створене, як vznikло, яке было єго найстарше значіння

18 Поп, Д.: *Русинський синонімічний словарь из украинськыма відповідниками*. Ужгород: Удавательство В. Падыка, 2001.

19 Гринчишин, Д. і кол.: *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1994 - .

і який признак ся вніс до основы названя. Етимологічний словник дає одповідь на то, скады походять і чужді слова, котры были перевзяты до лексіки сучасного літературного языка, бо такы слова ся в словнику чуждіх слов не высвітлюють.

При шорованю лексичного матеріалу єдного, але главно дакількох языків до етимологічного словника економічність собі выжадує **гніздованя слов**. За базове слово ся выбере або слово, навколо котрого ся групують одводжены слова, або „праформа“ реконструована подля законів історічно-порівнюющей граматіки і новших методів реконструкції старших форм аналізованих слов. На їх ростлумачіня ся вживають і слова з розлічних памяток, і близкы слова з розлічних языків. К геслу ся припоюють референції на научну літературу, в котрій мож найти інтерпретацію на потверджіня знамой етимології або на непотверджіня інакшого нагляду на ростлумачіня слова.

Сучасный русинський язык, подобно як ани словацькый, самостатный етимологічний словник не має. Про лінгвістичны потреби русинського языка приносный є, напр. *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského* (Прага, 1957)²⁰ або новше виданя того самого автора,²¹ або український академічний 7-томный *Етимологічний словник української мови* (Київ, 1982 – 2012).²²

11.3.7 Орфографічний словник

В орфографічнім словнику справа не є ціле лексичне богатство літературного языка, ани не тлумачить ся семантика слов. **Орфографічний словник служить на то, жебы сьме ся з нёго дізнали як правильно написати слово, значіня котрого знаме.**

Орфографічний словник обсягує слова сучасного літературного языка. Кідь даный язык має ай тлумачный словник літературного языка, котрый нормалізує сучасне вживаня слов, в орфографічнім словнику лем у мінімалній мірі можуть быти інформації о тім, як слова вживати. Кідь даный язык не має тлумачный словник, тогды до гесел орфографічного словника окрем семантично-граматічних інформацій справа ся уводять ай норматівны, якы мають помагати правильно вживати слова літературного языка.

Орфографічны словники ся диференціюють подля обьому матеріалу, який обсягують, і подля ціля, на котрый є словник призначений. Перший норматівный *Орфографічний словник русинського языка* на Словакії (обсяговав приблизно 42 000 слов) був виданий як самостатна публікація колектівом авторів на челі з Ю. Паньком в році 1994 і служив як єден з кодифікачных приручників сучасного русинського літературного языка.²³ Надвзяовав на самостатну публікацію *Правила русинського правопису* з року 1994 авторів В. Ябура і Ю. Панька.²⁴ У звязи із змінами правопису в році 2005, сучасный русинський правопис на Словакії нормалізує

20 Machek, V.: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha, 1957.

21 Machek, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia, 1968.

22 Мельничук, О. С., гол. ред.: *Етимологічний словник української мови*. Київ: Наукова думка, 1982 - 2012.

23 Панько, Ю. і кол.: *Орфографічний словник русинського языка*. Пряшов: Русинська оброда - Інститут русинського языка і культури, 1994.

24 Панько, Ю. - Ябур, В.: *Правила русинського правопису*. Пряшов: Русинська оброда - Інститут русинського языка і культури, 1994.

новый орфографічний і граматічний словник *Русиньска лексіка* з року 2007 авторів В. Ябура, А. Плїшковой і К. Копоровой,²⁵ котрый надвизує на новы правила правопису русиньского языка з року 2005 авторів В. Ябура і А. Плїшковой.²⁶ В словнику суть у правописно кодифікованій подобі захоплены найужыванішы слова словного фонду цілонародного русиньского языка. Є адресованый нелем школярям основных школ, студентам середніх і высокых школ, але і учителям, журналістам, писателям і многым далшым ужывателям, то значіть вшыткым тым, хто потребує і хоче правильно вжывати русиньскый літературный язык в писаній формі. В правописнім і граматічним словнику суть у правописно кодифікованій подобі захоплены найужыванішы слова словного фонду цілонародного русиньского языка. Хоць в школьській практиці, журналістичній, театрі, умельцькій літературі є велике снажіння вжывати што до лексіки лем літературну норму, не все ся то дотеперь дарить. Хоць вжываний язык має цілонародну платность, не все як при офіціалній, так і при неофіціалній комунікації ся дотримують літературны нормы. На сучасній етапі розвою русиньского языка є іщі тяжко з істотов твердити, же дана лексема є наісто уж літературна а інша – ні. При офіціалній і неофіціалній комунікації часто ужыме діалектны формы або елементи іншого языка (главно словацького, але і анґліцького, українського, чеського, російського, мадярьского, німецького і ін.). Главно в теперішнім часі, кідь суть масово росшырены розлічны формы комунікативных средств, поступно ся творить окрема форма народного языка, котру вжыває найчастіше, тзв. штандартна форма (штандарт). При ній часто чути і жаргонны выразы, главно з области професіонального жаргону.

Літературна форма языка бы мала быти найдоконаліша. Лемже она ся формує не десять-двадцять років, як є то в літературнім языку Русинів на Словакії, але десятки і стовкы років. Хоць авторы ся старають выділєвати в русиньскім языку языковы (ці обективны) штїлы (науčný, публицистичный, умельцькой літературы і іншы), найросшыренішым є говорový (бісідный) штїл, котрый має много сполочного із штандартнов формов языка. Зато бы ся дало повісти, же русиньскый язык у свойій цілонародній формі обсягує літературну, штандартну і субштандартну лексіку а окраєво тыж областну і діалектну лексіку. Также уведжений словник обсягує главно цілонародну лексіку (літературну, штандартну і субштандартну), а в малій мірі тыж областну і діалектну лексіку. До словника суть загорнуты тыж особны ме-на і географічны назвы.²⁷

11.3.8 Фразеологічний словник

У фразеологічнім словнику ся тлумачать фразеологічны єдиніці, при-словкы, поговоркы, праностікы з лексічно-граматічного і експресивно-штїлістичного аспекту. К русиньському языку і ёго діалектам ся вяже дакілько фразео-

25 Ябур, В. - Плїшкова, А. - Копорова, К.: *Русиньска лексіка на основі змін у правилах русиньского языка про основны і середні школы з навчалным русиньскым языком і з навчанєм русиньского языка*. (Правописный і граматічний словник). Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2007.

26 Ябур, В. - Плїшкова, А.: *Русиньскый язык у зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2005.

27 Ближе позерай Вступне слово. Ін: Ябур, В. - Плїшкова, А. - Копорова, К.: *Русиньска лексіка на основі змін у правилах русиньского языка про основны і середні школы з навчалным русиньскым языком і з навчанєм русиньского языка*. (Правописный і граматічний словник). Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2007, с. 3.

логічних словників: *Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини* авторів Н. Вархоловой і А. Івченка з року 1990,²⁸ *Фразеологічний словник лемківських говірок* Ф. Г. Ступінської з року 2012.²⁹ Близкий і практичний про вживателів русинського языка є словацький малий фразеологічний словник Е. Сміешковой,³⁰ котрий зазнав дакілько едіцій.

Окремым тіпом фразеологічного словника є двоязычний фразеологічний словник.³¹

11.3.9 Фреквенчний словник

Фреквенчний словник **взникать так, же ся слова складають подля фреквенції в текстах становленого розсягу**, де суть слова зоряджені подля фреквенції вживаня. Сучасный русинський язык свій фреквенчний словник не має. На Словації перший фреквенчний словник з обсягом 9 568 слов видав Й. Містрік в році 1969.³² Слова в таких словниках суть поскладані од найфреквентованіших – по такы, якы ся вживають лем спорадично. На першім місті стоять – подобно як в інших фреквенчних словниках – помічны слова, слова з общім значінём, многозначны слова а наконець слова з конкретным значінём, т. є. з низким коефіцієнтом фреквенції. Фреквенчны словники мають про практику своє значіня, напр. при складаню учебників і словників з мінімалнов кількостёв слов, при строєвім перекладі. Таксамо можуть быти спомічны про баданя теоретичных вопросов лексикології, наприклад на порівнованя словной засобы славянських языків.

11.3.10 Ретроградный (інверзівный, оборотный) словник

Слова в ретрограднім словнику **суть зложені в алфавітнім порядку од послідній морфемы** даного слова, напр.: танечні**ця**, служні**ця**, молоді**ця**...

Ретроградный словник має практичний ціль: допоміти найти римуючі ся слова з єднаким закінчінём. В области лексикології помагать дешіфровати неповны тексты, доповнити уломки слов, на основі фрагментів тексту ідентифіковати язык, штіл або автора тексту. Окрем того може послужити як помічник у математично-лінгвістичных баданях і на дідактичны потреби.

Сучасный русинський язык свій ретроградный словник не має. В близкім словацькім языку перший ретроградный словник зложив Й. Містрік в році 1976.³³ Зафіксовав у нїм 134 000 слов. Коло каждого слова є інформація о ёго релативній фреквенції становленій у текстах, морфологічна характеристіка слов, інформації о словотворных моделях і о дістрібуції окремых слов і словотворных моделей у словнику і в тексті. (Приклад зо словацького ретроградного словника: *azda, gazda, jazda, garazda...*).

28 Вархол, Н. - Івченко, А.: *Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини*. Братіслава-Пряшів: СПВ-ВУЛ, 1990.

29 Ступінська, Ф. Г.: *Фразеологічний словник лемківських говірок*. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2012.

30 Smiešková, E.: *Malý frazeologický slovník*. Bratislava: SPN, 1989.

31 Kašić, J. - Petrović, V.-Ramač, J.: *Frazeološki rečnik srpskohrvatskog jezika: srpskohrvatsko-rusinski*. Novi Sad: Filozofski fakultet - Zavod za izdavanje udžbenika, 1981.

32 Mistrík, J.: *Frekvencia slov v slovenčine*. Bratislava: SAV, 1969.

33 Mistrík, J.: *Retrogádný slovník slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1976.

Академічний інверзивний словник, який мож схосновати на практичні потреби русинського языка, має і український язык.³⁴

11.3.11 Перекладовый словник

Найросшыренішим тіпом перекладового словника є **двоязычный** словник. **В нїм слова з чужого языка ся перекладають до материньского языка, або наспак з материньского языка до чужого.** Про составителя перекладового словника найтяжше є про każde слово найти в материньскім языку ёго еквіваленты про вшыткы одтінкы значіня у вшыткых контекстах чужого языка.

В сучаснім русиньскім языку суть найросшыренішы двоязычны перекладовы словники. Дотеперь были выданы: русиньско-словацькый і словацько-русиньскый,³⁵ русиньско-російскый і російско-русиньскый,³⁶ сербско-русиньскый і русиньско-сербскый,³⁷ русиньско-польскый і польско-русиньскый.³⁸

Менше выдаваны суть вещеязычны перекладовы словники. В сучаснім русиньскім языку вышов троязычный словник русиньско-українсько-російскый і російско-українсько-русиньскый³⁹ і штириязычный русиньско-мадярьско-російско-український словник.⁴⁰

11.3.12 Орфоепічний словник

Орфоепічний словник объяснює высловность слов на основі приятых орфоепічных правил. Сучасный русиньскый язык на Словакії поky не має самостатный орфоепічний словник, але часточный опис нормативной высловности мож найти в уж споминаных правилах русиньского правопису (Ябур – Панько 1994; Ябур – Плїшкова 2005), у високошкольскім учебнику *Сучасный русиньскый списовный язык* авторів В. Ябура і А. Плїшковой,⁴¹ а найновше в році 2012 на дану тему написала і успішно обгаїла дізертачну роботу одборна асістентка Інштїтуту русиньского языка і културы Пряшівской універзіты в Пряшові ПгДр. Кветослава Копорова, ПгД.⁴² Тота робота в будучности ся може стати оснований на виданя орфоепічного словника сучасного русиньского літературного языка.

34 Бевзенко, С. Я.: *Інверсійний словник української мови*. Київ: Наукова думка, 1985.

35 Панько, Ю.: *Slovensko-rusínsky slovník (A - O)* / Словацько-русиньскый словник. Пряшів: Русиньска оброда, 2012; Панько, Ю.: *Slovensko-rusínsky slovník (P - Ž)* / Словацько-русиньскый словник. Пряшів: Русиньска оброда, 2015; Hnát, A.: *Krátky rusínsky slovník*. Trebišov, 2003.

36 Керча, І.: *Словник русиньско-руський*, 2 томы. Ужгород: ПоліПрінт, 2007; *Словник русько-русиньскый*, 2 томы. Ужгород: ПоліПрінт, 2012.

37 Рамач, Ю. - Фейса, М. - Медеші, Г.: *Сербско-руски словник/Српско-русински речник*, 2 томи. Нови Сад: Университет у Новим Садзе, Филозофски факултет, Катедра за руски язык і литературу, 1995 - 1997.

38 Горошак, Я.: *Słownik lemkowski-polski, polsko-łemkowski*. Warszawa: Rutenika, 2004.

39 Поп, Д.: *Русиньско-українсько-руський и русско-украинско-русинский словарь*. Ужгород: Карпато-руський етнологический исследовательский центр США, 2007; Алмашій, М. - Поп, Д. - о. Димитрій (Сидор): *Русиньско-українсько-руський словарь*. Ужгород: Удавательство В. Падыка, 2001.

40 Попович, С.: *Порунальний русиньско-мадярьско-русько-український словарчик/Ruszin-magyar-orosz-ukrán összehasonlító zsebszótár*. Мукачово - Будапешт: Общество имени Александра Духновича - Вид-во Етнікум, 1999.

41 Ябур, В. - Плїшкова, А.: *Сучасный русиньскый списовный язык*. Пряшів: Інштїтут русиньского языка і културы Пряшівской універзіты в Пряшові, 2009.

42 Копорова, К.: *Орфоепічна характеристика русиньского языка на границі виходо- і западославянських лінгвокультурных контактів. З основных принципів русиньской высловности*. [Дізертачна робота.] Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012.

11.3.13 Діалектний словник

Задачов діалектного словника є захопити говору лексіку єдного окремого села, регіону або етнографічної області, але тыж шпеціалных термінів у сфері розлічных ремесел і домашньої výroбы. На основі того найбизначнішы з той категорії словників суть: **регіональний діалектний словник, шпеціалний термінологічний словник ремесел і домашньої výroбы і словник арготу вандровных майстрів-ремеселників і похыжных торговців.**

Регіональний діалектний словник має ціль комплексно захопити словну засобу конкретного містного діалекту. Чим є територія менша, тым легше і за куртшый час мож такой словник зложити. Їго комплексность і точность треба відіти нелем у кількості слов, але тыж в описі граматічных і семантично штілістічных особитостей лексіки. Гесло ся складать з таких основных компонентів: **геслове слово, єго граматічна характеристіка, інформація о сфері вживаня слова, ростлумачіня значіня слова, контекст на ілюстрацію синтаксічных одношін з другыма словами, семантичны одношіня з другыма словами, семантичны знакы слова, фразеологічна єдиніця з описованым словом.**

В цілорусиньскім языковім і діалектнім контексті є много регіональных діалектних словників, а то ці з території сучасной северовыходной Словакії,⁴³ Лемковины (Польша),⁴⁴ Закарпатя (Україна),⁴⁵ Марамороша (Румунія).⁴⁶

Шпеціалны термінологічны словники мають за ціль зозберати лексіку (термінологію) із конкретної сфери ремеселной, польногосподарської або домашньої výroбы, напр. дротарьства, гунчарьства, вівчарьства,⁴⁷ ткацтва,⁴⁸ домашніх посуд,⁴⁹ традиčních домашніх страв і напоїв⁵⁰ і под. Тоты сфери в дакотрых областях доміновали і передавали ся з покоління на покоління. З нашого погляду уж іде переважно о архаічну або застарілу лексіку, бо часть із тых ремесел зникла а з нима одышла із вживаня і корешпондуєча лексіка. При складаню термінологічных словників ся захоплює вшытко, што корешпонує з конкретнов сферов работы. **Штруктура гесла є звычайно така: наперед ся уведе діалектний термін а пак**

43 Сірка, Й. - Муличак, Ю. - Баушенко, А.: *Короткий словник говірки села Ублі*. Зіґен-Пряшів: ЕХСО, 1999; Горбач, О.: *Південнолемківська говірка й діалектний словник села Красний Брід бл. Меджилаборець (Пряшівщина)/Die Ukrainische südlemkische Mundart des Dorfes Krasnyj Brid bei Medžylaborci im Prešov-Gebiet, Ostslowakei: mit einem Wörterverzeichnis*. Матеріали до української діалектології/Specimina Dialectorum Ucrainorum, випуск 2. Мюнхен: Український вільний університет, 1973. Передрук в: Горбач, О.: *Зібрані статті*, т. V: Діалектологія. Мюнхен, 1993.

44 Rieger, J.: *Slownictwo i nazewnictwo łemkowskie*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe „Semper“, 1995; Rieger, J.: *Slowniczek gwary łemkowskiej z okolic Grybowa Władysława Mossóczego*. In: *Slavia Orientalis*, XXXVII, 2, 1988, с. 269-288.

45 Піпаш, Ю.: *Словник гуцульського говору в Закарпатті*. Мюнхен: Іван Жегуц, 2001; Жегуц, І.: *Матеріали до гуцульського говору в Закарпатті: говірка с. Берлебаши (Костилівка) р-ну Рахів у 30-х рр. - словник із додатками*. Мюнхен, 1999.

46 Горбач, О.: *Марамороська говірка й діалектний словник села Поляни над р. Русковою (Румунія)*. In: Горбач, О.: *Зібрані статті*, т. VIII. Мюнхен: Український вільний університет, 1997, с. 276-323.

47 Дзензелівський, Й. О.: *Вівчарська лексика говорів Закарпатської обл.* In: *Доповіді та повідомлення Ужгородського ун-ту*. Ужгород, 1959, № 4, с. 107-112.

48 Дзензелівський, Й. О.: *Ткацька лексика українських говорів Закарпатської області УРСР*. In: *Studia slavica*, 1967, т. 13, с. 181-246.

49 Ганудель, З.: *Назви посуду і кухонного начиння в українських говорах Східної Словаччини*. In: *Науковий збірник Музею української культури*, 8, Пряшів, 1978, с. 249-292.

50 Ганудель, З.: *Народні страви і напої. Лексика українських говорів Східної Словаччини*. Братислава-Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво - Відділ української літератури, 1987.

єго граматична характеристика. Даколи в селі або регіоні ся вживають на тот самый термін дублетны формы, то значить, же в геслі ся уведуть обидві. Кідь на характеристику терміну нїт достаточной словной інтерпретації, в таких словниках ся вживають ілюстрації і фотографії.

Обидва тіпы словників ся складають або подля тематичных областей, або за алфавітом.

Словник арготу вандровных ремеселників і подомовых торговців має барз мало слов. Тайный язык кісуцьких або спішських дротарів обсягує до 200 слов. Гесло словника має просту структуру, подобно як в регіоналнім словнику: наперед ся уведе основна форма арготічного слова позначена фонетичнов транскрипціов, наслідуює граматична характеристика слова, а пак єго літературный еквівалент. Справила ся уводить слово в контексті тайного языка. Речіня в арготі ся переложить речінєм в літературнім языку.⁵¹

Окрем уведжених, екзистують і іншы тіпы словників: **Словник писателів, Словник омонімів, Словник антонімів, Словник словотворіня, Словник скорочених слов, Сінтаксічний словник, Словник окремых чатей речі** і много далших.

11.4 З ІСТОРІЇ РУСИНЬСКОЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Оригіналны лексикографічны роботи у восточных Славян ся зъявляють доста скоро. Далекема попередниками словників суть такзваны **глосы**, т. є. тлумачіня значіня окремых слов прямо в текстах або на маргіналіях старых рукописных книг. Традицію пояснёвати незрозумілы і малозрозумілы слова глосами староруськы писарі-книгарі перевзяли од візантійських і старославянських.

Зборники глос – глосарії – были першыма і найстаршыма словниковыма роботами. Найстарший глосарій, в якім было 174 слов, був найджений в *Кормчий книзі* (1282). До другой половини XVI. ст. глосарії были основнов формов лексикографічной роботи. *Пересопницька євангелія* (1556 – 1561) має приближно 200 глос. Глосы были матеріалом про першы староруськы словники.⁵²

Першов памятков староруського книжкового писменства, в якій были зафіксованы лексикографічно оброблены слова із словниками, є *Изборник Святослава* (1073). Понад 400 статей той рукописной книги тлумачить малозрозумілы слова Святого Писма, літературы, факты з історії, інформації о дорогоценных камінях.

Першов знамов лексикографічных работ є рукописный словничок *Речь Жидовскаго языка, преложена на Роускую, неразоумно на разоумъ, и въ іевангьлихъ, и въ Ап(с)лtxъ, и въ Псалтыри, и в Пармихъ и въ прочихъ книгахъ*, який ся заховав ведно з рукописом зборника церьковных прав і законів, переписаным в році 1282 про новгородського архієпископа Климента. Регістер того словника творить 174 слов, переложених до староруського языка з многыма церьковнославянськыма лексічныма знаками.⁵³

51 Ondrus, P. - Horecký, J. - Furdík, J.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk : Lexikológia*. Bratislava: SPN, 1980, с. 216-217.

52 Бенько, О. Я.: Скарбниця слів. [Мультимедіальна презентація.] Доступне на <https://onedrive.live.com>.

53 Німчук, В.: „Лексис“ Лаврентія Зизанія - перший український друкований словник. Доступне на: <http://litopys.org.ua/zyzlex/zyz01.htm>.

Кідь у XIII ст. было важно высвітлѣвати значіня слова іншоязычного походжіня, то в наступных сторочах vznikать потреба перекладати і тлумачіти церковнославянськы слова. У словнику *Тлъкованіе неудобъ познаваемомъ въ писаныхъ речемъ, понежеположены сжтъ рѣчи въ книгахъ отъ начальныхъ преводникъ ово Словенскы, и ино Срѣбскы, и другаа Блѣгарскы и Грѣчьскы, ихже неудобо-лишася преложити на Рускый*, який ся заховав нецїлый у рукописі з року 1431, пояснюють ся церковнославянськы слова тым самым церковнославянським языком.⁵⁴

Словники з років 1282 і 1431 были не перекладовыма, але в принципі тлумачныма: в них до реєстрового слова, взятого з текстів написаных церковнославянським языком, додавав ся таксамо церковнославянський еквівалент.

Зато, же жива бісїда была далека од языка церковнославянського, наростала потреба складати перекладовы церковнославянсько-русиньскы словники. Першым друкованым словником такого характеру є словник Л. Зизанія, який вышов главно про школьскы потреби в році 1596 у Вілнюсі під назвов *Лексис Сирѣчь Реченїа, Въкрат(ѣ)цѣ събран(ѣ)ны. И из словет(н)скаго языка, на просты(ѣ) Рускїй Дїжле(к)тѣ Истол(ѣ)кованы* у книжці, яка ся зачинать букварём під назвов *Наука ку читаню и розумѣню писма словет(н)скаго, ту ты(ж) ѿ сттой тройци, и ѿ вѣчловеченїи г(с)дни* і різними молитвами. В словнику є 1061 церковнославянських слов з народними еквівалентами. На розділ од попередніх словників у „Лексисі“ реєстрове слово часто ся перекладає синонімічними і семантично близькими словами: *брак* – *жени(т)ва*, *весел(ѣ)є*; *баснь* – *каз(ѣ)ка*, *слово*, *байка*; *ланита* – *лице*, *челюсть*; *ярость* – *се(р)дито(с)[тѣ]*, *запал(ѣ)чивость* і под. При окремих словах іншоязычного походжіня уводить шырокы тлумачіння енциклопедичного типу. На розділ од інших авторів, по першыраз Зизаній завів методу уводжованя церковнославянського слова в контексті, як перший уводить паспортізацію окремих реєстровых слов по перекладі до народного языка, а таксамо ставить в словах приписки. Мож повісти, же Л. Зизаній перший в історії русиньского языка розробив і вивживав основны лексикографічны методы спрацованя словникового матеріалу. „Лексис“ Л. Зизанія одогравав визначну роль в історії цілої восточнославянської лексикографії. Став ся прикладом і іншпіраціов про авторів многих далшых словників і граматік у XVII. ст. Зизаніїв словник приготував ґрунт про визначну лексикографічну роботу – *Лексикон славенорѣсский* Памвѣ Беринды, який нелем схосновав методы Л. Зизанія, але таксамо увів до свого словника скоро цілый матеріал „Лексису“ Л. Зизанія.⁵⁵

Першы пробы лексикографічної роботи, складованя словників русиньского языка конкретно про потреби віруючих Русинів в Угорську суть зареєстрованы у першій половині XIX. столїтя. Лексикографічны матеріали, які приготували П. Медвецький і М. Лучкай, зістали в рукописах і к нам ся дістали лем по частях. Знаме, же главно М. Лучкай много часу присвятив складованю граматіки про своїх родаків. Як сімпатізант панславїзму рекомендовав, жебы церковнославянський язык ся став сполочным літературним языком про вшиткых Славян, подобно як функціонував латинський язык у многих народів западной Европы. Народну бісїду

54 Тамже.

55 Тамже.

він не поважав за вгодну на писання літературних творів, зато написав латиньску граматіку підкарпатського варіанту старославянського язика,⁵⁶ але, з другого боку, наполягав на тім, жебы священници в церьквах проповідали русиньським говоровым язиком. На поміч їм видав два томы своїх проповідей народным русиньським язиком *Церковныя бесѣды на всѣ недѣли рока на поученіє народное* (1831) а в році 1841 зложив штириязычний русиньско-латиньско-мадярьско-німецькый словник.⁵⁷

З далшых визначных лексикографічних работ, яки мали своє значіння про розвой русиньської лексикографії, русиньського народного язика і культурного жывота Русинів, треба споманути работы слідуючих авторів:

- РАДОЛІНСКИЙ, А. А.: *Словарь к первому тому собрания „Русских проповедей“* (Будин, 1853). Тот російсько-німецько-латиньський словник заінтересовав у першім ряді тых священників грекокатолицької і православної церькви, яки ся школювали у Відню і німецькый язик знали ліпше як російський. В тім словнику хыблять слова народного говорового язика Русинів.
- МИТРАКЪ, Александръ/MITRÁK, Sándor: *Русско-мадярский словарь./Orosz-magyar szótár* (Унгваръ: Издание составителя, 1881). При складаню словника автор выходив із своєї проросійської языковой орьєнтації і пересвідчіня, же літературным язиком карпатських Русинів бы мав быти язик російський. Міджі позбераныма словами, яки Митракови помагав комплетізовати І. Сильвай, в словнику была велика часть таких слов, котрым Митрак говорив „областны“, т. є. русиньскы слова, бо были росшырены лем в карпаторусиньській области а нигде інде. Слов, котры суть росшырены на далшій теріторії – українській – подля Митрака, є в словнику барз мало. Усвідомлюючі собі ёго некомплетность, высловив надію, же тот недостаток заповнить якраз выданный новый русиньско-мадярьський словник Л. Чопея.⁵⁸
- МИТРАКЪ, Александръ/MITRÁK, Sándor: *Мадьярско-русский словарь/ Magyar- orosz szótár* (2 томы, Ужгород: Уніо, 1922 – 1928). Обидва Митраковы словники історіци оцінюють за найбівшы успіхы русофільської русиньської інтелігенції.⁵⁹
- CSOPEI, László/ЧОПЕЙ, Ласловъ: *Rutén-magyar szótár/Русько-мадярский словарь* (Будапештъ: Мадярска корольска академия наук, 1883). Словник з приближно 20 000 словами указовав на близкость русиньських діалектів з малоруськыма. Таксамо по першыраз указує на розділ міджі російським і русиньським язиком, який поважує за природный про Русинів. На основі того словника Чопей сформовав нову русиньську языкову норму на базі говорового язика Долинян (комітаты: Берег, Угоча і Мараморош), найчісленішій етнографічної групи Русинів Підкарпатської Руси. Богатый матеріал, який Л. Чопей позберав у словнику, доволив му конштатовати, же „русиньський язик є самостатный і не може ся поважовати за діалект російского“.⁶⁰ Язык Л. Чопея викликав остру критіку русо-

56 Lutskey, M.: *Grammatica Slavo-Ruthena*. Buda, 1830.

57 Магочій, П. Р. - Поп, І.: *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010, с. 431.

58 Csorpei, L./Чопей, Л.: *Rutén-magyar szótár/Русько-мадярский словарь*. Будапештъ, 1883.

59 Магочій, П. Р. - Поп, І.: *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010, с. 484.

60 Csorpei, L./Чопей, Л.: *Rutén-magyar szótár/Русько-мадярский словарь*. Будапештъ, 1883, с. xxiii.

фільських активістів тогдышнёго і пізнішого часу, які означили автора і ёго язык за інструмент мадярізації. Без огляду на цінність словника, в якому є зафіксована бісїда Підкарпатської Руси, словник не хосновали покоління симпатизантів русиньской народной орьєнтації.⁶¹

- КУБЕКЪ, Емилій А./KUBEK, Emil: *Старославянскій-оугорскій-русскій-нѣмецкій словарь/Ó-szláv-, magyar-, ruthén (orosz)-, német szótár/Alt-slavisches-, ungarisches-, russisches-, deutsches Wörterbuch zu der heiligen Schrift* (Ungvár: Unio, 1906). В порівнялнім словнику автор тлумачить понад 5 500 слов, із синонімами є їх приближно 30 000, враховано народної лексики.⁶²
- БЕСКИДЪ, Н. А./BESZKID, Miklós: *Magyar-orosz szótár/Мадьярско-русскій словарь* (Пряшев, 1920). Іде о перекладовий словник, причім в російськомовній частині ся вводять лем слова російського літературного языка.⁶³
- ТОРОНСКИЙ, Емилій/TORONSZKY, Emil: *Мадьярско-руській правничий терминологический словарь/Magyar-ruszin jogy műszótár* (Ужгород: Товариство „Прогрес”, 1925 – 1927); МАЧИК, К. – ЕМЕЛЬЯНОВ, А.: *Мадьярско-русскій юридический терминологический словарь* (Кошіце, 1928). Авторы обидвох словників были віцепрезидентами кошіцької судної табулы. Е. Торонський выходив „з погляду о екзистенції самостатного русиньского языка”, а К. Мачик з погляду, же „на діалекті раціоналну научну роботу не мож базувати”.⁶⁴
- BOKSAY, Emil – RÉVAY, Gyula – BRASCSAJKÓ, Mihály/БОКШАЙ, Емиліян – РЕБАЙ, Юліян – БРАЩАЙКО, Мих. szerk./ред.: *Magyar-ruszin szótár/Мадьярско-руській словарь* (Ужгород: Педагогічне товариство Підкарпатської Руси, 1928). Авторы прорусиньской языковой лінії в Передслові пишуть, же „зложіння і видрукування мадярско-русиньского словника ся стало актуальним главно тогды, кідь русиньський язык ся став урядним языком в школах, урядах і в сполоченськім животі підкарпаторусиньской інтелігенції”.⁶⁵

Карпаторусиньська лексикографія з об’єктивних причін стагнувала почас цілого періоду пановання тоталітарного режиму в централній Європі, т. є. од 50-х до кінця 90-х років ХХ. ст., з винятком Русинів у бывшій Югославії. Правда, бісїда Русинів на Словакії, в Польщі і на Закарпатю была предметом бадань учених-україністів, на Словакії переважно Русинів української народної і языковой орьєнтації, котры были продуктивними при записованю і видаваню словників і атласів русиньской бісїды, але лем в інтерпретації як діалекту українського языка (З. Гануделєва, В. Латта, Й. О. Дзєндзелівський, Я. Пієгер).

Ситуація в русиньській лексикографії ся змінила аж по році 1989, коли доходить ку кодифікації русиньского языка на базі живої бісїды Русинів – на Словакії (1995), счасті на Україні (1999) і в Польщі (2000), ку взнику перших языковых комісій, а наслідно і русиньських научных інституцій. Обновило ся видавання в першій ряді орфографічних словників, котры ся стали основними кодифікачними приручниками

61 Марочій, П. Р. – Поп, І.: *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010, с. 810.

62 Ковач, Ф. і кол.: *Краєзнавчий словник русинів-українців. Пряшівщина*. Пряшів: Союз русинів-українців Словацької республіки, 1999, с. 318.

63 Тамже, с. 318.

64 Тамже, с. 318.

65 Тамже, с. 318.

ками у вище уведжених країнах. Наслідно професіональні лінгвісти і колективи, але і нелінгвісти, просто патріоти і любителі бісіды свого родного села або регіону, ініціативно зоставлявали і видавали термінологічні, перекладові і тлумачні словники. З новодобой русинської лексикографії можемо увести слідуєчі роботи:

- ПАНЬКО, Юрій і кол.: *Орфографічний словник русинського языка* (Пряшов: Русинська оброда – Інститут русинського языка і культури, 1994).
- ПАНЬКО, Юрій: *Русинсько-русько-українсько-словенсько-польський словник лінгвістичних термінів* (Пряшов: Русинська оброда – Інститут русинського языка і культури, 1994).
- ПОПОВИЧ, Стефан: *Порунальний русинсько-мадярсько-русько-український словарьчик/Ruszin-magyar-orosz-ukrán összehasonlító zsebszótár*. (Мукачово – Будапешт: Общество имени Александра Духновича – Вид-во Етнікум, 1999).
- CHOMIAK, Mirosława – GÓRSKA, Magdalena: *Słowniczek tematyczny: Szkoła : Polsko-łemkowsko-angielski/Angielsko-łemkowsko-polski* (Warszawa – Legnica: Stowarzyszenia Łemków, 2003).
- CHOMIAK, Mirosława – GÓRSKA, Magdalena: *Słowniczek tematyczny: Dom. Człowiek. Przyroda : Polsko-łemkowsko-angielski/Angielsko-łemkowsko-polski* (Warszawa: Rutenika, 2004).
- CHOMIAK, Mirosława – GÓRSKA, Magdalena – SANDOWICZ-BAKOWSKA, Wiera: *Słowniczek tematyczny: Praca : Polsko-łemkowsko-angielski* (Warszawa: Rutenika, 2006).
- АЛМАШІЙ, Михайло – ПОП, Дмитрій – о. Дмитрій (Сидор): *Русинсько-українсько-руський словарь* (Ужгород, 2001).
- ПОП, Дмитрій: *Русинський синонімічний словарь из українськыма відповідниками* (Ужгород, 2001).
- ГОРОЩАК, Ярослав: *Słownik łemkowsko-polski, polsko-łemkowski* (Warszawa: Rutenika, 2004).
- ЯБУР, Василь – ПЛІШКОВА, Анна – КОПОРОВА, Кветослава: *Русинська лексика : Правописний і граматичний словник*. (Пряшів: Русин і Народні новинки, 2007).
- КЕРЧА, Ігор: *Словник русинсько-руський*, 2 томи (Ужгород: ПоліПрінт, 2007).
- КЕРЧА, Ігор: *Словник русько-русинський*, 2 томи (Ужгород: ПоліПрінт, 2012).
- ЧОРИ, Юрій: *Словарь русинського языка*, 4 томи (Ужгород, 2014 – 2015).
- АЛМАШІЙ, Михайло: *Орфографічно-орфоепічний словарь русинського языка : посібник на пом'яч гуманітарним народним школам, журналістам, редакторам русинських изданій, кождому пишуцому по-русинськы*. Ужгород: Закарпат. обл. науч.-культуролог. о-во ім. А. Духновича, Языкознателна секція, 2014.
- АЛМАШІЙ, Михайло – Ухаль, Михайло: *Русинсько-російсько-українсько-латинський словарь лінгвістичної термінології : [493 термінів]*. Ужгород: Закарпат. обл. науч.-культуролог. о-во ім. А. Духновича, 2014.
- ПАНЬКО, Юрій: *Slovensko-rusínsky slovník (A - O) / Словацько-русинський словник*. Пряшів: Русинська оброда, 2012.
- ПАНЬКО, Юрій: *Slovensko-rusínsky slovník (P - Ž) / Словацько-русинський словник*. Пряшів: Русинська оброда, 2015.

12 ФРАЗЕОЛОГІЯ

12.1 ПРЕДМЕТ БАДАННЯ І ЗАДАЧІ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Фразеологія є наука о усталених образних і експресивних словних спільностях (фраземах). Дословно значить „учіння о зворотах в языку ці речі” (од грецького *frazis* – зворот, вислов, і *logos* – поняття, учіння).

Фразеологія є з лінгвістичного погляду спеціфічних областів у кожному мові. З погляду обшого прийого ділення мови на мовові ровини є інтегральнов частів лексичной ровини, респ. дісципліни лексикології – науки о словах, словних спільностях. Якраз словні спільності сугь тіпичні про фразеологію, точніше повіджене, сугь то **усталені словні спільності**. При становленню спеціфіки основної велічини цілої фразеології ся выходило якраз з диференціації **вольних словних спільностей**, котрі ся клали до опозиції з **усталенима словними спільностями**.⁶⁶

Подля ступня овладання фразеології конкретного мови мож оцінити уровень комплексного знання чужого мови, докінця ай материнського мови. Фразеологія є молода область, на Словації ся зачала розвивати лем в 50-их роках 20. стороча, а приблизно у 80-их роках ся зачало научне бадання фразеологізмів у русинських діалектах, подля тогдышньої термінології в „українських діалектах на Пряшівщині”.⁶⁷

Розмах фразеології (при русинській фразеології ся приставиме в іншій часті) настав передовшытким тогды, кідь ся під тым понятєм перестали розуміти лем присловки і поговорки, означовані і як **пареміологічні спільності** (*paremiologické útvary*), о котрых будеме говорити пізніше. Бадання в області фразеології лінгвісти заміряли передовшытким на **усталені словні спільності**, причім народні присловки і поговорки перестають быти в центрі їх научного інтересу. Наперек тому фразеологія є друготнов областів мови, котра надвязує на лексикологію (попри синтаксисі).

Фразеологічна єдиніця має в будові мови спеціфічну позицію ай зато, же не vznikать штандартным способом будовання: фонема – морфема – лексема – синтаґма. Она vznikать якбы переоцінінем уж єствуючого словного спільності (синтаґми) тым, же му придає нову якість, респ. нове значіння, діаметрално одлишне од попереднього. Визначный є і факт, же якраз того нове значіння, котре є приділене уж єствуючій синтаґмі, дану синтаґму усталює – становлює прісний порядок лексем у ній. Тот факт викликує у лінгвістів похыбности, ці vznik фразеологізма є вопросом синтаксичным, або скоріше семантичним.

Взник фраземи ся называть **фразеологізація словного спільності**. Імпульзы на vznik фраземи (фразеологізацію) можуть быти розлічні. Наприклад, можеме їх позоровати:

- у виражіню протиставлїнь **позітів – неґатів**: добрый, красный (позітів) – *добрый, красный пташок* (неґатів),
- у потреби дати вислов до **часословной форми**: налада – *быти в наладі*, біда – *быти в біді*, сухота, сухой – *є то всуху* (є то впорядку), *мати сухоты* (1. абсті-

66 Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977, 2. vyd. 1984, с. 20.

67 Івченко, А.: Фразеологія українських говірок Пряшівщини на заальноукраїнському та слов'янському тлі. In: *Наукові записки* 18. Упорядник Зузана Ганудель. Пряшів: Союз русинів-українців СР, 1993.

- ненчний синдром у алкоголіка; 2. бути без грошей),
- у вираженні експресивності: **перебівшованя – зменшованя**: *має грошей як по-ловы, мудрый як радю, парадна як передня хыжа, рычить як волінь, выгучав як верьба, дурный як сніп...*

Предметом фразеології суть усталены (сталы) споїня двох або веце слов, які мають характер семантичного цілку і творять ся в процесі бісіды як готовы словны формулы. Фразеологія окрем сполочных аспектів з лексикологіов має свої шпеціфічны задачі: штудує особитости штруктуры фразеологічных єдиніць і механізм створіння семантичної цілостности споєных доведна слов, вызначіння прічін їх фразеологізації. Далше ся фразеологія може занимати одношінём фразеологізмів із словами, словныма споїнями і речіннями. Часто тыж выяснює історічно-етімолігічны основы фразеологізмів, де уж є страчена внуторна ясность, а занимать ся тыж розвоём фразеологічного зложіння даного языка.

Жебы диференцовати просте словне споїня од фразеологічного, котре є обектом учіння фразеології, про такы споїня звычайно ся вжывають терміны **фразеологічна єдиніця, фразеологізм** або новіший термін – **фразема**.

12.2 ФРАЗЕМА І СЛОВО

На першім місці при розуміню **фраземы** треба вычлєнити одношіня фраземы ід **слову**, або наспак, **слова ід фраземі**. При характерістіці одношіня фраземы як цілку ку слову задефінуєме яку фразему маме на мысли: фразему із сінтагматічных штруктуров і номінатівнов (назывнов) функціов. Фразему, котра є носителём конкретного значіння, а то як цілок, причім окремы лексеми (слова) той фраземы страчають (цалком або счасті) своє властне лексічне значіння, котре мають мімо даной фраземы. Ту мож положитьи дакілько впросів: Зістає слово і позад свого вступу до фразеологічной єдиніці і по уведжєных змінх іщі все тым самым словом? В каждім припадї фразеологізації підлігать слово єднакым змінам? Яка є функція єднотливого слова у фразеологізмі? Суть компоненты фраземы взаємно рівноцінны?⁶⁸

Є дакілько (докінця і протилєжных) поглядів, коцепцій – одповідей на даны впросы. Наприклад, єднов з концепцій є, же слово по вступі до фраземы зістає словом лем своєв формов, але не зістає skutочным, таким істым словом, як было перед вступом до фраземы. Оно ся **десемантизує**, т. є. страчать своє первістне семантичне значіння.

Інша концепція твердить, же слово і по вступі до фраземы, хоць ай страчать, або ослаблює свою семантику, заховать сі свій „штатут“ слова. Треба припомянуги, же міра страты властного лексічного значіння слова не є при вшыткых компонентах фраземы єднака. Праві зато не можеме быти згодні з теоріов, же по вступі до фраземы слово страчать „штатут“ слова. Суть ту ай далшы аргументы. Высвітлїме їх на прикладї фраземы: *выточили ня* (в значіню „розїли ня“). Писатель Осиф Кудзей дану фразему інтелігентно схосновав у своїй „байці-забавляйці“ о кліщови, котрый ся скаржить, же іщі лем рано, а уж „ня выточили“.⁶⁹ На чім ся закладує нова образ-

68 Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977, 2. vyd. 1984, с. 48.

69 Копорова, К.: Невычерпный студник живой воды: Рецензия на два сборники Осифа Кудзея - Байки-забавляйки і Мудрость живота. In: *Русин: культурно-христіанський часопис*, XIX, 1, 2009, с. 14-15.

ність? На первістнім значіню слова „выточіти“ (выточіти, выкрутити кліща з тіла). Можемо конштатовати, же семантичны зміны, котры ся діють у слові по ёго вступі до фраземи, суть розлічного характеру і сили, і зато не мож уважовати о цілковій десемантизації даного слова.

12.2.1 Ключовы (опорны) і факультатівны слова фраземи

За **ключовы** слова фраземи поважаємо такы, котры мають домінантну позицію у фраземі. Даколи ся означують термінами: **фразеологічний центр**, **опорне слово** або **ключове слово фраземи**. Приклад: *ту-там метати очами* (причём присловник *ту-там* у даній фраземі выступлять в значіню часового одрізку – *час од часу мече очами*), *метати очами*, *метати погляд*, *метати ся на вишиты боки*, *метати компліменты*, *метати мудры думкы...* (ключове слово **метати**).

Факультатівны члены ся в єдній фраземі находять, у другій суть награджены іншым членом-словом. Фразема мусить быти усталена в обидвох подобах – з факультатівным членом, ай без нёго. В посліднім прикладі, наприклад, за факультатівне слово можемо покладати слово **мудры**. Фразема фунгує ай з ним, ай без нёго, респ. оно може быти награджене іншым факультатівным словом (*метати думкы*, *метати мудры думкы*, *метати дурны думкы*).

Ключовыма словами фраземи можуть быти:

- **часослова:** *мати філіпа*, *вывалёвати очі*, *выливати сі злость на дакім*;
- **придавнікы:** *на то треба мати добрый жалудок*, *то є про мене тяжка (міцна) кава...*
- **присловники**, напр.: *люблю тя до послідней коруны*, *має добрі підрізаный язык...*

З вонкашнёй стороны ся фразеологізмы одлишують од слов тым, же складовы компоненты слов – морфемы – не суть самостатныма єдиніцями речі, але компоненты фразеологізмів суть цілы слова з властныма їм формами словозміны, котры суть способны функціоновати і мімо фразеологічных споїнь.

Лексічне значіння слова і фразеологічної єдиніці тыж не суть адекватны, хоць даколи міджі нима є много сполочного, напр.: *нігда* = *кідь верьба ябко зародить*; *як на горі рак свисне*; *выдумати сі* = *выціцкати/выссати з палця*; *скупый* = *за евро бы сі дав коліно вертіти...* В даных припадах сьме значіння фразем передали єдним словом, але не вшыткы значіння фразеологічної єдиніці мож вытлумачіти єдним словом, напр.: *замести перед властным порогом* (навести в родині порядок), причём дана фразема може быти вытлумачена і так: „наперед зроб порядок у себе (у своїм внутрі, у своїй родині), аж потім можеш поучовати (вказовати на хыбы) другого“. Дость подобна на першый погляд є фразема: *выносити смітя з хыжы*, але ей вытлумачіння є інакше, а таксамо ся вжывать ай в інакшій сітуації. Такый фразеологізм можемо вжыти в сітуації, кідь хочеме когось із членів родини (близких людей, приятелів) поучіти, же не є добрі проблемы, котры ся дотыкають лем даной комуніты (родини, ґрупы близких приятелів, сполупрацовників) выносити, образно повіджене, „з хыжы“, але треба їх вирішити міджі собов. Подобныма фраземами,

котры бы сьме могли дати до сінонімічнаго ряду суть: *што ся дома наварить, то ся дома ай зьість; не треба райбати брудне шматя перед чуждіма*.

Хоць фразеологічны єдиніці суть генетічно і подля формы словныма споїня-ми ці речіняма, они ся якостно одлишують од синтаксічных єдиніць тым, же суть сталыма цілостныма штурктурами і не будуць ся каждый раз подля істых синтаксічных моделів, як є то у речінь. При класіфікації фразем із синтаксічного погляду ся приставиме в самостатній части.

12.2.2 Семантічны одношіня міджі фраземами

Так як міджі лексемами або міджі синтаксічным коншструкциями, ай міджі фраземами суть семантічны одношіня. Маме на мысли веце значінь, респ. одтінки у значіню окремых фразеологізмів. Также явы, котры суть общо знамы з лексікології, як єдної з языковых ровин, позоруєме і при фраземах: **полісемію, омонімію, антонімію ці сінонімію**.

Першый з явів – **полісемія** є у фразеології намного рідшым явом, як у лексіці, не є то але яв вынятковый. Слідуючі тлумачіня окремых фразем в словацькім малім фразеологічнім словнику,⁷⁰ находиме при фраземі **трафила коса на камінь** таке ростлумачіня: а) „стрітили ся двоє твердоголовы, непіддайны люде“, б) „настали комплікації, появил ся одпор“. Таксамо при фраземі **мовчати як рыба** авторка дає дві тлумачіня: а) „быти тихо, ніч не говорити“, б) „не вызрадити тайну“. Порівнюючі семантіку тлумачіня а) і б) мож сконштатовати, же од першого до другого розуміня даного фразеологізма настає посун у фразеологізації. Фразеологізація ся проглублює. Но не все то так є і не все мож точно вычленили два ступні, респ. проглублюючу ся фразеологізацію од єдного к другому тлумачіню даного фразеологізма. При істых фраземах але процес фразеологізації поступив до такой міры, же первістны дві подобны фраземы ся од себе семантічно аж так оддалили, же ся стали **омонімами**. Правыма омонімами суть у фразеології таке фраземы, котры ся при звуковій згоді визначають цалком одлишнов семантіков. Суть то фраземы, котры vznikли як выслідок самостатных фразеологічных процесів, то значіть, же їх характеризує одлишна образность. Таких є але в языку мало. Млацек уводить приклад, котрый в контексті русиньской фразеології тыж мож увести: **настала ей година** (в значіню „породила“...), і **настала ей (последня) година** (в значіню „умерла“...).

Намного частіше але находиме **фраземы-сінонімы**. Так як в лексіці, ай ту vznikають сінонімічны ряды фразем. Напр. на скупого (надміру шпоровливого) чоловіка мож найти такий сінонімічний ряд фразем: *дав бы сі за евро коліно вертіти; руку не отварять, жебы вітор грошы не роздув; дав бы сі палець (руку) одрубати; двараз єдно бы їв, кібы му не смерділо...* На клебетного чоловіка мож найти такий сінонімічний ряд фразем: *языком як шаблєв швыкаты на вышиткы боки; меле як млинок; папуля му іде, хыбаль бы до рота воды набрав...*

За фраземы-сінонімы не мож поважовати таке (тыж о клебетнім чоловікови), котры vznikли на основі єднакой образности, напр.: *має острый язык; язык го свербить; має підрізаний язык; язык як брытов; язык як прайник; не втримать язык за*

70 Smiešková, E.: *Malý frazeologický slovník*. Bratislava: SPN, 1989.

зубами (ту фразеологізація vznikла на основі образности сполучного компоненту – *язык*, котрый ся находитъ у вшиткых уведжених фраземах.

Антонімія ся не находитъ у фраземах так часто, як то є у лексїї. Але кідь єстvue у фразеології синонімія, треба допустити і узнати ай екзистенцію антонімії.⁷¹ Українська фразеологія має докінця ай антонімічний словник фразеологізмів.⁷² Подобно як в лексїї, і ту vznikать проблем одлишіня антонімічних фразеологізмів од варіант єдного фразеологізма, котрый ся вживать з єднаков фреквентованостєв як позитівна верзія, і творить антонімічну пару: **метати вшиткых до єдного міха – не метати вшиткых до єдного міха, єм як міхом вдарений – не єм як міхом вдарений**. Такы пары фразем треба поважовати за **модалны варіанти** того істого фразеологізма. Дакотры форми мають лем негатівну форму, позитівна ся не вживать, напр.: *не охабили на нїм ани сухой ниткы, не зістало єдно око сухе...*

12.2.3 Сінтаксічна будова фразем

Кідь говориме о сінтаксічній конштрукції фраземы, маме на мысли передовшиткым факт, ці фразема має подобу сінтагматічного spoїня, або цілого речіння. Подля того критерія мож розділити фраземы до чотырєх груп:

а) Фразы (будова простого або складного речіння). Ту мож увести приклады таких фразем: *Поволили му нервы. Страх має великы очі. Слава му вступила до головы*. Фраземы у формі складного підрядного речіння: *Хто другому яму копле, сам до нїй лїпне*. Шпеціальным тіпом фразем суть такы, в котрых є певна лем єдна часть (главна, або підрядна часть складного речіння), а друга часть не належить до фраземы, напр.: (звыразнена часть є фразеологізм) *Коруна бы єй з головы не впала, кїбы пришла до нас. Ай кідь ся на голову поставиш, ай так не зробиме того, жебы сьме тя за того пияка оддали. Іці велє воды протече корытом Лабірця* (корытом Лабірця можемо ай випустити), *докы ся так стане, як вы, куме, хочете*.

б) Фразеологічны обороты (звраты) Млацек характерізує як фраземы, котры мають у своїй сінтаксічній будові домінантне часослово, зрїдка є то менный тіп обороту. Богатство і пестрость часословных сінтагм ся переносить ай до фразеології, также vznikають найрозлічнішы подля сінтаксічної штруктуры фразеологізмы, напр.: *не мати дня ани ночі; мати горячу голову; зістати продавати петрушку; метати горох на стїну; шыти горячов іглов...*

в) Фразеологічны выразы (úslovia) суть такы фраземы, котры не мають у своїй штруктурі часослова: *чортови на хосен; бой на живот і на смерть; свячена вода* (на лік – таблетку, котра не заберать); *дурный як сніп; парадна як передня хыжа; старый як Матузалем...*

г) Мінімална фразема. Усталене словне spoїня, котре є зложене з єдного (рїдше з двох) неповнозначного а єдного повнозначного слова. Найзвычайнішым прикладом такой фраземы суть приклады spoїня приназівника з назывником: *без дебаты; до ноги (вшиткы); о волос*, або spoїня часткы з назывником: *за мак; ани фука; аж поза вуха...*

71 Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977, 2. vyd. 1984, с. 66.

72 Калашник В. С. – Колоїз, Ж. В.: *Словник фразеологічних антонімів української мови*. Київ: „Довіра“, 2006.

12.3 КЛАСІФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ЄДИНИЦЬ

У виходославянських языках (хоць ани ту, ани в інших групах языків класифікація не є єднотна), ся найчастіше виділюють три типи фразеологічних єдиніць:

- **Фразеологічны зрощіня,**
- **Фразеологічны цілки (єдности),**
- **Фразеологічны споїня.**

Фразеологічны зрощіня (frazeologické zrasty) – то суть семантично нерозділны фразеологічны єдиніці, у котрых цілостне значіння не є мотивоване, што значить, же не выпливають із значінь їх компонентів, напр.: *набыти оскомину; відіти вшитых святых; колоти очі, намастити кешеню; дати сі до трумпеты* і т. д.

Фразеологічны цілки (frazeologické celky) – то суть тыж нерозділны фразеологічны єдиніці, але їх цілкове значіння є мотивоване значінєм компонентів, напр.: *закусити до языка; як кров і молоко; выносити смітя з хыжы; вывести на справну путь; біла горячка* (хворота – delirium tremens); *бабкова влада*.

Фразеологічны споїня (frazeologické spojenia) – то є тип фраз творених реалізацій звязаних значінь слов, то значить, же ся вытворюють із слов з ограниченима синтаксичными споїнями, напр.: *захмурити – тварь, чало, оберьвы; дістати – страх, злость* (але не мож напр. – дістати радость); *плянтати – ногами, языком* і т. д.

Дакотры лінгвісты (Н. М. Шанскій⁷³) вычленюють іщі ай **фразеологічны выразы** (úslovía). Дефінують їх як словны споїня, в котрых każde слово фраземы выступлять у своїм первістнім значіню, але в данім фразеологічним виразі може мати як дословне, так ай перенесене значіння, напр.: *Добрый сусід ліпший як родина. Кто ся боїть, не сміє до ліса. Не вшитко злато, што ся блищить*. Словацька лінгвістка Будовічова означіла таку групу словных споїнь за „чекателів на фразеологізацію“.⁷⁴ К ним належать і фразеологічны выразы номінативного характеру, котры тыж называєме **усталены словны споїня**, напр.: *робочі (працовны) успіхы; висока школа; основна школа; містный уряд* і т. д. Млацек, наприклад, під фразеологічними виразами розумить вшиткы синтагматичны фраземы, в котрых не є часослов, то значить, же то суть розлічны менны фраземы (назывниковы, придавниковы, місто-назывниковы, присловниковы), напр. *колесо історії; крокоділячі слызы; Авгіяшіє хлїв; водне в ночі; на стары колїна...*

Є тыж много других спроб класифікації, напр.:

- **образно-выразны сталы споїня:** *выпустити червеного когута; догоріла свічка (дакому); світ за вочіма* і т. д.,

- **споїня з метафоричными компонентами:** *яблоко незгоды; слызы щастя* і т. д.,

- **сталы порівняня:** *хранити як око в голові; жыти як свиня в житї* і т. д.,

- **сталы гіперболы:** *ани каноном не пробеш; не вартый ани за зерня маку; выгу-чав як верьба* і т. д.,

- **тавтологічны споїня:** *свиня зістане свинїв* і т. д.,

73 Шанский Н. М.: *Фразеология современного русского языка*. Москва: Специальная литература, 1996.

74 Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977, 2. vyd. 1984, с. 72.

- **споїня на базі поетичної речі:** *правда – добрі, а щастя – ліпше; хвали до повалы, а вислідок – по землю* (обміна фраземи: *хвала до неба – кылы до землі*),

- **еліптичны споїня**, што споюють усічениы сталы споїня: *рад не рад; хоць де/коли/кады і т. д.*,

- **термінологічны фразеологізмы**, што обсягають зложены терміны науки, техніки, умелецькой сфери, політики і т. д.: *култ особы; атомова реакція; розпад електронів; технічне кресліня; умелецький переклад; технічна література і много далшых*,

- **афористічны фразеологізмы**, што выражають обобщаючі (обєдіняючі) заключіня: *приятеля познаш в біді; дати руку до огня за дакого і т. д.*,

- **ідіюмы** – то вшиты словны споїня, котры стратили внуторну форму: *была не была; шайба хопить когось; сомарьска шапка; выпаленый шваблик; до шкаменту/шкументу (цалком); курячий сліп і т. д.*

12.4 ЖРІДЛА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Генетічна класіфікація фразеологізмів на основі їх жрідел, найчастіше дефінує такы жрідла:

- **присловкы і поговоркы**,
- **професіоналізмы**, котры набыли метафорічне вживаня,
- **усталены высловы з анекдот, жартів і т. п.**,
- **цітаты і образны высловы із Старого і Нового завіта**,
- **много ремінісценції з античных часів**,
- **переклады росшыренных чужоязычных высловів**,
- **тзв. „крылаты слова“ з творчости писателів**,
- **памнятны фразы визначных людей**.

О фразеологічных лексічных ідіомах тіпу – *впасти до ока дакому*; або о фразах, што мають організацію простых або зложеных речінь тіпу: *Што посієш, то будеш жати* і т. п., будеме подробніше говорити при характерістіці русиньской фразеології.

Теперь ся іщі приставиме при тзв. „крылатых ці окрыленых высловах“ або „крылатых (окрыленых) словах“. Суть то словны формулації, якы ся часто повторюють в бісіді і походять як з народной мудрости, так і з высловів визначных людей. Можеме їх розділити на:

а) Окремы слова, тіпу: *Еден, Олімп, Парнас, Голгофа, Полтава, Сталінград, Дукля, Колумб, Прометей, Геркулес, Златоуст, Гамлет, Дон Кіхот, Робінзон, Плюшкін і т. д.*;

б) Словны споїня: *мертвы души; меньшый брат; людське мясо; біле мясо і под.*;

в) Речіня: *Дотулити ся болячого міста і т. д.*

Переважна часть тых виразів, слов, споїнь і речінь належить до цілосвітового фразеологічного богатства і суть:

1. Античного походжіня:

а) старогрецького: *ахілесова пята; гордічний узел; дамоклів меч; драконьскы закони; танталовы муки; прокрустово ложе; сізіфовска робота і т. д.;*

б) староримського: *гола правда; грошы не смердять; лукульска гостина; переступити Рубікон; лабутина пісня; мовчання – знак согласности; Картаген мусить впасти; чоловік чоловікови вовком і т. д.*

2. Церковно-книжного походжіня:

а) біблійного: *выпити чашу до дна; вогняны слова; голос (глас) вопіющого в пустині; ерихоньска труба; притча во языцех; продати/продати ся за миску ленчі (шошовіці, чочки); книга жывота; манна небесна; нарощный камінь; на распутьях многолюдных; не хлібом единым; око за око, зуб за зуб; пісня пісень і т. д.;*

б) євангелічного: *алчущі і жаждущі; блудный сын; вовк у вівчій скорі; злоба дня; камо грядеши; каждый камінь крічить; ловці душ; нести хрест; ани на йоту; терниста путь; тернёвый вінець; тридцять стріберных; ходжіня по муках; невіруючий Фома; Кто меч підойме, од меча загине; Кто не робить, тот не їсть; Вшиты за єдного, єден за вшитых; Послїдні будуть першыма і т. д.*

3. Переклади пам'ятних висловів з чужіх языків з творів визначних людей, освоєны в різних добах:

а) німецького походжіня: *ярь (весна) народів; на крылах пісень (Г. Гайне); згни-те болото; договор з дияволом; Стій, минуто! (Й. В. Гете); Мавр зробив своє діло, Мавр може йти; іскра божя (Ф. Шіллер); переоцініня цінностей; на тамтїм боці добра і зла (Ф. Ніцце); предмет в собі; чїсте уміня; чїста красота (І. Кант);*

б) французького походжіня: *бурька в погарі воды (Ш. Л. Монтескє); варфоломійска ніч (Ф. Шатобріан); Од великого до смішного єден крок (Ж. Мармонтел); Злата молодеж; Іншы часы – іншы пісні (Н. Буало); Рыцарь без страху і поганы; чоловік – звірь (Е. Зола); Людська комедія (О. де Балзак); дозерати свою загороду; медовый місяць; Вшиты жанры суть добры, окрем нудного (Волтер); Мір домам (хыжам), война палацам; зачаток кінця (Ш. Талейран); спляча красавіця (Ш. Перро); Трєми мушкетері (Дима); арешт народів (А. де Кюстін); В торбі вояка лежыть маршальске жезло (Наполеон) і т. д.;*

в) англійського походжіня: *Быти, ці не быти; Умерти – спочіти (В. Шекспір); Вшиты способы добры, кідь ведуть к цілю (або: Ціль оправдує способ) (Т. Гоббс); Час робить (працує) про нас (В. Гладетон); Шерлок Голмс (А. Копан-Дойл) і т. д.;*

г) з інших неславянських європейських языків:

- **італійського:** *Дантове пекло; Ай так ся крутить; Колумбове яйце;*
- **шпанельського:** *Дон Кіхот з Ламанчі; боївати з вітровыма млинами; Санчо Панча; пята колона і т. д.;*
- **белгійського:** *синій птах/синє потя (М. Метерлінк);*
- **данського:** *арістократы духа (Х. Стефенс); голый краль (Г. К. Андерсен);*
- **норського:** *любовный триуголник (Г. Ібсен) і т. д.;*

г) Дакотры крылаты выразы ся зродили **в Америці** і освоїли ся поступно на інших контінентах, напр.: *послїдній могыкан (Ф. Куцер); стрыко Сем; суд Лінча; ступена война; вольный/слободный світ; час – грошы і т. д.;*

д) Крылаты вирази з фразеологічного фонду **выходных народів**, напр.: *выпустить духа з джбану/фляшки; тисяч і єдна ніч; воскресіння з мертвих; Загороды Семирамиды; Кідь гора не йде к Могамедови, та Могамед іде к горі; Сезам, отвори ся!* і т. д.;

е) Много крылатых виразів ся перевзяло з **російской класіки**, напр.: *підписане – так з плеч долов* (А. Грібоєдов); *над розбитым корытом; скупый рыцарь; злата/золота рыбка* (А. С. Пушкін); *герой нашого часу* (М. Ю. Лермонтов); *демянова юшка; щуку шмарили до воды* (І. Крылов); *мертвы души; сміх через слызы* (Н. В. Гоголь); *отцѣве і діти* (І. С. Тургенєв); *влада потемку; жывый труп; зелена палічка* (Л. Н. Толстой); *Лем бы ся дашто не стало; чоловік у футрі* (А. П. Чехов); *Чоловік – то звучить гордо; Народжєный плазиту ся – літати не годен* (А. М. Горькій); *великий комбінатор; Остап Бендер* (Ільф і Петров) і т. д.;

ж) з крылатых висловів **інших славянських языків** сі уведемо як приклад холем назву романа Я. Гашека – *Добры вояк Швейк* і многы други;

з) міджі крылатыма висловами ся хоснують і фразы з давнєруських жрїдел, напр. із „Слова о полку Ігорєвім“: *кырваве вино; орати тугу, сіяти смуток; ростікати ся мыслєв по дереві; буйны туры за землю Руську; О Руська землє, уж за шеломом (горов, холмом) єсь!.. Ці не добрі бы нам, братя, зачати;*

і) іщі старшы суть крылаты слова з **літописів**, напр.: *Іду на вы; Мертвы сраму не імуть; не заганыбме землю Руську; мати руських міст; поставити род проти роду* і много далших.

12.5 КУРТА ХАРАКТЕРІСТІКА РУСИНЬСКОЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

В тій характерістіці будеме виходити главно з поглядів В. Мокієнка, професора Петербургской універзیتی, котрый написав вступну статю к фразеологічному словнику лемківських (т. є. русинських) діалектів Восточної Словакії Н. Вархоловой і А. Івченка. Згодні сьме з єго конштатаціов, же особите значіння має бадання фразеології таких областей, де суть різны діалектны і языковы граніці, бо тото бадання підтверджує, же фразеологічний фонд має все змішаний характер і не має якусь чісто лем народну самобытность. Фразеологія іщі веце підлігать контакту зо сусідніма языковима сістемами як фонетика, морфологія ці синтаксис. Зато і бадання нашої фразеології має значіння як про україністіку, так і про словакістіку, але тыж славістіку вообщє.

Русинська фразеологія має з єдного боку свою самобытность, але з другого боку є тісно споєна зо словацьков, польсков, українськов, російсков і цілославянськов фразеологіов. В сучасности, напр. є оного інтензівніший вплив словацького окружіння як в минулости, і фразеологія ся освоєє барз легко. Але русинська фразеологія має і свою самобытность, шпеціфічны знакы, детермінованы тыма самыма факторами, як і русиньскы діалекты: роздробленость, одділеность од української теріторії, културы, і релігійны контакты веце прозападны як провосточны, але і захованя старых форм з праславянського і церьковнославянського языка і т. д. То значіть, же походжіння русиньской фразеології є дость змішане, але основу має цілославянську (як і лексіка), о чім свідчать, напр. фразеологізмы тіпу: *мати молоко на бороді; лліє як з відра; можеме му кіл на голові тесати; не рыба, не мнясо (ани рыба, ани рак);*

тучный як бочка і т. д. Дакотры фразеологізми цілославянського походження споміжжі восточнославянських мов заховали лем ту, напр.: *як за ніхтём бруду*, або *як чорного за ніхтём*.

Находиме ту часто і сполучні знаки з остатніма восточнославянськими мовами, як напр.: *кідь верьба ябко зародить* (нігда); *як на горі рак свисне* (нігда); *рости як верьба при воді* (скоро); *лем кість і скоро* (барз худий); *мусиш велё галушок/пирогів поїсти* (не скоро ся дашто здобуде); *сам як палець* (цалком сам); *выціцкати/выссати з палця* (выдумати); *ани пришыти, ани приплатати* (недобрі повісти або зробити дашто) і т. д.

На русинських фразеологізмах видно довгодобий вплив словацького мови і його діалектів, лемже і шырший чехо-словацький вплив, напр.: *повісти по лопаті, мащений вшиткыма мастями; выйти на мізіну; зима як в псинцю; взяти ноги на плечі; велика рыба; зачати од Адама; знати як свої боканчі (топанкы); рости як з воды; робити сі добрый день* (з дакого); *на ёдно копыто; бісїдовати (лябдати) што слина на язык принесе* і т. д.

Як знаме, словенчина впливає нелем на русинську фразеологію, але на вшиткы мововы ровины мови. Найбогатша є з того погляду лексика типу: *стром, тромф, шунка, цімпер-цямпер* і т. п., што ся проявлять і в многих фразеологізмах, напр.: *стоїть як пес о пята лабу* або *бігать як пес з пробитов лабов; прийти о розум* і т. д.

Переважна часть перевзятых фразеологізмів одражать конкретны соціолінгвістичны і екстралінгвістичны явы. Є то переважно найактивніше і найчастіше ядро словацької фразеології, што треба поважовати за збогачіння русинської мови і його діалектів. Реалізує ся главно через медіи, як преса, радіо, телевізія, але і театр, кіно і т. п. Суть то нелем фразеологізми літературного словацького мови, але ай його діалектів, приспособлены (скалькованы) русинському мови, напр.: *выбитый як поїстки; вытрясений як дєтва; піти як намыдлений блеск* і т. д. Русинський літературний мови доповнюють фразеологізми з єднотливых діалектів, напр.: *добитый як кінь; веселый як дрозд; як студеный грїс; як кібы ся мадрагулі наїв* і др. Находиме між ними і менше мадярізмів (*знати як свої боканчі; пняный як левеш; ани гунцута філера* і т. д.) і германізмів (*як у бочці гарінгів; аж дах праскать; як зорванный гвінт* і т. д.).

Фразеологізми можемо згруповати подля різних семантичних значінь. Як приклад можемо увести:

а) Фразеологізми із значінём „неможности“, напр.: *кідь верьба ябко зародить; кідь ся вода догоры/д'горі вберне; кідь з яліці листок одпаде; кідь на долони волос вырасте; кідь камінча корінь пустить; кідь сі увіджу властну потыліцю; на святого нігда; на судный день; на штиридцятого мая; кідь зозуля/куковка на Новый рік закукать; як море высохне; кідь на носі верьба вырасте; як мертвый з гробу встане* і многих далших.

б) Много фразеологізмів (може найвеце) має значіння порівняня, напр.: *высокий як верьба; необрубанный як граб; позерати як вывірка; позерати як вовк; як у кобылі кышок; глупый як цап; має волося як кібы перун стрілив до кефы; тріскать як перун до березы; вырихтовати ся як чорт на Русаля; бояти ся як чорт свяченой воды; мудрый як Соломоновы ногавіці; опив ся як сирота на Великдень; перевести/обаламутити як фінанц козу* і многих далших.

в) Далшый способ группованя фразеологізмів подля вжитых ключовых назывників, часослов і інших частей речі, напр.: „двері“: *давати палці міджі чуджі двері; тісно, же двері не мож втворити; за каждым фалатком хліба треба двері отворяти; забыти за собов двері заперти; заперти двері (за дакым); кібы іщі єден пришов, та двері не запреш; копытами двері підперти; мати папулю як двері і т. д.*

Фразеологія містить в собі народну мудрість, многосторічну скушеність, позованя і коментованя жывота, сконцентровану до мудрых фраз з різних областей жывота. Русиньска фразеологія не є іщі достаточно описана. Окрем публікацій З. Гануделёвой, словника Н. Вархоловой і А. Івченка, котры не охоплюють цілу область русиньських сел Словакії, треба продовжувати в збераню тых народных мудростей і зачати порівнёвати фразеологізми нашої області з фразеологізмами Закарпатської області України, Лемковини і інших областей, де жыють Русины і спробувати створити цілорусиньський фразеологічний словник, што бы помогло ліпше познати і порівнати цілый восточнославянський ареал в області фразеології.

12.6 ПАРЕМІЇ І ПАРЕМІОЛОГІЯ

Фразеологічне багатство каждого языка є різнорode. Попри традиційнім ділінню фразем (зрощія, цілки, вирази) суть в языку і шпеціфічны сорты словных споїнь, котры стоять на границі фразеології.

Позорность заслугують передовшыткым такы ґрупы усталеных словных споїнь, котры были і в минулости розлічно інтерпретованы з погляду самой фразеології. Бісіда є о **пареміологічных цілках**, а тыж о цілках **непареміологічного** характеру. З пареміологічных цілків найзнамішы суть **присловкы, поговоркы (porekadlá) і праностікы**, тыж усталены **прирівняня, крылаты вирази**.

Сама назва **пареміологія** має веце характерістік. Належать ту малы фолклорны жанры, котры мають своє властне значіня в рамках окремых култур. Тоты основны пареміологічны формы мож зачленити до фразеології лем в ей найшыршім розуміню слова, а то як релатівно вольный компонент той области.⁷⁵ Окрем пареміології предметом баданя фразеології суть ай усталены споїня непареміологічного характеру. Тыж треба сконштатовати, же фразеологія не охоплює баданя цілого пареміологічного фонду, напр. таких форм пареміології, як суть гаданкы, анекдоты і под. З другого боку, пареміологія не може до свого фонду зарядити, напр. вирази фолклорного походжіня, котры не суть окремым жанром, але суть уж лем языковым виражінём.

На основі высшеуведженого мож сконштатовати, же пареміологія і фразеологія суть дісціпліны, котры ся на дакотрых місцях перекрывают в области свого баданя (в присловках, поговорках, праностіках), але мають і свій властный предмет баданя.

⁷⁵ Mlacek, J.: *Slovenská frazeologija*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo, 1977, 2. vyd. 1984, с. 126.

12.6.1 Присловки і поговорки

Подля дакотрых бадателів до фразеології належать лем присловки, зато же ся можуть розуміти як в прямім, так і в перенесенім значіню. Поговорки такый характер не мають. Но суть і цалком опачны погляды, а то, же і поговорки суть інтегралнов частёв фразеології. В новшых роботах ся вопрос присловок і поговорок рішить так, же в обидвох ся становлює фразеологічна основа, респ. фразеологічне ядро, навколо котрого ся групують вольнішы контекстовы компоненти.⁷⁶ Про лінгвістів але є важный і вопрос, як розрізнити присловку од поговорки. Сучасна теорія (нелем фразеологічна, але ай лінгвістична або і народописна) приймає тезу, же присловки і поговорки суть якбы екстрактом (концентратом) народной мудрости, скушености, котры мають образный характер. Розділ міджі нима є в тім, же присловки представляють нелем образну мудрість народа, але мають і дідактичну (поучну) функцію, поговоркам в тім одношію дідактизуюче послання хыбить. Границя міджі присловками і поговорками не є єднозначна, бо даколи мають (хоць і непрямом) поучный характер ай поговорки: **Мы за вовка, а вовк за дверями** (поговорка). **Родини як вербины, лем никого свого** (поговорка). **Кум не кум, з черешні долов** (поговорка). **Од роботы коні дохнуть** (поговорка). **Пес ся не стече з біды, але лем з розкошу** (присловка). **Скупый двараз платить, лїнивый двараз ходить** (присловка). **Мала грудка – самый сыр** (присловка). **Велё товкачів мало кашы натовче** (присловка). **Лем там горазд, де не є нас, а там де мы, всягды дость біды** (присловка). Розділ міджі присловками і поговорками мож відіти скоріше в тім, ці ся в них поучный замір высловлює, або сі го мож лем додумати.

12.6.2 Праностікы

Характерізують ся як усталены фолклорны выповіді, котры vznikли на основі довгодобого позорованя природы і колобігу жывота в природі. Старша фолклорістика підкреслёвала прогностічний характер праностік, но тот знак не є тіпичным знаком вшитых праностік. Фолклорісты ділять праностікы на три групы (К. Палковіч⁷⁷), дакотры лінгвісты на штири (А. Меліхерчік⁷⁸) групы. Кідь рахуєме з тематічными і комунікатівными шпеціфіками, предпкладають ся ходем штири групы праностік:

а) Таки, котрыма выядрюєме просте позорованя (обсервацію) часового річного ціклу в природі, напр.: На Миколы – сніг по колы. По Петрї, тай по теплі. Їлій пророк – насикав ся до угорок. Май – в стодолі рай.

б) Таки, котрыма ся высловлює конкретна рада, што ся тыкать робот на полю: На Марка – угоркы до ярка. Май – коровам дай.

в) Таки, котрыма ся на основі позорованя природы высловлює даяка рада до жывота: На святу Катерину сховай ся під перину.

г) Таки, котрыма ся высловлює даяка прогноза: Медардова капка штиридцять днів капкать. Много снігу, мало сіна.

76 Мокиенко, В. М.: *Славянская фразеология : Учеб. пособие для вузов по спец. «Рус. яз. и лит.»* 2 изд., испр. и доп. Москва: Высшая школа, 1989.

77 Palkovič, K.: *Paronymá v slovenčine*. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 25, 1978/79, с. 133-137.

78 Melicherčík, A.: *Slovenský folklór*. Chrestomatia. Bratislava: SAV, 1959.

Праностіки суть цілком спеціальним пареміологічним жанром. Суть то спеціфічні сорти присловок і поговорок, котры ся визначають тематичним замірянням на природу і живот в ній. В тім одношію треба підкреслити, же праностіки обсягають в собі **прямє значіння**, а то в своїм ядрі, напр. *Май – в стодолі рай* (праностіка ся досправды односить к ярньому місяцю – маю), або *На Миколи – сніг по колы* (на Миколи – в зимі). Праностіки ся зато розумлять як фраземи, котры стоять цілком на краю, ба аж на граніці фразеології, респ., іщі частіше ся розумлять як вирази, котры ся ід фразеології лем приближують.

З дакотрых далшых пареміологічних форм, котры, подобно як праностіки стоять на граніці фразеології, мож спомянути **сентенції, гномы, афорізмы**. **Сентенції** суть строго формулованы общі думки, або моральні прінципы, котрых бы ся мав чоловік у своїм животі притримувати. Кідь ся такий моральний прінцип висловлює віршованов формов, їднать ся о **гному**. Обидві тоты форми мають близко к необразным (гномічним) присловкам. Граніці міджі нима не суть але певны. Сентенції і гномы ся часто стають жрідлом новых присловок, або і фразем, але самы граніцю фраземи не перекрочать. Подобну характерістіку можеме дати ай **афорізму**, котрый є таксамо умелым вытвором. Спеціфічним знаком афорізму є фіглієвність аж іронія, субектівність і строгость у виражію орігінальной думки. Таксамо ай афорізмы, як сьме выше конштатовали, стають ся жрідлом новых фразем, але самы граніцю фраземи не перекрочать.

IV.

ДЕРІВАТОЛОГІЯ

1 ТЕОРІЯ ТВОРІНЯ СЛОВ

1.1 ДІЛІНЯ ЗАСОБИ СЛОВ (СЛОВНОЙ ЗАСОБИ) З ПОГЛЯДУ УТВОРЕНОСТИ

Словна засоба языка (лексіка) є отворений комплекс єднословных і вєдєсловных лексичных єдиніць. З їх помочов чоловік як член той або іншой языковой громады охоплює реалный або віртуалный мімоязыковый світ. Называня (ropeňovanie) є основный способ, яким познаваючий чоловік інтелектуално приймає окремы явы світа – ці в процесі їх познаваня, або в процесі їх творіня. Названя є зачатком (*Што то є?*) і завершінєм (*То є...*) познания як акту і процесу. То значить, же **лексичны єдиніці (лексемы) суть основными інструментами** (prostriedkami) **вербалізації познаного.**

Лексема є основный языковый знак. Складать ся з вонкашнєй формы (**дєсїгнатора**) і структурованого обсягу (**дєсїгнату**). **Вонкашню** форму творить ряд **фонем**, реалізованих в устній комунікації в подобі ряду гласок а в писмовім прояві як ряд **графем**. Так характерізований обсяг лексемы звичайно называєм **лексичным значінєм.**

Лексичне значіня може у свідомости носителїв языка выступати як внуторно неросчлененый, респ. єго росчлененость не мусить быти языковима інструментами назначена. Обсяг лексем *ягода, слон, высокый, добрый, спати, завтра, три, што* і многих інших перціпієнт розумить як цілок і не потребує знати, чом є дєсїгнаном (назвов) даного дєсїгнату (обсягу) якраз тот, а не інакша вонкашня форма. То значить, же про нєго нїт прічинного одношіня міджі дєсїгнатором (обсягом) і дєсїгнатором (назвов), т. є. не кладе собі вопрос, напр. „Чом слон має назву слон?“ Одношіня міджі дєсїгнатором і дєсїгнатором ся розумить як **любовольне**, респ. арбітрарне, а слово як **немотівоване.**

На розділ од увєдженых лексем, слова, напр. *ягідка, слоніця, заввысокий, недобрый, поспати, завтрашній, третій, хоцьшто* і т. д., але ай *ягодовий, слонячий, вышка, подобріти, заспатый, дозавтра, тройка, штото* і т. д., перціпієнт може розуміти як носителїв внуторно росчленєных обсягів, причім тот, росчлененость є назначена окремыма языковима інструментами. Слово *ягод-ка* своєв **формов і значінєм** указує на слово *ягода*, але сучасно ся одбидвома компонентами од нєго лишить (*ягод-ка* = мала ягода). Подобно *слоніця* = саміця слона, *заввысокий* = надміру высокый і т. д. При тых словах уж вопрос „Чом дане слово ся зве так?“ має змысел, одношіня міджі дєсїгнатором (обсягом) і дєсїгнатором (вонкашнєв формов) мож высвітлити, новы слова суть з боку значіня і формы **мотівованы** іншыма словами. Їх екзистєнція є основана на прінціпі **словотворной мотівації.**

Єднословны лексемы суть будь словотворно **немотівованы**, або **мотівованы.** Чеський лінгвіста Віліам Матгезуїс назвав **немотівованы** слова терміном **значковы** (суть то як кібы наліпки або значкы называного яву), **мотівованым** дав назву **описны** (названий яв коротко описують).¹ Мірка заступлїня обидвох тіпів слов у розлічных языках є розлічна. В языках флектівного тіпу, ку котрым належить переважна часть славянських языків, є мірка заступлїня значковых і описных слов

1 Furdík, J.: *Slovenská slovo tvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: NÁUKA, 2004, с. 24.

у словній засобі приблизно 1 : 2, т. є. єдну третину творять слова значкові а дві третини слова описні.

Слова з ядра словної засоби, т. є. найфреквентованіші, котры знають і вживають вшиткы носителі языка, суть переважно **немотівованы**. Зато переважно они суть базовыма (мотівуючіма) словами (**мотівантами**), од котрых ся творять мотівованы слова (**мотіваты**).

Приклады уведжены выще указують, же на порозуміння і ефектівне вживання єднословных лексем не треба, жебы были словотворно мотівованы. Значіть, же словотворна мотівованість описных слов є **надбыточным (редундантным)** явом. Але має своє значіння при переданю лексичного значіння менше знамых або менше фреквентованых слов. Кідь ся при порозуміню даякого тексту перціпієнт стрічать зо словом, котре передтым не знав, може холем згруба становити ёго значіння з ёго словотворных компонентів, кідь тоты корешпондують зо словами ёму уж знамыма, порів. напр. слова *говоря* (тот, хто за дакого говорить), *передновембровый* (такий, котрый ся став перед новембром), *одзатковати* (вытягнути затку). То значіть, же словотворна мотівованість приносить „главну інформацію“, т. є. счаси назначує лексичне значіння слова доты, помы то є потребне, т. з. помы ся слово не стане знамым і не зачне ся часто вживати, же „помічници“ словотворного назнаку лексичного значіння страчають в нїм свою функцію. В такім припадї словотворна мотівованість слова поступно слабне, а може ся і стратити – настає **демотівація** лексеми.

Кажде словотворно мотівоване слово переходить ціклічным процесом од мотівованости к немотівованости, тзв. **демотівачным ціклом**. Мотівованість і немотівованість лексем суть два крайны помы, міджі котрыма є ряд міджіступнів. Од немотівованых слов ся одводжують словотворно мотівованы слова; спочатку їх словотворне значіння совпадуть (круже са) з лексичным значінєм (*двойевровка* – двойєврова монета, *руськопотоцький* – звязаний з Руським Потоким, *одвапнити* – збавити вапна і ін.). В процесі хоснованя слова в контексті ся ёго значіння мінить, лексичне значіння ся од словотворного одхылять і набывають над ним перевагу, іде о тзв. **лексікалізацію** (*сердце* → *сердечный*: „милий, приятельский, щірый“). Тото прикриття мотівачных одношінь може піти аж так далеко, же лексичне значіння слова ся ставать до протикладу із значінєм ёго словотворных частей (компонентів). Наприклад, слово *добродруг* в сучаснім языку не має значіння корешпондуюче з ёго компонентами („добрый друг“), але має значіння „побігайко, авантюрик“ – з пейоратівным зафарблїнєм.

В довшім часовім періодї можуть настати і формалны одхылїня в порівнаню з мотівуючим словом, то значіть же мотівованість слова слабне, або може і цалком зникнути. У многих слов уж лем етімологічна аналіза може одкрыти їх первістну мотівацію: *стіл* (первістно корешпондовало зо словом *стелити*), *стром* (корешпондовало зо словом *стырмый*), *корыто* (корешпондовало зо словом *(с)кора*). Тота **страта формального і семантінчого одношіня** міджі мотівуючим і мотівованим словом ся зве **демотіваціов**. Слова як *стіл*, *стром*, але напр. і *дар*, *корыто*, *мотуз* і др. были первістно (генетічно) мотівованыма, але в сучаснім языку (сінхронно) суть уж немотівованы. Міджі мотівованыма і цалком демотівованыма лексемами є много слов, котрых мотівачны одношіня суть в сучасности веце або менше неясныма, т. є. проявлять ся на них бівший або менший розпор міджі генетічнов і сінхроннов мотіваціов.

Демотивація ся може проявити:

• **на уровни форми:**

- хыбить мотивант, напр.: *вівторок* (порів. рос. *второй*),
- первістний мотивант ся высунув на периферію засобы слов, напр.: *гудак*, *гудаци* (часослово *гудати* днесь ся рідко вживать),
- формалны елементы словотворной штруктуры ся стали неживыма, напр.: *костра*, *мертвола* (первістны суфіксы -ра, -ола ся заховали лем в мало словах);

• **на уровни значіня:** лексічне значіня слова ся веце або менше одхыляють од значіня сігналізованого ёго словотворныма компонентами. Напр. *столярь* не є лем „особа, яка выраблять столы“, *писатель* не є лем „особа, котра хоцьшто пише“, *головный* не є „такий, котрый ся дотыкать головы“, але „найважніший, основный, центральный“ і т. д.

Демотивація є часто наслідком довгодобого частого хоснованя слова, ёго бівшой фреквенції, ёго поступного переходу до центра словной засобы. Тым ся до словной засобы дістане далше немотівоване слово, котре ся стає оснований про взник новых словотворно мотивованых слов. Росте ёго **мотівачный потенціал**, т. є. способность быти основным словом на творіня новых, зась словотворно мотивованых лексем. Так напр. субстантивум *обчан* ся стало мотивантом слов *обчанка*, *обчанський*, *обчанство*, *обчансько-правный*; слово *громада* ся стало мотивантом слов *громадный*, *громадян*, *громадка*.

Словотворна мотивація є одношіня принайменшім міджі двома лексемами – мотивантом і мотиватом. Пару лексем звязаных мотивачным одношінєм называє **мотівачна пара**. Лексему, ку котрій в синхроннім плані не мож прирядити мотиванта, не мож поважовати за словотворно мотивовану. Правда, найдеме сітуації, в котрых нераз не мож ясно становити ани мотиванта, ани смер мотивації. Тогды собі мож помочі дакількома правилами, і хоць треба памятати, же ани єдно з них не платить абсолютно і без вынятків.

1. Формалне правило

Формалне правило говорить, же з двох морфематічно і семантично корешпондуючих слов є **мотівованым** тото слово, **котре є од другого холем о єдну словотворно релевантну морфему богатше**.

Наприклад: слово *ніж-Ø* ся складать з корінёвой і релачной морфемы, к нёму близке слово *нож-ик-Ø* (малый ніж) з корінёвой, дерівачной і релачной морфемы. Можемо повісти, же сігналом одлишного значіня є дерівачна морфема *-ик*, о котру є слово *ножик* богатше. То значіть, же слово *ніж* є **мотівантом**, слово *ножик* є ним **мотівоване**. Мотивачне одношіня мож міджі нима назначіти так: *ніж-Ø* → *нож-ик-Ø*, респ. лем *ніж* → *ножик*, бо єднака релачна морфема в обидвох словах не сігнализує нияку одлишность в значіню міджі нима, значіть є словотворно ірелевантна.

2. Семантичне правило

Семантичне правило говорить, же з двох морфематічно і семантично корешпондуючих слов є **мотівованым** тото слово, **котре є од другого холем о єден семантичний або функчный признак богатше**.

Наприклад: слово *ножик* є од слова *ніж* багатше о семантичний признак „малый“, то значить, же є ним і семантично мотивоване. Слово *сій-ба* называть тоту істу дію як часослово *сіяти*, але навьше є носителєм семантичного признаку „субстанчность“, зато є к часослову як „природному“ названю дії секундарне, то значить, же є ним мотивоване. Мотивачне одношіня мож назначіти: *сіяти* → *сійба*. В обидвох прикладах багатше морфематичне зложіня мотивата в порівнянню з мотивантом корешпондує з ёго бівшов семантичнов, респ. функчнов багатостёв.

3. Правило семантичної пріоріты

Правило семантичної пріоріты говорить, же в припадї незгоды морфематичной і семантичної багатости близких (корешпондуючїх) слов (тотожна кількость словотворно релевантных морфем, або єдно слово є багатше морфематично, друге функчно-семантично), пріоріты має семантичне правило; **мотивованым** є тот член мотивачной пары, **котрый є семантично багатшый або функчно секундарный**, і хоць бы був другый член морфематично багатшый.

Наприклад: Часослово *з-мін-и-ти* має о морфему веце як дієвий назывник *з-мін-а*, але субстантів є функчно веце зтяжений (порів. *сіяти* – *сійба*), зато є часослово мотивантом а субстантів мотиватом: *змінити* → *зіміна*. Але в парї *жен-и-ти* ся – *жен-а* смер мотивації є опачный, затоже часослово є семантично комплексніше: *женити ся* „брати сі (дакого за) жену“. Мотивачне одношіня мож назначіти так: *жена* → *женити ся*.

4. Штілістичне правило

Штілістичне правило говорить, же з членів мотивачной пары є **штілістично беспризнакова лексема мотивантом, лексема з будьякым признаком** (експресивным, штілістичным, теріторіалным, темпоралным) – ёго **мотиватом**.

Наприклад: в парах *жена* – неутралне слово, *жінча*, експресівне, *тужыти* – неутралне, *туга* – поетичне – суть штілістично неутралны лексеми мотивантами а слова з конкретныма признаками ся розумлять як нима мотивованы. Мотивачне одношіня мож назначіти: *жена* → *жінча*, *тужыти* → *туга*.

5. Правило взаємной мотивації

Правило взаємной мотивації говорить, же кідь дві слова семантично і морфематично корешпондують, притім ани єдно не мож поважовати за багатше, респ. комплексніше як друге, предпкладаєме їх **взаємну мотивованость**.

Наприклад: субстантівы *сепарат-ізм-Ø* і *сепарат-іст-а* мають єднаку кількость словотворно релевантных морфем. Їх значіня мож высвітлити взаємнов мотиваціов: *сепаратізм* є „пересвідчіня сепаратістів“, *сепаратіста* є „сімпатізант сепаратізму“. Зато ту маєме пару звязану одношінєм взаємной мотивації: *сепаратізм* ↔ *сепаратіста*.

Єднословны лексеми суть переважно залучены до одношінь словотворной мотивації: суть або мотивантами, або мотиватами, респ. мотиватами і мотивантами сучасно. Напр. в тройці лексем *образ* → *образок* → *образковый* є слово *образ* сінхронно немотивоване а є мотивантом слова *образок*; тото слово є ёго мотиватом, а сучасно є мотивантом адъєктиву *образковый*. То значить, же мотивачна схема тых слов ся взаємно одлишує:

- Субстантив *образ* має мотівачну схему: $L \rightarrow$
- Слово *образок* має мотівачну схему: $\rightarrow L \rightarrow$
- Слово *образковый* має мотівачну схему: $\rightarrow L$

• Але напр. слова *марабу* (сорта боцяна), *манна*, *манчафт* і ін. в русиньскім языку не суть словотворно мотівованы, ани самы не суть мотівантами других слов. Тот їх знак мож назначіти мотівачнов схемов **Л**. Таких слов є в русиньскім языку барз мало, творять може 4% словной засобы, суть то переважно слова з періферії словной засобы, перевзяты або застарілы.²

² Порівнай: Furdík, J.: *Slovenská slovo tvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: NÁUKA, 2004, с. 27.

2 ОСНОВНЫ ТИПЫ СЛОВОТВОРНОЙ МОТИВАЦІЇ

К основним типам словотворной мотивації належать:

а) Беспосередня (bezprostředná)/спосередкована (sprostředková) мотивація: в ряді слов *співати* – *співак* – *співачка* є між словами *співати* – *співак* і *співак* – *співачка* одношія беспосередньої мотивації, між словами *співати* і *співачка* є одношія спосередкованої мотивації.

б) Виходна (východisková)/невиходна (nevýchodisková) мотивація: в тім істім ряді слов є між словами *співати* – *співак* одношія виходної мотивації (словотворно немотивоване слово *учіти* є на зачатку словотворного ряду), між словами *співак* – *співачка* є одношія невиходної мотивації (обидві слова мають своїх мотивантів, т. є. ані єдно з тих слов не стоїть на зачатку словотворного ряду).

в) Єдина/повторна (víacpásobná) мотивація: *співати* → *співак* є єдина мотивація – мотиват *співак* має єдного мотиванта *співати*, але мотиват *стражник* є повторно мотивований словами *стражыти* і *страж*. Повторну мотивацію найдемо і в прикладах: *централізація*: *децентралізувати* → *децентралізація*, *мотивація*: *демотивувати* → *демотивація* і ін.

г) Регулярна (pravidelná)/нерегулярна (nepravidelná) мотивація: в мотивачных парах *співати* → *спів-а-к*, *нога* → *нож-ка*, *выстрелити* → *выстрел-Ø*, *ріка* → *рїч-ный*, *смішний* → *зо-смішн-и-ти* є мотиват утворений регулярно, словотворны елементи ся навязують в згоді зо сістемов, фонічны зміны (алтернації) між мотивантом і мотиватом суть в згоді з правилами алтернації русинського языка, зато ту говориме о **регулярній мотивації**. Але в таких прикладах, як: *мок-рый* → *мок-нути*, *колід-ова-ти* → *коліз-ія* і др. суть розділы між мотивантом і мотиватом в даных парах шпеціфічны, одхыляють ся од правил споєваня морфем або од правил алтернації, зато мають мотивацію **нерегулярну**.

Окрем словотворной мотивації в засобі слов фунгують і іншы типи мотивації. **парадігматічна мотивація, звукова (імітатівна), семантична, синтаксічна, фразеологічна.** Правда, окремы типи мотивації суть предметом штудія розлічных лексікологічных дісціплін: парадігматічну, звукову а семантичну мотивацію штудує **лексічна семантика**, синтаксічну і фразеологічну – **фразеологія**.

Словотворну мотивацію штудує **наука о творію слов**, т. є. **дериватологія**.

3 ДЕРІВАТОЛОГІЯ – НАУКА О СЛОВОТВОРНІЙ МОТИВАЦІЇ

Наука о творінню слов ся традично розумить як наука о взнику новых слов на основі інших, в данім языку уж єствуючих слов. Лемже така характерістика ся укажує як неповна. Цілём лінгвістичной дісціпліны, о котрій говориме, не є лем предписовати правила творіння **новых** слов, але і штудовати, **як суть слова створены**. Тым ся область ей інтересу практично росшырює на цілу словну засобу. Кідь інтерес той дісціпліны ся має росшырити на словну засобу як цілок, потім ся мусить найти з'єдиняючий принцип, платный про вшыткы єдиніці словной засобы. Тым з'єдиняючим принципом є уж споминаний **принцип словотворной мотивації**. То значить же тзв. наука о творінню слов є **науков о словотворній мотивації**. В лінгвістиці ся зве тыж як **деріватологія**, бо центром словотворной сістемы є проблематика одводжованя слов, респ. дерівації.

Также што штудує деріватологія? Предметом деріватології є **словотворно-мотівачна сістема языка**. В рамках економії языка будеме хосновати адъєктів **словотворна** сістема языка. Тота сістема є частёв лексічной ровины языка, т. з. і научна дісціпліна, котра і штудує, є частёв лексікології як науки о лексічній засобі. Она має тісны контакты і з іншыма лінгвістичныма дісціплінами:

- з **морфологіов**, респ. з **морфематіков**, бо основныма конштитутивныма елементами творіння граматічных форм і словотворно мотивованых слов суть морфемы;
- з **фонологіов**, респ. **морфонологіов**, бо при комбінації морфем у граматічных формах і словотворно мотивованых словах ся реалізують фонічны змінны – алтернації;
- із **сінтаксісом**, респ. з ёго частёв **сінтагматіков**, бо міджі членами сінтагмы і міджі елементами словотворно мотивованого слова суть аналогічны одношіня детермінації (*určovania*) і координації (*priradovania*);
- із **штїлістіков**, бо при будованю тексту мають своє місто словотворны інштрументы, словотворно мотивованы слова, словотворны гнізда, словотворны тіпы і категорії.

Деріватологія своїма методами і знаннями помагать і другим лінгвістичным дісціплінам: **етімології, ономастіці, діалектології, конфронтачній лінгвістиці, славістиці, обшій лінгвістиці**. Вызначну задачу має деріватологія в одношіню к **термінології** (науці о одброных термінах). Одборна термінологія є єднов з тых областей фунгованя языка, де ся найінтензівніше вивжывать актївне словотворіння, респ. через словотворны елементы і поступы ся досягує адаптація перевзятых термінів до словной засобы перебераючого языка.

В **лексікографії** (науці о творінню словників) ся знаня з деріватології реалізують звичайно в єдноязычных **тлумачных** словниках при **гніздованю** слов, т. є при заряджованю слов подля продуктівных словотворных тіпів до гесла їх мотіванта.

Словотворны параметры слов суть счастья захоплены в **ретроградных** словниках (слова ушорованы алфавітно подля закінчіня) і в **морфематічных** словниках.

Основнов єдиніцїв словотворной сістемы, а то значіть основным обектом штудія деріватології є **словотворно мотівована єднословна лексема**, котра ся називать **деріватема**.

3.1 МОРФЕМАТИЧНА ШТРУКТУРА СЛОВА

При штудію языка нас непосреднє інтересують не слова, але **форми слов** (slovné tvary). Наприклад, субстантів *перо* в языковім прояві розумиме нелем як назву конкретного предмета, але як слово, котре нам говорить, же маме перед собою називник (substantívum) у номінатіві або акузатіві єднотного чісла. Подобно форма слова *перам* нам говорить, же іде о датів плуралу. Вербум *пишу* розумиме нелем в єго лексічнім значіню, але і в єго **граматічних значінях**, т. є. як першу особу єднотного чісла теперішнєго часу.

До слова так загорнюєме **вшиткы єго форми**, котры стрічаєме в розлічних текстах. Мож тоды повісти, же **слово є комплексом** (súhrnom) **словных форм** (slovných tvarov). Формы єдного слова ся од себе формално одлишують лем своїм **закінчінем**. Посередництвом закінчіня ся властно **выражають одношіня міджі словами в языковім прояві і граматічны категорії даного слова**.

В новшій лінгвістіці є предметом штудія **ціла форма слова**, т. з. нелем дакотра єй часть, і штудує – як ся ділять даны форми слов на **морфемы** і на **словотворны елементы**. На основі того ся розлишує **морфематічна** і **словотворна** структура слова.

Першым ступнєм при штудію морфематічної структуры слова є становлїня (určenie, vyčlenenie) **граматічних (релачных) морфем**. Выділюють ся практично так, же ся становить можность **заміняти конкретны звуковы ряды** (котры мають конкретны граматічны значіння) при єднаких основах слов. Напр. у субстантіва *образ* ся при **немінній** (єднакій) часті *образ-* находять такы закінчіня:

Єднотне чісло	Множне чісло
Н. образ- Ø	образ- ы
Г. образ- а	образ- ів
Д. образ- у	образ- ам
А. образ- Ø	образ- ы
Л. образ- ї	образ- ах
І. образ- ом	образ- ами

Затоже звуковы ряды **-а, -у, -ї, -ом** і т. д. выражають одношіня (респ. релачії) міджі формами слов у текстї, говориме їм **релачны морфемы**. Але частіше ся стрітиме в лінгвістічній літературї з терміном **граматічны морфемы**, бо уведжены звуковы ряды суть носителями **граматічних значінь** – в нашім припадї: **паду, роду і чісла**.

Подобным замініванєм частей словных форм, котры зістануть по одорваню граматічных морфем, мож визначіти далшы звуковы ряды, котры суть носителями значіння. Напр.:

крас- от-	(красота)	крас- ав-	(красавець, красавіця)
крас- к-	(краска)	краш- ан-к-	(крашанка)

Таков парадігматичнов аналізов (аналізов виділюючов вертікалны ряды), визначаєме главно **дерівачны** морфемы (т. є. елементи, котры указують на сполочный лексично-семантичний знак). Окремов группов міджі дерівачныма морфемами суть **префіксалны морфемы**, котры стоять **перед коріньовыма** морфемами. Напр.: **вы-**летіти, **на-**ступити, **пере-**скачати, **од-**різати, **під-**бити, **об-**крати, **при-**крыти... Поступным одділєванєм дерівачных морфем ся дістанеме ку **коріньовым морфемам**, т. є. таким частям слов, котры суть носителями лексичного значіння.

Міджі коріньов і граматичнов морфемов можуть быти і такы звуковы ряды, котры не мають знакы дерівачных морфем. Напр. морфемы **-ов-** (співати – виспівувати, купити – купувати), **-ув-/ів-** (гнути – загнувати, мліти – замлівати), **-н-** (гасити – згаснути), **-в-** (ожыти – оживати, попити – попивати) **не указують на нове лексичне значіння** других часослов у порівнянню з уведжєныма на першім місцю, але выражають лем даяку **модіфікацію** основных часослов (напр. повторєваня дії). Зато ся звуть **модіфікачныма морфемами**. Подобно і суфікс **-ш-** в слові **крас-ш-ый**, **нов-ш-ый** указує на другый ступінь основной якости выраженой формов **красный** або **новый**.

В часословных формах (часословах і їх деріватах), як **кликати**, **робити**, **зеленіти** і под. не мають визначєны части ани дерівачну, ани модіфікачну функцію, але лем заділюють часослова до окремых клас, тіпів. Звуть ся **тематичныма морфемами**. **Находять ся міджі коріньов і граматичнов морфемов.**

Наконець мож в дакотрых словах виділити і такы части, котрых функціов є лем споєвати (звязовати) дві морфемы. Кідь іде о споїня двох коріньовых морфем (в зложєных словах, як напр. **кулємет**, **горізнач**, **камінєлом**, **босоніж**), говоримє о **звязочній** (спроювасє) **морфемі**; кідь іде о елемент міджі коріньов і дерівачнов морфемов (напр. **азі-й-ск-ый**, **кіз-л'-ач-ий**, **філолог-іч-н-ый**), респ. міджі тематичнов і граматичнов морфемов (напр. **верт-а-ї-уть**, **малю-ї-уть**, **кон-а-ї-уть**), говоримє о **інтерфігованій морфемі**.

Порівнованєм окремых словных форм мож в них вычлєнити розлічны морфемы, і так становити їх **морфематичну структуру**. В таких структурах морфемы суть зоряджєны лінеарно і про їх зоряджєваня платить даяка сїстема (закон), т. з. не можуть ся споєвати морфемы хаотічно. Наприклад, в єднім слові може быти **вєце дерівачных морфем**, але лем **єдна модіфікачна і єдна граматична** морфема. Дале, наприклад, мож становити, же перед дерівачныма морфемами (напр. **-тель**, **-ч**) мусить все стояти тематична морфема (**учітель**, **будитель**, **орач**, **копач**).

Схематічно мож морфематичну структуру зназорнити, наприклад, так:

уч	-	і	-	тель	-	к	-	а		
К		Т		Д		Д		Г		
пере	-	пис	-	у	-	ї	-	уть		
Д		К		Т		І		Г		
по	-	пи	-	в	-	а	-	ї	-	уть
Д		К		М		Т		І		Г

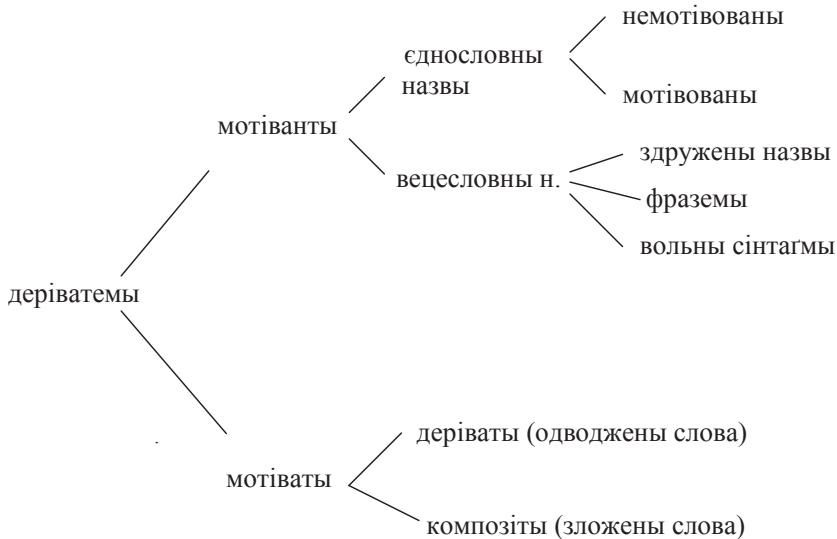
(Знакы морфем: К – коріньова, Д – дерівачна, М – модіфікачна, Т – тематична, І – інтерфігована, Г – граматична.)

4 ДЕРІВАТЕМА – ОСНОВНА ЄДИНИЦЯ СЛОВОТВОРІНЯ

Так як в других rovинах языковой системи ся виділяють їх основны єдиніці і завжывали ся притім їх терміны створены з помочов суфікса **-ема** (*фонема, морфема, синтагма, лексема, фразема, штілема*), такый самый поступ є приятый і в деріватології. Жебы ся дотримав системный прінціп термінології і паралельность назвы основної єдиніці з назвов даной дісціпліны, основна єдиніця **деріватології** ся зве **деріватема**.

Деріватема є лексічна єдиніця, котра є інтегралнов частєв (súčástou) словотворной мотивації.

Окремы тіпы деріватем назначує слідуєча схема:

Зо схеми видно, же деріватемами суть нелем одводжены і зложены слова, але і їх мотіванты без огляду на то, ці суть самы словотворно мотівованы або ні, і без огляду на то, ці суть то єднословны або вещесловны лексічны єдиніці.

Деріватемами можуть быти:

1. МОТІВАНТЫ, т. є. такы лексічны єдиніці, котры суть оснований про взник словотворно мотівованых слов.

Мотівантами можуть быти:

1.1 Єднословны словотворно немотівованы лексеми, кідь суть мотівантами холем єдного мотівата: *стіл → столик, холодный → похолодніти, теперь → теперішній, зад → задній, ёй → ёйкати.*

1.2 Єднословны словотворно мотівованы лексеми, кідь суть мотівантами холем єдного мотівата: *робітник → робітнічка, догоднути ся → догода, позавчера → позавчешній, довгодобый → довгодобо, сполупрацовати → сполупрацовник.*

1.3 Вещесловны лексеми – здружены назвы, котры суть оснований про твор-

їня універбізованих лексем: мінерална вода → мінералка, асфалтна путь → асфалтка, Русиньска оброда → Оброда.

1.4 Вещесловны лексеми – фраземи, котрых компоненти суть основов єднословных мотиватів, причім мотиваты одражають їх значіня як цілок: потити кров → кровопотно, тупа голова → тупоголовый.

1.5 Вольны сінтагматічны споїня, котры суть основов зложених слов: чорный і білый → чорнобілый, босы ноги → босоногий, пряма лінія → прямолінійный, довгий ніс → довгоносий, шыроке листя → широколистый.

Мотиванты мож поважовати за деріватемы в шыршім розуміню слова. Суть предметом інтересу деріватології лем як бази на творїня мотиватів. Мотиванты групи 1.1 не мають внуторну форму, также зо словотворного боку ся аналізувати не дадуть. Мотиванты групи 1.2 суть сучасно мотиватами, также як обекты словотворной аналізу належать до 2. групи. Мотиванты груп 1.3 і 1.4 як єдиніці зо сінтаксічних, респ. фразеологічних мотиваций не суть обектами словотворной аналізу, але належать до фразеології. Мотиванты з групи 1.5 суть предметом главно сінтаксічного баданя.³

2. МОТИВАТЫ то суть єднословны лексеми, котрых внуторна форма і лексічне значіня суть детермінованы їх мотивантами. Мотиваты суть деріватемы в узшім значіню слова.

К мотиватам належать:

2.1 Одводжены слова – деріваты: їх внуторна форма є детермінована лем єдным мотивантом. Складають ся з части формално (морфематічно) і семантічно сполочной з мотивантом – **словотворной основы** (slovotvorného základu), і з части, яка їх формално і семантічно (респ. функціонално) одлишує од мотиванта – **словотворного форманта** (slovotvorný formant):

мотивант: **СИЛ-А**

мотиват: **СИЛ** **-АК-Ø**

словотворна словотворный

основа формант

2.2 Зложены слова – композіты: їх внуторна форма є детермінована двома мотивантами, котры ся до них промітають як **дві словотворны основы**, звичайно споєны **звязочнов (srájajúsou) морфемов**, респ. **помічним словотворным формантом -о-**:

мотивант 1: **РЫБ-А**

мотивант 2: **ЛОВ-И-ТИ**

мотиват: **РЫБ** **-О-** **ЛОВ-Ø**

1. словотворна звязочна 2. словотворна

основа морфема основа

(поміч. словотв. формант)

Термін **деріватема** дале будеме вживати лем на означіня деріватем у вузшім значіню, т. є. **деріватів** (одводжених слов) і **композітів** (зложених слов).

3 Furdík, J.: *Slovenská slovotvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: NÁUKA, 2004, с. 34.

5 СЛОВОТВОРНА ФОРМА ДЕРІВАТЕМЫ

Словотворне значіння є виражене **словотворнов формов** деріватемы. Виходить з ей морфематичной штруктуры, але не є з нёв тотожна. Морфематична штруктура є моделом „1 – *n* морфем розлічній сорты і розлічнх функцій”.⁴ Можуть ю творити слідуючі морфемы:

- **Коріньова морфема** – є виразителём **ядра** лексічного значіння. В єдноморфемных словах (*днесь, ты, од, кідь*) і в словотворно немотівованих флектівных (*ohybných*) словах (*ніж-Ø, ног-а, сел-о, мал-ый, сид-’і-ти*) коріньова морфема є выключным (*výlučným*) виразителём цілого лексічного значіння; є сполочным елементом вшиткх лексем, які належать до **єдного словотворного гнізда**.

- **Релачна, респ. граматічна морфема** (у часослов) – є облігаторным (повинным, *nevyhnutným, závazným*) виразителём граматічних значінь слов у вшиткх флектівных частей речі (*slovných druhov*). В **немотівованих** словах **не має словотворну функцію** (*ніж-Ø, ног-а, сел-о, мал-ый, сид-’і-ти*), в словах **одводжених** словотворным суфіксом є облігаторнов частёв суфікса, але таксамо **не має** словотворну функцію (*учі-тель-Ø, шпацір-к-а, желіз-н-ый, сил-ов-а-ти*). Може але фунговати як словотворный формант у многих припадах, кідь ся мотіват одлишує од свого мотіванта якраз лем інакшов релачнов морфемов, напр. *гр-а-ти* → *гр-а*, *курт-ый* → *курт-о*, *злат-о* → *злат-ый*, *підл-ый* → *підл-’і-ти* (є то творіня трансфлексів).

- **Дерівачна морфема** – є властным виразителём лексічних змін при творіню слов одводжованём. Припоює ся все к словотворній основі або справа, т. є. за словотворну основу – тогды говориме о **суфіксалній** дерівачній морфемі, або зліва, т. є. перед словотворну основу – тогды говориме о **префіксалній** дерівачній морфемі.

Суфіксална дерівачна морфема – в облігаторнім споїню з **релачнов, респ. граматічнов** морфемов фунгує як **словотворный формант**: *книга* → *книж-к-а*, *учіти* → *учі-тель-Ø*, *кінь* → *кін-ьск-ый*, *телефон* → *телефон-ов-а-ти*.

Префіксална дерівачна морфема – є сама словотворным формантом: *поручік* → *під-поручік*, *малый* → *за-малый*, *бити* → *при-бити*, *завтра* → *по-завтра*.

Окремым тіпом дерівачной морфемы є **вольна (самостатна)** дерівачна морфема **ся/сі/собі** (фунгує як словотворный формант при творіню рефлексівных часослов: *злостити* → *злостити ся*, *думати* → *думати сі/собі*) і **постфіксална** дерівачна морфема **-сь, -же, -небудь, -то** (*штось, хтоже, хтонебудь, штото*) (фунгує як словотворный формант при творіню невизначених містоназівників). У далшых дерівачных кроках, т. є. кідь префіксалный або суфіксалный деріват є мотівантом далшого мотівата, **дерівачна морфема ся стає частёв словотворной основы**: *учі-тель-Ø* → *учітель-к-а*, *вы-стріл-у-ти* → *выстріл-Ø*. Окремы дерівачны і релачны морфемы можуть доведна творити розлічны тіпы **комбінованих** словотворных формантів: *на-перст-ок(Ø)*, *під-шмар-у-ти*, *на-нути ся*.

Далшы тіпы морфем служать на „технічне“ дотворіня морфематичной і словотворной штруктуры мотівованих і немотівованих слов. З погляду дериватології є визначна **звязочна** (*spájacia*) морфема, функціов котрой є споїти (звязати) дві словотворны основы в зложених словах: *вод-о-вод*, *газ-о-вод*, *рыб-о-лов*.

4 Furdík, J.: *Slovenská slovo tvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: NÁUKA, 2004, с. 34.

Інтерфігована (вкладна) **морфема** (інтерфікс) – помагають рїшати дакотры сістемны барьєры споєвання морфем при творїню форм і слов: *їма-**j**-уть, отц'-ов-ск-ый*.

Тематїчны морфемы часослов – служать на припоїня **граматїчных** (релачных або формовых) морфем к **формотворній основї** часослова. Перед дакотрыма словотворныма суфіксами ся заховують як часть словотворной основы, напр. *(уч-і)-ти → (уч-і)-тель-Ø, (ор-а)-ти → (ор-а)-ч-Ø, (буд-и)-ти → (буд-и)-тель-Ø* і под., а перед іншыма ся „усїкають“, а так суфікс ся припоює к словотворній основї часослова без тематїчної морфемы мотівуючого часослова: *(стрїл'-а)-ти → (стрїл')-б-а, (мал'-ов-а)-ти → (мал'-ов)-к-а, (при-кры-в-а)-ти → (при-кры-в)-к-а* і т. д.

Вшыткы тїпы морфем без прїмарной словотворной функції ся в дакотрых позїціях можуть реалїзувати в **нуловїй формї**: *ріг-Ø, тем-Ø, крик-Ø* (релачна морфема), *вез-Ø-ти, дер-Ø-ти, кля-Ø-ти* (тематїчна морфема), *пять-Ø-сто, горї-Ø-ніс* (звязочна морфема). **Нїгда ся не реалїзують як нуловы тоты тїпы морфем, на котрых лежыть словотворна функція, т. з. корїнєва і дерївачна морфема.**

З повїдженного видно, же **словотворна структура дерївatemы є основана на морфематїчній структурї, але не є з нїв тотожна.**

5.1 МОРФЕМАТІЧНА І СЛОВОТВОРНА ШТРУКТУРА СЛОВА

На основї уведженої характерїстїкы морфематїчної і словотворной структуры слова можеме становити розділы мїджі нима, котры мож згорнути до трїх параграфів:

1. Морфематїчна структура слова є вецеступнєва, а словотворна структура дерївatemы є двойчленна (бінарна) без огляду на то, кїлько є в нїй морфем. Напр. субстантів *вы-слобод-и-тель-к-а* має шість морфем: *вы-* (префіксална дерївачна), *-слобод-* (корїнєва), *-и-* (тематїчна), *-тель-* (дерївачна), *-к-* (дерївачна), *-а* (релачна). Але з погляду дерїватологїї дерїватема ся ділить лем на двї части: на **словотворну основу** *выслободитель-* (тотожну з мотівантом без єго граматїчных морфем), і на **словотворный формант** *-ка* (якый творить суфіксална дерївачна морфема і з нїв облїгаторно звязана релачна морфема).

2. Окремы морфемы в морфематїчній структурї слова ся вычленюють порівнованєм слов і їх форм і гляданєм їх найменшых сполочных і розділных вызнамоносных, респ. функціональных елементів. Словотворна структура слова ся становлює (zistuje) **семантїчным і формалным порівнованєм двох самостатных лексем**: мотіванта і мотівата. „Словотворна аналіза штудує – як є форма слова одводжена, морфематїчна аналіза штудує – з чого ся форма слова складать.“⁵

3. Морфематїчно ся дадуть членити многы слова, котры зо сїнхронного погляду не мають словотворну структуру, бо ся демотївовали. Напр. в словах *с-пор-Ø, об-раз-Ø, на-род-Ø* і под. морфематїчнов аналізов (порівнанєм зо словами *за-пор-Ø, од-раз-Ø, з-род-Ø*) мож бы было выділити префіксы *с-, об-, на-*, але в даных словах не

5 Bosák, J. - Buzássyová, K.: Východiská morfémovej analýzy. (Morfeematika. Slovtvorba.) In: Jazykovedné štúdie XIX. Red. J. Horecký. Bratislava: Veda, 1985, c. 47.

мають словотворну функцію, бо тоты слова суть зо сінхронного погляду словотворно немотівованы. Подобно в словах *греб-інь-Ø*, *кырп-ат-ый*, *зірк-н-у-ти* і ін. Морфематічнов аналізов мож виділити суфіксалны морфемы *-інь-*, *-ат-*, *-н-* (порів. слова *перст-інь-Ø*, *волос-ат-ый*, *бух-н-у-ти*), але не мож їх поважовати за словотворны суфікси, бо даны слова суть таксамо сінхронно немотівованы.

То значить, же морфематічна членимость слова не мусить быти знаком ёго словотворной мотівованости. Тым знаком є лем **приналежность слова к мотівачній парі**, т. з. **екзістенція ёго прямого мотіванта**. Порівнанём слова з ёго прямим мотівантом мож становити словотворны елементы, з котрых є створене. А як сьме уж споминали, основныма словотворныма елементами, які мож становити в словотворно мотівованім слові, суть **словотворна основа** і **словотворный формант**.

6 СЛОВОТВОРНА ОСНОВА

Словотворна основа є тота часть мотівата, котра є семантично і формално сполучна з **формотворнов основов** (т. є. частёв слова без граматичных морфем) мотіванта.

Під **сполочнов семантиков** ся розумить тото істе лексичне значіння в обидвох членів мотівачной пары: *школ-а* (виховно-освітня інституція) → *школ-ярь* (хто ходить до школы), *школ-ник* (робітник, котрый ся старать о будинок школы), *школ-ьскый* (зв'язаний зо школов), *школ-ство* (організація, система школьської вихову).

Під **сполочнов формов** ся розумить:

а) фонічна тотожність даной части обидвох членів мотівачной пары: *дерев-о* → *дерев-яный*, *грушк-а* → *грушк-овый*, *ліс-Ø* → *ліс-ник*, *сигін'-Ø* → *сигін'-ка*;

б) фонічна близькість, при котрій одлишність фонем мож высвітлити функціонованєм правил вокалічних і консонантичных алтернацій: *стіл-Ø* → *стол-ик*, *сміх-Ø* → *сміш-ный*, *воляк-Ø* → *воляч-ок*.

Тип словотворной основи є детермінований базовым (východiskovým) членом мотівачной пары, т. є. мотівантом. Залежить од **часті речі мотіванта** і од **ступня мотівованости**.

6.1 СЛОВОТВОРНЫ ОСНОВЫ ЗАЛЕЖНЫ ОД ЧАСТИ РЕЧІ

В залежности од часті речі мотіванта, розознаєме такы словотворны основи:

- **Вербалны (часословны):** *сушыти* → *суш-ня*, *чітати* → *чіта-тель*, *косити* → *кос-ець*, *стріл'ати* → *стріл'-ба*. Слова мотівованы часословами ся звать **девербативы**. Часослова ся указують як найвгоднішы мотіванти – аж приближно 45% одводжених і зложених слов мають часословны словотворны основи.

- **Субстантивны (назывниковы):** *язык* → *языч-ніця*, *голос* → *на-голос*, *ніс* → *нос-аль*, *комин* → *комин-арь*, *свадьба* → *свадьб-яный/свадьб-овый*, *пшеніця* → *пшеніч-ный*. Слова мотівованы субстантивами ся звать **десубстантивы**. Штодо мотівачной активності, назывники ся скоро вирівнають часословам: приближно 40% словотворно мотівованих слов є десубстантивів.

- **Ад'єктивны (придавніковы):** *добрый* → *добр-ота*, *смутный* → *смут-ок*, *старый* → *по-стар-і-ти*, *квасный* → *квасн-ик*, *зрілый* → *до-зрі-ти*, *смілый* → *сміл-ость*. Слова мотівованы ад'єктивами ся звать **деад'єктивы**. В порівнянню з часословами і субстантивами творіння деад'єктивних дериватів і композитів є менше продуктивне. Із вшитких мотіватів коло 10% є деад'єктивних.

- **Адвербіалны (присловниковы):** *днес'* → *днеш-ній*, *вчера* → *поза-вчера*, *вечур* → *вечур-ня*. Слова мотівованы присловниками ся звать **деадвербії**. Мотіватів з присловниковов словотворнов основов є коло 2,5%.

- **Нумералны (чісловниковы):** *три* → *трой-ця*, *десять'* → *десят-ина*. Слова мотівованы чісловниками ся звать **денумералії**. В словній засобі слова мотівованы нумералныма словотворныма основами суть у меншій мірі.

- **Прономіналны (містоназывниковы):** *вы* → *вы-кати*, *ты* → *ты-кати*, *свій* → *при-свой-і-ти*. Слова мотівованы містоназывниками ся звать **депрономіалії**.

• **Інтер'єкціональні (чутєсловні):** *ей* → *ей-кати*, *кук* → *кук-ати*, *бух* → *бух-ати*. Слова мотивовані чутєсловами ся звуть **деінтер'єкціоналії**.

• **Партікулярні (часткові):** *но* → *но-кати*, *так* → *при-так-овати*, *што* → *што-кати*. Слова мотивовані частками ся звуть **департікулатіви**.

• **Препозиції (приназивники) і кон'юнкції (злучники)** суть словотворно неактивні (інертні), зато ані мотиватів з приназивниковими і злучниковими основами нїт.

Наслідком історичного розвою первістний мотивант дакотрих мотиватів зникнув, але тоты мотиваты і днесь мож морфематично росчленити і на перший погляд є ясно, же суть мотивовані. Напр. в словах *Япон-ець*, *Япон-ка*, *Япон-ьско*, *япон-ьскый* можеме визначіти словотворну основу *япон-*, яка але неекзістує як формотворна основа русинського (але подобно і словацького) слова (в русиньскім ані в словацькім языку нїт слова *япон*), лем в облігаторнім споїню з даяким словотворним формантом. Часты суть такы припады при префіксалных часословах, котры не мають мотиванта: напр. нїт часослова *поїти/поївати*, але екзістують префіксалны мотиванты: *с-поїти/с-поївати*, *при-поїти/при-поївати*, *за-поїти/за-поївати*, *од-поїти/од-поївати* і под.; нїт часослова *ложыти*, але суть префіксалны часослова: *з-ложыти*, *на-ложыти*, *вы-ложыти*, *по-ложыти*, *од-ложыти* і ін. Мотиваты такого тіпу мають **вязану словотворну основу**; є у них будь яка часть речі (при префіксалных часословах) або неутралізована (при мотиватах тіпу *Японець*). Словотворну мотивованість слов з вязанов словотворнов основов мож доказати їх взаємным порівнюванєм в рамках словотворного гнізда.

6.2 СЛОВОТВОРНЫ ОСНОВЫ ЗАЛЕЖНЫ ОД СТУПНЯ МОТИВОВАНОСТИ

В залежности од ступня мотивованости (т. є. подля того, ці мотивантом є немотивоване, одводжене або зложене слово), словотворна основа мотивата є рефлексом:

• **Немотивованого слова:** *книга* → *книж-ный*, *сіль* → *сол-и-ти*, *година* → *годин-арь*;

• **Одводженого слова:** *книжный* → *книжн-іця*, *солити* → *сол-е-ный*, *годинарь* → *годинарь-ство*;

• **Зложеного слова:** *водовод* → *водовод-ный*, *міномет* → *міномет-ный*, *тілоцвік* → *тілоцвіч-ня*;

• **Сінтагмы**, респ. сінтаксично мотивованой назвы (в зложених словах): *мале місто* → *мал-о-місто*, (*дашто*) *само росте* → *сам-о-рост*, *загранічна політіка* → *загранічн-о-політіч-ный*.

При споєваню в словотворных основах настають алтернації, так vznikають фонологічно залежны (podmienené) **варіанти словотворной основы**, кідь словотворна основа мотивата ся одлишує од формотворной основы мотиванта (*вовк-Ø* → *вовч-ій*, *печ-і* → *пек-арь*), респ. мотиваты, які мають сполочного мотиванта, можуть ся од себе одлишовати дакотрыма звуками:

потік → *потоць-кый*
→ *поточ-іна*

бандурк-а → *бандурч-аний*
→ *бандур-я*

Гласкова подоба словотворных основ може бути детермінована (*podmienená*) і граматично, формотворнов основов ся може стати єдна з релевантных форм основ слов, наприклад, при часословах – інфінітивна (*ор-а-ти* → *по-ор-а-ти*, *дати* → *при-дати*), основа теперішнього часу (*сїй-уть* → *сїй-ба*, *стој-ать* → *стој-ан*) або формотворна основа часопридавника (*príčastia*) (*пален-ый* → *пален-ка*, *сушен-ый* → *сушен-ка*). При нерегулярно ся ступнюючих адъєктивах – основа позитіву (*добр-ый* → *добр-і*) або компаратіву (*лїпш-ый* → *по-лїпш-ы-ти ся*).

В девербатівнім одводжованю настає морфематічна варіантность і таким способом, же в дакотрых словотворных тіпах ся тематічна морфема як часть словотворной основы заховать (*збер-а-ти* → *збера-тель*, *пис-а-ти* → *писа-тель*), в інших ся не заховать (*збер-а-ти* → *збір-к-а*, *твор-и-ти* → *твор-ба*).

При основах числовників vznikають росшырены варианты о інтерфікс *-ој-*: *дв-а* → *двој-ка*, *двој-акый*, *тр-и* → *трој-ка*, *трој-(і)ця*, *трој-акый*.

7 СЛОВОТВОРНЫЙ ФОРМАНТ

Словотворный формант є тота часть мотівата (дерівата або одводженого композита), котра ся припоює к словотворній основі (за ню або перед ню) і модіфікує ю з погляду значіння або функції. Словотворный формант характеризує слово, яке є з ним створене, з погляду части речі, граматічних категорій і словотворного тіпу.

В русиньскім языку словотворным формантом може быти:

- **Словотворный суфікс,**
- **Словотворный префікс,**
- **Комплекс граматічних морфем,**
- **Самостатны (вольны) морфемы ся/собі/сі,**
- **Комбінація уведжених морфем.**

7.1 СЛОВОТВОРНЫЙ СУФІКС

Словотворный суфікс припоює ся к словотворній основі справа (за словотворну основу). Творить го **дерівачна морфема і граматічна морфема**, яку не мож одділити. Дерівачна морфема є носителєм „словотворной інформації“, граматічна (релачна) морфема заділює мотіват до части речі і тіпу склонёваня або часованя і є формалным знаком ёго граматічних категорій. Русиньський язык має богатый інвентарь словотворных суфіксів, кількость яких тяжко вирахувати, бо часто выступають в розлічних формах – **варіаціях і варіантах**.

7.1.1 Варіації словотворного суфікса

Варіації словотворного суфікса – то суть ёго розлічны подобы в рамках парадігмы (склонёваня або часованя) єдного і того самого слова і vznikають внаслідку морфологічних алтернацій в данім тіпі склонёваня або часованя. Напр. субстантивный словотворный суфікс, котрый має в номінативі єднотного чісла форму **-еу'-Ø** (кос-еу'-Ø, копыл-еу'-Ø, горн-еу'-Ø), у вшитких остатніх падовых формах даних субстантивів має подобу **-ц'-P** (P = релачна морфема): копыл-ц'-а, кос-ц'-ови, горн-ц'-і. Словотворны суфіксы жывотных назывників мужского роду, котрых дерівачны морфемы ся в переважній части падів єднотного і множного чісла кінчать фонемов **/к/** (вој-ак-Ø, наморн-ик-Ø), мають в номінативі множного чісла морфему закінчену фонемов **/ц/** (вој-ац-и, наморн-иц-и). Словотворный суфікс назывників женського роду, котрый має в переважній части падовых форм подобу **-чк-P** (давл-я-чк-а, кур-я-чк-а, гра-чк-а), в генітиві множного чісла мають подобу **-чок-Ø** (давл-я-чок-Ø, кур-я-чок-Ø, гра-чок-Ø).

7.1.2 Варіанти словотворного суфікса

Варіанти словотворного суфікса суть ёго розлічны подобы залежны од звукових властностей словотворной основы, граматічних властностей мотіванта або од одношіня міджі деріватами в рамках словотворных гнізд. В залежности

од того мож говорити о **фонологічно, граматічно і словотворно** залежних варіантах словотворного суфікса.

а) Фонологічно (звуково) залежні варіанти суфікса залежать од звукових властностей (звукової характерістики) словотворної основи. Звукові характерістики словотворної основи можуть впливати на подобу словотворного форманта тима способами:

- Характером консонанта, на котрий ся кінчіть словотворна основа: *перш-**ак*** – *трет-**як***, *чек-**арн**-я* – *чіст-**ярн**-я* (дістрібуція твердых і мягких варіантів по твердых і мягких консонантах словотворної основи).

- Звуково залежні суть і варіанти суфіксів на тзв. **морфематичних узлах**. Морфематичні узлы vznikають тогды, кідь при споєваню словотворних формантів ся стрічають подобны звуки, котры ся асімілюють, жебы уникнути тяжкій высловности: *Чех + **ьскый** → чеськый*, *дружественник + **ство** → дружественни**ц**тво*. Хоць узловы звуки (буквы) мож поважовати за часть основи і форманта, частіше суть **частёв основи** як визначнішого носителя лексічного значіння слова. В таких припадах ся рахує з алтернаціями на місті посліднього звука основи і з варіантним, о єден звук „худобнішым“ формантом: напр. *Русин → русин-**ськый***, але *Сотак → сотац-**кый***, *Чех → чes-**кый***.

- При споєваню основи і форманта легший высловности помагають інтерфігованы (вкладны) морфемы: так vznikають тзв. **росшырены варіанти** суфіксів о інтерфіксы: *брат-**’скый*** – *отц-**(ов)**скый*, *дїт-**(ин)**’скый*, *калн-**(ан)**’скый*. Форманты **-(ов)скый**, **-(ин)’скый**, **-(ан)’скый** ся поважують за росшырены варіанти суфікса **-’скый**.

б) Граматічно залежні варіанти суть такы подобы словотворного суфікса, котры залежать од граматічно-семантичного характеру мотивуючих слов:

- Присвойны адъєктивы од назв звірят ся творять трансфлексно – граматічно морфемов **-ій**: *пчол-а* – *пчол-’ій*, *пштрос* – *пштрос-’ій*, *пес* – *пес-’ій*. Счаси залежним варіантом граматічного форманту **-ій** є суфіксальный формант **-ачій/-ячий** (*жаба* – *жабячий*, *корова* – *коровячий*), котрый часом може быти алтернатівным варіантом з **-ій**: *коз-’ій* і *коз-’ачій*, *пес-’ій* і *пѣс-’ачій*. **Лем суфіксално**, суфіксом **-ачій/-ячий**, ся адъєктивы творять од назв малых звірят: *теля* – *телячий*, *ягня* – *ягнячий*, *кура* – *курячий*, *мача* – *мачачий*, *кача* – *качачий*, *гуся* – *гусячий*, *потя* – *потячий* (але *пав-а* – *пав-ій*, *пчол-а* – *пчол-’ій*, *пштрос* – *пштрос-’ій*...). В тім припадї є суфікс **-ачій/-ячий** залежним варіантом, бо **залежить од граматічних знаків мотіванта середнього роду**, який ся склонює подля тіпів *ягня*, респ. *гача*.

- Граматічно залежними варіантами суть і суфіксы **-ів/-ин**, якими ся творять присвойны адъєктивы (напр. *няньків*, *уйків*, *братів* / *мамин*, *тетин*, *сестрин*). То значіть, же їх вживаня **залежить од граматічного роду мотивуючого субстантїва**. Творять ся лем од назв живых творів (особ і звірят) мужского або женского роду (од середнього роду – ні).

в) Словотворны варіанти vznikають тогды, кідь ся спосередкована (sprostredkovaná) мотивація мінить на беспосередню (bezprostrednú). В таких припадах настає шпеціфічний морфематічно-словотворний яв – **перінтеграція**. Перінтеграція є пересунути морфематічної граніці міджі словотворнов основов і первістно

„вузшым“ формантом, на основі чого vznikають росшырены варіанти суфіксів. Напр. в рамках словотворной штруктуры лексеми *кошикарство* може быти двояка інтерпретація: *кошикар'* → *кошикар'-ство* („засместнаня кошикаря“), *кошик* → *кошик-ар'ство* („выробляня кошиків“). Подобны способом vznikли форманты **-(ов)ство** (напр. *отец'* → *отц'овство* – „став отця“), **-(ниц)тво** (напр. *архів* → *архів-ництво* – „старостливість о архівы“), **-(овниц)тво** (напр. *сад-овництво* – „старостливість о окрасны сады“).⁶

Наслідком перінтеграції морфем внутрі слова, вдяка якій настає нове членіння слова і форманта, доходить і к вознику новых суфіксів. Напр. на основі суфікса **-ик** (*стол-ик, мур-ик, куфр-ик*), возникли новы суфіксы: **-ник** (*квіт-ник, злат-ник, свіч-ник*), **-овник** (*банан-овник, коч-овник, плук-овник*); на основі суфікса **-ан** возникнув суфікс **-чан** (*Кошіці – Кошіч-ан, Пряшів – Пряшів-чан*). Найвеце суфіксів мають назывники, найменше часослова і присловники. Суфіксы ся вживають при суфіксалнім словотворіню.

К шпеціфічным тіпам словотворных суфіксів належать **флектівізачный формант і редундантний формант**.

Флектівізачный формант. Нормалный словотворный суфікс служить на модіфікацію одводженого слова в порівнянню з мотивуючим словом і на граматічне заряджіння даного слова. Переважна часть суфіксів повнить обидві тоты функції. Але суть і припады, кідь ся в словотворнім суфіксі реалізує лем єдна – граматічна функція. К назывникам *таксі, поник* мотивуючіма словами суть назывники *таксі, поні*. Обидві суть перевзяты, перше ся несклонює, друге мож склонёвати лем в єднотнім числі. Значіть, суть то субстантывы, котры ся своєв формов вымыкають із тіпів склонёваня русиньских, але подобно і словацьких субстантывів. В обидвох языках є выразна тенденція приспособлєвати чужді общі (і властны) назвы домашній деклінації, также і в уведжєных прикладах ся нашла „путь“ на таке приспособлєннє. Тов „путєв“ ся став словотворный суфікс **-ік/-ук**, котрый не несе даяку нову словотворну інформацію в порівнянню з мотивантами *таксі, поні*, лем помагать прирядити тоты слова к даякому тіпу склонёваня в русиньскім языку, т. з. помагать рїшати проблем граматічної форми. Подобно є то і в далшых подобных парах: іспан. *колібри* – *колібр-ик*, франц. *брєш* – *брєш-ка* і т. д. Так управєны слова хоць суть деріватами, але **не суть словотворно мотивованы** (не мають мотиванта в русиньскім языку). Подобным поступом – з помочов флектівізачного форманта – творять ся і адъєктивы з дакотрых несклонных чуждіх адъєктивів: *бордо* – *бордовый*, *чача* – *чачаный*.

Редундантний (nadbytočný) формант подобно як і флектівізачный не несе нияку „словотворну інформацію“, але на розділ од нєго ани не служить на морфологічну адаптацію чуждого слова, яке не мож склонёвати або часовати. В слові з редундантным формантом хоць мож виділити словотворну основу і формант, але семантічно тота „внуторна форма“ є порожня, т. є. **слова з формантом навыше суть без словотворного значіння**. То значіть, же редундантний формант мож формално виділити, але не має нияку функцію про значіння слова (*кый* – *кый-ак*, *теперь* – *теперь-ка*, *днесь* – *днесь-ка*, *гет* – *гет-ка*, *вон* – *вон-ка*).

6 Bosák, J. - Buzássyová, K.: Východiská morfémovej analýzy. (Morfematika. Slovo tvorba.) In: *Jazykovedné štúdie XIX*. Red. J. Horecký. Bratislava: Veda, 1985, c. 92-93.

Окремим типом суфікса є **постфікс** – морфематичний елемент з дерівачнов функцій, котрий в мотіванті стоїть аж по релачній (граматичній) морфемі. З помочов постфіксів ся творять невязначены містоназівники (прономіна): *хто-сь, який-сь, хто-же, хто-небудь*.

7.2 СЛОВОТВОРНИЙ ПРЕФІКС

Словотворний префікс ся припоює к словотворній основі зліва (т. з. ёго місце є перед словотворнов основов). Розділ міджі суфіксом і префіксом не є лем в їх позиції в рамках слова, але і в якостных (kvalitatívnych) знаках:

- Споїня префікс + словотворна основа припоминають споїня двойсловных назв, є вольніше як споїня словотворной основы і правобічных формантів (суфікса або комплексу граматичных морфем).

- З фонічного аспекту **на префіксалній граніці не настають алтернації**, може настати неутралізація подля звонкости (znelostná neutralizácia, напр. *підписати* [пітписати], *надкусити* [наткусити], *одсидіти* [отсидіти]). То значить, же морфематична граніця (шев/швик) міджі префіксом і основов є дана ясніше, як граніця міджі основов і суфіксом.

- Варіації гласок у префіксах ся тыкають яву **вокалізації** (т. з. вокалізації нам припоминають приназівники/предложки): **без-/безо-** (*без-зубый, безо-дний*), **над-/надо-** (*над-ставити, надо-рвати, надо-їсти*), **о-/об-/обо-** (*о-звучити, об-косити, обо-рвати*), **од-/одо-** (*од-скочити, одо-знати, одо-брати*), **під-/підо-** (*під-качати, підо-гнути*), **перед-/передо-** (*перед-співовати, передо-грати*), **роз-/розо-** (*роз-бити, розо-рвати*), **в-/во-** (*в-нести, во-йти*), **с-/з-/зо-** (*с-худнути, з-мінути, зо-схнути*).

- З морфематичного аспекту **частёв префікса не є релачна морфема**; слово одводжене префіксом належить до еднакой части речі як і ёго мотівант; окрем виду часослова ся не мінять ані граматичны знакы мотівата.

- Дакотры префіксы з боку значіння і функції ся подобають на приназівники (т. є. самостатны слова), суфіксы не суть самостатныма словами.

Префіксалне словотворіння є тіпичне главно про часослова (вербум): *писати* → *підписати*, *грати* → *дограти*, *йти* → *перейти*, *ходити* → *выходити*, *нести* → *знести*, *робити* → *поробити*, *позерати* → *одпозерати*.

Часословны префіксы ся часто верьствлять (укладують) на себе; але в конкретнім дерівачнім кроці як формант фунгує лем єден префікс: *ховати* → *вы-ховати* → *пере-выховати* → *перевыховлєвати* → *по-перевыховлєвати*; *дерти* → *з-дерти* → *роз-дерти* → *роздерати* → *по-роздерати*; *красти* → *рос-красти* → *роскрадати* → *по-роскрадати*. Інвентарь часословных префіксів не є аж такий великий (*в-/во-, вы-, за-, до-, на-, над-, о-, об-, од-, по-, під-, пере-, перед-, пре-, при-, роз-/рос-, с-/з-/зо-, у-*), але **префіксалне словотворіння є барз продуктівне**.

7.2.1 Функції часословных префіксів

Часословны префікси мають такі функції:

а) Перфективізачну (зміна незавершеного виду на завершений) **видотворну функцію**, т. є. префіксом ся мінить вид часослова з незавершеного на завершений: *йти → при-йти, робити → з-робити, читати → перечитати, спати → до-спати, стояти → встояти, говорити → договорити, читати → прочитати, скакати → перескочити*.

б) Лексично-перфективізачну функцію, т. є. префіксом ся нелем мінить вид часослова, але сучасно ся і модифікує ёго лексичне значіння (зміна в ході (príbehu)/спосібі часословной дії), напр. *робити: зробити, поробити, одробити, виробити, доробити, переробити; сидіти: посидіти, одсидіти, просидіти, висидіти*.

в) Лексичну функцію, т. є. префіксаціов мож творити часослова ай од часослов завершеного виду, в такім припадї ся не мінить вид, лем лексичне значіння: *скочіти → перескочіти, одскочіти, наскочіти, прискочіти*.

Часословны префікси суть поліфункчны, зато ся функція того-котрого префікса не дасть прісно огранічити, напр. префікс **на-** може мати вшыткы три уведжены функції: **на-**писати (перфективізачна) – **на-**варити (лексично-перфективізачна) – **на-**скочіти (лексична).

Префіксалне словотворіння субстантивів і адъєктивів фунгує в меншій мірі. При субстантивах іде о суфікси з конкретным значінём місця, часу і міры: **над-**вага, **під-**выжыва, **анти-**комуніста, **перед-**скокан. В словотворіню адъєктивів ся префікси хоснують при тзв. **елації** (лексичнім ступнєваню) на выражіння великой або малой міры якості: **пре-**мудрый – **за-**мудрый – **при-**мудрый; **за-**куртый – **при-**куртый, **пре-**куртый; **за-**малый – **пре-**малый – **при-**малый; **пре-**добрый – **при-**добрый – **за-**добрый.

Інвентарь присловниковых префіксів є тыж малый: **перед-**вчера, **по-**завтра, **од-**теперь.

Префікси ся вживають при творіню слов **префіксалным словотворным поступом**.

7.3 ГРАМАТИЧНА МОРФЕМА

Граматична морфема фунгує як словотворный формант в тых припадах, кідь ся мотиват одлишує од свого мотиванта лем граматічнов або дакількома граматічныма (респ. релачныма) морфемами, напр.: *камін'-Ø → камін'-а, злат-о → злат-ый, товст-ый → товст-'і-ти, гр-а-ти → гр-а, выбух-ну-ти → выбух-Ø*.

7.4 САМОСТАТНЫ МОРФЕМЫ

Самостатны морфемы ся/сі/собі ся вживають на творіння рефлексивных (zvratných) часослов. Даний словотворный поступ ся зве **рефлексивізація**, напр.: *жыти → жыти сі/собі, оддати → оддати ся, бити → бити ся, говорити → говорити сі/собі*.

7.5 КОМБІНОВАНИЙ ФОРМАНТ

Комбінований формант (конфікс) ся складать з двох (даколи і з трёх) формантів. Поняття комбінованого форманту не є в розпорі з тезов о бінарности словотворной штруктуры, бо конфікс із функчного аспекту ся розумить як єден словотворный формант. Комбіновати ся можуть:

- **префікс + суфікс:** *хмара* → *за-хмар-е-ный*, *горы* → *під-гор-’ський*, *море* → *при-мор-’ський*, *пец* → *при-пец-ок*;

- **префікс + граматічна морфема:** *ног-а* → *без-ног-ый*, *рук-а* → *без-рук-ый*, *довг-о* → *пре-довг-ый*, *добр-’і* → *за-добр-ый*;

- **префікс + самостатны дерівачны морфемы *ся/сі/собі*:** *їсти* → *на-їсти ся*, *сидіти* → *по-сидіти сі/собі*;

- **суфікс + морфема *ся/сі/собі*:** *санк-ы* → *санк-овати ся*, *лиж-ы* → *лиж-овати ся*, *біг-∅* → *біг-а-ти сі/собі*, *плач-∅* → *по-плак-а-ти сі/собі*;

- **граматічна морфема + морфемы *ся/сі/собі*:** *рівн-ый* → *рівн-а-ти ся*, *глух-ый* → *глуш-ы-ти ся*, *добр-ый* → *добр-и-ти ся*;

- **префікс + суфікс + морфемы *ся/сі/собі*:** *жад-ати* → *до-жад-овати ся*, *прос-и-ти* → *до-прош-овати ся*, *їс-ти* → *пере-їд-а-ти ся*, *спів-ати* → *по-спів-овати сі/собі*;

- **префікс + граматічна морфема + морфемы *ся/сі/собі*:** *галуз-я* → *роз-галуз-и-ти ся*, *корін-я* → *за-корін-и-ти ся*, *дум-ы* → *при-дум-а-ти сі/собі*.

8 СЛОВОТВОРНИЙ ВЗОРЕЦЬ

Словотворний зорець є схема, котра зображує формалну штртуру словотворно мотівованого слова. Зображує ся в ній тип словотворной основи (субстантивний, адъєктивний...) і експліцитний словотворний формант. Обща форма словотворного зорця є: $O_x + -\Phi$. Мож єй характеризувати так:

а) Індекс x (ікс) при словотворній основі – значить словотворну основу подля части речі:

- с – субстантивна (назывникова),
- ад – адъєктивна (придавникова),
- в – вербална (часословна),
- адв – адвербіална (присловникова),
- проп – прономінална (містоназывникова),
- пп – партіціпална (пасівний часопридавник),
- нум – нумерална (чісловникова),
- парт – партікулярна (часткова).
- інт – інтеръєкціонална (чуттєсловна).

б) Словотворний формант:

- **Суфіксалний**: выпише ся цілый суфікс і з граматічними морфемами.
- **Префіксалний**: выпише ся цілый префікс (перед словотворнов основов).

• **Трансфлексний** (без дерівачной морфемы): зназорнить ся скорочінєм P_{xn} (при субстантивах і адъєктивах) або Γ_{xn} (при часословах і присловниках), де P є релачна морфема, Γ є граматічна морфема, індекс x значить часть речі а n є число, яке значить догоднутый порядок в рамках тіпу склонёваня або часованя.

Трансфлексны форманти окремых частей речі:

Субстантивы:

- P_{m1} – релачна морфема мужского роду, перше склонёваня,
- P_{m2} – релачна морфема мужского роду, друге склонёваня,
- $P_{ж1}$ – релачна морфема женского роду, перше склонёваня,
- $P_{ж3}$ – релачна морфема женского роду, третє склонёваня,
- $P_{с2}$ – релачна морфема середнёго роду, друге склонёваня,
- $P_{с4}$ – релачна морфема середнёго роду, четверте склонёваня,
- $P_{п1}$ – релачна морфема подвойного роду, перше склонёваня.

Адъєктивы:

- $P_{ад1}$ – релачны морфемы тіпу *новый*,
- $P_{ад2}$ – релачны морфемы тіпу *синий*.

Вербь:

$\Gamma_{в1}$ – часословны ґраматічны морфемы, перше часованя (-е-часованя),

$\Gamma_{в2}$ – часословны ґраматічны морфемы, друге часованя (-и-/і-/ы-часованя).

Адвербіі:

$\Gamma_{адв1}$ – адвербіалны морфемы, тїп *легко*,

$\Gamma_{адв2}$ – адвербіалны морфемы, тїп *добрі*,

$\Gamma_{адв3}$ – адвербіалны морфемы, тїп *помалы*.

• **Рефлексівный:** выпише ся цілый без злучника, тым ся підкреслить, же є то самостатна морфема.

• **Конфіксальный:** префіксална часть ся выпише перед основов, суфіксална, трансфлексна, респ. рефлексівна часть за основов.

Словотворный взорець композітів є комплікованіший, обсягує дві словотворны основы з конкретным індексом як при деріватах, експліцитно выражену спуюючу морфему і формант за другов основов, кідь там є.

Приклады:

судця → судкыня ($O_c + -P_{ж1}$)

масть → мастити ($O_c + -\Gamma_{в2}$)

серьёзный → серьёзно ($O_{ад1} + -\Gamma_{адв1}$)

злато → златый ($O_c + -P_{ад1}$)

мокрый → мокро ($O_{ад1} + -P_{адв1}$)

хворый → хворота ($O_{ад} + -ота$)

Русин → русиньский ($O_c + ьск + -P_{ад1}$)

мороз → морозити ($O_c + -\Gamma_{в2}$)

кум → кума ($O_c + -P_{ж1}$)

скочіти → перескочіти (пере- + O_v)

тяжкый → нетяжкый (не- + $O_{ад}$)

ох → охкати ($O_{інт} + кати$)

вчера → позавчера (поза- + $O_{адв}$)

западати → запад ($O_v + -P_{м2}$)

качка → качай ($O_c + -P_{ад2}$)

пышный → спышніти (с- + $O_{ад} + -\Gamma_{в2}$)

валальский → по валальскы (по- + $O_{ад} + -\Gamma_{адв3}$)

чорна земля → чернозем ($O_{ад} + -о- + O_c$)

руси́ньский і словацький → русиньско-словацький ($O_{ад} + -о- + O_{ад}$)

тверда голова → твердоголовый ($O_{ад} + -о- + O_c + -P_{ад1}$)

9 СПОСОБИ СЛОВОТВОРІНЯ В РУСИНЬСЬКІМ ЯЗЫКУ

Слова в русиньскім языку, подобно як в словацькім, російскім і українськім ся творять двома способами: **морфологічним** і **неморфологічним**.

Подля участи словотворчих афіксів у процесах творіня слов, способи словотвору ся ділять на **афіксалны** і **безафіксалны**.

9.1 ТИПИ МОРФОЛОГІЧНОГО СПОСОБУ ТВОРІНЯ СЛОВ

9.1.1 Афіксація

Основным способом словотворіня в русиньскім языку є **афіксація**, т. є. творіня новых слов помочов **суфіксів** і **префіксів**. Виділяме три способи афіксалного творіня слов:

а) Творіня слов лем суфіксами – **суфіксалный способ** – придаваня суфікса к словотворній основі: *млин* – *мли**нарь***, *робота* – *робі**тник***, *фотбал* – *фотба**ліста***.

б) Творіня слов лем префіксами – **префіксалный способ** – придаваня префікса перед словотворну основу мотіванта: *робити* – ***пер**еробити*, *автор* – ***сполу**автор*, *мудрый* – ***пре**мудрый*.

в) Творіня слов сучасно префіксами і суфіксами є **префіксално-суфіксалный способ** – додаваня к словотворній основі префіксів і суфіксів нараз: *обд**ера**ти*, *під**пи**сати*, *сородин**ець***.

9.1.2 Безафіксалны словотворны поступы

При **безафіксалных** словотворных поступах ся вживають такы словотворны компоненти, як: **основы слов**, **слова в цілім** і **споїня слов**. Подля способу їх словотворного вивживаня безафіксалне словотворіня евідує такы способи:

а) **Усічіня кінцевої части слова** або основы слова. Найпродуктивніше функціонує при словотворіню назывників од часослов, напр.: *бігати* – *біг*, *крічати* – *крик*, *плакати* – *плач*, *співати* – *спів*, *рычати* – *рык*...

б) **Складаня основ слов** з помочов з'єднуючого гласного **-о-** або без нёго, напр.: *літ-о-пис*, *кул-ё-мет*, *горізнач*...

в) **Абревіація – абревіатуры частковы** – в русиньскім языку тот способ словотворіня є непродуктивний, перебирають ся до нёго переважно абревіатуры з інших языків, главно словацького, але під впливом традиції і подля потреби спорадично і з українського ці російського, напр.: *Пліноспол*, *Газпром*, *стінгазета*...

В писмовім прояві ся вживають скорочіня тіпу: *і т. д.*, *Инж.*, *доц.*, *ул.*, за котрыма ся пише точка. Окрему групу представляють значкы, напр.: *м*, *км*, *цм*, за якими точку не ставиме.

9.2 НЕМОРФОЛОГІЧНІ СПОСОБИ ТВОРІНЯ СЛОВ

В русиньскім языку новы слова ся можуть творити і неморфологічними способами:

1. Лексично-сінтаксичним способом – зростанём словных споїнь до єдного слова, яке ся найчастіше односить к присловникам, чісловникам ці придавникам, напр.: *засвітла, потемрі, нижепідписаний, пятьсто, оддавна*. В рамках даного способу словотворіня часто стрічаєме слова, які vznikли внаслідку скорочіня двой-словных або вецесловных назв. Такий поступ ся зве **універбізація**, напр.: *мінерал-на вода – мінералка, асфалтова путь – асфалтка, школярь пятой класы – пятак*. Уведжены слова суть штілістично признаковы, найчастіше ся находять в говорівім штілі. Опаком універбізації є **мултівербізація**, коли єднословна назва ся замінять вецесловнов, причім набыває інше, шпеціфічне значіня. Мултівербізація є частым явом главно в одборнім языку. Порів.: *Газда орав глубоко. Тракторіста провів (зробив) глубоко орбу*.

2. Морфологічно-сінтаксичним способом – переходжінём слов з єдної часті речі до другої. Частыма суть **субстантївація** – переход іншых частей речі к назывникам, напр.: *молодой, хворой, ученый*, і **адвербіалїзація** – переход іншых частей речі к присловникам, напр.: *кроком, скоком, бігом, плачом*.

3. Лексично-семантичним способом – вивжыванём уж екзистуючіх в языку слов на названя іншых предметів, напр.: *сіль – мінерал*, який ся вжыває до стравы, і *сіль – главна ідея* (напр. *В чім є сіль твого жывота?*), *правда* – філософічна категорія, і *Правда* – назва новинок, *Волга* – назва рікы, і *волга* – назва особного авта.

10 СПОСОБЫ СЛОВОТВОРІНЯ ОКРЕМЫХ ЧАСТЕЙ РЕЧІ

10.1 ТВОРІНЯ НАЗЫВНИКІВ

10.1.1 Творіня назывників суфіксами

Суфіксальний спосіб в русиньскім языку, окрема назывників, є основним способом творіня слов і при трёх далшых повнозначных частях речі: **придавниках, часословах і присловниках**. Даний спосіб словотворіня ся визначає великов пестростёв словотворных суфіксів, з яких многы суть сполочны як про русиньскый, так про український язык, і таких, з яких многы суть згодні про русиньскый і словацькый язык, што є дане шпеціфічним поставлїнєм русиньского языка в переходній зонї міджі виходославянськов і западославянськов языковов ґрупов. В якійсь мірі русиньске словотворіня є представлене в окремых лексічно-семантичних ґрупах і суфіксами властныма (напр.: *качка* – *кача*, *облак* – *облача*, *хустка* – *хустя*). Подобна характерістика платить і про словотворіня іншых частей речі.

Назывники творять словотворно найрозвинутішу часть словной засобы. Система словотворных суфіксів є стабілізована, але поступно і в русиньскім языку здомашнюють дакотры суфіксы „европского“ характеру, напр.: **-ант** (*практикант, комедіант*), **-ент** (*дірієнт, абстїнент*). Словотворны суфіксы ся споюють до ґруп подля семантичних крітеріїв, зато і вшыткы одводжены назывники ся ділять подля семантичних крітеріїв на: **назвы особ, назвы предметів і настроїв, назвы міста, назвы властностей і назвы дії**. К тым ґрупам належать і **назвы женьських особ, назвы з новым одтїнком у значїню – здрібнілы (демінутівы) і збівшены (аугментатівы) назвы, громадны назвы**.

Назывники ся творять од часословных, придавниковых і назывниковых словотворных основ посередництвом таких суфіксів:

А. Суфіксы, з помочов яких ся творять назвы діючої особи або назвы особ подля їх властностей: **-арь** (-ярь): *писарь, коминарь, малярь, столярь*; **-ач** (-яч): *копач, орач, сїяч*; **-ак** (-як): *жобрак, вояк*; **-ець**: *шпортовець, стрїлець*; **-ц-я**: *владця, заступця*; **-іц-я (-ніц-я)**: *царіця, служніця*; **-ник (-овник, -евник)**: *дражник, златник, плуковник, дружественник*; **-к-а**: *учітелька, докторка*; **-ічк-а**: *хірургічка, філологічка* і ін.

Б. Суфіксы, з помочов яких ся творять назвы предметів і настроїв: **-ак** (-як): *держак, маяк*; **-анк-а** (-янк-а): *писанка, склянка, солянка*; **-ачк-а** (-ячк-а): *скушачка, вертячка*; **-енк-а**: *часенка, подобенка*; **-ив-о** (-ів-о): *паливо, печіво*; **-ин-а**: *свинина, кочанина*; **-інь**: *перстїнь, гребїнь*; **-к-а**: *прикryвка, утерка*; **-ок**: *покладок, молоток*; **-л-о (-дл-о)**: *шыло, мыдло, сїдло*; **-нічк-а**: *леднічка, морознічка*; **-ник**: *чайник, квітник* і ін.

В. Суфіксы, з помочов котрых ся творять зобшуючі і абстрактны назвы: **-б-а**: *стрільба, сїйба*; **-ств-о**: *братство, дітинство*; **-їзм**: *патріотїзм, русинїзм*; **-ин-а** (-ін-а): *давнина, величіна*; **-об-а**: *староба, довжоба*; **-ость**: *радость, старость*; **-к-а**: *шырька, довжка*; **-н-я (-ін-я)**: *спаня, саджїня*; **-т-я**: *битя, питя*; **-в-а**: *женитва, молитва* і ін.

Г. Суфікси, з помочов яких ся творять назви місця: **-анк-а** (-янк-а): кендерічанка, жытнянка; **-н-я** (-арн-я): пекарня, клеярня; **-іц-я** (-ніц-я): книжниця, пивниця; **-ник:** курник, голубник; **-иск-о** (-іск-о, -ениск-о, -аниск-о/-яниск-о): смітиско, боїско, парениско, бандурчаниско, конопляниско; **-я:** роспутья, розопря і ін.

Г. Суфікси, з помочов яких ся творять назви властностей: **-об-а:** староба, гнилоба; **-от-а:** доброта, густота; **-ств-о:** шаленство, лінивство; **-тв-о:** добрацтво, силацтво; **-ость:** слабость, малость; **-інь:** шырочінь, высочінь і ін.

Е. Суфікси, з помочов яких ся творять назви з новим одтінком у значіню. Суть то суфікси суб'єктивного оцінювання 1. ступня (напр. *дзвін-ок*) і 2. ступня (*дзвін-очок*), причім основны значіння деріватів з нима означують:

а) Зменшеность: **-ик** (-ік): братик, кочік; **-ок** (-очок): листок, дзвіночок; **-к-а** (-очк-а, -оньк-а): хыжка, лампочка, головонька; **-енк-а:** студенка, зоренка; **-а** (-я): кача, куря; **-атк-о:** мачатко, мисятко і ін.

б) Збівленость (з пейоративнов конотаціов): **-аль:** носаль, горбаль; **-ач:** бородач, головац; **-иск-о:** бабиско, псиско; **-ищ-е:** домище, бородище; **-ош:** плаксош, чаптош; **-уг-а** (-юг-а): пиячуга, циганюга і ін.

Є. Суфікси, з помочов яких ся творять громадны назвы: **-ник:** березник, дубник; **-нич-а:** ягодничка, малиничка; **-ін-я:** бандурчіня, фасоліня; **-івл-я:** копачівля, конарівля; **-ин-а** (-овин-а): звірина, садовина; **-ств-о:** лодьство, школство; **-я:** прутя, скаля; **-анк-а** (-янк-а): кендерічанка, былянка, капустянка і ін.⁷

10.1.2 Творіння назывників префіксами

Назывники в русиньскім языку ся творять з помочов префіксів домашніх і по-жычених.

З домашніх префіксів фреквентованыма суть: **над-, під-, при-, пре-, пред-, без-, до-, за-, по-, вы-, не-, пів-,** напр.: *надвыроба, підрозділ, призвук, пречудо, предпис, безнадій, доісторія, загранича, покрик, выкрик, незгода, півправа* і ін.

В русиньскім языку функціонують слова утворены і з префіксами чужого походжіня: **ана-, анти-, архі-, де-, віце-, діс-, екто-, екс-, екстра-, ім-/ін-, інтер-, ко-/ком-, кон-, контра-, про-, прот-, ре-, суб-, супер-, ультра-,** напр.: *анабаза, антівірус, архієпіскоп, денаціоналізація, віцепрезидент, дісгармонія, ектогенеза, експрезидент, екстрамода, імміграція, інваріант, інтерлінгвістика, кооптація, компатріот, контекст, контрабанд, протектор, протоігумен, реоптація, субконтинент, супергенератор, ультрамікроскоп* і ін.⁸

7 Плішкова, А.: Найфреквентованішы словотворны поступы субстантивних деріватів. Іп: Бенькова, М. (ед.): *Літературна творчість М. Мальцовской в контексті сучасной русиньской літературы* : Зборник рефератів з Міжнародного літературного семінара к недожытым 60-ым народенинам авторкы, 2. децембра 2011. Пряшів: Пряшівска універзіта в Пряшові - Інштїтут русиньского языка і културы, 2011, с. 68-80.

8 Ябур, В. - Плішкова, А. - Копорова, К.: *Русиньска лексіка на основі змін у правилах русиньского языка про основны і середні школы з навчалным русиньскым языком і з навчанєм русиньского языка. (Правописный і граматичный словник.)* Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2007.

10.1.3 Творіння називників сучасно префіксами і суфіксами

Чисто префіксально-суфіксальне словотворіння називників в русиньскім языку є малопродуктивне. Є ним утворена частина одназвивникових і одчасословних утворінь, оформлених **префіксально-суфіксальними парами**: **пере-, об-** ... **-к-**: *перегрызка, обрізки*; **роз** - ... **-к-**: *розвалка, розбушка*; **рос-** ... **-а-**: *роspутя* і ін.

В основі бівшій частини префіксально-суфіксальних називників лежать приназвивниково-назвивникові злуки, припоєні к називниковому або часословному основі, які ся оформляють слідуєчими парами: **за-** ... **-ічк-**, - **'а**: *заушнічка, Закарпатя*; **під-** ... **-н-**, **-ин-**, - **'а**: *підбородник, підхвостина, Підкарпатя*; **при-** ... - **'а**: *присловія, Прикарпатя*; **за-, при-** ... **-ок**: *запяток, припецьок*; **при-** ... **-ник**: *приназвивник, присловник*; **під-** ... **-ок**: *підпалок*; **по-** ... **-ц-**: *порадця* і ін.

10.2 ТВОРІННЯ ПРИДАВНИКІВ

10.2.1 Творіння придавників суфіксами

Суфіксальним способом ся творять **якостны, односны і присвойны придавники**.

Якостны придавники ся творять помочов суфіксів: **-ав-** (-яв-): *жылавый, качурявый*; **-аст-** (-яст-): *теркастый, кривулястый*; **-ат-**: *головатый, бородатый*; **-ив-**: *лінивый, плаксивый*; **-ист-**: *конаристый, доджанистый*; **-н-**: *радостный, розумный*; **-ован-**: *квіткований, смужкований*; **-оват-**: *жыловатый, волёватый*; **-овит-**: *їдовитый, працюватый*; **-езн-**: *величезный, грубезный*; **-іцк-**: *добріцкый, маціцкый*; **-еньк-**: *сивенькый, чорненькый*; **-оньк-**: *крегонькый, тононькый*; **-лив-**: *бісідливый, ганьбливый*; **-уч-** (-юч-): *пишущій, літающій* і ін.

Односны придавники ся творять помочов суфіксів: **-н-**: *народный, літній*; **-ак-** (-як-): *четверакий, двоякий*; **-ан-** (-ян-): *бандурчаний, вовняный*; **-ов-** (-ёв-): *липовый, полёвый*; **-ьск-** (-ск-): *морський, пряшівський*; **-ушн-**: *зимушній, літушній*; **-шн-**: *вчешний, вонкашний*; **-ч-**: *вонячий, пахнячий*; **-алн-**: *театральний, формальний*; **-арн-**: *дисциплінарний, легендарний*; **-івн-**: *інштінктивний, масівний*; **-ічн-**: *географічний, педагогічний* і ін.

Присвойны придавники ся творять помочов суфіксів: **-ів**: *братів, няньків, дідів*; **-ин**: *мамин, бабин, сестрин*; **-ій** (-ачій, -ячій): *вовчий, качачій, рыбацький* і ін.

10.2.2 Творіння придавників префіксами

Подобно як називники, і придавники ся творять помочов домашніх і пожычених префіксів, з яких бівша частина є приназвивникового походжіня: **пра-, су-, пре-, пред-, без-/бес, небез-/небес-, до-, за-, з-, над-, не-, перед-, під-, по-, при-, поза-, общо-, поло-**, напр.: *праруський, сумірний, предобрий, предвічний, безногий, бесспорный, небездухый, небесхыбный, довойновый, заграничний, задовгий, зъявный, надокенный, неконечный, передволебный, підводный, подорожний, прикладный, позавчешний, общоосвітній, положрубый* і ін.

Пожыченими придавниковими префіксами ся збігають з називниковими: **а-, анти-, архі-, діс-, квазі-, про-, сін-, супер-, ультра-**, напр.: *аморальный, антибактеріальний,*

архієпіскопський, диспропорційний, квазінаучний, прорусинський, сінгенетичний, суперсучасний, ультравысокий і ін.

10.2.3 Творіння придавників сучасно префіксами і суфіксами

Чисто префіксально-суфіксальним способом придавники в русинському языку ся скоро не творять. В языку екзистує мало таких придавників, звичайно історично утворених од часословних основ помочов префіксально-суфіксальних пар: **о-**, **об-**, **су-**... **-н-**, напр.: *обачный, обшырный, сучасный* і ін.

В сучаснім русинському языку префіксально-суфіксальні придавники ся творять од приназивниково-називникових злук, злук часослова з частков НЕ, а тыж од дакотрых називникових і часословних словотворних основ. Споміджі придавникових суфіксів найфреквентованішыма суть: **-н-**, **-ов-**, **-ан-** (*-ян-*), **-ьск-/ск-**, **-зьк-**, **-ічн-**, **-лив-**, **-лн-**, **-ови-**, **-аньск-** (*-яньск-*) і цілий ряд префіксів приназивникового походжіня, з яких про дакотры є характерістична словотворна синонімність: а) **повна**, або б) **часточна**, напр.: а) префікси **до-** і **перед-**, напр.: *доісторичный* і *передісторичный*; **над-** і **понад-**, напр.: *надоблачный* і *понадоблачный* і ін. Найчастіше ся вживають слідуючі: **без-/бес-**: *безафіксальный, бессмертный*; **од-**: *одчасословный, одвікий*; **до-**: *добуржоазный, дохристіанський*; **за-**: *заграничный, закарпатський*; **міджі-**: *міджіштатный, міджівойновий*; **на-**: *назорный, набоженський*; **над-**: *надгробный, наддунайський*; **перед-**: *передъярний, передмаёвый*; **під-**: *підземный, підводный*; **по-**: *пообідній, пореволучный*; **поза-**: *позавчешній, позазавтрашній*; **при-**: *приміський, прибережний*; **проти-**: *протиштатный, протитанковый*; **мімо-**: *мімошкольський, мімоштатный* і ін.

Частка-префікс НЕ ся споює переважно з префіксальними часословними основами завершеного виду, а рідше – з беспрефіксальними часословними основами незавершеного виду, напр. *незламный, незабытний, нерозумный* і ін.

10.3 ТВОРІНЯ ЧАСОСЛОВ

10.3.1 Творіння часослов суфіксами

Часослова в русинському языку ся творять помочов суфіксів: **-і-** (*-ї-*): *дівчити, нарібчити, клеїти, кроїти*; **-и-**: *квасити, веселити*; **-ова-** (*-ёва-*): *майстровати, кралёвати*; **-а-** (*-я-*): *слухати, вечеряти*; **-ну-**: *глухнути, сліпнути*; **-ка-**: *выкати, тыкати* і ін.

10.3.2 Творіння часослов префіксами

В русинському языку творіння часослов помочов префіксів є живе. Вывживають ся вшиткы префікси, а то і такы, котры не функціонують як паралелны приназивники (*вы-*, *роз-/рос-*).

Префікси дають часословам значіння **току (смеру) дії** (*выйти, обыйти, дойти*), **зачатку або кінця дії** (*донести, принести*), **потворёваня дії** (*побіговати, постуковати*) і ін. З єднов часословнов основов ся можуть споєвати два або і три префікси: *поодкрывати, понаповідати, понаприносити* і ін.

К основним префіксам в часословнім словотворі русинського языка належать:

в- (во-)/у- (уво-), вы-, од- (одо-), до- (ді-), за-, з- (зо-, зі-, із-)/с- (іс-, со-), на-, над- (надо-), о-, об- (обо-), пере-, перед-, під- (підо-), по-/пі-, попо-, при-, про-, роз- (розо-)/рос-, напр.: *вдарити/ударити, войти/увойти, вибігнути, однести, одобрати, добити, дістати, заробити, зробити, зостричі, зістати, ізмыти, сфарбити, ісфалшовати, соединити, набрати, надвигнути, надогнати, обыйти, оббити, обограти, перенести, передплатити, підпалити, підобрати, покрити, піти, попозерати, прибігнути, проповідати, розрізати, розорвати, розскроїти* і ін.

Пожычених часословных префіксів ся вживать порівняно менше, як називниковых, суть то напр.: **де- (дез-), діс-, ре-**, напр.: *денаціоналізувати, дезорьєнтовати, дискваліфікувати, реорганізувати* і нима ся творять главно чужді слова.

10.3.3 Творіння часослов сучасно префіксами і суфіксами

Префіксално-суфіксалным способом часослова ся творять од менных (називниковых, придавниковых, містоназивниковых і числовниковых) і часословных основ.

10.3.3.1 Часослова утворены од мен

Найпродуктивніше є творіння часослов префіксално-суфіксалным способом од називниковых і придавниковых словотворных основ. В русиньскім языку найшыршы можности творити словотворны пары з префіксами мають часословны суфікси **-і- (-ы-, -и-)**. К найпродуктивнішым префіксам належать: **з-/с-**: *збогатити, спорожнити*; **у-/в-**: *удобрити (ся)/вдобрити (ся), уродити (ся)/вродити (ся)*; **вы-**: *выпорожнити, выкорініти*; **од-**: *оддовжыти, одважыти*; **за-**: *залюднити, заводнити*; **на-**: *надымити, насытити*; **о-/об-**: *обалити, обдарити*; **по-**: *полегшыти, потурчіти* і ін.

10.3.3.2 Часослова утворены од часослов

Префіксално-суфіксалным способом од часословных основ є утворена порівняно невелика група часослов. Найпродуктивнішыма словотворныма тіпами суть префіксално-суфіксалны пары: **по-, вы-, під-, при-, пере- ... -ова-**: *поспівовати, вывідувати ся, підкреслєвати, притаковати, перескаковати* і ін.

10.4 ТВОРІНЯ ПРИСЛОВНИКІВ

10.4.1 Творіння присловників суфіксами

Суфіксалным способом ся творять присловники од:

а) Основ якостных придавників з помочов суфіксів: **-о (-ё)**: *красно, порожнё*; **-і (-ї)**: *важні, добрі*; **-оньк-, -еньк-, -оніньк-, -іцк-** (здрібніло-пестливы формы): *тихонько, дрібненько, тихонінько, добріцко...*

б) Од називників суфіксом **-ом**: *кроком, скоком, часом*.

10.4.2 Творіння присловників префіксами

Присловники ся творять од:

а) Придавників у непрямах падах в споїню з приназивниками-префіксами: **з-** (**с-**), **за-**, **до-**, **од-**, **на-**, **не-**, **пре-**, напр.: *здавна, справа, завидна, догола, оддавана, набіло, немило, пребогато...*

б) Назывників з приназивниками-префіксами: **в/в-**, **на/на-**, **по/по-**, **з/з-**, **од/од-**, напр.: *в зимі – взимі, на споді – насподі, по добрім – подобрім, з рана – зрана, од рана – одрана...*

в) Присловників з префіксами: **од-**, **до-**, **пре-**, **поза-**, **перед-**, **на-**, **за-**, напр.: *одднесь, дотеперь, позавтра, премного, позавчера, передвечур, наспак, завелё...*

г) Містоназывників в споїню з приназивниками або частками: *(з)выдтам, потім, даколи, даяк і ін.*

10.4.3 Творіння присловників сучасно префіксами і суфіксами

Найпродуктивнішов словотворнов паров при творіню присловників у русиньскім языку є споїня приназивників-префіксів **на-**, **в-/у-**, **по-** **найчастіше із придавником, часопридавником, присловником із суфіксом -к-**: *навыкручанкы, в/употемку, украдомкы, постоячкы і ін.*

Присловники ся творять і од **містоназывників** з помочов приназивника **по**: *по нашім, по твоїм*; подобно і од **придавників**: *по приятельскы, по русиньскы*; **числовників**: *по перше, по двоє і ін.*

V.

СИТАКЦИ

1 Предмет синтаксиса

Синтаксис і морфологія суть дві частини, які творять граматіку, науку о граматичній будові мови. Морфологія, як частина граматіки, ся заберать формалнов сторонов слів, їх граматичними категоріями і на основі того їх класифікацій на частини речі. Синтаксис, на розділ од морфології, ся заберать будовов (ставбов) звязной речі, сполучень слів до великих одиниць, то значить структуров речінь і синтаксис (словозлучень або словозлучінь) і їх типами.

Інакше повіджене, синтаксис ся заберать:

- а) описом і штудієм способів організації або сполучень слів (словформ) до синтаксис (словозлучень) і речінь,
- б) функціонувань слів у синтаксисах і речінях,
- в) а також описом структур і типів синтаксис і речінь.

Также, предметом синтаксиса є:

- а) речінь, як основна синтаксична одиниця,
- б) синтаксис, як синтаксична одиниця низшого типу,
- в) а також функціонувань слів і їх форм у речінь і в синтаксисі.

Напр.: *Я був вчора в школі. Ты была вчора в школі? Вставай скоро і бігом до школи! Ой, коби не было треба іти до школи!; писати писмо; шумні писати; довге писмо...*

Также в синтаксисі виділюємо такі одиниці (конструкції):

1. синтаксисичні (синтаксис, склад);
2. речіньові (речінь);
3. полупредикативні (полуречіньові);
4. зложено-речіньові (зложене речінь).

2 Речінь

В кожній бісіді можемо розпознати слова, групи або громади слів т. зн. сполучень слів, котрими вповідаємо свої думки (мысли): інформуємо (розповідает) нима о дакій ці дачі, звідуємо ся на дашто, розказуємо дакому, желаємо (жычімо) собі або дакому дашто і просимо дакого або дашто, напр.: *В літі ходжу помагати бабці на поле. Сонце гріє. Додж ліє. Люблю читати повіданя Марії Мальцовской. Подай мі крейду! Пійдеш завтра до редакції? Коби уж сонце засвітило! Встань!* і т. д.

Такі єднотливі слова, сполучень слів до синтаксиса а синтаксис до цілих вповідей, котрі суть у згоді з граматичними нормами і виражають звичайно якусь закінчену думку, называємо речінями.

Дефініцій речінь є дуже много. Напр.: німецький лінгвіста Ріс цитує в своїй книжці *Was ist ein Satz?*, котра вышла в Празі іші в 1928 році, выше 300 розлічных дефініцій речінь. При дефінованю речінь залежить од того, на што автор кладе основну вагу, што підчаркує як речіньотворний акт. Уведьмо сі пару прикладів дефінованя речінь дакотрими лінгвістами:

1. Проф. Ян Светлік, знамый словацький синтактик, дає таку дефініцію речінь: „Речінь – то є основна одиниця мовного розуміваня (комунікації), обсяг

котрої є в граматичній кореляції (взаємнім одношіню) із реалностєв."

2. Оравец і Байзікова у високошкольскім учебнику *Súčasný slovenský jazyk – Syntax* підчаркують тыж, же дефініцій речіня є много і залежить од того, што автор підчаркує як главне при дефінованю речіня.

З уведженого виходить, же:

- а) кідь підкреслюєме **обсяг**, т. зн. обсягове наповнїня, так дефіновати бы ся могло так: Речінєм высловлюєме єдну цілостну думку (*ucelenú myšlienku*) – така є найстарша школьска дефініція;
- б) кідь преферуєме **інтонацію**, так дефініція бы могла звучати так: Речіня творить єдно ціле (*celok*), виділене кінцєвов павзов і особитов інтонаціов перед нєв (бо każde речіня має свою тіпову інтонацію);
- в) кідь підкреслюєме **граматічне упорядкованя**, так дефініція бы могла быти така: Речіня є граматічно упорядковане споїня слов, котре обсягує (має в собі) єдну предікатівну сінтаґму або єдну предікатівну основу (*vetný základ*). Предікатівность або предікація є граматічным значінєм каждого речіня. Указує на одношіня выповіді к реалности через предікатівны граматічны категорії способу, часу і особы;
- г) кідь підчаркуєме **модальный аспект**, так бы могла дефініція речіня визерати так: Речіня є елементарне словне (словесне) зауятя позіції ку мімоязыковій скutoчности. Є то словна (словесна) презентація мімоязыковой скutoчности як реалной або нереалной (т. зн. можной, правдоподобной, потребной, желанной/жыченой і т. д.).

З высше уведженого виходить, же повну дефініцію речіня бы сьме могли вытворити ці сформуловати так, же бы сьме до нєй всунули ушыткы 4 аспекти. Суть і такы дефініції, але суть барз комплікованы і барз обшырны. Мы будеме знати, же każde речіня мусить мати свій обсяг, свою інтонацію, своє граматічне оформлїня (т. є. предікацію), свій модальный аспект. То значіть, же найважнїшы знакы речіня суть: **предікатівность (предікація), обсягова самостатность, інтоначна ограніченость, граматічна організованость.**

І так, граматічным значінєм каждого речіня є предікатівность, то є одношіня обсягу речіня к реалности через предікатівны граматічны категорії. Тото одношіня ся досягує передущыткым за помочі **форм способу** (індік., імпер., кондіц.), **форм часу** (тепер., мин., буд.) і **форм особы часослов**. Представлїня того, што ся говорить (передавать речов) як реалне або як нереалне (т. є. може, правдоподобне, потребне, желане/жычене і ін.), называєме **модальностєв**. Напр.: *Змерькать ся. Вітор дує. Косив єм з дїдом нашу луку. В неділю піду до церькви* = в тых речінях є выражена реална модальность; *Кобы я мав, люде добры, міліон євр, та бы-м походив цілый світ* = іреална/нереална модальность (условна, подмінена).

Кажде речіня має свою тіпову **інтонацію**. Без одповідной інтонації не мож повісти, же речіня є закінчене. Напр.: *Зузка бывать в інтернаті. Прийдете днесь на ослavy русиньской пресы? Утікай скоро домів!* і т. д.

По кождім выповідженім речіню робиме павзу, а по кождім написанім речіню кладеме точку, звідалник або выкрічник, напр.: *Свадьба в селі была забавов не лем про родину, але про ціле село. Штефан ся женить? Люде добры, співайте, весельте ся! Хвала Богу, же сьте пришли!*

По высвітліню основых понять, вернийме ся назад ку тому, з чого ся складають єднотливы речіня, то значить к їх компонентам і к словным споїням, сінтагмам.

3 Сінтагматіка

Сінтаксічны споїня (сінтагмы)

Кажде речіня ся складать із єднотливых **компонентів**. **Компоненты** речіня называєме ёго членами. Членами речіня можуть быти лем повнозначны слова: назывники (субстантївы), придавники (адъєктивы), чїсловники (нумералїї), містоназывники (прономїны), часослова (верба) і присловники (адвербії).

В школьскім описі мож прияти тезу, же членами речіня суть тоты слова в складї речіня, котры одповідають на будьякы вопросы. Слова, котры суть в складї речіня, але не одповідають на хоцьякы вопросы, не суть окремыма членами речіня і называють ся служебныма словами (приназывники, злучники, часткы і чутеслова – інтеръєкції).

Члены речіня можуть быти єдно- і многовыразовы, як напр.: приназывниковы і порівнюючі выразы тіпу: *під дахом, ведно з яліцями, як ягода*; або словотворчі комплексы тіпу: *дітята – соколята, хлоп – дуб* і т. п., ці фразеологізмы тіпу: *молоко на бороді, мати на сумлїню* і т. д.

Члены речіня суть міджі собов споєны одношінями:

1. прирядной або
2. підрядной ці взаємной граматічної завислости (залежности).

Прирядным ся называють сінтаксічне споїня, в котрім суть компоненты рівноправны, напр.: *Дївка і сын штудують на высокій школї. Юрко писав і читав найліпше з цілой класы.*

Підрядныма ся называють сінтаксічны споїня, в котрых компоненты не суть рівноправны, єден з них є надряджений а другый підряджений, напр.: *Наша дївка штудує* (дївка – надряджений комп., наша – підряджений компонент). *Хлопці красно (-ї) співають* (співають – надрядж. к., красно(-ї) – підрядж. комп.) і т. д.

Суть три тіпы споїнь/сінтагм підрядности: згода (zhoda), вязаня (vāzba) і прилігання (primkúnanie).

В споїню/сінтагмі **згоды** підрядне слово має граматічны формы згодні з формами надрядженого (главного) слова, напр.: *Новый кабат (нова сукня) має шумный взор. Мені (мі) ся любить фарба нового кабата (новой сукні). Бісїдовали сьме о новім кабатї (новій сукні). В скленї (в обходї) є много новых кабатів (новых сукень)* і т. д. В наших прикладах є надрядженим членом назывник (субст.) – *кабат (сукня)*, а підряджене слово – *новый (нова)* му підряджує свою форму паду, чїсла і роду (згоджує ся з ним). Далшы приклады: *котра хыжа, чїї боканчі (топанкы), пятый день, дві жены, выпраны сорочки (кошулі), горы Карпаты* і т. д.

В споїню/сінтагмі згоды підряджены слова найчастїше функціонують як члены речіня **придаткы** (атрібуты).

В споїню/сінтагмі **вязаня** не є згоды форм обидвох членів, але підряджений член (назывник або містоназывник) має вызначену (určenú, determinovanú) форму

паду (будь без приназивника, або з приназивником). Форма підрядженого члена синтагми:

а) або є детермінована надрядженим членом, што є тзв. **міцне вязання**, напр.: *зробити роботу, пустити ся стола; пустити ся до роботи; налляти води/воду; уварити пироги; замісити тісто; упечі з тіста* і т. д.;

б) або залежить лем од вираженого значіння, што є тзв. **слабе вязання**, напр.: *вийти з хыжы, перед хыжу, за хыжу, до поля, на загуменку, од сусіда, на гарадічі* і т. д. Підряджений член є в речині **объектом** (предметом).

Ту ся падовов формов конкретізує лем присловникове ці обставникове значіння (де?, одкы?). Підряджений член уж не є объектом, але **обставником**.

Зміна форми надрядженого слова не мінять форму підрядженого слова, она зістає така сама, напр.: *Хыжа нашого діда стоїть на краю села. За хыжов нашого діда уж є лем поле. В хыжи нашого діда є стародавний пец.*

Надрядженим членом в синтагмі вязання можуть быти **особны часослова, назывники, часопридавники** (партіціпії), **часоприсловники** (транспресівы), **придавники** (адъектівы), **присловники** (адвербії), напр.: *Штудентка ся нахылила над книжков. Самотны жнива в наших селах проходили у великій почести ку каждому колоску. Бочка была стягнута ряфом із доброго желіза.*

В споїню/синтагмі **прилігання підряджене слово є незмінне**, напр.: *бісїдовати голосно, прийду завтра* і т. д. О тім, же незмінны слова *голосно, завтра* суть підряджены (або завислы) словам (од слов) *бісїдовати, прийду*, ся дізнаме лем із значіння. Іншы приклады: *В наших горах буки ростуть високо. Принесений хліб ціловали перепрошуючі* і т. п.

Прилігання (на розділ од згоды і вязання, котры суть такзваныма морфологічныма способами споїня) **є чісто синтаксічным способом виражіння приналежности члена** до синтагми. А тепер пару далшых позначок к синтагматіці:

1. Таки члени речіння, котры не суть граматічно підряджены іншым членам речіння, называєме **главныма членами речіння**. Граматічна завислость міджі главныма членами речіння є взаємна (реціпрочна), напр.: *Юрко пише. Сніг падав. Мати співають* і т. д.
2. В речіннях ся тыж стрічають слова, котры не входять до синтаксічных споїнь (синтагм) з іншыма словами, напр.: *Твоя хворота, Петре, ня барз смутить*. Слово „Петре“ ся не вяже з никотров частїв речіння. Або: *Ой, знам го, знам*. Слово „ой“ ту зістає мімо споїня (синтагмы) і т. д.

А тепер іщі пару слов к термінології і к тіпам синтагм (словных споїнь):

- А. Найскорше сі повіджме, **што є синтагма**, поспробуйме дати ей дефініцію: Синтагма є лінарне граматічно оформлене споїня мінімално двох синтаксічных членів, котры ся находять в істых (даяких) синтаксічных і семантічных споїнях.
- Б. Говорили сьме уж, же тоты споїня міджі членами речіння можуть быти **прирядны і підрядны**. На основі того ся вказують в синтагмах **два тіпы** одношінь:

1. координативні,

2. детермінативні.

Сінтагми з координативними одношіями слов то суть такы, де суть взаємно споєны два або веце слов прирядным способом як єднородны і рівноправны члєны, напр.: *Петер, Вєра і Наташа грають і співвають. Дітвак має великы, мудры очі. Василь не одпочівать, але ся учить. Підєме до дївадла або до кїна. Ходимє до школы як в зимі, так ай в літі* і т. д. Тото суть приклады координативных (прирядных) сінтагм.

Сінтагми з детермінативними (підрядными) одношіями слов суть такы, в котрых суть взаємно споєны надряджены і підряджены сінтаксичны члєны рєчіня, якы впливають єден на другого, але єден є все підряджений другому, є од нєго завислый.

Треба розлишовати **двоякы детермінативны сінтагмы**:

а) **з єдносмерным** (єднонапрямовым) детермінативным одношінєм;

б) **з двосмерным** (двонапрямовым) або двобічним ці взаємным (реціпрочным) детермінативным одношінєм.

К сінтагмам детермінативного тїпу з **єдносмернов детермінаціов** належать:

1. **власна детермінативна сінтагма** (determinatívna, určovacia syntagma, sklad) тїпу: *зелєный стром, велика лука, братова книжка, віршы Сухого, добрі чітать, бывам в інтернатї* і т. д.;

2. **обєктна сінтагма** (objektová, predmetová syntagma) тїпу: *чітам роман, куп цукру, любує ся образом (або дівчатєм), пілотую єроплан, спокійный з роботів* і т. д.

Пару позначок ід каждому із тых двох тїпів:

а) **Детермінативна сінтагма** – то є споїня двох члєнів з детермінативным одношінєм міджі главным, граматічно надряджєным і завислым, граматічно підряджєным члєном, котры суть споєны міджі собов способом **згоды** або **прилігання**.

В детермінативній сінтагмі ся може выразати признак (ознака) предмета (*высокий стром*), признак процесу і діяня (*довго бісїдує*), признак признака (*барз добрый, дуже довго*) і т. д.

б) **Обєктна сінтагма** – то є споїня двох члєнів з детермінативным одношінєм надрядженого члєна к підрядженому. Підряджений члєн сінтагмы выступать в роли обєкта (предмета), напр.: а) *чітати приповідкы, пишу дїкат, крутить волантом (корманєм), смутити за молодыма роками*; б) *повный воды (з водів), спокійны з роботів, богатый ростлиньством (на ростлиньство)* і т. д.

К сінтагмам детермінативного тїпу з двосмерным, двобічним або взаємным ці реціпрочным одношінєм ся задїлюють (належать):

1. **предікативна сінтагма** (prisudzovací sklad, predik. syntagma) тїпу: *сын штудує, сєстра одышла, Наталка хвора, брат вояк* і т. д.;

2. **предікативно-детермінативна сінтагма** тїпу: *Аня ся вернула смутна; Мама вышла весєла; Я нашів няня задуманым* і т. д.;

3. **нумеративна сінтагма** (кількостна сінтагма) тїпу: *дві хыжы, сім днів, трём штудєнтам, велё людєй* і т. д.;

4. **зложено-предікатна сінтагма** (комполітно-предікатна) тїпу: *хочу ся учіти,*

не можу прийти, хоче ся мі спати, треба одыйти (втечі), став ся учітелём, зачну читати, зачало ся змерькати, зачінають быти студено (холодно) і т. д.

Пару позначок ід кождому із тых штирѣх тіпів:

1. В предікатівній сінтагмі ся споюють два члени, з котрых єден означать признак другого в модалнім плані і в часовім плані а другый є носителём того призна. **Предікатівна сінтагма є структурнов основов (ядром) двочленно-го речіння.** Ёй синтаксичны члени повнять в речіню функцію главных членів: 1. субекта/подмета і 2. предіката/присудка, напр.: *Діти ся бавлять в парку. Дачій (чієсь) пес бреше під облаком. Мій брат був учітелём, а потім... Сестра хоче штудувати на універзіті* і т. д. Вплив членів в тій сінтагмі є реціпрочный.
2. Предікативно-детермінатівну сінтагму творять все три члени, міджі котрыма суть взаємны (реціпрочны) предікатівны і детермінатівны одношіня, напр.: *Андрій ся вертав веселый. Я застав маму задуману (задуманов).*
3. Нумератівну сінтагму творять кількостноменны споїня, т. зн. споїня кількостных числовників з назывниками (субстантівами). На розділ од попередніх сінтагм, нумератівны сінтагмы входять до речіння і до других тіпів сінтагм як єдно ціле, як єден член речіння або сінтагмы, напр.: *Дві хыжы были стары. Три дівкы ся оддавали. Десять хлопців співало* і т. д.
4. Композітно-предікатны сінтагмы (зложено-предікатны) то суть такы споїня слов, котры выступають в речіню главно в функції зложених предікатів (присудків) у дво- і єдночленных речіннях, напр.: *буду пілотом, стала ся учительков, хоче робити, зачала плакати, было тепло, хотіло ся (му) спати, была хвора, був другый, хочу їсти, зачала крічати, зачало ся змерькати, было (му) смішно* і т. д.

4 Тіпы речінь подля структуры і подля смыслового закінчіня

Подля структуры і подля смыслового закінчіня вшыткы речіння ся ділять на: **просты і зложены, неросшырены і росшырены, повны і неповны.**

4.1 Просте речіння

Уж сьме скоріше споминали, же главны члени речіння (або предікатівна сінтагма) суть граматічным центром ці граматічным ядром речіння. Граматічным центром (ядром) може быти пара подмет – присудок або главный член єдноскладного речіння. Зато речіння з єдным граматічным центром ся кліче **простым речінём.** Або інакше – просте речіння є таке, котре має єдну предікатівну єдиніцю, напр.: *Мы з тетов вас акурат споминали. Вонка уж цалком потепліло. Зима уж зачала будувати мосты. Тісяч років не чув світ о такім чуді. Днесь буде весело.*

Просты речіння можуть быти **двоскладны і єдноскладны, росшырены і неросшырены, повны і неповны.**

Двоскладны речіння ся складають із субекта (подмета) і предіката (присудка) або із части субекта і части предіката. Наприклад, речіння „Людміла спить“ ся скла-

дать лем із двох главных членів: субекта – *Людмила* і предіката – *спить*. Але речіня типу: *При дорозі ростуть высокі тополі* – має не лем субект – *тополі* і предікат – *ростуть*, но ай другорядны члены, з котрых єден ся вяже з субектом і творить субектову часть – *высокі тополі*, а другый ся вяже з предікатом і витваряють предікатну часть (часть предіката) – *при дорозі ростуть*.

Єдноскладны речіня мають лем єден граматічний склад, а то главный член єдноскладного речіня, выражений неособным часословом або особным часословом в неособній формі, або звязков у споїну з неособным предікатівом, або (з) єго функчным еквівалентом, напр.: *Смердить ту за доганом. На поді ся мі спало добрі. В півніці є вовгко. Зачало падати. Перестало росити. Было ей до плачу. О тім было треба подумати. О чім з ним мож бісїдовати? За пять минут єденацять годин. Быв уж вечур. Є осїнь. Ёй, який днес шумный час!*

Неросшырены речіня суть зложены лем з главных членів (главных компонентів) речіня або лем з главного члена єдноскладного речіня, напр.: *Кінь копать. Корова бодє. День быв ясный. Воздух чістый. Змерькать ся. Розвиднює ся. Было (ся) темно. Новембер. Рано.*

Росшырены речіня суть такы, што мають окрем главных членів і другорядны члены. Напр.: *Они собі жыли щастливо довгы роки. Быв раз єден міцно добрый краль.*

Повны речіня суть тоты, што мають про повну інформацію ушыткы потребны члены, напр.: *Ніч была місячна. Коли ходиш плавати? Бабка здорова? Подьме на дискотеку!*

Неповны речіня суть такы речіня, в котрых є выхабены дакотрый член, потребный про дану структуру, але го мож легко встановити з контексту або wypowiedженой сїтуації. Наприклад, кідь одповідаме на повну коншструкцію: *Коли ходиш плавати?* Так одповіме звичайно неповнов коншструкціов: *Вечур*. Выхабены компоненты того речіня можеме легко встановити із контекста, т. зн. субект (*я*), предікат (*ходжу*) і обставник міста (*плавати*). Або іншый приклад: *Пошта ся находит в центрі міста*. Скорочено: *Пошта в центрі*. Выхабены предікат (*ся находит*) сі легко можеме додумати.

З уведженого ся дасть легко прийти к заключіню, же ушыткы просты речіня в русиньскім языку ся ділять подля типу предікації на дві группы: **двоскладны і єдноскладны речіня**.

Але в синтаксічнім учіню славянських языків є заужыване і інакше ділїня або класіфікація простых речінь (як двоскладных, так і єдноскладных) подля способа выражіня предікатівного ядра (PJ), то значить подля того, яков частєв речі є ту выражений присудок (предікат – P) або предікатівна основа (PO), т. зн. главный член єдноскладного речіня (*vetný základ, hlavní člen jednočlennej vety*).

Подля способу выражіня предікатівного ядра (PJ) простого речіня (ці уж двоскладного або єдноскладного), можеме виділити такы тіпы речіня:

1. **Часословны речіня** (*verbálne vety, slovesné vety*);
2. **Звязочно-менны** (або часословно-менны) речіня (*sponovo-menné či slovesno-menné vety*);
3. **Інфінітивны речіня** (*infinitívne vety*);

4. **Номінативні речіння** ці **нечасословні речіння** (neslovesné vety, nominatívne vety);

5. **Чутєсловні речіння** (citoslovné vety).

Курта інформація о кождім з них:

1. Часословні речіння суть такы, што обсягають в предікатівнім ядрі:

- а) фінітну (особну) форму (VF) повнозначного часослова, напр.: *Вітор дує. Андрій пише. Вода залляла путь. Іду домів. Подьте до нас. Змерькають ся. Путь залляло водов* і т. д.;
- б) споїня інфінітіва повнозначного часослова з фінітнов формов модального або фазового часослова, напр.: *Юрко хоче спати. – Юркови ся хоче спати. Школярь зачав писати. – Юрка зачало трясти. Сонце перестало печі. – Перестало ня дусити. Додж перестав ляти. – Перестало падати. Хворый зачав тяжко дыхати. – Ту ся не дасть дыхати* і т. д.;
- в) споїня інфінітіва повнозначного часослова з модальним предікатівом (або з адъєктивом з модальним значінєм) і з фінітнов формов звязки „быти“, напр.: *Нучений єм одыйти. – Треба іти. Вы сьте повинны му помочи. – Треба было помагати. Він годен шумні говорити. – Так не мож говорити* і т. п.

2. Звязочно-менні (часословно-менні) то суть такы речіння, в котрых є споєна особна фінітна форма часослова-звязки з предікатівним меном, выраженим:

- а) хоцьяков формов назывника, напр.: *Сестра є учітелька. – Была темна ніч. Брат був тракторістом. – Быв теплый літній день. Нянь є столярь. – Є му до плачу. Русины суть народом. – Буде шумный вечур;*
- б) хоцьяков формов придавника (адъєктива), напр.: *Янко хворый. – Хыжа была маленька. Дні будуть довшы* і т. д.;
- в) хоцьяков формов містоназывника, напр.: *Тота книжка моя. – Ная є подля тебе. Будеш моя/моєв. – Буде по твоім* і т. д.;
- г) хоцьяков формов числовників, напр.: *Він був третій. – Буде дванадцять. Мы сьме троє. – Є сім. Є нас пятнадцять. – Было пів четвертой* і т. п.;
- г) хоцьяков формов партіціпія (часопридавника), напр.: *Хыжа была позамітана. – Было замечено. Дрыва будуть нарізаны. – Было засвічене* і т. д.;
- д) предікатівом або присловником, напр.: *Нам то треба. Было ті то треба. Є тепло. Ту вовгко. Барз ті є весело?* і т. д.;
- е) чутєсловом, напр.: *Ёму є гей! Дівочка была ой-ой-йой!*;
- ж) детермінатівнов сінтагмов, напр.: *(Він) є высокої поставы. (Она) є доброй натуры. Мы (сьме) еднакой думкы. Тых людей! Того крику! Якого чорта* і т. п.;
- з) нумератівнов сінтагмов, напр.: *Пшеніці є пять корців. Бензину были дві бандаксы. Молока суть лем дві фляшкы. Пять годин. Было вісем годин* і т. п.

3. Інфінітивні речіння суть такы тіпы речінь, в котрых главный член єдноскладного речіння або предікат двоскладного речіння є выражений незалеж-

ным (независлым) інфінітивом, напр.: *Не курити! Што робити? Де іти? З кым ся поради́ти?*

4. Номінативны речі́ня суть такы тіпы речінь, де главный член єдноскладного речі́ня є выражений називником або субстантивованов частёв речі в номінативі, напр.: *Чи́сте небо. Нескора осі́нь. Зима. Ві́тор. Ні́ч. Святы́й вечур. Вели́к-день.*

5. Чутёсловны речі́ня суть такы тіпы речінь, што ся складають з чутёслов або з їм близких слов по значі́ню, выражають емоції або выявлі́ня волі́, напр.: *Псс! (Мама спить.) Ой, ой! Ах! Марш одты! На! Мяс! Праск! Бац! і т. п.*

Послі́дні́ три выше уведжены тіпы речі́ня (інфінітивны, номінативны і чутёсловны) ся одокремлюють од першых двох тіпів главні́:

- а) повнов абсенціов фінітної форми хоцького часослова;
- б) речі́нем ся стають дякуючі́ своему інтоначному оформлі́ню, котре є єдиным граматі́чным средством ї́х оформлі́ня, а тыж на основі́ речовой сітуації́ і контексту;
- в) великов емоціона́лностёв і значнов опта́тивностёв (жычі́нем).

Окрем уведжених тіпів бы ся могли і́щі́ виді́лити:

6. Вокаті́вны речі́ня, што суть факті́чно ослові́ня, де окре́м назв особ, або іншых персоні́фікацій є́ высловена і́ дая́ка думка або емо́ція, проявлена́ особи́тов інтонаці́ов, напр.: *Ёй, дівча́та! То быв... Анцё́, Анцё́! Сыну́! Рі́чко чи́ста! Лі́се темны́й! і т. п.*

7. Слова-речі́ня, котры ся можуть выражати́:

- а) подтврджуючі́ма словами ті́пу: *гей, так, добрі́, самособов, правда, справні́, як же і т. п.*, напр.: *Наталко, при́йди́й поті́м! – Добрі́. Пі́деме до кі́на? – Ясно!* і т. д.;
- б) негуючі́ма словами, котры означують пряме негованя выповіді́ або незгоду з нё́в, на што ся ужы́е звычайно негую́че слово, напр.: *Спи́ш? – Ні́ (не) – одпові́ла жена.* В значі́ню „ні́/не“ ся можуть ужы́ти слова або спо́їня ті́пу: *непра́вда, несправні́, не може бы́ти, ани́ за ні́ч, ани́ кус, та де́ там, та што́ сьте́ і т. п.*;
- в) вопросны́ма словами, про котры є́ характерна вопросна інтона́ція з выужыванё́м таких слов, як: *гей?, не?, но?, так?, ці́ пра́вда? і т. п.*, напр.: *А́ я вы́грав! На́ шпорти́ці! – Гей? – зра́довала́ ся́ Анця́.*

4.1.1 Ті́пы речі́нь подля ці́ля выповіджі́ня

З погля́ду на ці́ль выповіджі́ня ді́лиме речі́ня на: **ро́спові́дны, зві́далны** (вопросны́), **ро́зказовы, жела́ючі́** (жычливы́) і **выкрі́чны**.

Роспові́дны (oznam. vety) речі́ня передають інформа́цію о фактах і́ явах реалности. Они можуть бы́ти потврджуючі́ і́ одрі́каючі́ (негуючі́), напр.: *Я пі́ду до шко́лы (потв.). Я не пі́ду до шко́лы (нег.).* Роспові́дны речі́ня маю́ть свою ті́пову інтона́цію: інтона́ція ся знижу́е (пада́ть) в кінце́вій части́ (в кінце́вім скла́ді).

Зві́далны (вопросны́) речі́ня выражають інтерес ді́стати інформа́цію в формі́ одпові́ди, напр.: *Коли́ при́йде́ш до́ Снины́? Де-сь́ была́ вче́ра? Што́ роби́ш? Бра́т ся́ буде́ жени́ти?*

Суть два тіпы вопросных речінь:

а) Вопросны речіня з вопросным містоназівником: *хто, што, який, чій, котрый* і т. п., на котры все падаць логічний акцент;

б) Вопросны речіня без вопросного містоназівника, де логічний акцент може падати на każde повнозначне слово, напр.: *Брат ся буде женити?* Од міста акцента буде залежати одповідь на вопрос.

Розказовы речіня суть такы, в котрых выповідаме (выдаваме) рѳзказы, жада-
ня, заказы, желаня (жычіня), просьбы. Розказове речіня може мати різны значіня:
од несмілой просьбы ці несмілого жычіня, через жаданя, аж по категорічний роз-
каз, напр.: *Перебач, мамко! Ноже, хлопці, позберите тоты грушкы! Будьте (сидь-
те) тихо! Подь гев! Читай! Не меч каміня!*

Росповідны, звідалны і розказовы речіня можуть быти тыж выкрічныма. Тог-
ды мають силніший логічний акцент і зодповідаючу інтонацію. В таких речінях
ся стрічають выкрічники, слова в функції выкрічника ці емоційны часткы, напр.:
Конечні сніг! Але-сь ня зрадила! Я ті то не отпущу! (росповідны выкрічны речіня)
Хто там зась?! (вопросне выкрічне речіня) *Идиь мі з очей!* (розказове выкрічне
речіня).

5 Система членів речіня

В руській і українській синтаксічній традиції ся звыкло выділѳвати пять або
шість членів речіня: **подмет** (субект) і **присудок** (предікат) як главны члены речі-
ня, а далшы штири – **придаток** (атрібут), **предмет** (обект), **обставник** (адвербіале)
а даколи і **приложка** (апозіція) як другорядны члены речіня.

В словацькій і чеській синтаксічній традиції ся выділюють три (3) главны члены
речіня, кідь к двом споминаным ся придає іщі главный член єдноскладного речіня,
называний „vetný základ“, „hlavný člen jednočlennej vety“ і т. п. Мы го будеме называ-
ти **предікатівнов основов**.

К уведженым высше другорядным членам ся ту припоює іщі далший друго-
рядный член, называний „doplňok“, котрый мы будеме кликати **предікатівный**
атрібут (РА) або **дуплексів** ці **другый предікат** (другый присудок). Уж і у дакотрых
руських лінгвістів находиме „второе сказуемое“. То значіть, же ту сьме ся прикло-
нили к словацькій і чеській традиції і будеме признавати доведна вісем (8) членів
речіня, з того три (3) главны а пять (5) другорядных.

Выходячі з повідженого, будеме ся притримовати такой сістемы членів речіня:

І. **Речінѳтворны члены речіня**, потребны на вытворіня граматічної штрук-
туры речіня, т. зн. **предікатівного ядра** (центра) (PJ) в такім прояві:

1. предікат/присудок (P) – як єден з двох главных членів двоскладного речіня;
2. предікатівна основа (PO) – як єдиный главный член єдноскладного речіня;
3. субект/подмет (S) як єден з двох главных членів двоскладного речіня, тво-
рячій з предікатом предікатівну сінтагму, структурну основу двоскладного
речіня.

Зато, же уведжены члены речіня (S, P, PO) суть речінѳтворны, называме їх **глав-
ныма членами речіня**.

II. **Росшырителі речіня**, росшырюючі передущыткым прэдiкатiвнe ядро, ся называють **другоряднымi членами речіня**. Ку ним односiме:

1. объект/предмет (O),
2. обставник/адвербіале (AD),
3. прэдiкатiвный атрiбут/другый присудок (PA),
4. атрiбут/придаток (A),
5. апозіцію/приложку (Ap).

Функцію сінтаксiчных членiв, докреслюючiх члены простого речіня, повнять тыж полупрэдiкатiвны конштрукціi (polovetné vāzby) i iнфiнiтiвны конштрукціi.

Они суть яковсь переходнов конштрукціов мiджi простым речiнѐм i зложеным речiнѐм. Вытворають ся тогды, кiдѝ ся к простому речiню придружить другорядна (побiчна) прэдiкація – т. зн. полупрэдiкація, котра не має форму присудка (прэдiката) з вызначенов часословнов формов (VF). Главный цiль такой трансформаціi тексту є єго стягнутя, згущованя, напр.: а) *Стромики, котры-м в дiтствi засадив, суть уж теперь великы. – Стромики, засаджены в дiтствi, суть уж теперь великы.* б) *Юрко утiкав. Розмаховав при тiм руками. – Юрко утiкав, розмахуючi руками.* в) *Зышли сьме до валалу, жебы сьме сi выпросили даяке iдло. – Зышли сьме до валалу выпросити сi даяке iдло.*

Основа того є – змiна двох речiнѝ на єдно речіня через змiну вызначеной часословной формы (*засадив, розмаховав, выпросили*) на невызначену форму часослова (*засаджены, розмахуючi, выпросити*).

К полупрэдiкатiвным конштрукціям задiлюєме:

- а) партiципiалны/часопридавниковы (prīčastné), напр.: *Окно, обернуте до двора, было отворене;*
- б) трансгресiвны/часоприсловниковы, напр.: *Мати, снiваючi колысанку, уснула дiтвака;*
- в) близко к ним мають i iнфiнiтiвны конштрукціi, де iнфiнiтiв, як невызначена форма, тыж скорочує в iнфiн. конштрукціi текст, стягує го цi згущує го, напр.: *Пришли вшыткы волiчi, жебы сi зволили старосту. – Пришли вшыткы волiчi зволити сi старосту.*

Вшыткы тоты тiпы конштрукцій выступають як єден з другорядных членiв речіня, найчастiше у функціi придатку (атрiбута) або обставника (адвербія). Така сiстема членiв речіня функціонує в сучаснiм русиньскiм языку.

5.1 Главны члены речіня i способы iх выражiня

Субъект/подмет (S) – главный член двоскладного речіня, граматiчно звязанный з прэдiкатом (присудком). Є реалiзатором (агeнсом) або носителѐм (пацѝенсом) признака модалности i часу.

Подметом може быти: жыве створѝня, особа, предмет, яв, понятя i т. п. тогды, кiдѝ суть носителями або реалiзаторами признаков, выраженых присудком (прэдiкатом), напр.: *Дiти ся бавлять. Молга дакус загустла. Путь є засыпана снiгом.*

Подмет в русиньскiм языку ся може выражати:

- а) **експліцiтно**, а то: назывниками (включно субстантiвованых частей речi),

містоназивниками, кількостно-менними сполучниками (нумеративними синтагмами), детермінативними синтагмами, фразеологічними сполучниками і інфінітивом часослова;

б) **імпліцитно**, а то фінітнов (особнов) формов часослова.

Називники, субстантивовані частини речі і містоназивники функують як подмет главні в формі номінатива єднотного і множного числа, напр.: *Нянько* робить в лісі. *Час* був вчора барз шумний. *Мати* любить свою дівку. *Єден* не може виграти проти трём. *Нове* є все інтересне. *Єдны* бісїдовали, *другы* читали а *третї* лем так позерали десь додалека. *Трём* веселы парібци сиділи на лавці і од сердця ся реготали. *Много студентів* нашої факулты не зробило скушкы за зимушній семестер. *Мы* были дома. *Хто* прочітат далшый приклад? *Хтоська* іде. *Нихто* го не відів і т. д.

Але даколи тоты самы частини речі повняють функцію субекта і в формі генітива, напр.: *Пшеніці* є пять міхів. *Вояків* было много. *Хліба* є дость про ушитых. *Людей* ся ту збігло повно і т. д.

Словны сполучня в функції субекта суть найчастіше сполучня форм номінативу і інструменталу з приназивником „з“ при другім мені, напр.: *Віктор з Василём* пішли на дискотеку. *Мы з Янком* сиділи на піску коло воды. *Нянь* з *мамов* уж одышли до работы. *Пес з мачков* ся ненавидять і т. д. О тім, же ту субектом (подметом) є ціле сполучня, свідчить форма множного числа часословного предіката.

Інфінітив у функції субекта можемо найти в конштрукціях типу: *Курити* ту не слобідно. *Купати* ся там было заказане. *Приступити* к хворому было небезпечно. *Написати* ёго животопис было задачов ёго приятелів і т. д.

Імпліцитно ся може виражати подмет (субект) формами індикатива теперішнього, минулого і будучого часу, формами імператива і кондіціонала, де особу ясно сігнализує особна форма часослова, напр.: *Прийду* вечур. Коли *ся* *вернеш*? *Верний* *ся* чім скоріше! – Де *ся* *понагляш*? – *Іду* на дискотеку, уж зачинать. Вчера *єм* *пришла* нескоро, *не мала-м* де сісти. *Ліг бы-м сі*, кобы мав хто худобу накормити. Десь *грають* на клавирі. Листкы *продають* там в облачіку. Без помочи приятелів далеко *не дійдеш*.

Предікат/придусок (Р) – то є предікатівне ядро двоскладного речіння, єден з гланых членів такого речіння, граматічно звязаний із субектом і детермінуючий субект в модалнім і в часовім плані.

Найхарактернішим виразителём предіката є особне часослово в фінітній формі (VF). Подля змысла предікат виядрює признак субекта, т. зн. діяня, став, процес, властность, якость, функцію і т. п.

Граматічне і семантічне сполучня предіката з субектом є **двобічне** (взаємне, реціпрочне), што значить, же вибір (выбераня) формы виражіння предіката є залежный од лексікално-граматічных властностей слов, выступаючих у функції субекта, а вибір формы виражіння субекта є залежный од лексікално-граматічных властностей предіката.

Модалность, однесіння к часу і к особі – то суть виділюючі синтаксічны властности предіката як предікатівного ядра двоскладного речіння. Они ся виражають **предікатівними категоріями** часослова: категоріов способу, категоріов часу і категоріов особы.

Виразіння признака модалности є виділюючим знаком предіката од атрибутів.

Категорія модальності, наopak, споює (зближує) предікат з предікатівнов основов єдноскладного речіння. Розділ між ними є в тім, же предікат корешпонує з особов, а тым ся згоджує з субектом, але предікатівна основа ся не вяже на особу, а зато ся не вяже ани з субектом, порівнай: *Штудентка пише. – Змерькать ся.*

Модальность предіката (Р) і предікатівной основы (РО) в русиньскім языку мож выразити:

а) морфологічнов категоріов способу часослов (індік., кондіц., імперат. /оптат.);

б) інтонаціов будь в споїню з категоріов способу, або лем інтонаціов, напр.: *(Мы) идеме домів.* (індік. + інтон.). *Встаньте!* (імпер. + інтон.). *Встати!* (інтон.) *Што робити?* (інтон.)

Семантичну модальну деривацію внашають до предікатівного ядра речіння тзв. модальны модіфікаторы, а то: модальны часослова і модальны предікатівы, напр.: *Мусили сьме ся вернути. Хоче ся мі спати. Я ся хочу вернути. Ту ся не мож купати і т. д.*

Часова однесеность предіката к субекту є выражена граматічнов категоріов часу повнозначных або звязочных (помічных) часослов.

Класіфікація предіката подля способу ёго выражіння

В залежности од морфологічных средств, котрыма є выражений предікат (присудок), звыкне ся в лінгвістичній літературі виділявати:

1. часословный присудок (предікат) выражений: а) **фінітныма формами повнозначных часослов**, б) **споїнём модіфікаторів** (модальных і фазовых часослов а тых модальных предікатівів) з **інфінітивом повнозначного часослова**;

2. нечасословный присудок (предікат), выражений споїнём фінітных форм звязочных часослов з предікатівныма менами (VF Cop + NP).

На основі повідженого мож твердити, же:

1. За часословный предікат поважаєме такый, што є выражений повнозначным особным часословом у фінітній формі, а тых такый, што є выражений споїнём інфінітива повнозначного часослова з фінітныма формами модіфікаторів (то зн. модальных і фазовых часослов, модальных предікатівів і куртых форм адъєктивів тіпу – *годен, повинен* і т. п. з фінітныма формами звязки).

2. За звязочно-менный (або часословно-менный) предікат поважаєме такый, в котрім предікатівне мено є споєне з фінітнов формов звязки (копулы, сор). У функції предікатівного мена може выступати: хоцьяка форма назывника, хоцьяка форма придавника, хоцьяка форма містоназывника, хоцьяка форма числовника, хоцьяка форма часопридавника, присловник або предікатів, чутєслово, детермінативна сінтагма і нумератівна сінтагма.

Класіфікація предіката подля штруктуры:

1. Часословный предікат може быти:

а) **простый**, напр.: *Стрыко рїзав дрыва;*

б) **складный** (модіфікований), напр.: *Хлопчик зачав плакати. Дїдо хоче встати, але не годе;*

в) **зложений** (бімодіфікований), напр.: Хлопці *хотіли перестати курити*. Роді-чі ся *розгодили зачати будувати* хыжу.

2. **Зв'язочно-менний предікат** може бути:

а) **складний**, напр.: Дівка *є студентка*. Нанашко *быв пілотом*. Она *была з ним* задобрі;

б) **зложений**, напр.: Він *быв приправений стати* драматургом. Юрко *ся намагав быти* веселым.

Предікатівна основа (РО) – *vetný základ*

РО – то є главный член єдноскладного речіння, граматічно незалежний (він ся не підряджує ниякому надрядженому членови), виражаючий предікацію (творячий речіння) самостатно.

РО в єдноскладнім речіню дає інформацію о даякім яві, ставі і процесі в модалнім і часовім плані з цілём комунікації.

Од предіката/присудка довскладного речіння є іншака (одокремлює ся) своєв незалежностєв, незв'язаностєв з нияким надрядженим членом.

Схопность РО выядрити інформацію о процесі і о ставі в модалнім плані і в дакотрім часі, зближує єй (ю), але не стотожнює з предікатом двоскладного речіння.

Подля штруктуры предікатівна основа може бути:

а) **проста**, напр.: *Вечеріє. Трясло го*.

б) **зложена**, напр.: *Зачало ся розвиднёвати. Было горячо*.

Подля способу виражіння РО єдноскладного речіння може бути:

1. **Часословна**, котра ся може виражати:

а) фінітнов формов неособного часослова або неособнов формов особного часослова, напр.: *Змерькать ся. Брата трясло*;

б) споїнём інфінітіва з неособным модіфікатором, напр.: *Зачінають ся розвиднёвати. Треба почекаати. Мені ся хоче спати*.

2. **Інфінітівна**, напр.: *Де ся подіти? Встати!* – виражена самостатным інфінітівом.

3. **Зв'язочно-менна (часословно-менна)**, виражена споїнём предікатівного мена (NP) із звязков (Cop), часточно неособнов, а часточно особнов, напр.: *Є вовгко. Было нам весело. Вечур. Быв студений день*.

4. **Менна (нечасословна)**, де РО є виражена хочьяким меном або детермінатівнов синтагмов без звязки, напр.: *Огень! Вовк! Воды! Шепот. Несміле дыхання*.

5.2 Другорядны члени (компоненты) речіння

Другорядныма членами (або компонентами) речіння ся называють такы синтаксичны члени, котры суть граматічно підряджены главным членам речіння – присудку (предікатови), предікатівній основі і подмету (субектови). Они суть комплекмен-тами (доповнюючіма частями, додатками) главных членів речіння, пояснюють їх і вшеліяко їх модіфікують. То значіть, же другорядны члени речіння росшырюють речіння.

В русиньскім языку будеме признавати такы другорядны члены речіня:

1. Предікативый атрібут (другый присудок, дуплексів – doplnok), як синтаксичный член десь на граніці міджі главными і другорядными членами речіня, близкий предікату – PA;
2. Объект/предмет – O;
3. Адвербіал/обставник – AD;
4. Атрібут/придаток – A;
5. Апозиція/приложка – Ap.

Функцію другорядных членів повнять тыж полупредікативны конштрукції (rolovetné väzby).

Характерістіка другорядных членів речіня

Предікативный атрібут (другый присудок, дуплексів) (PA) є другорядный предікативно-детермінативный член речіня, котрый ся споміджі остатніх другорядных членів речіня виділює сучасно **двоїтов** граматічних і семантічних **зв'язаностів** з двома членами речіня, а то:

а) з **субєктом і предікатом**, або –

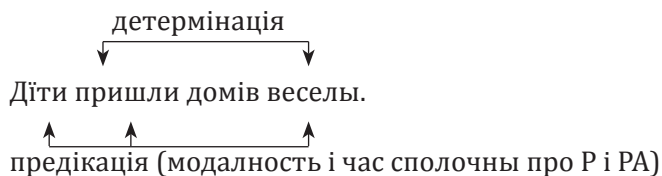
б) з **предікатом і ёго объектом**, напр.: а) Діти пришли домів *веселы*. Мачата ся родять *сліпы*. Наталка ся вернула *щастлива*. б) Родічі ня привезли до інтернату *десятьрічного хлопця*. Я го стрітив рано *злостного*. Янко нашов матір *спокійну*.

Перший тіп предікативного атрібути, зв'язаного з субєктом і предікатом, мож назвати **субєктным предікативным атрібутом**. Другый тіп, зв'язаний з предікатом і объектом, мож назвати **обєктным предікативным атрібутом**.

Предікативный атрібут выядрює признак субєкта або объекта, котрый є цалком залежный в модалнім і часовім плані од предіката.

Подля значіня (змысла) предікативный атрібут указує на признак (став, діяня, функцію), котрый належить субєкту або объекту речіня сучасно з признаком, предікованим їм (субєкту або объекту) в предікаті.

З того виходить, же предікативный атрібут споює в собі сучасно і предікативну і детермінативну функцію. Предікативны знакы предікативного атрібути суть все детермінованы предікатом даного речіня. Порівнай:

Предікативный атрібут ся одлишує од атрібути якраз своєм зв'язаностів з предікатом, што дозволять характеризувати предікативный атрібут як другый присудок з детермінативным одношінєм ку предікату.

В руській і українській граматічній традиції односять тот член речіня к тзв. зложеному менному присудку.

Способы виражіня предікативного атрібути:

а) **Субєктный предікативный атрібут** може быти виражений: придавниками

(ад'єкт.), часопридавниками (партіц.), порядковима чісловниками, містоназівниками і назівниками, напр.: Янко пришов до роботи *гладко оголений*. Михал сидів за столом *задуманий*. Ігор ся вертать *задыхчаний*. Зузка ся вернула *перша*. Другый вышов великий комбінатор. Аня плакала *сама* в потемку. Він пришов як *гость*. Брат меновали за *директора*.

б) **Объектный предикативный атрибут** може быти выражений придавником, часопридавником, порядковим чісловником і назівником, напр.: А о годину я увідів Петра *зніченого*. Катка была рада, же видить няня такого *веселого*. Я го уж нашов *облеченого*. Нянько нашов дівку *заплакану*. *Першого* ем стрітив Ковача. Знову увідів Любу *саму*, а ся потішив. Послали го до єдного валалу за *старосту*.

Объект/предмет (О) є другорядный член речіня, котрый означує предмет або яв, охоплёваний діянём, або такый, на котрый діяня є насмероване.

У функції граматічного обекту можуть выступати назівники (включно ушыткых субстантивованых слов) і містоназівники в непрямых падах з приназівниками і без них, а тыж незалежный інфінітив.

В залежности од способу выражіня, може быти обект (предмет) **прямый і непрямый**.

Прямый обект (предмет) є выражений звичайно формов акузатіва мена без приназівника а є підряджений обектному переходному часослову. Даколи тоту функцію повнить і негуючий генітив (*genitív záporný*) і выділюючий генітив (партітивный), напр.: Школярь пише *задачу*. Гайник застрілив *медвідя*. Дітём не дали *хліба*. Коні выпрягли і дали їм *вівса*.

Непрямый обект (предмет) є выражений акузатівом мена з приназівником і остатніма падовыма формами з приназівниками і без приназівників, напр.: Страх было на *нёго* позерати. Хыжы ся наповнили *гостями*. Она *нам* сестра. Дідо за *своїма книжками* уж не пришов. Вшыткы *співачці* тляпкали. Він грозив *сусідови* судом і т. д.

Інфінітивный обект находиме в двох позиціях: як **інфінітив субектний** і **інфінітив обектний**. **Субектний інфінітив** у функції предмета є такый, котрый є беспосереднё споєный з предикатом речіня і означать діяня, творене тов самов особов што і діяня, выражене предикатом, напр.: Учү ся *лижовати*. Дітина ся осмілила *ходити*. **Обектний інфінітив** є споєный з менным обектом, котрый є творцём діяня, выраженым даным обектным інфінітивом, напр.: Дай *закурити*! Раджу вам *говорити правду* і т. д.

Адвербіал/обставник (AD) є другорядный член речіня, котрый ся вяже к надрядженому члену, выраженому часословом, предикатівом і предикатівным меном.

Подля значіня, обставником суть выражены признаки діяня, ставу або признаки признака, напр.: Тета *шумно* співать. Федор пішов *до кіна*.

Найросшыренішым способом выражіня обставників є присловник (адвербій). Найчастіше ся стрічать обставник при предикаті або при предикатівній основі.

Класіфікація обставників є заложена на значіню, котре є обставником выражене. Суть то значіня: способу, міста, часу, причіны, ціля, условія (подмінкы). Така є потім і класіфікація обставників. Курта характерсітіка каждого з них:

1. **Обставник способу** находиме при членах речіння, выражених часословами і характеризує діяння або став з погляду його якості, ступня проявління, способу протікання, настрою його реалізації. Тот тип обставника є выражений:

а) якостными присловниками типу: *весело, добрі, скоро, тихо, тяжко, охотно, смутно, сміло* і др.;

б) присловниками способу типу: *пішо, нечекано, шептом, нескоро, доведна* і др., напр.: Василь *шумно* грає на гусях. Я *ходжу пішо/-е* до роботи.;

в) номінативом і акузативом називників, напр.: Она співала *як славік* (соловій), *як пташок* (як потя).;

г) формами непрямых падів з приназивниками і без приназивників, напр.: Вони довго походили *без одпочінку*. В хорі співали *подля нот*. Я ся на ню позерав *через слызы*. Слухала го *зо страхом*.

2. **Обставник міста** означає діяння, став або інший признак в просторовых одношінях, з погляду міста і смерованя. Є выражений:

а) присловниками міста типу: *ту, далеко, близко, назад, горі, долов* і т. д.;

б) формами непрямых падів називників, напр.: Анця з *берега* кликала свої гуски. Тепер *ідуть коло* нашої *хыжы*. Брат кивнув руков в *напрямі к нам* і т. д.

3. **Обставник часу** становить час діяння, його довжку або граніцію, напр.: *пізно, рано, скоро, вечур, часто* і т. д. Тото значіння можуть выражати і непрямы пады називників, напр.: *од рана, до рана, перед обідом, о півночі, в минулости*.

4. **Обставник міры** докреслює діяння в одношіню кількості, міры або ступня кількості. Є выражений присловниками типу: *барз, дуже, о двараз* і т. п. Може ся тыж выражати словами, означуючіми вагу, ціну, оддаленость і др. в с поїню з кількостными чісловниками, напр.: Тот міх важить *50 кіл*.

5. **Обставник прічіны** становить прічину діяння або ставу, або тыж здоводніня діяння і прічину взникнута признака. Є выражений: присловниками прічіны типу: *зо страху, з гупости, од гніву, зато* і т. д. Можуть ся тыж выражати формов ґенітіва називників, містоназивників, означаючіх прічину, напр.: *в дослідку, про тебе, од того* і т. д.

6. **Обставник ціля** становить ціль протіканя діяння. В функції такого обставника находиме:

а) інфінітив, напр.: Отець пішов до шмык(т)ні *ковати* коні. Сусід звав сусіда *выпити*. Ішов на поле *косити* пшеницію.;

б) називник в непрямім паді, напр.: Авто одвезли *на генералку*. Я была в Кошіцях *за братом*.

7. **Обставник условія (подмінкы)** становить условіє (подмінку) протіканя діяння або прояву хоцького признака. В його функції находиме:

а) присловники условія;

б) формы непрямых падів називників типу: *в припаді, при желаню, при екзістенції, при можности* і т. д.

Атрибут/придаток (А) є другорядный член речіння підряджений називнику (в хоцькій функції) і одповідать на вопросы: який, -а, -е, -ы?; котрый, -а, -е, -ы?; чій, -я,

-є, -ї?, напр.: *моя хыжа, історія Подкарпатьской Руси, барнаста хустка* і т. д.

Атрибут може бути **згодний** і **незгодний**. **Згодний атрибут** ся згоджує в паді, числі і роді з називником і є звичайно виражений придавником (адъек.), порядковим числовником, містоназивником і часопридавником (партіц.), напр.: *весела дівочка, другого дня, нашої невісті, співаючого хлопчика* і т. д.

Незгодний придаток є найчастіше виражений падовима формами називників, присловниками (адвер.), містоназивниками, формами суперлативу адъєктивів і інфінітивом, напр.:

- *хыжа з ганком, хыжа нашого діда, писмо братови, поміч сестрі;*
- *шаты з вовны, грачкы про діти, дражка до ліса, фляшка на заваренину, драбина на під, дівочка з варкочіками, чоловік за плотом, топанка на высокім запятку, хлоп в теплім ґероку;*
- *двері направо, яйця на мягко, барз шумный, дость узкий, плано вихованый;*
- *желаня захранити, снажіня скінчіти, схопность робити, страх заостати* і т. д.

Апозіція/приложка (Ар) – то є особитый вид атрибута, якесть друге мено, доповнююче значіння першого мена, напр.: *байкарь Ксеняк, дідо столярь, гора Вігорлат, тета Гелена, професор Маґочій, генераль Янко, ріка Дунай, часопис Русин* і т. д.

6 Штруктурны схемы простых речінь

Речіня звичайно виражать закінчену думку. В ході думаня суть дві етапы: вибєраме даякый предмет думкы і дашто о нїм повідаме (говоримє). Компонент речіня, котрый означать предмет думкы, называєме **субєктом (S)**, а компонент речіня, виражаючий (означаючий) того, што предметови думкы приписуєме (присуджуєме), называєме **предікатом (P)**.

Субєкт і предікат витваряють **предікатівне ядро (PJ)** простого речіня.

Граматічним виражінєм предікатівного ядра є штруктурна схема речіня. Каждє тіпове значіння має в языку свою характерістичну граматічну форму, а виражаюче го речіня є збудоване подля выкресленой схемы (штруктуры). Таким способом суть выбудованы вшыткы речіня.

7 Штруктурны схемы двоскладных речінь

В русиньскім языку ся найчастіше стрічають слїдуючі **базовы (основны) штруктурны схемы** простых двоскладных речінь, котры виходять (вытікають) із способів виражіння субєкта і предіката:

I. S/Nn – P/V pers (← C)

- двоскладне речіня з часословным предікатом – простым і зложеным

Школярь пише.

Брат чітатъ (книжку).

Сестра зачала чітати (новинкы).

II. S/Nn – P/Сop + NPxy (предікатівне мено) (← C)

- двоскладне речіня із звязочно-менным предікатом

*Брат тракторіста.
Брат був тракторістом.
Час є шумный (днесь).
Час був шумный (цїлый тыждень).*

III. S/Nn – P/Interj (← C)

- чутєсловны двокладны речїня

А Янко бух (бац, трїск, рип) (до млакы)!

IV. S/Ng – P/Cor + Num (← C)

- двоскладне речїня з назывником в формі генітива в функ. субекту

Нас было десять.

Хліба є три кіла.

V. S/Inf – P/Cor + NPxy (← C)

- двоскладне речїня з інфінітивным субектом

Курити было заказане.

Купати ся є небезпечне.

VI. S/N¹n – P/VF мати/не мати $\longleftarrow \frac{\text{obj}}{\text{Co}} / \text{N}^2 \text{a/g}$

- двоскладне речїня выражаюче посесівны одношіня

Брат має (мать) біцїгель (грошы).

Я не маю (не мам) грошы/грошей.

Вернийме ся назад кус подробніше к єднотливим базовым штруктурам:

7.1 Двоскладны речїня з часословным предікатом

БШ I. S/Nn – P/V pers (← C f, o) – f = факултатівный, можный, o = облігаторный (повинный).

К тому моделу речїнь задїлюєме вшиткы речїня, в котрых у функції предіката находиме:

1. повнозначне часослово в особитїй (фінітній) формі (VF pers),

2. повнозначне часослово в формі інфінітива в споїню з модіфікатором. К тій штруктурі односиме тыж речїня з імпліцитно выраженым субектом (S/0 impl).

Также **одводженыма моделами I. базовой штруктуры будуть:**

I.

а) S/Nn – P/VF pers (← C f, o), напр.: *Нянько сидїв (в корчмі). Учїтелька вышла (з класы). Петра пише (письмо). Хворый бере (таблеткы) і т. д.* Субект в тых речїнях є выражений експліцитно. То суть часословны речїня з простым часослов. предікатом

II.

б) S/Nn – P/Modif pers + Inf (C f, o), напр.: *Я хочу їсти.*

То суть **двоскладні речіння із складним часословним предикатом**. К таким речінням заділюємо тоти, в котрых у функції предиката функціонує сполучення інфінітива повнозначного часослова з модалними і фазовими модифікаторами, вираженіма модалними і фазовими часословами або куртыма формами придавників з модалним значінєм і дакотрыма оціночними називниками а тыж предикативами в сполученні з фінітними формами звязки. Также II. б) структура має такы тіпы:

1. S/Nn – P/VF mod + Inf (← C), напр.: *Іван хоче одыйти зо школы. Можу прийти завтра? Юлка хотіла указати камараткам мачата. Я не буду мочі одыйти. Камарат мі не хоче одпустити мою хыбу.*

2. S/Nn – P/VF fáz + Inf (← C), напр.: *Людміла зачала писати статью. Брат продовжовав будовати хыжу. Я зачав высвітлєвати план нашої роботы. Мама перестала пораїти хыжу. Хор перестав співати. Він зачав/став высиджовати в корчмі.*

III. Особитнов формов складного предиката є **зложена форма предиката**, што є комбінація інфінітива повнозначного часослова з комбінаціов фінітних форм модалных часослов і інфінітива фазовых часослов, напр.: *Они хотіли перестати курити. Мій знамый не міг продовжовати ходити до школы. Він рішив зачати будовати хыжу. Він хотів іщі раз зачати тренувати скок через коня.* Тота форма зложеного предикатива бы ся могла зобразити так: S/Nn – P/VF mod + V Inf + V inf fáz (← C o, f).

3. S/Nn – P/Adj mod + Cop + Inf (← C), напр.: *Мы не годны были прийти. Вы повинны были принести. Рота готова была зачати атак. Я ем охотный увірити Мірославі. Вояцы были принучены одступити.*

IV. в) S/Nn impl. – P/VF pers (← C), напр.: *Чітам книжку. Будеш моєв/моя. Верний ся домів! Ідь вон! Можу прийти завтра? Не буду мочі одыйти. До склепу привезли чеське пиво. Вчашній день не вернеш. Довго сьме сиділи вонка на лавці. Рідко ся стрічають.* Тоти речіння зачленюємо к **часословним двоскладним речінням з імпліцитно вираженим субєктом**. Тот погляд є інакшый як в руській або українській синтаксичній традиції. Хоць і мы не цалком істы, ці такы речіння, як: *Вчашній день не вернеш* і т. п., бы не было ліпше зачленити к такзваным **обобщено-особным речінням**? О тім мож дискутовати (хоць ґраматічний субєкт ту є, але ці ту іде о конкретный субєкт, то уж є вопрос на дискусію).

V. Обобщено-особны речіння (vety so všeobecným podmetem) то суть такы речіння, в котрых є виражене обобщене діяння, реалізоване хоцькотров особов або громад (групов) особ, включно бісідника. Звычайно ся ту предикат і субєкт виражать:

1. формов 2. особы єднотного чісла без містоназивника, але даколи і з ним, напр.: *Помалы дале зайдеш. Як засієш, так будеш жати. Ідеш сі помаленькы горі ярком і находиш много інтересного. Можеш быти і ангелом, і так тя битка не мине. З неправдов далеко не зайдеш. Як собі постелиш, так будеш спати. Добрї ся наробиш, смачно ся найш;*

2. формов 2. особы імператива, напр.: *Берь кідь дають, утікай кідь бють. Не лізь до воды, кідь не знаш броды. Хоць буде тяжко, не здавай ся, все допереду позерай;*

3. формов 1. особы множ. чісла теперішнього або простого будучого часу, напр.: *Охотні даруєме, што самы не потребуєме. Што маме – не храниме, а кідь то стра тиме – так плачеме.*

VI. К таким речінням треба однести і такзвані **невизначено-особні речіння** (*vety s neurčitým podmetom*). То суть такі речіння, в котрых часослово – предікат в формі 3. особы множ. числа виражають діяння, однесене к експліцитно невыраженому суб'єкту невизначеного значіння, напр.: *В школі співають. Кличуть ня на завтра на гостину. – Ту ся на вас просять – повідать Юрко. В новинках пишуть о нашім русиньскім інституті.*

7.2 Двоскладны речіння із звязочно-менным предікатом

Базовый модел II.: S/Nn – P/Сор pers + NPxy (← C).

К звязочно-менным (часословно-менным) двоскладным речінням належать такі, в котрых в предікаті выступує предікатівне мено (NP), виражене хочьяким меном (x) в хочьякій формі в споїну з фінітныма формами часослов-зв'язок. Предікат того типу называєме складным або зложеным менным предікатом.

Зв'язка в тім предікаті служить на граматічне оформлїня предікації, т. зн. на виражіння предікатівных категорій модальности, часу і особы. Зв'язков є виражена і категорія згоди – число і граматічний род.

У функції експліцитного суб'єкту в звязочно-менных речіннях выступать хочьяке мено в формі номінатива (Nn).

В залежности од способу виражіння предікатівного мена (NP), виділюєме вісем (8) типів складного (ці зложеного) менного присудка (предіката) двоскладных речінь:

1. S/Nn – P/Сор + Ny (← C).

Тип: *Брат учитель.*

Брат быв учителём.

Она была без себе од радости.

NP – субстантів

2. S/Nn – P/Сор + Adj y (← C).

Тип: *Я (быв) голоден.*

Літо было сухе і тепле.

(Она) была смутна.

Она (є) смутна.

NP – ад'єктив

3. S/Nn – P/Сор + Pron y (← C).

Тип: *Тота хыжа наша.*

Гелена буде твоя.

NP – проном. (містоназ.)

4. S/Nn – P/Сор + Num y/Num synt y (← C).

Тип: *(Він) є першый.*

Таня была другов дівков в родині.

NP – числов. або нум. сінт.

5. S/Nn – P/Сор + Part y (← C).

Тип: *(Она) ся відїла (вызерала) постарївшов.*

NP – часопридачник (активний часоприд. мин. ч.)

6. S/Nn – P/Cor + Pred/Adv (← C).

Тип: *Уїко вызерав смутно.*

NP – предикатів/ адвербій (присловник)

7. S/Nn – P/Cor + Interj (← C).

Тип: *А єй характер (повага) была ай-ай-ай!*

NP – інтер'єкція (чутєслово)

8. S/Nn – P/Cor + Det synt y (← C).

Тип: *Янко був высокої поставы.*

NP – детер. синтаґма

А далше ся кус подробнїше заставиме у каждого з тіпів II-й базовой штруктуры.

Предикатівне мено – субстантів

S/Nn – P/Cor + Ny (← C).

У функції предикатівного мена выступує називник – субстантів у формах номінатива і інштрументала, а тыж в інших формах непрямых падів. Кідь то є номінатів – так штруктура вызерать так: S/Nn – P/Cor + Nn (← C), напр. *Моя мама учітелька. Він є асїстент. Ваг є найдовша ріка на Словакії.*

Номінатів выступує в функції предикатівного мена на єднакій ровині з інштрументалом: *Він був асїстентом. Ваг був чістов ріков. Иван був штудентом нашої факулты.*

При предикатівнім мені в формі номінатива можуть выступати дакотры указуючі і порівнюючі містоназивники, напр. – *то, тот (а), тото*: *Пряшів – то є місто на Торісі.*

В книжній/научній речі/штілі – предикатівне мено в номінатіві ся ужывать і по звязці – **є**, напр.: *Називник є повнозначна часть речі.*

А в множнім чїслі ту поужыєме звязку – **суть**, напр.: *Субект, предикат і предикатівна основа суть главны члены речїня.*

Приклады таких тіпів речїнь находиме і міджі фразеологізмами тіпу: *Розказ є розказ. Слабость є слабость.*

Іншы непрямы пады субстантівів в функції предикатівного мена, напр.:

Она была з Братїславы. (Ng)

Хыжка была з вальків. (Ng)

Тота книжка про брата. (Ng)

Писмо было од сестры. (Ng)

Пяному море по колїна. (Na)

Рїка была під окнами. (Ni)

Жывот дітины був на волоску. (Nloc)

Янко був у теплім героку. (Nloc)

Предикатівне мено – придачник/ад'єктив

S/Nn – P/Cor + Adj y (← C).

Адъектив у функції предикативного мена находиме в повній формі (лем дакотры і в куртій – *голоден, годен*) в номінативі і інструменталі, а тыж у формах компаратива і суперлатива. Напр.: *Хлопецъ є хворый. Она была барз красна. Поле ся ставало жовтым. Мій брат є старшый. В осени ся дні ставаюць куртшыма. Северный вітор є найхолоднішый. Я голоден.*

Предикативне мено (NP) – Містоназывать/прономен

S/Nn – P/Cop + Pron у (← C)

У функції предикативного мена находиме вшыткы виды містоназывать як у формі номінатива, так у формі непрямых падів. Напр.: *Тота книжка моя. Котра хыжа ваша? Чія ташка? Якым єсь быв, такым єсь зістав.*

Предикативне мено (NP) – Числовник/нумералії

S/Nn – P/Cop + Num/Num synt (← C).

У функції предикативного мена выступають числовники кількостны, порядковы а тыж нумеративны сінтагмы, напр.: *Пять а три є вісем. Два раз два суть штири. Вояк був лем єден. Янко був першым, што спознав камарата. Тота ізба была третёв, у котрій єм бывав. Таня была третёв дівков у родині.*

Предикативне мено (NP) – Часопридавик/Participium

S/Nn – P/Cop + Part у (← C).

У функції предикативного мена можуть выступати вшыткы формы часопридавиків, напр.: *Дівчина тварь была сїяючов, усміхаючов ся. Она ся відїла постарївшов. Штефан був розгорячений. Вояк був забитый. Нянько був невыспатый (-ым).*

Предикативне мено (NP) – Присловник або предикатів

S/Nn – P/Cop + Adv/Pred (← C).

Аня вызерала весело. Я рад тій книжці. В твоїх роках я была выдата. Чіжмы мі были акурат.

Предикативне мено (NP) – Чутєслово/Інтеръекція

S/Nn – P/Cop + Interj (← C).

Є то споїня звязкы з чутєсловом. Векшина прикладів – говорова реч: *А ей повага была ай-ай-ай! Тот предмет був – фуй!*

Предикативне мено (NP) – Детермінативна сінтагма

S/Nn – P/Cop + Det synt (← C).

Янко був высокої поставы. Она была низкой поставы. Я з вами єднакой думкы. Вшыткы суть высокої думкы о вас. Якой сьте професії? Ёго хыжа была під соломянов стріхов.

7.3 Чутєсловны (інтер'єкчны) двоскладны речіня

III. БШ: S/Nn – P/Interj pred (← C).

За чутєсловны двоскладны речіня поважуєме такы, в котрых при експліцитно выраженім субекті (номінатівом назывника або містоназывника) у функції предіката функціонує предікатівне чутєслово (присудкове чутєслово) тіпу: *бух, бац, тріск, рип, пляск, тлеск* і т. п. із зъявным звуконаподобнюючым характером. Предікат того тіпу выражать діяня нечекане, інтензівне. Напр.: *А він го тріск по голові: А Юрко рип до болота. Нараз авто бух до шанцу.*

Як предікат може функціонувати і непредікатівне чутєслово, напр.: *А дівча фурт (все) хі-хі-хі! А хлопці на то ха-ха-ха!*

Вшыткы тоты речіня суть силно емоціонално підфарбены.

7.4 Двоскладны речіня з назывником у формі генітіва в функції субекта

IV. БШ: $S/Ng - P / \frac{Cop + Num/Num synt}{VF saturat} (\leftarrow C)$

То суть приклады тіпу: *Штудентів было мало/много. Пшеніці є пять міхів а ярцю три міхы.*

Ту генітів має значіня части чогось або **кількості/множества** єднородных предметів (часточок), котрым ся предікує признак квантітатівности. Такый генітів ся поважує за выразителя субекта в речінях уведженого тіпу, а тыж в речінях з таким часословным предікатом, котрый має значіня **прибываня** (наростаня) або **убываня** (зменшованя) дачого, **достаток** або **недостаток** і т. п.

Доведна з тыма значінями і **генітів неґації** при дакотрых негованых формах часослов поважуєме за выражіня субекта, напр.:

- а) *Нас было сім. Грошей є все мало.* - P/Num
- б) *Пшеніці было пять тон. Хліба є три кіла.* - P/Num synt
- в) *Воды притікать фурт веце. Хвороб наростать. Хліба старчіть про вшыткых.* - P/VF sat
- г) *Вітця (няня) не є дома. Авто в гаражу не было. Никого не видно на дворі.* - P/VFneg быти

Послідній тіп – то суть негованы трансформы речінь тіпу: *Няне є дома. Авто є в гаражу* і т. п. Традично негованы формы тых речінь заділюють к єдноскладным речіням.

7.5 Двоскладны речіня з інфінітíвным суб'єктом і споєным з ним зложеным менным предікатом

БШ V: S/Inf – P/Cop + NPxy (← C).

В речінях такого типу в функції суб'єкта (подмета) находиме інфінітív повнозначных часослов або споїня інфінітíва звязочного часослова з формов інштрументала предікатівного мена (субст., ад'єкт. і містоназівник).

Предікат при інфінітívнім суб'єкті є зложений менный, выражений споїнем предікатівного мена із звязков. Як предікатівне мено находиме слова на -е, предікатівы на -і/-о, назівники в формі номінатíва і інштрументала в споїню з інфінітívом повнозначного часослова, споєного з фінітíными формами часослова „быти“.

Можеме повісти, же в русиньскім і в словацькím языку ся інфінітív, як менна форма часослова, поводить як назівник середнєго роду, напр.: *Кури́ти было́ все шко́длив́е. Купа́ти ся́ є́ зака́зане́.*

О тім, же слова тіпу *шко́длив́е, зака́зане, небезпечне, смі́шне* і т. д. в речінях уве́женого тіпу мож поважовати за менны формы (ад'єктівы серед. роду), свідчіть можность трансформованя інфінітíва на часословны (вербалны) субстантíвы, напр.: *Кури́ня є́ небезпечне́. Купа́ня было́ зака́зане́* і т. п.

Также тота базова штруктура ся може проявити так:

а) S/Inf – P/Cop + Adj – e/Pred -і/-о (← C), напр.:

Кури́ти было́ все шко́длив́е. Купа́ти ся́ є́ зака́зане́.

Дума́ти поле́жачкы́/поле́жачі́ є́ прие́мні́/-о́.

Бы́ти послі́дні́м є́ зле́/не́ є́ добрі́. Тото́ зроби́ти было́ про́ мене́ не́ легко́.

б) S/Inf – P/Cop + Nn/i (← C), напр.:

Ві́дїти́ ю́ (є́й) є́ щастя́ про́ мене́. Роби́ти з ним́ є́ раді́сть. Напи́сати се́міна́рну роботу́ є́ зада́чов вшы́ткых штуде́нтів.

в) S/Inf – P/Cop + Inf (← C), напр.:

Жы́вот про́жыти́, то́ не́ поле́ пере́йти.

г) S/Inf + Ni – P/Cop + Adj/Pred (← C), напр.:

Бы́ти учти́вым (слу́шным) є́ дуже́/барз ва́жне́/-о́. Добрі́ є́ бы́ти штуде́нтом.

Бы́ти спра́ведлив́ым не́ є́ легко́. Є́ інтере́сне бы́ти учи́телём́ і т. д.

7.6 Двоскладны речіня з предікатівным ядром выражаючім посесівны предікатівны одношіня

VI. БШ: S/N¹n – P/VF мати/не мати $\longleftarrow \frac{\text{Obj}}{\text{Co}} \bigg/ \text{N}^2 \text{ a/g}$

Приклады: *Брат ма́є (ма́ть) бі́цігелъ.*

Я маю́ грошы́.

Брат не́ ма́є (не́ ма́ть) бі́цігелъ.

Я не́ маю́ (не́ ма́м) гроше́й.

Роди́чі маю́ть ді́ти/повно́ ді́тей.

*Сусіди не мали дітей.
Вера мала чорні очі.
Мы маме великого пса.
Спалня мати/має лем єдно окно і т. д.*

7.7 Єдноскладні речіння

Приблизьмо собі знову основні інформації о єдноскладних речіннях і їх головній члені – предикативній основі (РО).

Єдноскладні речіння суть такі прості речіння, основу котрих творить **нерозчленена предикація**. Їх предикативне ядро (PJ) – то є єдиний речинотворний синтаксичний член, **предикативна основа** єдноскладного речіння (РО), котрий виражає предикацію самостатно/-ї, напр.: *Змерькать ся. Ту є тепло. Крик.*

Предикативна основа (РО) – то є головний член простого єдноскладного речіння, граматично незалежний (він ся не підраджує ніякому надрядженому членови), виражаючий предикацію (творячий акт речіння) самостатно. РО дає в єдноскладнім речінню інформацію о деякій яві, процесі в модалнім плані і в часовім плані з ціллю комунікації. Од субекта (подмета) двоскладного речіння ся одлишує своєв предикативностев. Од предиката (присудка) двоскладного речіння є інакша своєв незалежностев, незв'язаностев з ніяким надрядженим синтаксичним членом.

Способность РО виразити інформацію о процесі і о ставі в модалнім плані і в дакотрім з часів ей зближує, але не стотожнює з предикатом двоскладного речіння.

Виходячі із ей структури, може бути РО:

а) проста, напр.: *Вечеріє. Трясло го.*;

б) зложена, напр.: *Зачало ся розвиднёвати. Было горячо. Хотіло ся мі спати.*

Подля способу виражіння РО єдноскладного речіння може бути: часословна, зв'язочно-менна, інфінітивна, менна (нечасословна).

7.8 Система структурних типів/моделів єдноскладних речінь

Виходячі із способів виражіння РО єдноскладного речіння, можемо виділити штири (4) основні базові структурні типи єдноскладних речінь.

I. **Часословні** єдноскладні речіння з РО вираженов:

а) фінітнов формов неособного часослова або неособнов формов особного часослова, напр.: *Змерькать ся. Брата трясло* і т. п.;

б) сполінім інфінітива повнозначного часослова з неособним модифікатором, напр.: *Зачінає ся розвиднёвати. Треба почекаати. Хоче ся мі спати* і т. п.: РО/V impers (← C).

II. **Інфінітивні** єдноскладні речіння з РО вираженов самостатним інфінітивом: РО/Inf (← C), напр.: *Де ся подіти? Што робити? Як жыти?* і т. п.

III. **Зв'язочно-менні** (часословно-менні) єдноскладні речіння з РО вираженов сполінім предикативного мена (NP) із зв'язков (Cop), часточно неособнов а часточно

особнов: PO/Cor + NPxy ($\leftarrow$ C), напр.: *Є вовзко. Было нам весело. Вечур. Быв студений день.*

IV. **Менны** (нечасословны) єдноскладны речіня, в котрых є PO виражена хоць-яким меном або детермінативнов сінтагмов без звязки: PO/Ny ($\leftarrow$ C), напр.: *Огень! Вовк! Воды! Шепот/Шептаня. Несміле дыханя.*

А теперь кус подробніше о кождім із структурных тіпів/моделів єдноскладных речінь:

Часословны єдноскладны речіня

I. БШ: PO/V impers ($\leftarrow$ C f, o)

К часословным єдноскладным речіням односимо такы, де в функції PO выступають:

а) неособны часослова в фінітній формі, але тыж неособны формы особных часослов, напр.: *Гырмить. Змерькаты ся. Выяснило ся. В студеных днях дує холодом од рікы. Свербіло ня під коліном. Говорить ся о тім. Конець, іде ся домів. Засыпало го снігом і т. д.;*

б) споїня інфінітива повнозначного часослова з модіфікаторами в неособній формі: PO/Modif impers + Inf ($\leftarrow$ C f, o), напр.: *Хоче ся мі спати. Жадать ся мі пити. Перестало падати. Зачало ся выяснёвати. Ту ся не дасть дыхати. І так ся дасть робити. Не дало мі спати і т. д.*

Часословны єдноскладны речіня ся звикнуть называти **неособныма речінями** (bezpodmetné, neosobné vety).

Конкретізованы структурны модели того тіпу суть:

а) PO/VF impers ($\leftarrow$ C f, o)

б) Po/Modif impers + Inf ($\leftarrow$ C f, o)

o = облігаторный (повинный, подмінений) компонент

f = факультативный (неповинный, неподмінений) компонент

Пару слов подробніше о кождім з тых тіпів/моделів:

а) **Єдноскладны речіня з простов часословнов PO** суть такы, де роль PO можуть повнити неособны фінітны формы неособных і особных часослов, при котрых можуть стояти подмінены або неподмінены комплементы (C f, o). Суть то часослова із значінём процесів, явів і ставів, котры ся реалізують або проявляють в природі. У памяти бісідника ани адресата не суть споєны із нияким агенсом (реалізатором дії) або пацьенсом (носителём) признаков ці процесів, напр.: *Розвиднює ся. Днесь мерзне. В літї часто гырмить і т. д.*

Формално бы мож было узнати за єдноскладны і речіня тіпу: *Десь загучало. Да-где далеко загырміло. В будові нараз забухотало. Недалеко чудно/-ї записало і т. д.* Лемже (!) – вшиткы тоты формы на -о/-ї припуцають єдночасно і можливість споїня з невызначеныма (neurčitými) містоназывниками середнёго роду в формі номіна-тіва, што мінять тоты речіня на двоскладны, порівнай: *Далеко штось загучало.* В будові *дашто* забухотало. *Недалеко дашто* чудно/-ї затріщало і т. д. Подля обсягу їх можеме поважовати за **невызначено-особны речіня**, переходны міджі єдносклад-

ныма і двоскладныма речіннямі. За такы можае паважаваць і речіння з рефлексіўныма часасловамі тыпу: *Сніе (снить) ся мі або ніт? – Сніе (снить) ся мі **дашто** або ніт? Довкола ся зазеленіло – Довкола ся **вышытко** зазеленіло і т. д.*

К ёднскладным речінням таго тыпу належыць і прыклады з павіннымі камплементамі (Со) тыпу: *Коле ня в боці. Вышло мі в роті. Гучіць мі в голаві. Маму коле в грудэх. Змерькло ся мі перед очіма. В жывоці ся му (не)дарить. Ту ся не дасть робіти (лежати, сидіти, спати). Днесь ся мі добры робить. Зле ся мі спало цілу ніч. Приємно ся з ним бісідую. Добры ся з нёв танцюе. Тяжко ся нам жые. Приємно ся ту адпочываць. і т. д.*

б) Ёднскладны речіння із зложенов часасловнов прэдкатівнов основов (РО), де неособны модіфікатары в зложеній РО могуць быць выражаны:

1. модалнымі часасловамі в неособній формі;
2. фазовымі часасловамі в неособній формі;
3. модалнымі неособнымі прэдкатівамі в споіню із звязков. В тых прыпадах можае мадэлы канкрэцізаваць так:

1. РО/VF mod impers + Inf (← C)
2. РО/VF faz impers + Inf (← C)
3. РО/Pred mod impers + Cop impers + Inf (← C).

Прыклады к ёднотлівым мадэлам/тыпам:

1. тып: *Патрыць ся ходіти вчасно. Не патрыць ся слухаць за дзвярцамі. Не слухіць ся спачы на годзіні. Стоіць за то падумаць о тім. Стояло бы за то наісьці ся парядно. Зуновало ся мі сидіти за столом. Вам ся не хоче спачы? Подарыло ся му одыйти начас. Не хоче ся мі одыйти і т. д.* То сьць пераважна трансфармы асобных двоскладных речінь тыпу: *Я не хочу одыйти і т. д.*

2. тып: *Зачало ся змерькаць. Перестало ся хмарыць. Зачало падаць. Перестало гурмыць. Зачало прымерзаць. Продовжовало ляць і т. д.*

3. тып: *Трэба (буде) робіць парядно. Трэбало бы вам оддыхнуць. Трэба ісьці. Было трэба ся вернуць. Ё час зачынаць. Неслобідно забываць о тім. Не мож так робіць. Ё час даць ся до парядку. Ту ся неслобідно купаць і т. д.*

Інфінітівны ёднскладны речіння

II. БШ: РО/Inf (← C)

Тоты канструкцыі не сьць барз росшырэны, они сьць вець характэрыстычны про гаворавы штіль. Інфінітів ту стоіць будзь самостатно, або ся споюе з частков „лем“ і „кобы (кебы, кібы)“ із значіньм желанья або змягчэнаго розказу. Самостатны інфінітівы ся чэрэз інтонацыю стаюць розказовымі або аптатівнымі речіннямі. Они ся могуць хоснаваць як без камплемента, так і з камплементам. Ёднскладны інфінітівны речіння з впраснымі містоназавнікамі і впраснов інтонаціов дістаюць значіня двоскладных речінь поужытём 1-ой асобы часаслова „мочі“, „мачы“, напр.: *Де ся подіць? – Де ся маю подіць?*

Далшы прыклады інфінітівных ёднскладных речінь:

а) інфінітівны розказовы речіння: *Не дыскутаваць! Зробіць без речі! Гнедь підпачыць!;*

б) інфінітивны оптативны речіня: *Лем сі так кус оддыхнути! Кібы/кобы ся дало втечі! Кобы ся дало хоць лем єдным оком увідіти (попозерати на) Марю!*;

в) інфінітивны вопросны речіня: *Што робити? Де ся подіти? На кого ся обернути?* і т. д.

Зв'язочно-менны єдноскладны речіня

III. БШ: РО/Сор + NPxy (← С)

Зв'язочно-менны (часословно-менны) єдноскладны речіня мають в предікативній основі (РО): **предікативы (предікативны адвербії), пасівны часопридавники минулого часу**, субстантивы, числовники, нумеративны сінтагмы і чутєслова (інтер'єкції), причім вшиткы в споїню із зв'язочным часословом в неособній формі. Тоты речіня вытваряють такы структурны типы:

а) РО = предікатив на -о (рідше на -і або на -е) в споїню з неособнов звязков:

РО/Сор impers + Pred -о (← С/Nd subj) (← С), напр.: *Є тепло. Было горячо. Є ту смутно. Было нам весело. Є вам в інтернаті добрі? Є ті зле? Тихо. Є тихо. Было тихо. Буде тихо. Там было чисто. Коло моря было добрі. Завтра буде тепліше* і т. д.

б) РО = пасівный часопридавник звичайно на -е в споїню з неособнов формов звязкы:

РО/Сор impers + Part pass -е (← С), напр.: *На ходбі є накурєне. В спалні є уж постєлене. Кому є суджене, того... Добрі є заряджене на тім світі* і т. д.

в) РО = назывник (субстантив) в споїню із звязков в неособній формі:

РО/Сор impers + Ny (← С), напр.: *Не было мі тогды до сміху. Є ніч. Была ніч. Быв тихый літній вечур* і т. д.

г) РО = містоназывник (прономен), числовник (нум.), нумеративна сінтагма в споїню з неособнов формов звязкы:

РО/Сор impers + Pron/Num/Num synt (← С), напр.: *Няй буде по твоім. Было де-сять годин. Было коло семой. Є девять тридцять пять* і т. д.

г) РО = чутєслово (інтер'єкція) в споїню із неособнов формов звязкы:

РО/Сор impers + Interj (← С), напр.:

Ёму є гей! Там ті буде ох! Было мі фуй! і т. д.

Менны єдноскладны речіня

IV. БШ: РО/Ny (← С).

Менны єдноскладны речіня то суть такы структури, в котрых у функції предікативной основы (РО) є самостатный назывник (субстантив) або детермінативна сінтагма без звязкы. Тот тіп речіня не має часовы варіанти. В функції предікативной основы (РО) можуть выступати різны падовы формы субстантива, напр.:

- РО/Nn: *Поміч! Вода! Огень! Крик. Снів. Голосне хавканя. Тихе шептаня. Тихый і смутный голос* і т. д.

Такы тіпы речінь ся вживають главно в умелецькій літературі як особите штілістичне средство на наведжіня якоїсь сітуації. Ту можеме зачленити і вшеліякы назвы предметів, книг, образів і т. п., напр.: *Русины* (роман В. Петрова); *Приповідко-*

ва лучка (книжка про діти М. Мальцовской); Дівча з квітками (образ Мушки); Сіль (надпис на товарі); Галушки з брындзов (назва їдла) і т. д.

- РО/Ng: *Воды! Фалаток хліба!* і т. д.

К даному типу речінь заділюємо і оптативні речіня типу: *Добру ніч! Збогом! Добре рано! Слава Ісусу Хрісту!* і т. п.

8 Модалность речіня

При творіню речінь виражаєме (як бісідуючі) ку обсягу речіня різні суб'єктивні одношіня, чім придаєме обсягу речіня різні модалні одтінкы можности, нутности, потребности, або виражаєме своє пересвідчіня о ёго правдивости і т. п. Вшыткы тоты способы виражіня одношіня бісідуючого (бісідника) ку відповідженій об'єктивній (предметній) реальности называєме доведна **модалнов будовов (модалностёв) речіня**.

Одношіня бісідуючого к обсягу відповідженого в речіню ся дасть выразити шти-рёма тіпами простых речінь:

Тип речіня	Языковы средства	Звуковы средства	Приклады
1. ознамове	ознамовый способ условный способ	нисходна інтонація	<i>Напишу. Я бы написал.</i>
2. вопросне	ознамовый способ, частка, вопросный містоназывник, порядок слов	восходна інт. восходно- нисходна інт. нисходна інт.	<i>Уж не пишеш?</i> (вопрос замкнутый) <i>Коли напишеш?</i> (вопрос доповнючий)
3. розказове	розказовый способ, інфінітив	нисходна інтонація	<i>Встаньте! Встату!</i>
4. желаюче	ознамовый способ, условный способ, частка	восходно-нисходна інтонація	<i>Же мі не впадеш! Кібы ся ті то подарило! Бодай бы ся выздравив!</i>

Варіантами вшыкых высше уведжєных речінь суть **выкрічны речіня**, котры мають восходну або восходно-нисходну інтонацію: *То є красота! Там было квіток!*

Окрем спомянутых тіпів речінь можеме одношіня к обсягу речіня виражати і іншыма способами, котрыма ся дасть выразити можність, нутність, замір і інше, напр.: *Мусиш там прийти. Міг бы-сь там завтра прийти* і т. д.

Языковы средства, котры служать на виражіня тых одношінь (значінь), суть: **модалны часослова**: *мусити, хотіти, мати, мочі, сміти* і **модалны присловники**: *може, треба*.

На виражіня похыбованя, неістоты, убєзпечіня вживаєме модалны часткы тіпу **чей, ачей, може, істо** і другы.

Окрем модалных часослов *мусити, хотіти, мочі, сміти*, котры ся хоснують на виражіня **волунтативной модалности** тыж в українчині і в словенчині, ся в русиньскім языку на виражіня волунтативной модалности вживать і часослово **мати**, котре ся в такій функції не реалізує в українськім языку, але є призначне про сло-

венчину, напр.: *Маш (маєш) ся такой вернути назад; Маєш (маш) корову подоїти! Завтра ся маю (мам) доставити на поліцію. Юрко має (мать) гнедь скоčiti по матір до сусіди і т. д.*

Схопность (способность) реалізувати діяння ся виражать куртов формов адъектива **годен**, напр.: *Дідо іщі годе́н ходити. Іщі єм годна сама і бандуркы посади́ти. Уж не годны самы ани з постілі встати* і т. д. Такый самый адъектив фунгує в виходословацьких діалектах, але в літературній словенчині ся ту хоснує часослово „vládat”.

Інвентарь модалных часослов (на розділ од українського языка) обсягує і рефлексівне часослово **дати ся**, котре означує можливість реалізувати діяння, виражене інфінітивом, напр.: *Тото ся іщі дало поправити. Тот огонь ся уж не дав загасити. Вода ся уж не дала заставити* і т. д. Таки коншtrukції суть барз фреквентованы в словенчині. В українчині ся на виражіня того типу модалности хоснують предикативны адвербіи *можна/неможна, можливо/невозможно*.

9 Зложене речіня (súvetie)

Зложене речіня є таке речіня, в рамках котрого мож виділити дві або дакілько частей, котры суть подля штруктуры близкы простому речіню.

Зложене речіня (як і просте) характеризує граматичне оформлїня, інтоначне закінчіня, конкретный обсяг і модалне зачленіня в інтенціях комунікації.

Розділ міджі простым і зложеным речінєм є в їх внуторній штруктурі. Найменшым елементом простого речіня може быти слово або синтаґма, напр.: *Гырмить. Деревяна церьков* (є і в нашім селі). Але за найменшый елемент, котрый є схопный утворити зложене речіня, ся поважує просте речіня. Розділ міджі простым і зложеным речінєм ся высвітлює і так, же просте речіня має в собі єдну предикацію (або і єднородну предикацію), але зложене речіня обсягує в собі найменше дві (але і веце) предикації (-й), напр.: *Паробок співать. – Парібци співають а дівкы танцюють*.

Тых дакілько предикацій в зложенім речіню ся споюють до єдного граматичного цілого, до єдної „зложеної предикації”, чім вытваряють єден зложений комунікат або поліпредикативне речіня. Зложены речіня ся можуть вытваряти як із веце двоскладных або єдноскладных речінь, так із їх комбінації, напр.: *Там, де ся драга скінчила, было видно порожні спустошены хыжки. Навколо было так тихо, же было чути, як летить комар*.

Розділ міджі зложеным і простым речінєм видно тыж в інтонації, в значіню і в функції. Про każde просте речіня є характерне інтоначне закінчіня так істо, як про ціле зложене речіня. Але єднотливы части, творячі зложене речіня, не суть інтоначно закінчены, напр.: *Кідь сьме ся приближовали к опущеному селу, увіділи сьме, же із хыж выбігло повно выстрашених мачок а вшыткы повтікали до ліса*. На основі того прикладу видиме, же: 1. речіня не має кінцєву інтонацію, 2. ани зачаточну, ани кінцєву, 3. таксамо, а 4. не має зачаточну інтонацію. Лем як єдно ціле має тото зложене речіня і початочну і кінцєву інтонацію.

Кажде просте речіня має свій самостатный обсяг (значіня). Але єднотливы части зложеного речіня страчають первістне значіня і дістають нове (або інововане) значіня в споїю з остатніма компонентами.

9.1 Способи вираження сполучення в складному реченні

Сполучення між частинами складного речення реалізується двома: інтонаційно і лексикально.

Інтонація як єдиний спосіб вираження сполучення в складному реченні сягає при **беззлучниковій** сполученні речень. Тоді ж інтонація сигналізує, що це є складне а не просте речення, наприклад: *Учитель дірив, хлопці грають, дівчата співають а родичі сидять в салі і позерують.*

Єднотливі частини складного речення сягає частіше сполучаються **лексикальним** способом – **злучниками і злучниковими словами**. Злучники, сполучаючи єднотливі предикативні частини в структурі складного речення, можуть бути **прирядні** (паратактичні) – куди сполучаються граматично рівноправні частини, і **підрядні** (гіпотактичні) – куди сягає ними приполюють залежні (залежні) частини. В другій функції (гіпотактичній) функціонують окремі злучників і злучникові слова (*хто, що, котрий і інші*).

9.2 Класифікація складених речень

В лінгвістиці існує кілька поглядів на класифікацію складених речень, ці вже в однію принципів, або в однію виділяються типів і субтипів складених речень.

Найрозширенішим і найуніверсальнішим є ділення складених речень на **зложеноприрядні** (паратактичні) і **зложенопідрядні** (гіпотактичні). З погляду граматики (а не семантики) їх можна дефінувати так:

1. **Зложеноприрядні** речення суть такі складені речення, в котрих є схосноване *координативне* зв'язання (сполучення) між єднотливими частями, то значить, що єднотливі частини суть єдна з другов сполучені як єднородні (паратактично);

2. **Зложенопідрядні** речення суть такі, в котрих є поужите *підрядне* (гіпотактичне), главно *детермінативне* зв'язання (сполучення) між надрядженим, пануючим (головним) речінням (частям) і залежним (підрядженим) прирядним речінням (частям). Притім залежне речення (частина) може бути сполучене або з цілим головним речінням, або з його частям, або ж з єдним хочькотрим його членом.

9.3 Зложеноприрядні речення

(Паратактичні складені речення)

Зложеноприрядними сягає називаються складені речення, частини котрого творять визнаюме, структурне і інтонаційне ціле і суть сполучені між собою прирядними (паратактичними) злучниками.

Виходячи із характеру визнаюмих відносин предикативних частей і із функціонування злучників, котрі виражають ті відносини, зложеноприрядні речення сягає ділять на такі типи:

1. сполучаючі (копюлативні)
2. розділюючі (дис'юнктивні)
3. протиставні (адверзативні)
4. градаційні (ступнюючі)

5. результатівні (конклузивні)
6. пояснюючі (експлікативні)

Курта характеристика кожного з них:

1. **Споюючі** (копулативні) зложеноприрядні речіння суть такы, єднотливы части котрых суть споєны злучниками: *і, а* (в функції *і*), *ай, ани, та*; або повторюючіма ся злучниками: *і-і, ай-ай, ани-ани*. Перед споюючіма злучниками кладеме чарку лем в простім речіню, і то лем тогды, кідь сліднують за собов єднородны компоненти речіня, напр.: *І брат, і сестра, і нянько, і мати, і я – вшыткы сьме ся вернули. Не мали ани ганьбы, ани розуму, ай міджі людей так пришли.*

2. **Розділюючі** (дісьюнктивні) зложеноприрядні речіння суть такы, єднотливы части котрых ся припоюють розділюючіма злучниками: *або, ці, то, хоць*; *або-або, ці-ці, то-то, хоць-хоць*. Напр.: *Я вылізу на тот берег, хоць ся там такой переверну. Принись мі хліба з солонинов, або зажень дакого другого з їджінём.*

3. **Протиставны** (адверзативні) зложеноприрядні речіння суть такы, єднотливы части котрых суть споєны злучниками *а, але, зато, но*. Напр.: *Она до танцю скачучі, а до роботы плачучі, – повідала о ній Мілка. Юстина лем ся позерала на нёго, але ніч не одповіла. Не любить она окрем себе никого, зато і щастя ю не находить.*

4. **Градачны** (ступнюючі) зложеноприрядні речіння суть такы, котры ся вытворюють споїнем з помочов злучників: *не лем... но і, не лем же.. но і, не лем... але і, не лем... але тыж, не жебы... але і і др*. Напр.: *Аня не лем же є мудра, але є і шумна. Додж не лем же не переставать, але ся веце роспадує.*

5. **Результатівні** (конклузивні) зложеноприрядні речіння суть такы, єднотливы части котрых ся споюють злучниками: *і, і зато, а зато, значіть*, напр.: *Быв міцный вітор, а зато сьме зістали дома. Він не зателефоновав, значіть, же і зато не прийде. Надуло много снігу, зато з двора ся не дало выйти.*

6. **Пояснюючі** (експлікативні) зложеноприрядні речіння суть такы, котры ся творять припоїнем єднотливых частей злучниками: *то є, то значіть, а праві, а акурат*, напр.: *Мы спали, то значіть брат спав, а я лежав з отвореныма очіма (очами).*

9.4 Зложенопідрядны речіня

(Зложены гіпотактічны речіня)

Зложене речіня, части котрого творять єдно смысловє і ґраматічне ціле і суть споєны підрядныма злучниками або злучниковыма словами, ся называють зложенопідрядным. Части зложенопідрядного речіня не суть рівноправны. Єдна (або веце) з них є підряджена другій (або другим). Тота часть зложенопідрядного речіня, котра ся находить в синтаксічній залежности од главной части, называють ся *підряднов*. Тота часть зложенопідрядного речіня, котра собі синтаксічно підряджує підрядну (або залежну) часть, называють ся *главно*. Главна предікатівна часть не все має структурну самостатность, зато в такім припаді она імплікує основный предметный обсяг підрядной части, напр.: *Добрі, же єсь пришла. Мені ся сніло, же-м ходив по воді і літав єм як яструб. Было чути, як тяжко дыхать.*

Основныма средствами споїня предікатівных частей зложенопідрядного речіня

суть підрядны злучники, злучниковы слова і односны (vztážné) слова. Секундарныма средствами выражэння падряджэння ёдной часті другій суть: порядок (слідовання) прадікатіўных частей (або ёднотливых речін), взае́мне адно́шэння форм часослова-прэдиката, лексічныя средства і інтонацыя.

Падля характэру злучніків і злучниковых слов зложенопадрядны речіння ся дзяляць на два асновны тыпы: **ёдночленны** і **двочленны**. К ёдночленным заділюе́ме такы зложенопадрядны речіння, падрядна прадікатіўна часть котрых ся адносіць к ёдному слову (або словоспо́іню) в главній часті і споюе́ ся з главнов частёв до ёдно-го т́снаго ці́лку з помочов злучніків або злучниковых слов.

Підрядна часть ёдночленных зложенопадрядных речін ся адносіць к такому слову (або словоспо́іню) в главній часті, котре треба доповніти, блі́же вызначі́ти, уточніти (упресніти), высвітліти, канкреті́завати з ці́лём да́ти тому слову повну інфарма́цыю, напр.: *Бабы, што ся заставі́ли коло сусі́доваго двора, лем рукамі за-ламалі.* [Підрядна часть – *што ся заставі́ли коло сусі́доваго двора* – ся адносіць к назывніку „бабы“ в главній часті речіння і канкреті́зуе ю.]

9.5 Ты́пы ёдночленных зложенопадрядных речін

Міджі такіма речіннямі ся выдзя́лююць тры асновны ты́пы:

1. Присубстант́вны (прыдатковы, атрыбу́т́вны) речіння суть такы, падрядна часть котрых ся адносіць к субстант́іву, котрый вхадзі́ць до складу главной часті і повні́ць в речі́ню функцыю прыдатка (атрыбу́та), напр.: *А мо́же вшы́тко ся за́чына́ць од той спі́ванкы, ко́тру спі́вала нам ма́ма.*

Такы речіння мож і́ці роздзі́літи на два ты́пы: **обсяговы** і **адносны**.

Атрыбу́т́вны падрядны речіння **обсяговаго ты́пу** ся споюю́ць з главным гіпотак-т́ічнымы злучнікамі *же, як, жебы (абы), ці*, напр.: *Верну́в ся з одпо́відёв, же хы́жа ё уж продана. Вно́чі ся мі́ присні́в сон, же ё́м в небе́. Барз ня тра́пів прабле́м, ці́ ді́ти дош́тудую́ць.*

Атрыбу́т́вны падрядны речіння **адноснаго ты́пу** ся часта аднося́ць к тым назыв-нікам главного речіння, пры котрых часта, але не все, сто́яць указую́чы мі́стоназыв-нікы *тот, та́кый* а прыпо́ююць ся мі́стоназывніковыма і прысловніковыма злучнікамі *котрый, які́й, чы́й, де, одкы, коли, як* і др., напр.: *Я ду́мав ты́ж о́ ті́м чо́лові́кови, в рука́х ко́трога́ была́ і мо́я до́ля. В лі́тці́ сьме́ бы́лі в (ті́м) ва́лалі́ (се́лі), де́ бы́ваюць ді́до і ба́бка. Я ді́став од ста́росты́ інфарма́цыю, ко́тра ся́ ня́ барз до́т-кла. Го́лов і шы́ю ма́ла о́мотану́ ша́лом, кі́нці́ ко́трога́ виси́лі аж по́ чі́жмы.*

2. Корелат́і́вно-адносны речіння суть такы ёдночленны зложенопадрядны речі-ня, котрых падрядна часть ся адносіць к парі́ слов у главній часті, пояснюе́ і́х зна-чы́ня, напр.: *Які́й ко́сець, та́ка і ко́са. Які́й млі́нарь, та́кый млі́н* і т. д. Такы речі-ня ся споюю́ць парамі злучніків ты́пу: *тот-хто, то́то-што, та́кый-які́й, та́к-як, ті́лькі-кі́лька, та́м-де (одкы), ту́-де (одкы), одты́-одкы (де)* і і́х форма́мі в і́ншых не́прямых па́дах (*та́кым-я́ким, ты́м-хто* і т. д.). Напр.: *Хто́ хо́че ве́ле́ зна́ці, то́му́ тре́ба ма́ло спа́ці. Та́к про́ не́го́ дба́ць, як пе́с про́ пя́ту но́гу. Хто́ на здра́ва дру́гих ча́сто по́пыва́ць, то́т за́вчасу́ в гробі́ спо́чва́ць. Одкы́ ві́тор, одты́ і ща́стыя* і т. д.

3. Высвіт́люю́чы речіння суть такы ёдночленны зложенопадрядны речіння, кот-рых ш́труктура і неза́кінченость главной часті ся высвіт́люе́ підряднов частёв і до-

повноє хыбуючій в главній части субект (подмет) або обект (предмет), напр.: *А я ся дізнала, одкы він є родом. Є добрі, кідь живот охаблять місто і про приємны думкы.*

Высвітлюючі підрядны речіня ся споюють з главнов частёв злучниками *же, кобы (кібы), як, як бы, ці, а* тыж злучниковыма словами типу *хто, чій, котрый, якый, де, одкы, коли, як, кільки, накілько, чом, кідь бы і др.* Напр.: *Думате, же я про вашого сына стара? Тяжко є собі представити, же десь гырмоять танкы і проливають ся кров.*

І тот тіп речінь дакотры лінгвісты іщі ділять на: **обсяговы і односны.**

К **обсяговым** ся односять такы підрядны высвітлюючі речіня, котры выражають обсяг того, што є назначене в главнім речіню предікатівным членом, напр.: *Снило ся мі, як єм ішов по лавці над пропастьєв. Было чути, як/же хворый тяжко дыхать. Добрі, же-сь пришов. Віділо ся му, же го несуть барз помалы. Каждому є знаме, якый він мудрый. Є мі едно, де мам іти, а де переночовати. Дотеперь іщі не є знаме, ці на Марсі екзістує живот.*

К **односным** ся заділюють такы підрядны высвітлюючі речіня, котры ся припоюють к главному, де є субект выражений містоназівниками типу *тот, хоцьякий, вшиткы, вшитко*, односныма злучниковыма містоназівниками *хто, што, котрый*, напр.: *Стало ся тото, што сьме предпкладали. Няй ня покарать тот, хто на ня зослав такы мукы. Тото, што ся стало, ся зачало даколи скоріше і т. д.*

Іщі пару прикладів, де підряджене высвітлююче речіня повнить функцію обекта (предмета), напр.: *Коваль не знав, де діти свої довгы виробены руки. Дідо ся успокоїв з тым, же ся внучка добрі наїла. Пробудив ся Федор і видить, як сидить за столом якась баба. Учитель повів, жебы сьме ся вернули назад. Мама ся бояла, жебы ся горячка не вернула назад. Камарат ся опросив, ці іщі довго буде чекати. Позоровали сьме, як ероплан гладко присідав (приставав). Пуццай ся до того, на што єсь способный (схопный) і т. д.*

9.6 Тіпы двочленных зложених речінь

К двочленным зложеним речіням ся односять такы зложенопідрядны речіня, підрядна часть котрых, як правило, ся односить к цілій главній части і з помочов семантичних злучників ей споєє до єдного семантичного і синтаксичного цілого. Підрядна часть таких зложених речінь функціонує як конкретный **обставник – адвербіале** (міста, часу, причіны, способу, ціля, условия, уступку, наслідку, порівняня). А теперь курта характерістика єднотливых тіпів **зложених двочлених обставниковых речінь**:

1. Зложенопідрядны речіня з часовым підрядным речінєм суть такы, де часове підрядне речіня **повнить функцію, аналогічну функції обставника часу** в простім речіню. Они визначають в часовім плані главны речіня (главно ёго предікат), напр.: *Лем тільки же ся розвидніло, Анця пішла доїти коровы.*

Підрядне часове речіня ся припоєє к главній части такыма злучниками: *коли, кідь, як, покы, покы не, до того часу, до того часу покы, за тот час як, ледва, з того часу як, потім як, як лем, скоро, тільки же, перед тым як, до того як, до міры того як і т. д.* Тоты речіня **звычайно выражають значіня сучасности (єдночасности) дія-**

ня, передчасности, наслідовности і т. п. Напр.: *Кідь чітать даяку інтэресну книжку, забываць на цільый свет. Кідь дахто п'яный, так тогды терезвых не любіць. Кідь (коли) сьме мали вольно, так сьме гралі футбол. Покры чалавек спіць, ёго арганізм адпочіваць. Мусілі сьме лежати дас 20 минут, пры гайнік не одышов. Я не міг заспаці, пры вшытко не стыхло. За тот час што мы робіме, оні ся ту валяюць. Як ём вошов до хыжы, такой ня бухнув по галаві. Не пуців нас до того часу (до тогды, доты), пры сьме ся парядно не наілі. Лем што ём сі аблік (вболік) вітровку, зачав падати сніг. Такой по тім, як была выстрэлена ракета (ракейтля), ішли сьме на бодакы.*

2. Зложенопідрядны речіня з підрядным речінём із значінём міста, то суть такы речіня, котры **выражають одношіня к місту або к пространству** (простору), т. зн., же означують місто, на котрім **проходіть діяння, де є насмероване або одкы выходіть**.

В тых речінях в главній часті ся вжываюць містоназівніковы слова – *там, одты, всягды, нигде*, а підрядна часть ся уваджаць злучніковыма словама *де, одкы*. Напрыклад: *Всягды, де сьме прішлі, нас вітали хлібом і солёв. Там гет далеко, де стырчаць тоты дві скалы, є Морьске око. Там, де стояла велика будова, зістало по выбуху лем повно пороху і дыму. Вшыткы ся зачали позерати допереду (перед себе), де ся на луці паслі серны з малыма серняткамі.*

3. Зложенопідрядны речіня з підрядным речінём із значінём ціля, то суть такы зложены речіня, в котрых підрядне речіня описує, з яким цілём (з яким заміром) **проходіть (протікаць) або ся реалізує діяння** главного речіня.

Підрядны речіня ціля ся припоюють к главній часті злучнікамі, злучніковыма словама і злучніковыма словныма споїнямі тіпу: *жебы, лем бы, лем жебы, зато жебы, про то жебы, з тым жебы, затым жебы, на то жебы* і др., напр.: *На то жебы порозумілі еден другога, не было їм треба ніяких слов. Жебы му волося не падало на тварь (до твари), Юрко сі го завязав (перевязав) пантліком (мотузком). Маря ся надвигла, жебы їй зайда ліпше сіла на плечі. Двері на балкон были отворены, жебы ся хыжа добрі вылюфтовала. Я вас ту прівів, жебы сьте ся зознамілі з тыма публікаціямі. Стрыко стых, жебы не мусив продовжовати в неприємнім розговорі. Натягла-м сі годинку, жебы-м не заспала (жебы-м стигла на автобус). Брат зьїв вшытко, што му дали, лем жебы ся на нёго не погнівали.*

4. Зложенопідрядны речіня з підрядным речінём із значінём прічыны – то є таке речіня, де ся выяснює прічына або здоводніня (príčina, dôvod) того, што є выражене в главнім речінні.

З главным речінём ся підрядне речіня споює прічинныма злучнікамі: *зато же, зато бо, накілько, так як, бо, вдяка тому же, тым веце же, потім што* і др., напр.: *Яблонь выхла, бо зайці обілі вшытку скору навколо. Я не прішла вчора зато, бо ём ся зле чула. Зістали сьме дома, бо падав додж. Вшыткы сьме стоялі, зато же не было де сісти* і т. д.

Як є в дакотрых прикладах видно, злучник може быти роздільный на дві часті – една часть є в главнім речіню, а друга – на зачатку підрядного речіння, напр.: *Я то зато говорю, же ся мі не любить твое хованя. Мусили сьме застати зато, бо ся нам погубив мотор. Накілько літо было дуже горяче і сухе, мусили сьме поливати і стромы. Вдяка тому же сьме рано скоро встали, стигли сьме ся вернути перед доджом.*

5. Зложенопідрядны речіня з підрядным речінєм із значінєм наслідку, то суть такы речіня, де підрядны речіня мають значіння наслідку і результату (ці выслідку) діяня главной части.

З главным речінєм ся підрядне речіня споює злучниками: *так-же, наслідком чого, натілько-же, од чого, такый-же, такый-жебы і др.*, напр.: *Было уж барз темно, так же сьме мусили глядати двері (выход) напوماцькы (руками). Так сьме ся запозерали на Дунай, же сьме пришли нескоро до дівадла. В тій гущаві є так тихо, же чути, як муха летить. Теперь бы мав наш штат зробити такый скок, жебы ся вшыткы зачали мати ліпше. Додж лляв як з відра, так же ся не дало выйти ани на балкон. Камарат такой заснав, так же уж не чув ани мою одповідь.*

6. Зложенопідрядны речіня з підрядным речінєм із значінєм умовія (подмінкы) – то суть такы речіня, в котрых ся указує на умовіє (подмінку), од котрого (-ой) залежить діяня главного речіня.

З главными речінями ся підрядны умовны речіня споюють злучниками: *кідь, кідь бы (кібы, кобы), якбы, раз, кідь уж і др.*, напр.: *Кобы він ся не ганьбив, такой бы єй пішов помагати. Не треба бановати намагу, кідь приносить такы добры выслідкы. Кідь ті не пише, та може є на тя назлощена. Кідь маю говорити отворено, мі ся то не любить. Кобы я о тім знав, поміг бы-м ті. Кідь є голова пуста, так голові розуму не придасть функція. Кідь вас чоловік слухать, так бы сьме мали быти дець мімо законів людських і божых. Кідь ся вшыткого боїш, так зістань дома.*

7. Зложенопідрядны речіня із підрядным речінєм із значінєм уступку – то суть такы речіня, в котрых ся указує на діяня або обставины, наперек котрому(-ым) (або – непозераючи на котры) ся реалізує діяня главного речіня.

З главными речінями ся споюють злучниками: *хоць, кідь ай, хоць і, дарьмо же, не позераючи на то, што, няй і др.*, напр.: *Хоць ружа і зорвата (-на), она іщі квітне (цвине). Хоць уж было цалком видно, фурт сьме не вставали. Хоць вояків было мало, але і так сьме были смілішы. Хоць рано было прекрасне, на обід уж падало. Дарьмо же ті є смутно, мусиш вытримати. Няй бы-м жыла хоцьяк довго, нігда на то не забуду.*

8. Зложенопідрядны речіня із підрядным речінєм із значінєм порівнюючим (компаратівным) – то суть такы речіня, котры выражають способ діяня, міру або ступінь діяня главного речіня через прирівняня (або порівняня) к діяню, котре є выражене в підрядных речінях. То значіть, же компаратівны підрядны речіня визначають характер діяня главного речіня, єго міру і ступінь. Тым ся приближують к обставникам способу діяня.

З головними речіннями ся сполучають компаративні підрядні речіння злучниками: *як, як кобы, як кідь, так як*, напр.: *День був шумный, як вишитко шумне ту довокола. Ірина стихла, як кобы ся задумала. Перед нами было видно білий пас, як кобы ся ріка розляла. Вонка была молга, як кобы ся пара із землі двигала. В хыжи было одразу так душно, як в арешті.*

Порівняння і прирівняння ся може виразити і кореспондуючими містоназивниками *тым-чім*, напр.: *Чім вещь єм ся приближовав ку нашій хыжи, тым силніше мі товкло сердце. Чім глубша была вода, тым векший страх єм з нёй мав.*

10 Полупредикативны коншtrukції

Переходнов коншtrukціов міджі простым речінём і зложеным речінём суть **полупредикативны коншtrukції**. Они ся витваряють тогды, кідь ся к простому речіню **придружить другорядна (побічна) предикація – полупредикація**, котра не має форму присудка з вызначенов часословнов формов. Главный ціль такой трансформації тексту є ёго **стягнутя, згущованя**.

Позоруйте:

1. а) *Дубикы, котры-м в дїтстві засадив, суть уж теперь великы.*
б) *Дубикы, **засаджены** в дїтстві, суть уж теперь великы.*
2. а) *Мати стояла вонка. Она ся загорнула хустков.*
б) *Мати, **загорнута** хустков, стояла вонка.*
3. а) *Хлопці ішли горі валалом і шумно співали.*
б) *Хлопці, шумно **співаючі**, ішли горі валалом.*
4. а) *Юрко утікав. Розмаховав при тім руками.*
б) *Юрко утікав, **розмахуючі** руками.*
5. а) *Зышли сьме до валалу, жебы сьме сі выпросили даяке їдло.*
б) *Зышли сьме до валалу **выпросити** сі даяке їдло.*
6. а) *Пришли вишиткы волічі, жебы сі зволили старосту.*
б) *Пришли вишиткы волічі **зволити** сі старосту.*

Основа трансформації – зміны двох речінь на єдно речіння з полупредикативнов коншtrukціов є зміна **вызначеной часословной формы** (*засадив, загорнула, співали, розмаховав, попросили, зволили*) на **невызначену часословну форму** (*засаджены, загорнута, співаючі, зволити*).

Полупредикативна коншtrukція має функцію члена речіння, найчастіше додатку або обставника.

Дїяння є в полупредикативных коншtrukціях **выражене часоприсловником, часопридавником і інфінітивом**.

11 Модіфікація шtруктуры речіння в текстї

При будованю тексту може быти шtруктура простого речіння комплікована розлічними одхылками од заужываной. Тогды vznikають **окремы коншtrukції** простых речінь.

Кідь хочеме в речіню дакотрый факт підчаркнути, можеме го выдїліти, **одокремити**: *А бідна газдыня плаче. – А газдыня плаче, **бідна**. Андрій любить ходити на грибы. – **Андрій**, тот любить ходити на грибы.*

Вытворили сьме так речіня з выдїленим (або одокремленим) членом речіня, котрый ся в речіню выдїлює чарков а в устній речі – інтонаціов, напр.: *Я відїв медведя там, в лісі.*

Далшы окремы конштрукції простого речіня:

Осамостатненый (выдїлений) член речіня vznikне выдїлінём дакотрого з членів речіня до самостатного выповіджіня, напр.: *За высокым лісом, повыше нёго, на Вігорлаті, ся указовали дві скалы Сниньского каміня. **Попрасканы, зароснуты мохом.***

Граматічно і по значіню є осамостатненый член інтегралнов частёв передстоячого речіня, од котрого ся пунктуачно (точков) і інтоначно выдїлює.

Припосёный член речіня належить до рамок того речіня, од котрого є пунктуачно і інтоначно оддїлений. Звычайно ся припоює к речіню якбы нечекано, уже по скінчіню речіня, і выдїлює ся тіре (–) або запятов (,), напр.: *Я зберам грибы – **але лем тополёвы**. Я їм мясо – **але лем куряче**. Купив хыжу, **але деревяну**.*

Выпуціня або еліпсіс є така конштрукція, в котрій ся дакотре слово вихаблять зато, же не є барз важне, або є знаме з контексту ці з бісідной сітуації, напр.: *Говорили сьме о домашніх звірятах. Я о нашім псови (говорив єм).*

Еліпсіс (выпуціня) може быти троякий:

- а) **Лексікалізований еліпсіс**, в якім собі выпуціня уж ани не усвідомлюєме, напр.: *Мала грудка – **самый** сыр. Який гость – **такий** колач. Из бідняка – **пес** і собака. Яка до горців, така то танців. Який дяк – **така** книжка. Чістота – **пів** жывота і т. д.*
- б) **Контекстовый еліпсіс** ся вытварять в писанім текстї і вяже ся на передстоячий текст, напр.: *Грушок было того року на загороді невроком. А главно таких, што я люблю. Цигане грали чардаш. Тот мій наймиліший.*
- в) **Сітуацыйный еліпсіс**, з котрым ся стрічаєме найчастіше в каждоденній комунікації (часто як одповідь на вопрос). Напр.: *На балкон. (листок до кіна) **Світле, десятку**. (пиво) **В культурнім домі**. (одповідь на вопрос – Де є дискотека?) і т. д.*

Недокінчене речіня, перерване выповіджіня (arozioréza) ся вытварять тогды, кідь речіня недокінчіме з даякой внуторной або вонкашнёй прічіны (перерваня іншов особов при бісідї або самы не хочеме доповісти думку і т. п.), напр.: *Брат хотїв втечі, **але...** Я бы був зателефоновав, **лемже...** і т. д.*

Перерване выповіджіня з боку інтерпункції характерізують три точки (многоточіє...) і недокінчена (перервана) мелодія (інтонація).

Вставны слова (parentéza), **вставны і вставлены конштрукції**, то суть слова і словозлукы, котры мають в речіню автономну позіцію і выражають субектівне одношіня бісідуючого к обсягу речіня. В устній речі мають понижену інтонацію в порівнаню з выповіджінем, в котрім ся находять. В писаній подобі тексту ся выдїлює **запятыма**, але і тіре (–) ці **скобками** (zátvorkami) (главно в одборнім текстї). Напр.: *– Про вшытких, реку, хліба нїт. Вшытко маме, як самы видите, замкнуте на два замкы. Засїдана отворив, як вызерало, пан Василь Турок. Водни – як знамо – я слабо виджу. Медецинська поміч, на жаль, є залежна од пінязей. Вышов газда на поле (мав два шумны, міцны волы), помаленькы собі оре і співать собі поволи.*

12 Основны інформації о семантичнім синтаксисі¹

Выразны розділы міджі русиньським языком і українським языком видно в області синтаксичной семантики. Тот факт є причінов того, же куртыма основными інформациями з даной области хочеме зознамити і будучіх учітелів. Іде, наприклад, о розділы у виражіню посесивности, неґації, дакотрых модалных значінь, виражіня кількості, рефлексивности, реципроцیتی і т. д. В тій сфері ся русиньський язык выразно одлишує од українського а векшина конштрукцій із спомянутов семантиков є ідентічна із словенчінов.

12.1 Неґація

Выповідна неґація (подобно як в українчині і словенчині) може ся выразити припоїнем неґуючой часткы к повнозначному часослову а в речінях із звязочно/часословно-менным присудком – к помічному часослову **быти**, напр.: *Уж не є молода*. Правда, в емоціонално підфарбених выповідях з експліцитно выраженим прономінальным подметом і нуловов формов звязочного часослова в формі презента ся неґує менна часть предиката, напр.: *Та він не дурак, жебы утік! Та ты не сомар!* і т. д. Таки конштрукції суть тіпічны і про українчину.

В позитивных (локально)-екзистенчных конштрукціях ся звычайно хоснує часослово **є**, напр.: *Є там дахто? Є Маря дома?* – а в негованих конштрукціях ся хоснують подобы **ніт** або **не є**, напр.: *Федора ніт/не є дома*. і т. д. Такий спосіб виражіня находиме в восточнословацьких діалектах, в літературній словенчині ся хоснують алтернативны **niet/nieto, nie je/nie sú**. В українським языку місто негованой формы часослова **бути** в теперішнім часі ся поуживать інваріантна подоба (3. ос. єд. ч.) часослова **мати** (*Батька нема дома*).

Далший розділ міджі русиньським і українським языком є при формі прямого предмета в речінях з негованим часословом. В українчині ту переважує прямый предмет в генітиві а в русиньським языку ся при неґативній формі транзитивного (переходного) часослова хоснує лем предмет в акузативі, напр.: *Свою корову нурде не відів. Свою маму дома не нашов* і т. д. Тот розділ є зъявный главно в речінях з двоїтов або вецекратнов неґаціов, напр.: *Не відів єм там нияку жену. – Я там не бачив ниякої жінки*.

12.2 Рефлексивность і реципрочность

Рефлексивность і реципрочность выражає містоназыватьником **ся**, напр.: *В неділю рано ся хлопці голили. Мыти ся будеш каждый вечур а потім ся помолиш* і т. д. Основный розділ міджі русиньським і українським языком у виражіню рефлексивности і реципроцیتی є в тім, же містоназыватьник **ся** є в русиньським языку погыбливый, є залежный главно од актуального членіня речіня і од ритму. В українчині – **ся** є поважоване за вербалный суфікс звязаний з часословом (*боюся, умиваюся*), порівнай: *Я ся каждый день скоро рано мыю студенцов водов. – Я кожний день умиваюся холодною водою*. Позіція рефлексивного містоназыватьника **sa** в словацьким языку є ідентічна з позіціов русиньського **ся**.

1 Тота капітола є написана на основі публікації: Vaňko, Juraj: *Jazyk slovenských Rusínov. East European Monographs*. Distributed by Colombia University Press, New York, 2000, с. 93-104.

Містоназиви **ся** уживає і на виражіння реціпроциту, напр.: *Они ся обімали і цілювали. Барз ся люблять.* і т. д. В дакотрых припадах на виражіння реціпроциту місто **ся/сі** поужыєме вираз – **єден другого** або – **єден другому**, напр.: *Братове не віділи єден другого веце як пять років. Они все єден другому помагають.* і т. д. Такий спосіб виражіння реціпроциту є звычайный і про словацький язык, в українськیم языку окрем рефл. – **ся** на виражіння реціпроциту ся уживає вираз – **один одного/один одному** (знову є кус розділный).

Розділ у виражіню реціпроциту міджі русинськым і словацькым языком з єдного боку (де є єднаке) і українськым языком з другого боку є в тім, же в русинськым і словацькым языку рефлексівны подобы нерексівных часослов ся можуть хосновати в реціпрочнім значіню скоро без огранічіння тогды, кідь **ся** мож замінити спомянутыма виразами (*чути ся, відіти ся, ненавідіти ся, гладити, гладкати ся*), але в українськым языку в подобных припадах ся реціпроцита даєть выразити лем виразами – (*вони*) *чують, бачать, ненавідять, гладять один одного*.

Іщі выразніше тот розділ ся указує при часословах з містоназивином в датіві (*сі, сі*), де виражіння реціпроциту в русинськым і словацькым языку є фактично неогранічене (*помагати сі, шкодити сі, одпущати сі, шептати сі, розуміти сі, надавати сі* і т. п.), а в українськым языку ся в подобных припадах мусить ужити вираз – **один одному**.

12.3 Посесівность

Посесівность виражає так: субстантив у номінатіві означаючий посесора + часослово **мати** в потребній формі, котре ся вяже з акузатівом субстантива із значінём привластнёваної субстанції: *Сусід має/мать велику загороду. Мы маме шумну секретарьку* і т. д. Така ситуація є тіпична і про словенчину. В українчині є така структура лем варіантом частіше хоснованої, котра ся складать з приназивника **У**, ген. субстантива означаючого властника і номінатива субстантива (або генітива в припаді негачії) означаючого привластнёвану субстанцію (*У сусіда великий сад. – У неї нема своєї хати*).

Морфологічно ся посесівность виражать присвойныма адъєктивима на **-ів, -ин** (*няньків герок, сестрин муж*) і лексікално присвойныма містоназивиниками (*моя загородка, твоя книжка*).

12.4 Выражіння квантиту

В русинськым языку числовники **єден, два, три, штири (чотыри)** фунгують у выповіджіню так, як адъєктивы. Числовники 2, 3, 4 ся згоджують в паді із субстантивом, котрый є в формі множ. числа (*двох домів, трёх дівок*), а числовники **два, дві** і в роді: **два** – про мужський род (*два дома*) а **дві** – про женський і середній род (*дві дівки, дві пера*). Часословный присудок ся згоджує в числі (т. є. в мн. ч.) з подметом, детермінованым числовниками *два, три, штири*: *Два столы стояли серед хыжы. Три бабы грабали сіно*.

Кідь рахованым меном є особный субстантив муж. роду, числовники 2, 3, 4 (зрідкавіше і 5 – 10) мають подобу *двоми, трёми, штирьме, пятьми/пятьме..., десятёми*,

десятьме плус номінатів множ. числа: *двоми хлопц, десятьме вояц*. Кідь нумератівна сінтаґма з тьма числовниками має функцію подмету речіня, та часословный присудок ся згоджує з рахованым меном в особі і числі: *Пятьме сынове одышли з дому*.

Кідь раховане мено є в середнім роді, нумералії од 2 выше мають подобу колективных числовників *двое, троє, четверо, пятеро, ... десятеро* а рахований предмет є тогды в генітиві мн. числа, напр.: *двое дітей, троє дівчат, пятеро пацят*. Кідь така нумератівна сінтаґма є в функції подмету, часослово ся хоснує в неособній формі (3. ос. єд. ч. серед. р.): *В воді плавало семеро гусят*.

Числовники од 5 выше ся вяжуть з генітивом множ. ч. рахованого субстантіва в функції подмету або прямого предмету. Тогды в споїню з подметом часословный присудок має форму 3. особы мн. ч. середнього роду: *До корчмы пришло пять хлопів. Десять баб сиділо на лавці* і т. д.

Про числовники од 5 выше є характерістичне, же ся в говорівій речі звичайно не склонюють, напр.: *Од пятнадцять років єм пас худобу*; хоць то не є норма.

Із сінтаксичного погляду числовники 2, 3, 4 і 5 – 99 в словацькім языку фунґують подобно як в русиньскім языку. Україньскый язык на розділ од тых языків:

а) не має конґруентны формы (т. зн. подобы *двоми, трёми...*);

б) інакше ся ту вяжуть числовники з рахованыма назывниками (*сто двадцять єден днів – сто двадцять один день; 24 авт – 24 автомашины* і т. д.).

Приблизна кількость ся в русиньскім языку дасть найліпше выразити частков *дас*, напр.: *Маю/мам дас сто корун. Тот паробок має дас двадцять років* і т. д. В русиньскім языку не мож таке значіня выразити як в українськім языку інверзіов порядку слов (*кілометрів десять*).

12.5 Порядок слов у розповідных речінях

Способ розложіня семантичных і ґраматичных компонентів штруктуры речіня є залежне (подобно як в українчїні і словенчїні) од трёх факторів:

1. од актуального членіня (т. зн. од поступу розложіня основы wypowiedжіня – теми і ядра wypowiedжіня – ремы);

2. од дакотрых ґраматичных факторів;

3. до значной міры од ритму речіня, ёго спаду.

Єдным з найвыразнішых шпеціфічных знаків русиньского языка звязаных з порядком слов, є екзистенція енклітік, т. зн. вшеліяких неакцентованых єдноскладных слов, як:

а) курты формы містоназывників (*ня, тя, ся, го, ю, ей; мі, ті, сі, му, їй/ей*);

б) презентны формы помічного часослова быти (*єм, єсь, є; сьме, сьте, суть*);

в) частка **бы** в формі кондіціоналу.

Енклітіки (подобно як в словацькім языку) слідуєть по першім компоненті речіня в таким порядку: 1. **бы**; 2. презентны формы помічного часослова **быти**; 3. рефлексівне **ся** або **сі**; 4. курты формы датіва особных містоназывників (*мі, ті, му, їй/ей*); 5. курты акузатівны формы особных містоназывників (*ня, тя, го, ё/ей*), напр.: *Кобы-м відів, був бы-м ся снажыв ті го принести. Як єм ся вернув з Чех, ніч ся мі ту*

уж не любило і т. д. Видить ся нам, же ужытём енклітік дістає русиньске выповіджіня ліпшый і скоршый спад.

Покры іде о граматічны факторы, детермінуючі місто дакотрых компонентів в штурктури речіня, русиньскый язык ся не згоджує ани із словацькым, ани з україньскым языком при антепозіції оцінюючого незгодного атрібута, напр.: *мого сына камарат; нашого учителя жена; мого стрыка внук* і т. д.

ЛІТЕРАТУРА

- АВАНЕСОВ, Р. И.: *Русское литературное произношение*. Москва: Государственно учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1958.
- БАТЮК, Н. О.: *Фразеологічний словник*. Київ: „Радянська школа“, 1966.
- БЕВЗЕНКО, С. Ф.: *Українська діалектологія. Фонетика*. Одеса: МІНВУЗ УРСР, 1974.
- БЛОДИД, І. К.: *Сучасна українська літературна мова. Фонетика*. Київ: „Наукова думка“, 1969.
- BOSÁK, J. – BUZÁSSYOVÁ, K.: *Východiská morfémovej analýzy. (Morfematika. Slovtvorba.)* In: *Jazykovedné štúdie XIX*. Red. J. Horecký. Bratislava: Veda, 1985.
- БРАХНОВ, В. М.: *Явища асиміляції в консонантизмі української мови*. Київ: „Наукова думка“, 1970.
- БРОХЪ, О.: *Узгорусское нарѣчіе села Убли (Земплинскаго комитата)*. Санктпетербургъ: Типографія императорской академіи наукъ, 1900.
- VAŇKO, J.: *The Language of Slovakia's Rusyns / Jazyk slovenských Rusínov*. New York: Columbia University Press, 2000.
- ВАРХОЛ, Н. – ІВЧЕНКО, А.: *Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини*. Братіслава – Пряшів: СПВ – ВУЛ, 1990.
- VEČERKA, R.: *Základy slavistiky a rusistiky*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1987.
- ВИХОВАНЕЦЬ, І. Р. – ГОРОДЕНСЬКА, К. Г. – ГРИЩЕНКО, А. П.: *Граматика української мови*. Київ: „Радянська школа“, 1982.
- НАBOVŠTIAKOVÁ, K. – KROŠLÁKOVÁ, E.: *Frazeologický slovník : Človek a príroda vo frazeológii*. Bratislava: Veda, 1996.
- ГАНУДЕЛЬ, З.: До структури та семантичної класифікації фразеологізмів села Пихонь. In: *Народний календар*. Пряшів: КСУТ, 1985.
- ГАНУДЕЛЬ, З.: *Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини, 3 томи*. Братіслава – Пряшів: СПВ ВУЛ, 1981 – 1989; Prešov: Exco, 2001.
- ГАРАЙДА, И.: *Грамматика русского языка*. Унгарь: Выдания Подкарпатского общества наукъ, 1941.
- ГНАТЮК, В.: Русини Пряшівської єпархії і їх говори. In: *Записки наукового товариства ім. Шевченка, XXXV*, Львів, 1900, с. 1-70.
- HORÁLEK, K.: *Úvod do studia slovanských jazyků. 2. vyd.* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962.
- HORECKÝ, J. a kol.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. 1. vyd.* Bratislava: VEDA, 1989.
- ГУМЕЦЬКА, Л. Л.: *Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст.* Київ: Вид-во АН УРСР, 1958.
- ДЭЖЁ, Л.: *Деловая письменность Русинов в XVII-XVIII веках : Словарь, анализ, тексты. Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 4, Nyíregyháza*, 1996.
- ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ, Й. О.: *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР, 3 томи*. Ужгород: Ужгородський державний університет, 1958 – 1993.
- ДОБОШ, С.: *Синтаксис українських південнокарпатських говорів*. Ужгород, 1971.
- DOLNÍK, J.: *Lexikológia. 1. vyd.* Bratislava: Univerzita Komenského, 2003; 2. vyd. 2007.
- DORULA, J.: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy na úrovni nárečí a spisovných jazykov*. In: DO-

RULÁ, J. (ed.): *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2000, c. 152-160.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: *Fonologický systém slovanských jazykov z typologického hľadiska*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2014.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: *Vývin rusínskeho jazyka a dialektológia : Vysokoškolská učebnica*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2015.

ЖИЛКО, Ф. Т.: *Українська діалектна морфологія*. Київ: „Наукова думка“, 1969.

ЖОВТОБРЮХ, М. А.: *Словотвір сучасної української літературної мови*. Київ: „Наукова думка“, 1979.

ZÁTURECKÝ, A.: *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1965.

ЗЕМСКАЯ, Е. А.: *Современный русский язык : Словообразование*. Москва: „Просвещение“, 1973.

ІВЧЕНКО, А. О.: Фразеологія українських говірок Пряшівщини на загальноукраїнському та слов'янському тлі. In: *Наукові записки 18*. Упорядник Зузана Ганудель. Пряшів: Союз русинів-українців СР, 1993.

ІHNÁTKOVÁ, N. – BAJZÍKOVÁ, E. – KRÁLIK, Ľ.: *Slovenský jazyk pre 1. – 2. ročník stredných škôl*. Bratislava: SPN, 1997.

JABUR, V.: K niektorým otázkam charakteristiky noriem rusínskeho jazyka na Slovensku. In: MAGOCSI, P. R. (ed.): *A New Slavic Language Is Born. The Rusyn Literary Language of Slovakia*. New York: Columbia University Press, 1996, c. 41-53.

JABUR, V.: Systém slovesných tvarov v rusínskom jazyku v porovnaní s ukrajinským. In: ДУЛИЧЕНКО, А. Д., ред.: *Языки малые и большие... In memoriam Acad. Nikita I. Tolstoj*. Tartu, 1998, c. 149-156.

JABUR, V.: *Morfológia a syntax rusínskeho jazyka / Морфологія і синтаксис русинського языка : Высокошкольський учебник*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2015.

JABUR, V.: *Русинський язык (выбраны канімоły) / Rusínsky jazyk (vybrané kapitoly)*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum, 2004.

КАЛАШНИК, В. С. – КОЛОЇЗ, Ж. В.: *Словник фразеологічних антонімів української мови*. Київ: „Довіра“, 2006.

КЕРЧА, І. і кол.: *Материнський язык*. Мукачево, 1999.

КЕРЧА, І. – СОЧКА-БОРЖАВИН, В.: *Русинський язык. Очерк комплексної практичної граматики*. Ужгород, 1992.

KOREČNÝ, F.: *Základní všeslovanská slovní zásoba*. Praha: Academia, 1981.

КОПОРОВА, К.: Міджіязыкова омонімія як вплив міджіязыкової інтерференції. In: *Studium Carpat-Ruthenorum 2013*. Ed. K. Kaporová. Prešov: ÚRJ PU, 2013, c. 163-170.

КОПОРОВА, К.: Невычерпный студник живой воды : Рецензія на два зборники Осифа Кудзея – *Байки-забавляйки і Мудрость жывота*. In: *Русин : культурно-христіанський часопис*, XIX, 1, 2009, c. 14-15.

КОПОРОВА, К.: Орфоенічна характеристика русинського языка на границі виходославянських і западославянських лінгво-культурних контактів. З основних принципів русинської висловності. [Dizertačná práca]. Prešov: FF PU, 2012.

KOPOROVÁ, K.: *Fonetika, fonológia a akcentológia rusínskeho jazyka / Фонетика, фонологія і акцентологія русинського языка : Выскошольський учебник*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2015.

KRÁL, Á.: *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Martin: Matica slovenská, 2009.

KRÁL, Á.: *Pravidlá slovenskej výslovnosti. Systematika a ortoepický slovník*. Martin: Matica slovenská, 2005.

KRÁL, Á. – SABOL, J.: *Fonetika a fonológia*. Bratislava: SPN, 1989.

ЛАТТА, В.: *Атлас українських говорів Східної Словаччини*. Братислава – Пряшів: СПВ – ВУЛ, 1991.

ЛАТТА, В.: К вопросу диспалатализации согласных перед етимологическими *e, i* в украинских говорах Восточной Словакии. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského : Philologica XVI*. Bratislava: FF UK, 1964, с. 141-146.

ЛАТТА, В.: Система наголосу українських говірок Східної Словаччини. In: НОВАК, М. (ед.): *Наукові записки ч. 8 – 9*. Пряшів: КСУТ, 1979 – 1981, с. 149-155.

ЛАТТА, В.: *Українська діалектологія і ономастика : Збірник статей*. Київ: АН УРСР, 1964, с. 108-116.

ЛАТТА, В.: Фонологические системы украинских говоров Восточной Словакии. In: *Дукля*, IX, 1, Пряшів, 1961, с. 104-110.

LIPTÁK, Š.: K prízvukovým pomerom na rozhraní západoslovenského jazykového územia. In: BLANÁR, V. (ed.): *Slavistické štúdie jazykovedné*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1969, с. 19-34.

LIPTÁK, Š.: O výskume akcentu na slovensko-ukrajinskom jazykovom rozhraní. In: ЛЮК, М. (ед.): *Наукові записки 18*. Пряшів: Союз русинів-українців СР, 1993, с. 113-120.

ЛИЗАНЕЦЬ, П. М.: *Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья : Венгерско-украинские межъязыковые связи*. Будапешт: Издательство академии наук Венгрии, 1976.

MAGOCSI, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej, 2004, доповнене видання з деякими змінами 2007.

MELICHERČÍK, A.: *Slovenský folklór : Chrestomatia*. Bratislava: SAV, 1959.

МЕЛЬНИЧУК, А. С., ред.: *Историческая типология славянских языков. Фонетика, словообразование, лексика и фразеология*. Киев: „Наукова думка“, 1986.

МЕЛЬНИЧУК, О. С., ред.: *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов*. Київ: „Наукова думка“, 1966.

MLACEK, J.: *Slovenská frazeológia*. 2. vyd. Bratislava: SPN, 1984.

МОКИЕНКО, В. М.: *Славянская фразеология : Учеб. пособие для вузов по спец. „Рус. яз. и лит.“* 2 изд., испр. и доп. Москва: „Высшая школа“, 1989.

Общезакарпатський діалектологічний атлас, 6 вып. Скопје-Кишинев-Москва-Warszawa-Bratislava-Budapest, 1989 – 2002.

ONDRUS, P. – HORECKÝ, J. – FURDÍK, J.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk : Lexikológia*. Bratislava: SPN, 1980.

ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: SPN, 1981.

ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax*. Bratislava: SPN, 1986.

ORGOŇOVÁ, O. – BOHUNICKÁ, A.: *Lexikológia slovenčiny : Učebné texty a cvičenia*. 2. vydanie. Praha: Columbus, 2012.

OČENÁŠ, I.: *Fonetika so základmi fonológie a morfológia slovenského jazyka*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB, 2003.

PALKOVIČ, K.: Paronymá v slovenčine. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 25, 1978/1979, с. 133-137.

ПАНЬКЕВИЧ, І.: *Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей : З приложениям 5 діалектологічних мап. Частина І. Звучня і морфологія*. V Praze: Nákladem Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi V. komisi nakladatelství „Orbis“, 1938.

ПАНЬКО, Ю.: *Русиньско-русько-українсько-словенський словник лінгвістичних термінів*. Пряшов: Русинська оброда – Інститут русинського языка і культури, 1994.

ПАНЬКО, Ю.: Основы синтаксиса. In: *Правила русинського правопису*. Пряшов: Русинська оброда – Інститут русинського языка і культури, 1994, с. 109-115.

ПАНЬКО, Ю. і кол.: *Орфографічний словник русинського языка*. Пряшов: Русинська оброда – Інститут русинського языка і культури, 1994.

PAULÍNY, E.: *Slovenská fonológia*. Bratislava: SPN, 1979.

ПЛІШКОВА, А.: Найфреквентованіші словотворні поступы субстантивних дериватів. In: БЕНЬКОВА, М. (ед.): *Літературна творчість М. Мальцовської в контексті сучасної русиньської літератури : Збірник рефератів з Міжнародного літературного семінара к не-дожытым 60-ым народенинам авторкы, 2. децембра 2011*. Пряшів: Пряшівська універзіта в Пряшові – Інститут русинського языка і культури, 2011, с. 68-80.

ПЛІШКОВА, А. (ед.): *Языкова култура і языкова норма в русиньскім языку*. Пряшів: ПУ – ІРНШ, 2007.

PLÍŠKOVÁ, A.: *Lexikológia a slovotvorba rusínskeho jazyka / Лексікологія і словотворіння русинського языка : Высокошкольський учебник*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2015.

ПЛЮЩ, М. Я.: *Сучасна українська літературна мова*. Київ: „Вища школа“, 1994.

СВЕТЛИК, Й.: *Синтаксис русского языка в сопоставлении со словацким*. Bratislava: SPN, 1979.

SIČÁKOVÁ, L.: *Fonetika a fonológia pre elementaristov*. Prešov: Náuka, 2002.

SMIEŠKOVÁ, E.: *Malý frazeologický slovník*. Bratislava: SPN, 1989.

ШУБА, П. П.: *Современный русский язык. Часть 2 : Словообразование. Морфонология. Морфология*. Москва: Издательство „Попурри“, 1998.

STANISLAV, J.: *Dejiny slovenského jazyka, 4, Syntax*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1973.

СУПРУН, А. Е. – КАЛЮТА, А. М.: *Введение в славянскую филологию*. Минск: „Вышэйшая школа“, 1981.

ТРУБАЧЕВ, О. М.: *Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд*. Москва: АН СССР, 1974.

UDVARI, I.: Карпаторусинські букварі з XVIII століття. In: ZOLTÁN, A., szerk.: *Nyelv, stílus, irodalom : köszöntő könyv Péter Milály 70. születésnapjára*. Budapest, 1998, с. 579-587.

UDVARI, I.: *Ruszin (kárpátukrán) hivatalos írásbeliség a XVIII. Századi Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1995.

FONTAŃSKI, H. – CHOMIAK, M.: *Gramatyka języka łemkowskiego / Граматыка лемківського языка*. Katowice: Śląsk, 2000.

ФОНТАНСКИЙ, Г.: Лемковский язык как один из литературных вариантов русинского языка. In: *Mundo Eslavo*, 1, Granada, 2002, с. 12-16.

ФРАНКО, І.: *Галицько-руські народні приповідки : Зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко. ТОМ 1 – 3*. Львів, 1901 – 1910.

FURDÍK, J.: *Slovenská slootovorba*. 1. vyd. Prešov: Náuka, 2004.

FURDÍK, J.: *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter, 1993.

ČIŽMÁROVÁ, M.: *O ukrajinskej a slovenskej frazeológii : Komparatistický náčrt*. Prešov: Filozofická fakulta PU, 2002.

ČIŽMÁROVÁ, M.: *Ukrajinsko-slovenský frazeologický slovník*. Prešov: FF PU, 2002.

ШАНСКИЙ, Н. М.: *Фразеология современного русского языка*. Москва: „Специальная литература“, 1996.

ЯБУР, В.: Дакотры знакы русиньскых діалектів Словеньска в порівнянню з руськыма і українськыма діалектами. In: *Народны новинки*, IV, 32 – 33, 1994, с. 5-6.

ЯБУР, В. – ПАНЬКО, Ю.: *Правила русиньского правопису*. Пряшов: Русиньска оброда – Інститут русиньского языка і културы, 1994.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русиньський язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2005.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русиньський язык про 1. класу середніх школ із навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русиньска оброда, 2002.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русиньський язык про 2. класу середніх школ із навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русиньска оброда, 2003.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русиньський язык про 3. класу середніх школ із навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2004.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русиньський язык про 4. класу середніх школ із навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2005.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Русиньський язык про 1. – 4. класы середніх школ з навчалным языком русиньским і з навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: Літературный язык : Пряшівска Русь. In: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русиньський язык*. Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej, 2004, доповнене видання з даякыма змінами 2007, с. 147-209.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А.: *Сучасный русиньський списовный язык : Высокошкольський учебник*. Пряшів: Пряшівска універзіта в Пряшові – Інститут русиньского языка і културы, 2009.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А. – КОПОРОВА, К.: *Русиньска лексіка на основі змін у правилах русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007.

ЯНКО-ТРИНИЦКАЯ, Н. А.: *Словообразование в современном русском языке*. Москва: Издательство „Индрик“, 2001.

Resumé

Monografia *Gramatika rusínskeho jazyka* má za cieľ predstaviť opis súčasného rusínskeho spisovného jazyka konca XX. a začiatku XXI. storočia. Táto monografia má do istej miery dve prvenstvá: prvýkrát vychádza ako súborná publikácia opisu jednotlivých jazykových rovín a prvý raz tiež pod názvom *Gramatika rusínskeho jazyka*.

Rusínsky jazyk na Slovensku bol kodifikovaný iba pred 20 rokmi a normy jeho jednotlivých jazykových rovín boli tvorené a opisované postupne v osobitných publikáciách. Preto sa autori rozhodli, v snahe umožniť čitateľovi urobiť si celkovú predstavu o fungovaní jazykového systému súčasného rusínskeho spisovného jazyka, vybrať z doterajších osobitných publikácií základné jadro, zaktualizovať a doplniť ho o nové disciplíny a v takej podobe ho predstaviť v jednej publikácii.

Naša publikácia odráža predovšetkým hľadanie modelov opisu problematiky jednotlivých jazykových rovín (hoci nie všetkých, pretože tu chýbajú grafika, ortografia a štylistika), preto nemôže slúžiť ako komplexná príručka súčasného rusínskeho jazyka. Jej výsledkom nie je úplný, vyčerpávajúci opis v súčasnosti fungujúcich pravidiel v jednotlivých jazykových rovinách, ale najmä to, že sme poukázali na isté jazykové javy v systéme, dôsledne separujúc aspekty formy a jej funkcie. Výsledkom je odčlenenie rôznych stupňov jazykovej abstrakcie, to znamená rozpoznávanie jazykových javov z aspektu abstraktných schém, a od nich sa odvíjajúcich regulárnych jazykových realizácií pri ich používaní, pamätajúc na fakt, že v samotnom opise je funkčný aspekt podriadený formálnemu aspektu.

Pri opisovaní jazykových javov autori hľadali podľa možnosti jednoznačné charakteristiky. Základnom opisu bola téza, že v jazyku funguje formálny aparát, formálna stavba a jej významová (signifikantná) stránka. Pri opise sme sa snažili dodržiavať správny vzájomný vzťah dvoch aspektov výskumu jazykových javov: formálnu organizáciu jazykových jednotiek a ich vnútorný obsah. Z toho vyplývalo, že ako na gramatické kategórie, tak aj na ostatné jazykové závery je tu nazerané ako na zložitú jednotu formy a gramatickej (širšej jazykovej) sémantiky (obsahu). Snažili sme sa o čo najhlbšie porozumenie opisu tejto jednoty a stanovenie jej spojenia s inými javmi stavby jazyka.

Pri charakteristike súčasného jazykového systému rusínskeho jazyka a vzájomného vplyvu jeho rozličných zložiek sme využívali synchrónny princíp opisu. Brali sme však do úvahy aj ďalšiu tézu, a síce, že všetka synchrónia v jazyku existuje iba ako podmienene ohraničený moment rozvoja jazyka, preto je potrebné nazerať na ňu ako na synchróniu dynamickú. To znamená, že sme brali do úvahy tiež produktivnosť a neproduktivnosť jazykových modelov, kolísavosť a variantnosť javov v spojení s chápaním jazykovej normy ako taký spôsob koncipovania pravidiel, kategórií a tvarov, ktoré sa môžu ľahko rekonštruovať v kolektívnej praxi nositeľov spisovného jazyka v istých podmienkach funkčno-štylistických ohraničení či mimo akýchkoľvek ohraničení.

Publikácia je napísaná kodifikovanou podobu pravopisných noriem. Javy hovorové, nárečové a zastarané sú čiastočne uvádzané iba pri poukazovaní na ich neproduktivnosť hlavne v častiach o tvorení slov, akcentológii, alternácii a tvarosloví, a to iba vtedy, keď je v nich badateľná väzba na jazykový systém.

Autori publikácie sa pokúsili odpovedať na aktuálne otázky rusínskeho jazyka v korešpondencii s vlastnými schopnosťami a doterajšími vedomosťami z danej sféry lingvistiky. Autori sa nie vždy pridŕžavajú štruktúry školských učebných osnov, ktorú značne ak-

tualizovali, doplnili a rozšírili. Z toho vyplýva, že v danej publikácii uvádzame tiež hľadanie niektorých nových riešení či experimentov. Odpovede autori vždy hľadali v duchu starších tradícií so zameraním na ich rozvoj.

V súčasnej etape rozvoja jazykového výskumu v oblasti rusínskeho jazyka nemôže byť realizovaný opis jazykového systému nášho jazyka, ktorý by sa dal nazvať jediným správnym. Vychádzajúc z danej konštatácie, autori nepovažujú svoje závery za nesporné, jedine správne a konečné, iba za možné a z ich pohľadu racionálne.

Terminológia použitá v publikácii nie je jednotná a definitívna. Bude sa časom iste meniť a zdokonaľovať, pretože k definitívnosti a jednote ju čaká ešte dlhá cesta.

Táto knižná publikácia sa skladá z piatich častí, ktoré sú rozdelené na kapitoly a subkapitoly.

V stručnosti zhrnieme informácie o jednotlivých častiach:

I. *Fonetika a fonológia* pozostáva z dvanástich kapitol. V kapitole o fonetike sa hlavný dôraz kladie na anatomicko-fyziologickú a jazykovú rovinu reči, jej produkciu a percepciu s jej členením na hlásky. V kapitole o fonológii sa kladie dôraz na inventár vokalických a konsonantických foném a ich klasifikáciu, na problematiku neutralizácie, alternácie a suprasegmentálnych javov. Veľmi prínosnou je kapitola venovaná základným princípom rusínskej ortoepie, v ktorej sa prvýkrát dostávame i k živému zneniu jazyka, k problematike ústnej reči, pretože ústna (hlásková) podoba jazyka doposiaľ nebola kodifikovaná (znormovaná). V tejto časti treba podčiarknuť aj pomerne úspešný pokus stanovenia niektorých pravidiel akcentácie (akcentológie).

II. *Morfológia* je venovaná už tradične klasifikácii slov na slovné druhy (autor ich vydeľuje 12), na stanovenie a charakteristiku morfológických gramatických kategórií (3 menné a 6 verbálnych) a na podrobnú paradigmaticku autosémantických slovných druhov.

III. *Lexikológia* vysvetľuje základné termíny lexikálnej sémantiky, je venovaná slovu a jeho fungovaniu v lexikálnom systéme rusínskeho jazyka, prvotnému a druhotnému významu slov. Podrobne je tu opísaná problematika pôvodu rusínskej lexiky a jej členenia z pohľadu používania. Treba vyzdvihnúť tiež podrobný opis lexikografie a frazeológie.

IV. *Derivatológia* (odvodzovanie slov) je najrozpracovanejšou časťou čo do obsahu i rozsahu. Jej hodnotu podčiarkuje i fakt, že doteraz nebola v takom rozsahu v rusínskom jazyku opísaná. Obsahuje teóriu tvorenia slov, základné princípy slovotvornej motivácie, charakteristiku derivatológie ako vedy o slovotvornej motivácii, určenie derivatémy ako základnej jednotky derivatológie, určovanie slovotvorného základu, slovotvorného formantu a spôsoby konštituovania slovotvorného vzorca. Nachádza sa tu pomerne podrobný popis odvodzovania slov v rusínskom jazyku a najmä spôsoby tvorenia slov patriacich k jednotlivým slovným druhom.

V. *Syntax* rieši problematiku určenia vety v závislosti od zdôrazňovaného aspektu pri jej definovaní a tiež problematiku syntaktických jednotiek. Je tu daný opis systému vetných členov hlavných (3) a vedľajších (5) a takisto spôsobov ich vyjadrovania. Využíva sa tu (ako v jedinej časti monografie) metóda štrukturálnej lingvistiky na stanovenie a opis štruktúrnych schém jednočlenných i dvojčlenných viet. Veľmi stručne sú tu uvedené aj základné informácie o sémantickej syntaxi.

Použitá literatúra je uvedená v závere publikácie spoločne pre všetkých päť častí monografie.

Резюме

Монография *Грамматика русинского языка* имеет целью представить описание современного русинского литературного языка конца XX и начала XXI столетия. У этой монографии в определенной мере два первенства: впервые издается в виде полного собрания описание отдельных языковых уровней, а первый раз также под названием *Грамматика русинского языка*.

Русинский язык в Словакии был кодифицирован лишь двадцать лет тому назад и нормы его отдельных языковых уровней были составляемы постепенно в отдельных публикациях. Поэтому авторы решили, с намерением представить возможность читательно целостный образ функционирования языковой системы современного русинского литературного языка, выбрать из предыдущих отдельных публикаций их основное ядро, актуализировать и пополнить его новыми дисциплинами и в таком целостном виде представить её читателю.

Наша книга отражает прежде всего поиск моделей описания проблематики отдельных языковых уровней (хотя не всех, так как здесь отсутствует графика, орфоэпия и стилистика), поэтому она не может служить в виде комплексного пособия по современному русинскому языку. Её результатом не является полный перечень правил, функционирующих в отдельных языковых уровнях, но главным является факт, что мы здесь показали определенные языковые явления в системе, последовательно разделяя аспекты формы и ее функции. Результатом является стремление к разграничению разных ступеней языковой абстракции, т. е. к рассмотрению языковых явлений с точки зрения абстрактных схем и развивающихся на их основе регулярных языковых реализаций и их употреблений, не забывая о том, что в самом описании функциональный аспект подчинен аспекту формальному.

При описании языковых явлений авторы искали по возможности однозначные характеристики. Основой описания служил тезис, что в языке функционирует формальный аппарат, формальное устройство и его значимая сторона. При описании мы старались придерживаться правильного взаимного отношения двух аспектов исследования языковых явлений: формальной организации языковых единиц и их внутреннего содержания.

При характеристике языковой системы современного русинского языка и взаимного влияния его отдельных составных частей мы придерживались синхронического принципа описания. Но в своем понимании синхронии авторы исходили из того тезиса, что всякая синхрония в языке существует только как условно ограниченный момент развития и соответственно должна рассматриваться как синхрония динамическая. Это значит, что в грамматическом описании мы обращали внимание на продуктивность и непродуктивность языковых моделей, на явления колебаний и вариативности явлений – в непосредственной связи с понятием языковой нормы как такого образования и употребления правил, форм и категорий, которое может легко реконструироваться в коллективной практике носителей литературного языка в определенных условиях функционально-стилистических ограничений или вне всяких ограничений.

Публикация написана кодифицированной нормой правил правописания. Явления разговорные, диалектные и устарелые приводятся частично лишь при ука-

зании на их непродуктивность главным образом в частях о словообразовании, акцентологии, альтернации и словоизменений, и то лишь тогда, если они отражают определенные связи и отношения в системе.

Авторы публикации старались ответить на актуальные вопросы русинского языка в соответствии с собственными способностями и предыдущими знаниями из данной сферы лингвистики. Авторы не всегда придерживаются тематики школьной учебной программы, которую в значительной мере актуализировали, дополнили а расширили. Из этого vyplывает, что в данной публикации находим также поиск некоторых новых решений или экспериментов. Ответы авторы искали всегда в духе старших традиций с ориентацией на их развитие.

На современном этапе развития исследования в области русинского языка невозможно реализовать описание языковой системы нашего языка, которое было бы признано единственно правильным и окончательным. Исходя из данной констатации, авторы не считают свои заключения бесспорными, а только возможными и с их точки зрения разумными.

Использованная в публикации терминология не одинаковая (не единая). Со временем она наверное будет меняться и совершенствоваться, ибо к ее дефинитивности и единству ее ждет еще долгий путь.

Эта книжная публикация состоит из пяти частей, которые еще подразделены на главы и подглавы.

Краткая информация об отдельных главах:

I-ая часть: *Фонетика и фонология* состоит из двенадцати глав. В главе о фонетике главное внимание уделяется анатомическо-физиологическому уровню речи, ее продукции и перцепции и ее членению на звуки речи. В главе о фонологии уделено основное внимание инвентарю вокалических и консонантических фонем и их классификации, проблематике нейтрализации, альтернации и супraseгментальных явлений. Ценной является глава, посвященная основным принципам русинской орфоэпии, так как в ней впервые встречаемся с проблематикой звучания живой речи, с проблематикой устной речи, так как устная (звуковая) речь до сих пор кодифицирована не была и нет полных норм устной речи. В этой части нужно подчеркнуть еще вполне удачную попытку формулировки некоторых правил акцентации (акцентологии).

II-ая часть: *Морфология* посвящена уже традиционно классификации слов на части речи (автор их выделяет 12), на становление и характеристику морфологических категорий (3 именные и 6 вербальных), а также на подробную парадигматику автосемантических частей речи.

III-ая часть: *Лексикология* объясняет основные термины лексической семантики, уделяет внимание слову и его функционированию в лексической системе русинского языка, первичному и вторичному значению слов. Подробно здесь описана также проблематика происхождения русинской лексики и её членения с точки зрения её использования. Надо подчеркнуть также подробное описание лексикографии и фразеологии.

IV-ая часть: *Дериватология* (словообразование) является наиболее разработанной частью как с точки зрения объёма так и содержания. Ее ценность подчеркивает также факт, что до сих пор она не была так подробно в русинском языке описана. Содержит она в себе теорию словообразования, основные принципы словообразо-

вательной мотивации, характеристику дериватологии как науки о словообразовательной мотивации, определение дериватемы, определение словообразовательной основы, словообразовательного форманта и словообразовательной формулы. Находим здесь и подробное описание образования слов и их способов в отдельных частях речи.

V-ая часть: *Синтаксис* описывает проблематику определения предложения в зависимости от подчеркиваемого аспекта при его дефиниции а также проблематику синтаксических единиц. Здесь же дано описание системы членов предложения как главных (3) так и второстепенных (5) способов их выражения. Использован здесь (как в единой части монографии) метод структурной лингвистики на становление и описание структурных схем односоставных и двусоставных предложений. В краткости в этой части даны также информации о семантическом синтаксисе.

Список литературы приведен в конце публикации совместно для всех пяти частей.

Abstract

The goal of this monograph, *Grammar of the Rusyn Language*, is to present a description of the contemporary Rusyn literary language from the end of the 20th century and the beginning of the 21st. In this monograph there are to a certain degree two major “firsts”: This is the first publication of a description of individual linguistic levels in the form of a complete collection and the first of its kind publication under the title of *Grammar of the Rusyn Language*.

The Rusyn language was codified in Slovakia only twenty years ago, and the norms of its various linguistic levels have gradually been compiled in separate publications. Thus, with the goal of presenting to the reader in a whole and complete form an image of the functioning of the contemporary Rusyn literary language system, the authors decided to choose from previous individual publications a basic core of information and to update and flesh it out with new disciplines.

Our book reflects first and foremost the search for models of description of the various linguistic levels (although not all of them, given that not included here are graphics, orthoepia, and stylistics), but it cannot serve as a complete handbook of the contemporary Rusyn language. The result is not a full list of rules functioning in individual linguistic levels. Rather, we cover specific linguistic phenomena in a system consistently distinguishing the aspects of form and function. The result is a striving to delimit various levels of linguistic abstraction, that is, to examine linguistic phenomena from the perspective of abstract schemas and the emergence on their basis of regular linguistic forms and their usages, all the while not losing sight of the fact that in the very description itself the functional aspect is subordinate to the formal aspect.

In the description of linguistic phenomena, the authors sought out as much as possible unique characteristics. Serving as the basis for the description is the thesis that a formal apparatus functions in the language, a formal structure and its significant side. In the description we attempted to adhere to a correct mutual relationship of two aspects of linguistic research: the formal organization of linguistic units and their internal content.

In defining the profile of the language system of contemporary Rusyn and the mutual influence of its various composite parts, we also adhered to the synchronic principle of description. But in our understanding of synchrony, we worked from the thesis that every synchrony in a language exists only as a conditionally limited moment of development and thus must be seen as dynamic synchrony. This means that in the description of the grammar we paid attention to the productivity and unproductivity of linguistic models, to instances of fluctuation and variability of phenomena. All of this is directly connected to an understanding of the linguistic norm as the establishment and use of rules, forms, and categories which can be easily reconstructed in the collective practice of the carriers of the literary language in specific conditions of functional-stylistic limitations or outside any limitations.

This publication is written in the codified norm of the rules of orthography. Conversational, dialectal, and archaic phenomena are brought in partially and only to demonstrate their unproductivity largely in the sections on word formation, accentology, alternation, and inflection, and then only when they reflect specific connections and relationships in the system.

The authors of this book seek to respond to current questions of the Rusyn language in correspondence with our own abilities and previous knowledge from a given sphere of linguistics. The authors do not always adhere to the thematics of an academic scholarly program which to a significant degree we have actualized, supplemented, and broadened. From this, it is clear that the present publication also represents a search for several new resolutions or experiments. The authors have always sought answers in the spirit of the old traditions and oriented on their development.

At the present stage of the development of Rusyn language research, it is not possible to formulate a description of the linguistic system of our language which could be recognized as the only correct and final description. We thus do not consider our conclusions indisputable, but certainly possible and from our point of view reasonable.

Usages of terminology are not entirely consistent (not uniform). In time, terminology most likely will change and be perfected; it will be a long time before the terminology is made definitive and uniform.

This publication consists of five parts which are divided into chapters and subchapters. A brief description follows:

Part One: Phonetics and phonology constitute twelve chapters. About phonetics, the main focus is on the anatomical-physiological level of the speech, its production and perception, and its articulation in sounds of speech. About phonology, the main attention is on an inventory of vocalic and consonantal phonemes and their classification, issues of neutralism, alternation, and suprasegmental phenomena. Valuable is a chapter devoted to the basic principles of Rusyn orthoepia because there we deal with issues of the sound of the living language, with issues of oral speech. Up to now oral (sound) speech has not been codified, and there are no full and complete norms for oral speech. In this part we stress further the completely successful attempt at formulating several laws of accentuation (accentology).

Part Two: Morphology is devoted traditionally to the classification of words into parts of speech (the author here identifies 12), to the establishment of the profile of morphological categories (3 nominal and 6 verbal), and also to a detailed paradigmatic of autosemantic parts of speech.

Part Three: Lexicology explains the basic terms of lexical semantics, and directs attention to the word and its functionality in the lexical system of the Rusyn language, as well as to the primary and secondary meaning of words. Here also is a detailed description of the issue of the origin of Rusyn lexicon and its divisions from the perspective of actual use. We must likewise stress here the detailed description of lexicography and phraseology.

Part Four: Derivatology (word formation) is the most complete part from the point of view of scope and content. Its value is supported likewise by the fact that up to now it has not been dealt with in such detail in connection with the Rusyn language. It contains within itself the theory of word formation, the basic principles of word formation motivation, the profile of derivatology as the science of word formation motivation, the determination of derivathemes, the determination of word formation bases, word formation formant, and word formation formula. We find here also a detailed description of the formation of words and their methods in individual parts of speech.

Part Five: Syntax describes the issue of the determination of the sentence in connection with the stressed aspect in its definition and likewise the question of syntactical units. The authors offer a description of the system of the parts of a sentence as the primary (3) and

the secondary (5) methods of their expression. Employed here (the single place in the monograph) is a method of structural linguistics for the establishment and description of structural schemes of mononuclear and bipartite sentences. In short, in this section we provide information about semantic syntax.

Bibliographical sources for all five parts of this monograph are placed at the end.

GRAMATIKA RUŠÍNSKEHO JAZYKA

doc. PhDr. Vasil' Jabur, CSc.
doc. PhDr. Anna Plišková, PhD.
PhDr. Kvetoslava Koporová, PhD.

Recenzenti:
prof. PhDr. Jozef Sipko, PhD.
prof. Dr. Mihály Káprály, CSc.

© Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015
Prvé vydanie - Náklad 200 ks - Počet strán 328
Technický redaktor: Ing. Jaroslav Havrila
Tlač: Grafotlač Prešov, s. r. o.

ISBN 978-80-555-1448-2